Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Regionální a politická geografie

Mgr. Tomáš Burda

Význam změn správních hranic v procesu formování vnitřních periferií na území Česka od poloviny 19. století

The importance of changes of administrative borders in the formation of inner peripheries on the territory of Czechia since the mid-19th century

Disertační práce

Vedoucí práce/Školitel

doc. RNDr. Leoš Jeleček, CSc.

Konzultant/Školitel

doc. RNDr. Pavel Chromý, Ph.D.

Praha, 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, dne 30. 06. 2014

……

Mgr. Tomáš Burda

Děkuji za podporu, pomoc a radu při přípravě a psaní této práce. Především pak za trpělivost a shovívavost, kterou jste mi po celou tu dlouhou dobu poskytovali. Takže Pavle, Martino, Iveto, Magdo, Leoši, Sylvo, Zdeňku, Zbyňku, Zlato, Vítku, Mirku, Tomáši, Dano, Helenko, Vilmo, Petře, Vašku a všichni ostatní – děkuji.

Disertační práce byla zpracována v rámci grantového projektu „Výzkumné centrum historické geografie“ (GA ČR P410/12/G113). Společného projektu Historického ústavu AV ČR, v.v.i., Praha a Přírodovědecké fakulty UK v Praze; hlavní řešitelkou projektu je prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc, spoluřešitelem doc. RNDr. Pavel Chromý Ph.D. Autor tímto děkuje za podporu.

Abstrakt

Předmětem disertační práce je hodnocení vztahu mezi změnou správních/administrativních hranic a perifernosti prostoru na území Česka v období od poloviny 19. století do současnosti. Nejprve jsou vytýčeny základní cíle a diskutována východiska výzkumu změn administrativních hranic v Česku v procesu polarizace prostoru a diskutovány obecná východiska a přístupy k problematice hranic a regionů, přičemž se kladl důraz na koncept vnitřních periferií a vnitřního pohraničí.

Práce se snaží přispět do diskuse o významu administrativních/správních hranicemi regionů různých měřítek v procesu polarizace prostoru, dále pak identifikovat, analyzovat a zhodnotit oblasti, které měnily svoji správní příslušnost v úrovni mezoregionů (krajů), mikroregionální (okresů) na území Čech a Kraje Vysočina, zhodnotit míru stability hranic správních regionů a stabilitu center těchto regionů a posoudit význam hranic regionů v kontextu problémů rozvoje periferií. Hodnocení změn administrativních hranic a s tím souvisejícího vývoje územní správy a samosprávy klade důraz na období „moderní" správy po roce 1850 až do současné doby, a to v různých měřítkových úrovních a především v měnících se dobových a společenských kontextech. Pozornost se věnuje přelomovým obdobím osmi správních reforem. Jsou sledovány motivace a průběh změn, východiska a alternativními návrhy správního členění a také výsledná řešení reforem (výběr center, počet jednotek, správní orgány, reprezentace). V další části práce je představena metodika hodnocení správní příslušnosti regionů v prostředí GIS. Její těžiště spočívá ve zpracování historických administrativních hranic Česka v prostředí GIS a následné identifikaci a klasifikaci území, která měnila svoji správní příslušnost k vyšším správním celkům. Věnujeme se změnám v různých časových horizontech, které zachycují hlavní etapy jak vývoje správy, tak i celé země a zohledňují dostupnou datovou základnu (zemské zřízení 1928–1938/1939, krajské členění 1949–1960, krajské členění 1960–2000 a od roku 2000 do současnosti a měřítkově na mikroregionální (okresy) a mezoregionální (kraje) úrovni. Výsledkem je databáze správních hranic, která pokrývá území Čech a části Moravy a umožňuje jejich využití při převodu prostorových dat z historických pramenů, tvorbu rekonstrukčních map hranic a správních celků až do úrovně katastrálních území. S pomocí této databáze a její kartografické vizualizace bylo možné identifikovat území v blízkosti především krajských hranic, která často měnila svoji příslušnost k hierarchicky vyšším centrum, procházela specifickým územněsprávním vývojem a vytvářejí poměrně rozsáhlé oblasti vnitřních periferií – vnitřní pohraničí. Celkem bylo vymezeno 28 zájmových mikroregionů na území Čech a Kraje Vysočina, která splňují tato kritéria. Pro každé území byla vytvořena rekonstrukční mapa a správní schéma změn správních hranic a územní příslušnosti (od roku 1868 do současnosti). Zájmové mikroregiony jsme podrobily několika analýzám s cílem jejich klasifikace. Použity byly metody shlukové analýzy, bodového ohodnocení perifernosti území a také fáze institucionalizace podle A. Paasiho (1986. V závěrečné části práce jsou hodnoceny efekty hranic správních regionů na bázi „tvrdých" dat (dopravní dostupnost a obslužnost v okrajových územích) a posouzení formování vztahů a vazeb v oblasti vnitřních periferií ve srovnání s ostatními územími v Česku (spolupráce v rámci místních akčních skupin a spolková aktivita na bázi členství ve Fotbalové asociaci České republiky).

Podařilo se prokázat, že efekty působící v oblasti správních hranicích jsou podobné jako v případě státních hranic. Proto lze na oblasti vnitřních periférií pohlížet jako na vnitřní pohraničí.

Klíčová slova: hranice – pohraničí – periferie – vnější a vnitřní periferie – vnitřní pohraničí
veřejná správa – územní administrativa – regionální rozvoj

Abstract

The dissertation thesis covers the theme of the relationships between the changes of administrative borders and the peripheriality of space on the territory of Czechia since the mid-19th century. The author first defines the fundamental objectives and discusses the bases of the research of changes of administrative borders in Czechia in the process of polarization of space, as well as the general background and approaches to the issue of borders and regions, while emphasizing the concept of inner peripheries and internal borderland.

The thesis attempts to contribute to the debate regarding: the importance of administrative borders of regions of different scales in the polarization of space; identification, analysis and evaluation of areas that changed their administrative affiliation at the level of mesoregions (regions) and microregions (districts) on the territory of Bohemia and the Vysočina Region in particular; evaluation of the degree of stability of administrative regions and stability of centers of these regions; and to assessment of the importance of the borders of regions in the context of problems associated with the development of peripheries. Discussion of changes in administrative borders and related development of territorial administration and local government places focuses on the period of "modern" administration after 1850 until the present time, specifically at various scale levels and especially in changing historical and social contexts. Attention is given to groundbreaking periods of eight administrative reforms. The thesis tracks the motivations and the progress of changes, the starting points and alternative proposals of the administrative structure, as well as the resulting solutions of the reforms (selection of centers, number of units, administrative authorities, representation). The following part of the thesis introduces the methodology for assessing the administrative affiliation of regions in the GIS environment. It is based on the processing of Czechia's historical administrative borders in the GIS environment and the subsequent identification and classification of territories that changed their territorial affiliation to higher administrative units. The coverage of changes in various chronological horizons captures the main stages of both the development of the administrative structure as well as of the entire country, and reflects the available data base (1928–1938/1939 provincial system, 1949–1960 regional structure, 1960–2000 regional structure, and from the year 2000 until today), and, in terms of scale, the microregional (districts) and mesoregional (regions) levels. Resulting database of administrative borders covers territory of Bohemia and a part of Moravia and may be utilized for the conversion of spatial data from historical sources, the creation of reconstruction maps of boundaries and administrative units all the way to the level of individual cadastral units. Using this database and its cartographic visualization, it was possible to identify territories near especially regional borders, which frequently changed their affiliation to hierarchically higher centers, went through specific developments in terms of territorial administration and form relatively large areas of inner peripheries – internal borderland. The author defined a total of 28 microregions of interest on the territory of Bohemia and the Vysočina Region that meet these criteria. For each territory, a reconstruction map and a diagram of changes in administrative borders and territorial affiliation (from 1868 to the present) was created. The microregions of interest were subject to several analyses with a view to their classification. The author used cluster analysis and assigned scores to the peripheriality of territories and the phases of institutionalization according to Paasi (1986).

In the final part of the thesis, the author discusses the effects of the boundaries of administrative regions on the basis of "hard" data (transport accessibility and services in peripheral areas) and evaluates the forming of relations and linkages in the area of inner peripheries compared to other territories within Czechia (cooperation within local action groups and club activity on the basis of membership in the Football Association of the Czech Republic).

Presented research results demonstrate that the effects of administrative borders are similar to those in the case of national borders. It is therefore possible to view the areas of inner peripheries as internal borderland.

Keywords: border – borderland – periphery – outer and inner periphery – internal borderland
public administration – local administration – regional development

Obsah

1. Úvod 13
1.1. Cíle práce, výzkumné otázky a předpoklady 18
1.2. Nástin struktury práce a použité metodiky 26
1.3. Teoretické zakotvení práce 29
1.3.1. Obecná východiska studia regionů a hranic 29
1.3.2. Pohraničí a vliv hranic 37
1.3.3. Polarizace prostoru – jádro-periferie 40
1.3.4. Výzkum periferních oblastí 43
1.3.5. Vnitřní periferie 45
1.4. Hranice (především administrativní) uvnitř Česka (časový a prostorový rámec) 51
1.4.1. Územně správní jednotky a jejich hranice 1850–1918 51
1.4.2. Územní správa a její obraz v odborné literatuře 53
1.4.3. Průběh a motivace správních změn 56
1.4.3.1. Předmoderní správa do roku 1848 56
1.4.3.2. Vznik moderní správy v letech 1848–1850 59
1.4.3.3. Zánik krajského stupně územní správy 63
1.4.3.4. Reformy územně správního členění po roce 1918 68
1.4.3.5. Župní zákon 72
1.4.3.6. Unifikace správního systému 74
1.4.3.7. Územní správa v letech nesvobody 1938/1939–1945 76
1.4.3.8. Obnova krajského zřízení 78
1.4.3.9. „Velké" kraje po roce 1960 85
1.4.4. Transformace správy v posttotalitním období 89
1.4.4.1. Vznik samosprávných krajů 93
1.4.4.2. Fungování a změny hranic krajů 96
1.4.4.3. Druhá fáze reformy správy po roce 2002 99
1.4.4.4. Obvody obcí s rozšířenou působností 100
1.4.4.5. „Malé" okresy ve veřejné správě 102
1.4.4.6. Shrnutí problematiky správních reforem 104
1.4.5. Stabilita regionálních center 109

2. Význam změn správních hranic 114
2.1. Historické hranice v prostředí GIS 114
2.1.1. Potřeba digitalizovaných hranic územních celků 114
2.1.2. Časově prostorový rámec a použité prameny a podkladové mapy 120
2.1.3. Využití a úpravy datových podkladů v prostředí GIS 125
2.1.4. Specifická území – vojenské újezdy, přehradní nádrže, těžbou intenzivně přeměněná krajina 127
2.1.5. Výsledné vymezení územních jednotek v GIS 127
2.1.6. Výstupy a jejich možné využití 129

2.2. Vnitřní periferie při administrativních hranic v Čechách a v Kraji Vysočina 141
2.2.1. Identifikace zájmových území 142
2.2.2. Analýza jednotlivých zájmových území 150
2.2.2.1. Středočeský kraj 150
2.2.2.2. Jihočeský kraj 162
2.2.2.3. Plzeňský kraj 171
2.2.2.4. Karlovarský kraj 180
2.2.2.5. Ústecký kraj 186
2.2.2.6. Liberecký kraj 195
2.2.2.7. Královéhradecký kraj 204
2.2.2.8. Pardubický kraj 213
2.2.2.9. Kraj Vysočina 219
2.2.2.10. Dosavadní výzkumy prováděné v zájmových územích 237
2.2.3. Zhodnocení a typologie vnitřních periferií 238
2.2.3.1. Hodnocení perifernost zájmových území 238
2.2.3.2. Prostorová diferenciace zájmových území 243
2.2.3.3. Indikátory perifernosti 243
2.2.3.4. Kategorizace zájmových území podle perifernosti 249
2.2.4. Závěrečné shrnutí 250
2.3. Autobusová obslužnost v oblastech měnících svoji správní příslušnost (příklad Středočeského kraje) 252
2.3.1. Dopravní obslužnost v periferních územích 252
2.3.2. Modelová území na pomezí Středočeského kraje 256
2.3.3. Metodika tvorby map intenzit autobusové dopravy 258
2.3.4. Autobusová doprava v modelových územích 259
2.3.5. Administrativní hranice a její dopad na dopravní obslužnost 264
2.4. Spolupráce v území jako nástroj překonávání vnitřních disparit a hledání identity v oblastech vnitřních periferií na příkladu členské základny Fotbalové asociace České republiky a místních akčních skupin 265
2.4.1. Spolkové aktivity a fotbalové hnutí jako nositelé sociálního kapitálu 265
2.4.2. Vývoj územního uspořádání fotbalových soutěží 268
2.4.3. Spolková činnost a její teoreticko-metodologické zarámování 271
2.4.4. Metodika zpracování map prostorového rozložení členů FAČR a fotbalových klubů 273
2.4.5. Interpretace výsledků a závěrečná zhodnocení 276
2.4.6. MAS v Česku a jejich role v regionální spolupráci 282
2.4.7. MAS na pomezí územněsprávních celků 284

3. Závěr 288

Seznam literatury a použitých pramenů 296
Seznam grafických prvků 314
Přílohy 319

1. Úvod

Periferie jsou v geografii nejčastěji definovány jako okrajová území s nižší mírou integrace do regionálního systému, jako problémová území jistým způsobem řízená/podřízená a závislá na centru. Identifikovány jsou nejen na základě polohy, ale i řady charakteristik např. demografické, socioekonomické, sociokulturní povahy (Havlíček a kol. 2005; Musil, Müller 2008). Periferní území nemusí být chápáno ve vztahu k centru pouze v geometrické/polohové rovině jako odlehlé území ve velké vzdálenosti od centra, s horším přístupem a špatnou dopravní dostupností například kvůli fyzickogeografickým bariérám. Může se také jednat o významovou/funkční periferii ve smyslu nedostatečného zapojení do socioekonomického regionálního systému či z hlediska socioekonomické vyspělosti problémového území.

V obecné rovině jsou periferní území výsledkem měnících se vztahů mezi centrem a jeho zázemím, tedy mezi řídícím a řízeným (podřízeným). Centrum můžeme chápat v určitém smyslu jako privilegované místo v prostoru, kde se koncentruje řídící moc a kontrola, sídlí zde (ústřední) hospodářské, kulturní, politické a jiné instituce a je prakticky nezávislé na dění v periferii. Naproti tomu periferní území jsou mocensky a politicky neprivilegovaná, centrem řízená a centru podřízená a na něm závislá (Blažek, Uhlíř 2011; Chromý, Janů 2003), a to v různých měřítkových úrovních. Tento model vztahu centrum-periferie můžeme identifikovat v různém stupni hierarchicky uspořádaného systému, nejčastěji pak v úrovni států.

Stejně jako rozlišujeme polohové a funkční periferie z hlediska jejich polohy a zapojení do regionálního systému, tak můžeme z hlediska polohy a typu hranic, u kterých leží, určit vnější/příhraniční periferie ležící v blízkosti státní hranice a vnitřní periferie, které lze často identifikovat v blízkosti hranic administrativních/správních jednotek v případě Česka především krajských hranic (Musil 1988; Musil, Müller 2008). Právě přítomnost a povaha administrativních hranic (jejich funkce, efekty, ovšem i rozdíly v jejich vnímání) mohou být v procesu polarizace prostoru rozhodující. Jak při identifikaci, tak při překonávání problémů hendikepovaných oblastí. Otázkou pak je, zda hranice je mezní z hlediska působnosti centra (existence vztahů a vazeb), tedy zda v periferním území, které se ocitlo při správní hranici, došlo k umocnění jeho stávající perifernosti právě existencí a působením této hranice.

Problémy spojené s administrativní/správní hranicí se objevují po celých téměř 170 let její existence, tedy od roku 1850, kdy došlo k položení základů moderní správy. Nejen co do jejich vymezení, vytyčování, změn a rušení, ale i co se týká jejich vlivu na přilehlá území a působení hraniční funkce či efektu. K jednotlivým reformám docházelo v rozdílných obdobích vývoje a odehrávaly se v různých společenských i politických kontextech. Vývoj od poloviny 19. století

byl velmi složitý a komplikovaný. Územně správní reformy, které na území Česka probíhaly relativně často, většinou tento vývoj následovaly, a proto byly ovlivněny změnou těchto kontextů, zejména po roce 1918. Docházelo k proměnám vnějších prostorových kontextů a rámců, kdy zárodky moderní územní správy vznikly v prostředí unitárního Rakouska. Záhy došlo k její úpravě v období nástupu neoabsolutismu, aby byla znova změněna již v podmínkách pouze Předlitavské části dualistické konstituční Rakousko-uherské monarchie. K podstatné proměně došlo se vznikem demokratické Československé republiky v roce 1918 a pak s nástupem totalitního systému v socialistickém Československu. Poslední změna se uskutečnila na území samostatného Česka s návratem k demokratickým tradicím a vytvořením zcela nového správního systému s prvky samosprávy. Lze tedy konstatovat, že každá významná změna politických, společenských i prostorových rámců si dříve či později vyžádala změnu správního členění.

Prvním problémem všech správních reforem a v podstatě i regionalizací obecně byl výběr center s určením počtu jednotek. V dalších fázích příprav se u všech reforem objevily problémy se stanovením hranic jednotlivých správních regionů, tedy s určením dosahu správní působnosti center. Vymezené normativní regiony v mnoha případech neodpovídaly výsledkům sociogeografické regionalizace, tedy relativně uzavřeným jednotkám.

Při postupném vývoji geografické organizace společnosti docházelo také k přeměně vztahů mezi centry a jejich zázemím a také k tlaku na změnu hranic správních regionů. To se projevilo v různých oblastech odlišným způsobem. Záleželo nejen na poloze daného regionu (rozvojové osy, okrajová území), ale také na jeho postavení v hierarchickém systému – od úrovně mikororegionální, kterou představovaly po dlouhou dobu soudní okresy, přes mezoregionální krajskou/župní úroveň až po zemskou úroveň. Existují téměř neměnné hranice, které byly stabilní po celou dobu moderních správních dějin a naopak hranice, které se často měnily. Lze vymezit „oscilační“ zóny. Ty mohou být dvojího druhu. Jednak jde o oblasti, kde dochází k překrývání působnosti více center, jednak o oblasti, do nichž působnost center nedosahuje (oblasti na okraji systému, resp. se specifickou správou) (Seidl, Chromý 2010). Z hlediska územní správy je však nutné jednoznačně určit kterému správnímu centru budou podřízeny. Často tak v obou uvedených typech území dochází ke změnám v příslušnosti mezi několika centry. Většinou těmto územím nebyla věnována dostatečná pozornost ze strany příslušného správního centra a docházelo tak k formování periferií při hranicích regionů nebo k umocňování již existující perifernosti takových území. Překonat perifernost těchto území je možné zejména pomocí zvýšené pozornosti center věnované cíleně těmto územím a rovněž snižováním negativních bariér a efektů souvisejících s existencí hranic (např. rozvojem přeshraniční spolupráce). Význam správních hranic je mnohdy aktéry v území přeceňován a uplatňuje se i tam, kde se může stát brzdou přirozené spolupráce příhraničních regionů. V tomto smyslu je nutná změna funkce administrativní hranice. Samotná její existence v prostoru by neměla být bariérou pro spolupráci

a rozvoj v území ale měly by se na ní projevovat efekty, které naopak budou spolupráci podporovat (sousedský a kontinuální efekt) (Dokoupil 2011; Dokoupil 2004).

Efekty hranic v Česku byly doposud téměř výlučně zkoumány především v blízkosti státní hranice (např. v česko-bavorském pohraničí Dokoupil 2011, Havlíček a kol. 2005). Kromě přístupů z teorie hranic zde byly uplatňovány i přístupy k výzkumu periferních území ležících v blízkosti státní hranice (vnější periferie; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004). Zájem o výzkum hranic a pohraničí byl logický a souvisel především se společenskými změnami po roce 1989 a také procesem integrace do struktur Evropské unie (Hampl, Dostál, Drbohlav 2007). Navíc převážná část pohraničí prošla v průběhu 20. století mimořádně složitým a specifickým vývojem (výměna velké části obyvatelstva po roce 1945, existence „železné opony"). Z dosavadních výzkumů je patrné, že shodné přístupy mohou být použity i při výzkumu správních hranic (zejména krajských) uvnitř území. A to i přesto, že státní hranice mají funkce, které u administrativních hranic pozorovat nelze nebo lze jen velmi obtížně (např. obranná funkce, bariéra pohybu zboží a osob). Stejně tak mohou být na základě teorií hranic identifikována území ležící po obou stranách správní – tedy vnitřní hranice – jako vnitřní periferie, nebo je můžeme označit také jako oblasti vnitřního pohraničí.

Oblasti takto chápaného vnitřního pohraničí se vyskytují nejen ve vnitrozemí Česka, které neprošlo výše zmiňovaným specifickým vývojem, ale jsou také součástí klasicky vymezeného pohraničí. Předpokladem je umocnění řady jevů právě v těchto oblastech „dvojího pohraničí" především v severozápadních Čechách (Hampl 2003). Vedle oblastí s přesídleným obyvatelstvem se objektem našeho zájmu stávají i kontinuálně se vyvíjející vnitrozemská území. Výzkum vnitřního pohraničí u administrativních (především krajských) hranic může přispět k obecnému hodnocení významu hranic i pohraničních a periferních oblastí.

Problematika území vnitřního pohraničí je o to složitější, že jde často o území, která se jeví jako problémová dlouhodobě – minimálně od roku 1945 a v mnoha případech již od začátku 20. století. Často se jedná o oblasti v blízkosti dalších dělících linií – reliktních hranic: hranice mezi historickými zeměmi, etnické a jazykové hranice mezi českým a německým etnikem, a jí podobné (ale ne zcela shodné) hranice mezi dosídlenými a nedosídlenými územími (stanovená byla na základě národnostní hranice podle sčítání v roce 1930), hranice protektorátu Čechy a Morava (vymezené podle výsledků sčítání z roku 1910) nebo fyzickogeografické hranice (jižní a střední Čechy, Vysočina).

Vnějším periferiím u státních hranic se intenzivní pozornost věnuje v posledních 25 letech/po roce 1989, mimo jiné v souvislosti s integrací Česka do evropského regionálního systému a potřebou překonání důsledků předchozího nepřirozeného vývoje v prostředí bipolárně rozdělené Evropy. Pozornost vnějšímu pohraničí byla věnována již dříve především v souvislosti s jeho dosídlením po odsunu Němců (Slezák 1978; Čapka, Slezák, Vaculík 2005). U vnitřních

periferií a vnitřního pohraničí k jejich identifikaci došlo daleko později a spíše implicitně v práci Musila (1988) a poté v práci Musila a Müllera (2008). Z dosavadních výzkumů je zřejmé, že tyto oblasti jsou z hlediska úrovně socioekonomické vyspělosti, stejně jako ve vývoji různých dalších ukazatelů (např. sociokulturních), velmi problémové (Kuldová 2005; Vaishar, Zapletalová, Dvořák 2009). K přesnějšímu vymezení a především k cílené podpoře takových území však nedošlo ani v 90. letech 20. století. Situace se příliš nezměnila ani po vzniku samosprávných krajů v roce 2000. Vzhledem k tomu, že se ve většině případů jedná o venkovské oblasti bez významnějších městských center, bylo jejich rozvoj nahlíženo optikou rozvoje venkova. Ten byl sice podporován, ale jako jednotný venkov, který však ve skutečnosti neexistuje (viz typologie venkova Perlín, Kučerová, Kučera, 2010). Často jde o dlouhodobě hospodářský slabé a strukturálně postižené regiony, které zasluhují podporu prostřednictvím regionální politiky. V rámci této podpory se však neřešilo ani to zda se jedná o území, které leží při správní hranici nebo nikoliv. V rozvojových dokumentech jednotlivých krajů a na centrální úrovni nehrají vnitřní periferie, až na výjimky jako jsou Středočeský a částečně Jihomoravský kraj (viz Program územní rozvoje obvodu Středočeského kraje (Středočeský kraj 2013) resp. Strategie rozvoje Jihomoravského kraje 2006–2016 (Jihomoravský kraj 2006), žádnou specifickou roli a nejsou oblastmi cílené podpory na rozdíl od periferií vnějších. Problémem je také rozdílné vnímání těchto území rozdělených administrativní hranicí, z hlediska různých krajských center (Podbořansko v Ústeckém kraji a Jesenicko ve Středočeském kraji). V území, kde jsou výrazné strukturální a další problémy, se může oblast vnitřní periferie jevit jako relativně stabilní a nevyžadující zvláštní podporu. Podobné území na druhé straně administrativní hranice se může jevit v kraji, jehož území je stabilní a obecně vykazuje menší vnitřní disparity, jako problémové (Kubínová 2007). Vůle ke spolupráci obou krajských center, která je pro překonání perifernosti nezbytná, pak v tomto případě může chybět.

Při procesu vymezování hranic a území, ať už jde o sociogeografickou regionalizaci (Hampl, Kühnl, Gardavský 1987; Hampl 2005; Halás, Klapka 2010), správní členění státu nebo regionalizaci služeb (Maryáš 1983) se vždy objevují území, jejichž přiřazení k jednomu centru je problematické. Jde o oblasti spádově „nevyhraněné“ nebo „nejednoznačně“ spádující k jednomu centru. Překrývají se v nich vztahy/vazby k více centrům. V průběhu času se mění spádovost, ať už jde o oscilační území ve smyslu dojížďky v komplexně geografické regionalizaci, nebo vnitřních periferií na základě změny správní příslušnosti. Právě použití konceptu vnitřního pohraničí může napomoci k identifikaci těchto oblastí a následně k cílené snaze překonat jejich problémy nástroji rozvoje území.

Specifickým problémem vymezení správního členění státu je nutnost jednotnosti a plnohodnotnosti správy na celém území (princip územní spravedlnosti) a tím i pokud možno podobná velikost jednotlivých správních celků, jejich skladebnost a zároveň prostorová vyváženost, dostupnost center a vhodný počet jednotek. Nelze tedy rozlišovat horší nebo lepší

území, vybírat ke kterému centru je připojit. Při rozhodování o alternativách územněsprávního členění je však nutné zvažovat, která varianta členění situaci nevyhraněných oblastí zlepší (napomůže jejich integraci do regionálního systému) a která ho naopak zhorší (umocní problémy a přispěje k jeho izolaci a umocní perifernost).

Jak již bylo konstatováno výše, zatímco hranicím a periferiím státních celků, jakož i formování těchto regionů v čase, je v literatuře věnovaná dostatečná pozornost a jsou již dlouhodobě objektem geografických výzkumů, pouze omezeně se autoři dosud věnovali hranicím na řádovostně nižší/regionální úrovni. Tedy zejména hranici mezi administrativními regiony. Dosud se velmi omezeně geografové a odborníci z příbuzných oborů věnovali funkci hranic nižšího řádu a jejich významu pro rozvoj území a spolupráci přes hranici. Problémem je především slabá možnost aktivizace aktérů/subjektů rozvoje ke spolupráci. To v mnoha případech souvisí s dlouhodobým vývojem těchto území.

Zatímco státní hranice a vnější pohraničí jsou objektem cíleného zájmu řady institucí jak na státní, tak i na nadnárodní úrovni (tyto oblasti získávají cílenou pomoc z vnějšku), pak oblasti vnitřního pohraničí tuto „exkluzivitu“ při řešení svých problémů nemají. Existuje rozpor mezi objektivní mírou problémovosti těchto území a subjektivním vnímáním jejich problémů. Problémem je tak nezájem o problémy těchto periferních území „shora“, resp. pouze omezený zájem center regionů, centrálních orgánů a institucí. Oblasti vnitřního pohraničí mohou být více závislé na rozhodnutí center a mají tak menší šance zmírnit negativní efekty vnitřních hranic. Souvisí to také s vnímáním a s identifikací problémů rozvoje a s podporou ze strany center (finanční, systémovou, zvýhodněním), které často rovněž nedisponují nástroji na vyřešení takových problémů.

Administrativní hranice v současné době na rozdíl od minulosti ve většině případů nesledují fyzickogeografické linie (řeky, hřbety, údolí, úpatí). Řada územních politik především v oblasti managementu krajiny a různých přírodních celků, včetně dotační politiky cílené na tyto oblasti (plánování likvidace odpadních vod, rozvoj turistiky a cestovního ruchu, obnova venkova) je omezena současnými administrativními hranicemi. Vytvoření komplexní rozvojové strategie pro tyto celky (biosférické rezervace, chráněné krajinné oblasti, povodí, přírodní parky a geoparky, turistické oblasti) ovlivňuje schopnost diskuse mezi všemi dotčenými územními celky (kraje, jednotlivé resortní úřady, z nichž některé jsou zorganizovány také podle současných obvodů krajů - Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Česká inspekce životního prostředí, územní pracoviště Ministerstva zemědělství, a dále správy povodí, vojenské újezdy apod.) s vedením výše uvedených celků. Podobně obtížná je shoda i u velkých dopravních projektů vedoucích přes správní hranice i v zahraničí (např. u hranic spolkových zemí v Rakousku, viz Heintel 1999). Územní rozvoj nemusí být koncipován pouze v rámci administrativních regionů. „Řízení“ rozvoje se ovšem v praxi spojuje zejména s těmito celky.

1.1. Cíle práce, výzkumné otázky a předpoklady

Práce sleduje především tyto cíle:

Obecný cíl: V obecné rovině přispět do diskuse o významu administrativních/správních hranic regionů různých měřítek v procesu polarizace prostoru, resp. ve formování perifernosti území, diskutovat koncepty vnitřního pohraničí/vnitřní periferie v oblasti administrativních/správních hranic. Mezi další cíle pak patří:

1. Identifikovat, analyzovat a zhodnotit oblasti, které měnily svou správní příslušnost v období moderní správy od poloviny 19. století až do současnosti v úrovni mezoregionální (krajů), mikroregionální (okresů), a to na území Čech a Kraje Vysočina.
2. Zhodnotit míru stability hranic správních regionů, především v měřítkové úrovni krajů/žup a stability center těchto regionů.
3. Posoudit význam hranic regionů, zejména krajských hranic, v procesu polarizace prostoru a vztah mezi změnou administrativních hranic a potenciálem územního/regionálního rozvoje okrajových (periferních) částí regionů.
    a) Ověřit působení bariérového efektu hranic na základě zhodnocení dopravní obslužnosti příhraničních území.
    b) Posoudit působení hraničních efektů na bázi hodnocení „měkkých“ faktorů regionálního rozvoje (sociální kapitál, formování regionální identity).

Z výše uvedeného vyplývá řada dílčích problémů a otázek, kterými je nutné se zabývat v souvislosti s administrativními hranicemi a územněsprávním členěním a zejména jeho proměnami v čase. Na tyto změny nelze pohlížet izolovaně bez znalosti proměn kontextů ve kterých se jednotlivé reformy odehrávaly. Docházelo k proměnám vnějších prostorových kontextů a rámců. Při jednotlivých reformách, kterých se na území Česka od poloviny 19. století uskutečnilo celkem osm, docházelo ke změnám počtu územních jednotek – převážně ke snižování jejich počtu(viz tab. č. 1.). Po roce 1989 naopak spolu se vznikem samosprávných krajů a posléze ORP (205) můžeme pozorovat tendence zvyšování počtu center.

1. Mezi podstatné otázky patří základní důvody vymezování správních regionů. Jaké jsou principy regionalizace a vymezování jejich hranic? Ovlivňuje tento „účel“ průběh hranic regionů? Jak se proces regionalizace a tím i proces stanovení hranic měnil v čase a jak tomu je dnes při vymezování hranic především administrativních jednotek? Jak vypadala organizace územní správy a jak se v jednotlivých obdobích měnila náplň činnosti státní správy a samosprávy? Na kterých stupních se tyto dvě správní složky objevovaly a které funkce plnily?

   Jiné byly podmínky, motivy a principy regionalizace a stanovování hranic správních regionů před rokem 1848. Podstatně rozdílné byly motivy správy především na krajské a zemské úrovni, kde postupně došlo k centralizaci a postátnění územní správy spolu s omezením stavovské samosprávy. Nejnižší stupeň správy – patrimonia/panství – byl v rukou šlechty a vykazoval značnou nejednotnost, nejen co do podoby, ale především fungování jednotlivých územních celků. K podstatné změně došlo v podobě zavedení moderní správy po roce 1850 (principy, zásady, pravidelnosti). Z těchto důvodů není možné srovnávat obě – z hlediska správy – naprosto odlišná období a zabývat se intenzivně systémem správy před rokem 1848. Je však třeba jej vnímat z důvodu reflexe příslušnosti k historickým celkům (zemím, krajům, panstvím) a také revitalizaci historických jednotek v rámci dnešního neoregionalismu (Chromý, Skála 2010).

   Stanovení územních obvodů správy a změny jejich hranic byly mnohdy při přípravě reforem vnímány jako spíše marginální problém a při jednáních o změnách územního členění jsou především diskutována správní centra a počet územních jednotek, případně jejich kompetence. Samotné vymezení území nových jednotek a vytyčení jejich hranic pak bylo až druhotné. Přechod na novou územní soustavu je problematický zejména v okrajových oblastech a vyvolává nutnost častých změn správních hranic. Na území Česka došlo k několika stovkám změn správních hranic, center a příslušnosti k vyšším administrativním jednotkám i v průběhu trvání jednotlivých etap administrativního členění. Řada změn území a hranic, především v letech 1850/1868 až 1948, souvisela také s ekonomickým a společenským rozvojem a přizpůsobením administrativního členění požadavkům dynamicky se měnící společnosti.

   V průběhu téměř 170 let fungování moderního správního systému docházelo k velmi významným změnám ve společnosti (politickým, ekonomickým nebo sociokulturním). Nutné je tedy stanovit si časové rámce sledování všech těchto změn a zachytit to, jak se projevily ve změnách administrativního členění. Bezesporu se v jednotlivých obdobích lišily principy vymezování správních regionů. Rozdílné byly přístupy k vymezování územních celků a ke stanování jejich hranic. Klíčové je určení hlavních příčin a motivů, ze kterých vycházely různé principy a návrhy členění.

Přitom lze uplatnit několik základních přístupů k zachycení proměn administrativního členění. Jednak lze na tuto problematiku sledovat z hlediska center regionů a sledovat kontinuitu jejich správní funkce. Druhým přístupem je chronologické sledování jednotlivých územněsprávních jednotek a trendy ve změnách jejich počtu na jednotlivých hierarchických úrovních.

Při uplatnění prvního přístupu sledujeme především ta centra, která měla správní funkci kontinuálně v různých řádovostních úrovních po celé sledované období od roku 1850 až do současnosti. Výstupem pak jsou mapy zachycující vývoj správních/administrativních hranic a s centry, která si uchovala svoji správní funkci po delší dobu a byla tak postupně centry dvou až více územněsprávních celků na mezoregionální úrovni nebo okresů v různé podobě na mikroregionální úrovni. Významný je rozdíl mezi příčinami a motivacemi změn zejména v úrovni celostátní (makroregionální) a úrovni mezoregionální – krajské. Z pohledu ústředních orgánů bylo většinou rozhodující stanovit centra a tím i počet správních jednotek. Dále šlo o kompetenční spory, tedy o to, co bude řízeno z centrální úrovně, a které pravomoci budou delegovány na hierarchicky nižší správní jednotky. Na regionální úrovni byla významná snaha o získání co největšího území do sféry svého vlivu a tedy podřízení si těchto oblastí. To se projevovalo zejména ve sporných oscilačních územích, jejichž spádovost k jednotlivým centrům nebyla vyhraněná a kde se projevovaly vazby na více center. Tato území pak často měnila příslušnost právě kvůli různé síle center a schopnosti si tato území integrovat v době vzniku nového správního členění. Neprojevuje se to však v zájmu o periferní a marginální území, tedy tam kde vazby na centra jsou slabé. V roce 2000 při vzniku nového krajského členění se řada okrajových území (s malou daňovou výtěžností a sociálními problémy) se součástí nového kraje stala jen proto, že byly součástí některého z připojených okresů vzniklých v roce 1960, jejichž skladebnost do nových krajů byla zachována. Samotná nová krajská centra o ně zájem neměla, příkladem může být Vranovsko v Jihomoravském kraji, Slavonicko a Dačicko v Jihočeském kraji nebo Jevíčsko v Pardubickém kraji (Vaishar 2004).

K identifikaci těchto oblastí použijeme rekonstrukční mapy hranic administrativního členění pro české kraje a Vysočinu (ve vymezení po roce 2000), které byly vytvořeny na základě podkladů současných katastrálních map a historických map a pramenů v prostředí GIS.

Druhým přístupem práce je chronologické sledování v územních jednotkách, především vývoje počtu jednotek v jednotlivých úrovních správy a stanovení základních trendů (snižování a zvyšování jejich počtu) a vzájemné porovnání těchto trendů. Tedy to jestli docházelo k postupné redukci počtu center a k centralizaci správy.

2. Dalším okruhem otázek jsou samotné funkce a efekty administrativních hranic. Které z efektů obecných znaků hranic (prokázaných na příkladu státní hranice) lze prokázat v případě hranic administrativních regionů? Existují rozdíly v převažující funkci hranic v oblastech, kde jsou hranice stabilní a naopak tam, kde se často jejich průběh měnil? Existují podobně jako v případě státních hranic území v blízkosti hranic se společnými znaky? Můžeme identifikovat „vnitřní" pohraničí? Můžeme identifikovat rozdílné nebo podobné znaky v jednotlivých příhraničních územích? Lze tyto společné znaky identifikovat, určit podobnosti a pravidelnosti a kategorizovat tato území? Existuje nějaký prostorový vzorec v jejich rozmístění?

   Na územích, která mění svoji správní příslušnost k vyšším centrům lze vymezit řadu typově různých regionů nižšího řádu, které můžeme označit jako vnitřní periferie na základě jejich polohy, historického, sociokulturního a socioekonomického vývoje a podle různých dalších znaků, zda se jedná o dosídlené nebo o nedosídlené oblasti, zda patří k venkovským oblastem, jaký je v nich vývoj počtu obyvatel a jaké jsou změny struktury obyvatelstva. Tato typologie může být srovnána s existujícími typy vnějšího pohraničí v blízkosti státní hranice. Na základě podobnosti vnitřních periférii s vnějšími při státních hranicích můžeme předpokládat, že hranice nižšího řádu se v území projevují podobnými efekty jako hranice státních celků. Nejvýznamnějším hraničním efektem je bariérový. Je nutné určit v čem je administrativní hranice bariérou, resp. čemu či komu v čem brání a jak se tento efekt projevuje v průběhu času – zda se mění a zda je rozdílný v různých typech území při hranicích správních celků, stejně jako tomu je u hranic státních.

   Bylo provedeno několik vymezení problémových území na základě různých měřítkových úrovní (Musil, Müller 2008; Perlín, Kučera, Kučerová 2010), ale až na výjimky (Kuldová 2005; Vaishar 2004; Váně 2012; Jeřábek 2005) nebyla věnována pozornost rozboru a bližší analýze těchto území. Nedošlo především k jejich roztřídění a vzájemnému porovnání včetně pokusu o jejich kategorizaci, která jak vyplývá z výše uvedeného je potřebná pro další výzkumnou práci a především pro navržení řady opatření do decizní sféry, která by byla jednou z možností překonání perifernosti těchto území.

3. Další otázky souvisejí s rozvojem území a rolí správních hranic v něm. Jakým způsobem je využíván potenciál rozvoje v oblastech rozdělených administrativní hranicí? Jak významná je spolupráce aktérů v území přes tuto hranici. Jaké je chápání periferních regionů v rámci rozvojových dokumentů jednotlivých krajů. Jak stejná území v blízkosti administrativní hranice vnímají různé kraje (krajská centra) z hlediska stupně vyspělosti?

Můžeme se ptát, zda je administrativní hranice bariérou územního rozvoje (rozvoje regionů). Stojí jednotliví aktéři a instituce opravdu na hranicích „zády k sobě“ a jejich vzájemné vztahy jsou minimální? Nebo je naopak hranice jen formální, její bariérový efekt nehraje velkou roli a spolupráce a rozvoj přes ni probíhá stejně jako uvnitř regionu, či dokonce ještě lépe díky perifernosti v rámci svých územních celků (snížení vazby na centrum a hledání partnera se stejnými problémy vně regionu)?

Zatím ve výzkumu vnitřních periferií zcela chybí zhodnocení stability nebo naopak proměnlivosti administrativních hranic (zejména krajské) a jejich vlivu na rozvoj příhraničního území. Předpokladem je, že mohou být uplatněny různé metody zjišťování hraničního efektu na této vnitřní hranici a jejich aplikace při průzkumu hraničních efektů a vnitřního pohraničí.

V této souvislosti je významná změna regionální/územní identity a spolu s ní i proměna identity území/regionu v čase a souvislost těchto změn s úpravami administrativní hranice resp. se změnou příslušnosti okrajových území k různým centrům. Jak vypadá takový proces změny a jak se změna identity projevuje v různých generacích? Liší se tento proces v oblastech vnitřních periferií v blízkosti administrativních hranic územních celků (ve vnitřním pohraničí a v ostatních regionech vnitřních periferií)? Existují rozdíly mezi dosídleným a nedosídleným územím, venkovskými regiony, územím v různých typech vnitřního pohraničí Česka?

Na tyto otázky hledáme odpovědi v případových studiích v druhé části disertační práce, která hodnotí vliv administrativních hranic v různých oblastech a na rozdílných hierarchických úrovních ve dvou hlavních směrech. Za prvé na základě hodnocení dopravní obslužnosti území při hranicích Středočeského kraje a za druhé při hodnocení spolupráce v území, která vzniká zespoda angažovaností místních aktérů regionálního rozvoje (místní akční skupiny a jejich působnost přes krajské hranice) a také při analýze míry angažovanosti a sociálního kapitálu pomocí zhodnocení členské základny Fotbalové asociace České republiky s důrazem na oblasti vnitřních periferií u krajských hranic. Hodnocena je především míra aktivity členů FAČR a územní diferenciace v podílů členů FAČR na celkovém počtu obyvatel a její změny.

Jak již bylo konstatováno výše, je nedostatečná především percepce problémovosti území vnitřních periferií a malý zájem o rozvoj daných území ze strany center. Jejich podpora buď vůbec neexistuje, nebo je zaměřena plošně a neřeší, na rozdíl od území vnějších periferií u státní hranice (euroregiony, cílená podpora pohraničí), problematickou situaci po obou stranách hranic. S tím je spojena i existence této hranice a snaha o překonávání jejího bariérového efektu a rozšíření efektů sousedské difuze a kooperace a integrace. Důležitá je tato role hranice v prostoru i pro rozvoj infrastruktury a vazeb mezi jednotlivými centry v různých hierarchických úrovních.

K infrastruktuře, která je významná pro udržování vzájemných vztahů v území patří zejména doprava a její kvalita (obslužnost, kvalita silnic a železničních tratí a jejich rekonstrukce a výstavba). Z další vybaveností je to např. počet policejních služeben, vybavení zdravotní obslužností (dostupnost záchranné služby), hustota sítě škol (především základních), pošt, správních úřadů a přístup k nim (stavební úřady, matriky, živnostenské a finanční úřady) a dalších základních služeb v těchto oblastech. Na základě zhodnocení dopravní obslužnosti, především autobusové dopravy v prostoru vnitřní periferie na hranicích středních Čech lze prokázat bariérovou funkci hranice, jak na současné krajské hranici, tak i v případě reliktních správních hranic (krajských hranic z období 1949–1960).

Jedním z mála nástrojů cíleného rozvoje území jsou mikroregiony, které vznikaly od 90. let. 20. století. Jejich cílem byla mimo jiné potřeba spolupráce napříč územím rozděleným administrativními hranicemi. Zpočátku fungovaly tyto mikroregiony většinou jako účelová seskupení pro vybudování infrastrukturních projektů (vodovody, ČOV, společné kanalizace, rozvody energií) na které by omezené možnosti především menších obcí nestačily a mohly tak účinněji čerpat dotační tituly (Perlín 2006). Často název sdružení a jeho územní rozsah odkazoval na nějaký historický nebo fyzickogeografický region (povodí, krajinný celek, historická událost apod.). Postupně se tyto mikroregiony začaly více věnovat spolupráci v území v oblasti cestovního ruchu, kultury nebo sportu a začalo také přibývat „měkkých“ projektů spojených se zvyšováním povědomí o regionu, tradicích, kultuře a zvýšení regionální identity (NS MAS ČR 2014). V období vstupu do Evropské unie se objevila možnost získání finančních prostředků na tyto činnosti prostřednictvím místních akčních skupin (MAS nebo také LAG – local action group). Postupně MAS pokryly téměř celé území Česka[1] a díky možnosti získání dotačních prostředků a umožnění spolupráce mezi veřejným a soukromým sektorem se stala jedním z hlavních nástrojů rozvoje a spolupráce v území (Národní síť MAS ČR 2012); viz mapa č. 68).

Velkou roli při komplexním rozvoji území hrají aktivity a soudržnost regionálních komunit, které mohou být významným stabilizačním prvkem (Chromý, Skála 2010). Regionální organizace společnosti je, kromě geografických podmínek, formována právě vnitřními poměry. Významná je jak úroveň lidského kapitálu (míra vzdělanosti, komunikativnosti, flexibility a motivace k rozvoji), tak i sociálního kapitálu (sociální kontakty a informace, institucionální i neformální komunikace a spolupráce, integrace prostředků a podpora endogenního potenciálu) a tedy šířeji pojatého lidského kapitálu. V postindustriálním období dochází ke změnám koncentračního procesu na procesy změn vztahové organizace a zvyšování úlohy řídících a inovačních aktivit, které jsou závislé především na kvalitě a aktivitě lidských zdrojů (Hampl 2003; Havlíček a kol. 2008; Jančák a kol. 2010; Chromý a kol. 2011; Pileček 2013). Kromě

[1] Na počátku roku 2014 bylo členy MAS přes 91 % všech obcí v Česku s více jak 55 % obyvatel a zahrnovaly skoro 90 % území. Členskými obcemi místních akčních skupin se mohou stát pouze obce s počtem obyvatel menším než 25 000 (NS MAS ČR 2014).

vytváření institucionálních vztahů jako jsou územní samosprávy, mikroregiony nebo sítě MAS (Blažek 2012) se tyto změny (a s nimi spojený rozvoj území) projevují také v úrovni neformální spolupráce a volnočasových spolkových aktivit, které jsou tak významným zdrojem především sociálního kapitálu a rozšiřování spolupráce napříč územím i sociálním složením společnosti a bez ohledu na stávající bariéry včetně správních hranic. V řadě případů především v územích s horší kvalitou lidského kapitálu a s absencí jiných forem spolupráce jde o rozhodující platformu.

Část této studie je zaměřena na společenské a sportovní aktivity v rámci organizovaného fotbalového hnutí ve venkovských oblastech Česka, na základě rozboru databáze členů Fotbalové asociace České republiky (FAČR). Hodnocení míry aktivit v území, zapojení členů a územní diferenciace a její změny. Další úrovní je hodnocení změn v územním uspořádání FAČR, které je založeno na bázi současného administrativního členění na úrovni krajské (mezoregionální), avšak respektuje obvody okresů z let 1960–2002 a dále zde existuje úroveň zemí tedy dichotomie mezi územím Čech a Moravy. Ta je založená na dvoukomorovém principu, zaručujícím rovnoprávné postavení obou územních celků. Tento systém byl zavedený krátce po roce 1989 a v roce 2002 pak došlo k úpravám podle nového krajského zřízení (celý Kraj Vysočina byl přiřazen k Moravě, moravské části Pardubického kraje pak k Čechám).

Jako modelová byla pro hodnocení dopravní dostupnosti vybrána ta území při hranicích Středočeského kraje, která měnila svoji územní příslušnost, spádovost. Je v nich tak oprávněný předpoklad změn směrů dojížďky k centrům, stejně jako předpoklad bariérového efektu nejen současné správní hranice, ale také jeho oslabení tam, kde tato hranice v minulosti neexistovala a naopak působení hranice reliktní, tedy krajské hranice z období 1949–1960. Dále pak mezi ně patří Březnicko, které je typickou vnitřní periferií na pomezí jižních, západních a středních Čech s předpokladem slabších vazeb na současné centrum tedy Prahu. Mladovožicko, které má podobné podmínky jako Březnicko, leží v současnosti v Jihočeském kraji, zde by měl být efekt současné hranice oslaben a posíleny vazby na Prahu a střední Čechy (Váně 2012). Ledečsko bylo správními reformami po roce 1949 rozděleno a leží tak po obou stranách hranice jak ve Středočeském kraji (Kácovsko), tak i v Kraji Vysočina. Jesenicko je typem dosídlené periferie s nevyhraněnou spádovostí na hranici hned čtyř krajů a i zde je předpoklad slabších vazeb na současné centrum.

Dílčí studie se zabývají různými oblastmi života. Jde v nich jak o institucionální organizaci společnosti tak i neformální vazby v území. Existence vazeb vedoucích přes administrativní hranice je významná, především tam kde neexistují instituce určené právě a jedinečně pro spolupráci přes ni. Pouze část sdružení, která plní roli akcelerátoru územního rozvoje a aktivace endogenního sociálního a lidského kapitálu spolu s „komunikací“ s centry doplněnou o usměrňování finančních toků, především dotačních, funguje přes administrativní hranici. Existuje jen velmi malá snaha o překonání těchto hranic (administrativní překážky – územní

organizace je striktně založena na správním členění např. FAČR a jen málo MAS či mikroregionů tuto hranici překračuje). Stejně tak dopravní obslužnost území určují centra. Proto tyto instituce nefungují pro překonávání těchto bariér a pro rozvoj oblastí vnitřních periférie, ale naopak jsou organizovány a budovány na základě stávajícího administrativního členění a s jeho změnou přichází také dříve či později i změna vnitřní struktury těchto institucí. K řešení této problematiky může přispět koncept nové regionální geografie s přesahem k neoregionalismu, tedy uplatnění vnitřní aktivizace územních komunit za účelem rozvoje (Kůsová 2013).

Pro rozvoj a fungování vazeb v rámci regionu je podstatný rozdíl mezi organizací státní správy a samosprávy. Státní správa je organizována hierarchicky, což samo o sobě do jisté míry omezuje horizontální vztahy a vazby mezi jejími jednotlivými složkami na stejné úrovni a především na různých stupních (vertikálně). Samospráva naproti tomu může daleko více ovlivňovat formování těchto horizontálních vazeb v území a tím napomáhat vzájemné spolupráci a překonávání bariér rozvoje.

Vyvstává otázka, kdo by měl vlastně řešit problémy vnitřního pohraničí? Snaha centrální moci je přenést v řadě případů tuto problematiku právě na samosprávu (dopravní obslužnost, zdravotnictví, regionální školství), tedy do pravomocí krajských a obecních zastupitelstev. Na krajské úrovni většinou nedochází k řešení, protože se jedná pro tato centra příliš „vzdálená“ (okrajová) území s malým přínosem pro celek. Obce mají potřebu tyto problémy řešit, ale jsou jen slabé, „podřízené“ centru a bez rozhodovacích pravomocí možností problémy řešit komplexněji. Bez uplatnění endogenního potenciálu, bez kvalitního lidského a sociálního kapitálu i bez spolupráce s ostatními obcemi a dalšími aktéry v území je řešení problémů vnitřního pohraničí prakticky nemožné.

1.2. Nástin struktury práce a použité metodiky

Disertační práce je rozdělena z hlediska obsahu do dvou hlavních částí. V první z nich jsou vytýčeny základní cíle a východiska výzkumu změn administrativních hranic v Česku v procesu polarizace prostoru a diskutována obecná východiska a přístupy k problematice hranic a regionů s důrazem na koncepty vnitřních periferií a vnitřního pohraničí. Jsou diskutovány základní pojmy jako hraniční efekty, teorie hranic, veřejná správa, rozvoj periferních oblastí, územní administrativa, státní správa a samospráva.

Rozdělení druhé části práce z metodologického hlediska odpovídá přístupům kritického realismu. V úvodní části práce byla na základě extenzivního výzkumu vyhodnocena stabilita administrativních hranic na celém území Česka a přiblížena metodika tvorby a digitalizace hranic správních celků v prostředí GIS na území Čech a Kraje Vysočina. V další části pak následuje intenzivní výzkum (kvantitativní povahy) ve specifických oblastech, kde docházelo k intenzivním změnám územní správy (hledání souvislostí, podobností a pravidelností).

Nejprve se věnujeme časovému a prostorovému rámci změn administrativních hranic a s tím souvisejícímu vývoji územní správy a samosprávy s důrazem na období „moderní“ správy po roce 1850 až do současné doby, a to v různých měřítkových úrovních a především v měnících se dobových a společenských kontextech. Hlavní pozornost upínáme na přelomová období jednotlivých správních reforem, kterých na území Česka můžeme v tomto období zaznamenat osm. Zabýváme se motivací a průběhem změn, východisky a alternativními návrhy správního členění a také o výsledná řešení reforem (výběr center, počet jednotek, správní orgány, reprezentace). Stranou zájmu nezůstávají ani specifické problémy, které se v rámci jednotlivých reforem řešily. Metodicky vycházíme z rešerše literatury a pramenů, včetně použití rekonstrukčních map správy od poloviny 19. století do současnosti. V závěru pak analyzujeme situaci pomocí rekonstrukčních map a tabulky sídel, které měly nebo mají krajskou správní funkci. Význam správní funkce dokládá i graf s vývojem počtu obyvatel těchto sídel od roku 1850 do současnosti.

Další část práce vychází ze studií, které dokumentují jednotlivé fáze výzkumu problematiky změn hranic a vnitřního pohraničí Česka. První ze zařazených studií, publikovaná v Historické geografii 41/1 Historické hranice v prostředí GIS (Burda, Janoušek, Chromý 2014), je zaměřena na představení metodiky hodnocení správní příslušnosti jednotlivých územních celků v prostředí GIS. Její těžiště spočívá ve zpracování historických administrativních hranic Česka v prostředí GIS a následné identifikaci a klasifikaci území, která měnila svoji správní příslušnost k vyšším správním celkům. Věnujeme se změnám v různých časových horizontech, které zachycují

hlavní etapy jak vývoje správy, tak i celé země a nejlépe zohledňují dostupnou datovou základnu (zemské zřízení 1928–1938/1939, krajské členění 1949–1960: kraje a okresy, krajské členění 1960–2000: kraje a okresy, a od roku 2000 do současnosti: kraje, obvody obcí s rozšířenou působností a obvody pověřených obecních úřadů) a měřítkově na mikroregionální (okresní) a regionální (krajské) úrovni.

Nejprve byly údaje zakresleny do map Mapového lexikonu obcí ČSSR (1968), poté naskenovány a transformovány v prostředí GIS vizuálně porovnány se současnou digitální vrstvou katastrálních území a jednotlivá katastrální území byla předběžně přiřazena k odpovídajícím (soudním) okresům a dále upravovány sporné případy. Přehledně použitý postup tvorby vrstvy hranic pro rok 1930 zachycuje grafické shrnutí metodiky na obr. č. 7. Při doplnění správních jednotek vzniklých v roce 1960 a současného stavu po roce 2000 byla využita geografická databáze ArcČR 500. Výsledkem tohoto postupu je databáze správních hranic, která pokrývá území Čech a části Moravy a umožňuje jejich využití při převodu prostorových dat z historických pramenů, tvorbu rekonstrukčních map hranic a správních celků až do úrovně katastrálních území.

S pomocí databáze a její vizualizace v mapách bylo možno identifikovat území v blízkosti především krajských hranic, která často měnila svoji spádovost k hierarchicky vyšším centrum, procházela specifickým územněsprávním vývojem a vytváří poměrně rozsáhlé oblasti vnitřních periferií – vnitřní pohraničí. Vymezili jsme celkem 28 zájmových mikroregionů (obvodů pověřených obecních úřadů) na území Čech a Kraje Vysočina, která splňují tato kritéria. Analýze detailnějšího územně správního vývoje a odhalením příčin častých změn správní příslušnosti a následné klasifikaci, zhodnocení a pokusu o vytvoření typologie těchto území je věnujeme na konci této kapitoly a také v další části práce.

Vytvořili jsme pro každé území rekonstrukční mapu zachycující změny správních hranic a územní příslušnosti v období od roku 1868 do současnosti. Protože plošné datové podklady v systému GIS pro některá správní období zatím chybí (1850–1920, 1938/1939–1945), částečně jsme je zpracovali pro konkrétní modelová území (zejména pro období 1868–1920). K doplnění chybějících dat a celkového přehledu o hierarchii správního vývoje od roku 1850 do současné doby, jsme pro každé území připravili unikátní správní schéma. Zájmové mikroregiony jsme podrobili několika analýzám s cílem jejich klasifikace a hierarchizace. Použity byly metody shlukové analýzy, bodového ohodnocení perifernosti území a také fáze institucionalizace podle A. Paasiho (1986). K hodnocení demografických změn v centrech zájmových území byl vytvořen graf zachycující změnu počtu obyvatel v období 1850–2011. K vytvoření těchto výstupů jsme využili především databázi správních hranic v prostředí GIS a dále data z Retrospektivního přehledu (Mleziva 2010), Historického statistického lexikonu (Růžková, Škrabal a kol. 2006), Retrospektivního lexikonu (FSÚ 1978) a databází Českého statistického úřadu, včetně výsledků ze sčítání v roce 2011. K hodnocení perifernosti území byly využity práce Musila (1988), Musila

a Müllera (2008), Perlína, Kučerové a Kučery (2010), Nováka a Netrdové (2011) a Jančáka a kol. (2008).

V další části práce hledáme vhodné nástroje na překonávání disparit v oblastech vnitřních periferií spoluprací v území a hodnocení efektů hranic správních regionů na bázi hodnocení „tvrdých" dat (dopravní dostupnost a obslužnost v okrajových územích) a posouzení formování vztahů a vazeb v oblasti vnitřních periferií ve srovnání s ostatními územími v Česku (spolupráce v rámci místních akčních skupin a spolková aktivita na bázi členství ve Fotbalové asociaci České republiky). Tady vycházíme především ze dvou studií.

První z nich je věnována vlivu administrativních hranic na autobusovou dopravní obslužnost na příkladu čtyř modelových regionů na pomezí Středočeského kraje: Dopravní obslužnost a sociální exkluze na příkladě Středočeského kraje (Burda, Jaroš, Trenda 2014). Na základě map intenzit autobusové dopravy, vytvořených na podkladu databáze ze serveru Idos a jejich srovnání s krajskými hranicemi, jak současnými, tak i reliktními sledujeme fungování vazeb přes tyto hranice a jejich prostřednictvím i vliv center, která rozhodují o dopravní obslužnosti v daných periferních územích.

Druhá studie vychází z rukopisu článku zabývajícího se územními identitami a sociálním kapitálem na příkladu spolkové fotbalové činnosti členů Fotbalové asociace České republiky (FAČR) se zaměřením na spolupráci těchto subjektů v periferních oblastech (Váně, Burda, Chromý 2014). Článek je doplněn zhodnocením významu činnosti místních akčních skupin v oblastech v blízkosti administrativních především krajských hranic, jako nástrojů spolupráce v území, které jsou charakteristické aktivizací endogenního sociálního kapitálu (zdola). Výsledkem jsou mapy s podílem členů FAČR a oddílů hrajících fotbalové soutěže podle obvodů pověřených obecních úřadů a mapy místních akčních skupin na území Česka. Využity byly především databáze členské základny FAČR (Fotbalová asociace ČR 2014) a data z Národní sítě Místních akčních skupin (Národní síť MAS 2012).

1.3. Teoretické zakotvení práce

1.3.1. Obecná východiska studia regionů a hranic

V základním přehledu budou diskutovány hlavní okruhy problémů souvisejících s výzkumy, které se v různých souvislostech a kontextech zabývají definováním a hodnocením regionů – regionalizace – hranic – pohraničí – periferií. Bude provedena základní heuristika a rešerše literatury a výzkumných směrů, které jsou věnovány této problematice s cílem, zjistit kdo a v jakých souvislostech definuje a hodnotí problematiku regionů a regionalizace se zřetelem na správní regiony a jejich vymezení. Diskutovány budou hlavní koncepty a přístupy k této problematice. Dále se zaměříme na problematiku hranic a hranic regionů, speciálně pak na správní/administrativní hranice regionů s tím jak působí v procesu polarizace prostoru a tvoří-li bariéru pro rozvoj území. V našem zájmu se dále ocitnou území v blízkosti hranic, tedy pohraničí a příhraniční oblasti. Zvýšenou pozornost budeme věnovat okrajovým částem regionů, zejména správních. Většina těchto území vykazuje znaky zaostávajících a problémových oblastí tedy periferií v případě hranic správních/administrativních regionů položených uvnitř státního území pak vnitřních periferií. Bude nás zajímat vývoj diskursu této problematiky v rámci geografických a oborově příbuzných výzkumů jak v mezinárodním kontextu, tak i v českém prostředí.

V obecné úrovni v souladu s vývojem předmětové orientace sociálních věd postupně došlo k přechodu od zájmu o unikátní, jedinečné a specifické charakterizované především popisem průběhu hranic a jednotlivých regionů, tedy od idiografického přístupu k nomoteticky orientovanému výzkumu geografické organizace společnosti (vztahů a vazeb a k hledání pravidelností, zákonitostí a zobecňování těchto procesů a možností aplikací poznatků získaných při výzkumu konkrétního typu území na jiné typy regionů a hranic v různých měřítkových úrovních. V současnosti stojí v popředí spíše neoidiografický výzkum mechanismů a podmíněností fungování sociogeografických systémů.

Nejdříve se budeme věnovat problematice regionalizace a regionům s důrazem na regionalizaci pro účely územní správy a na normativní správní regiony. Sociogeografická regionalizace našeho území má bohatou tradici již od 30. let 20. století, ale zejména pak od 60. let 20. století, kdy se této problematice začala věnovat skupina pražských vědců vedená Hamplem. Práce z tohoto období obsahují komplexní regionalizaci, která je založena na pojetí regionu jako území s uzavřenými obytnými, obslužnými a pracovními funkcemi. V pracích Hampla a jeho spolupracovníků (Hampl, Ježek, Kühnl 1978; Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Hampl 2005) jsou

vymezeny vztahové regiony na základě vzájemných interakcí (především dojížďky) a velikosti center a jejich zázemí (ukazatel komplexní funkční velikosti) pro území Česka. Brněnští Maryáš s Řehákem (1987) využili data pracovních funkcí ze sčítání v roce 1980 a anketární šetření o obslužnosti. Výsledných 290 regionů v Česku (117 na Slovensku) bylo využito jako podklad pro vybavení státní správou po roce 1989. K dalšímu rozšíření přístupů k regionalizaci došlo po roce 1990. Hampl provedl aktualizaci svých regionalizací na základě sčítání v letech 1991 a 2001 (1996, 2005); Sýkora a Mulíček (2009) vymezili lokální centra pracovních regionů také na základě sčítání v roce 2001. Územními jednotkami na bázi pracovní dojížďky, tedy denními urbánní systémy se zabýval Bezák (2000). Další autoři jako Klapka a Tonev (2008) použili při regionalizaci také výrobní nebo obslužné procesy, které jsou vázány na obyvatelstvo nebo využili prostorové interakce Reillyho modelu jako Halás a Klapka (2010).

Regionalizace prováděná pro správní účely je pouze jednou z mnoha možných regionalizací. Z hlediska vztahů mezi řídícím centrem regionu a řízeným zázemím však správní regiony velmi podstatně ovlivňují proces polarizace prostoru na několika měřítkových úrovních. Je tedy žádoucí, aby administrativní členění alespoň rámcově odpovídalo sociogeografickým regionům (Hampl 2005). Při vymezování správních regionů je nutné dodržet především zásadu skladebnosti, tedy vyšší celek musí být tvořen několika celky nižší úrovně a pak zásadu vzájemné hierarchické podřízenosti – tedy, že normy přijaté na vyšší úrovni jsou závazné pro nižší úrovně. Dominance největších center (zejména Prahy, na Moravě pak Brna a částečně i Ostravy) v podstatě znemožňuje vymezení správních regionů, které by splňovaly i další kritéria než pouze vztahová a obslužná. Proto se především v dosahu hierarchicky vyšších center liší vymezení sociogeografických regionů od těch územněsprávních (viz Maryáš 1983; Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Dostál, Hampl 1993; Hampl 1996; 2003; 2005; Halás, Klapka 2010). Mezi další podmínky pro územně správní regionalizaci patří předem určený přibližný počet regionů, časová dostupnost do centra regionu nebo rozpětí velikosti území a počtu obyvatel územní jednotky (princip prostorové spravedlnosti) a také územní celistvost, která je nutná vzhledem k rovnocenným kompetencím a také způsobu financování. Ne vždy je tak výsledkem této regionalizace uzavřený nodální region s jasně vymezeným jádrem a zázemím. Řešením tohoto rozporu je obvykle zmenšení přirozených regionů silných center a v rozšíření regionů center slabších. Právě tento nesoulad v oblastech jednak nevyjasněné spádovosti anebo tam, kde území spáduje k hierarchicky významnějšímu centru, může vyvolat tlak na změnu správní příslušnosti území.[2]

[2] Jde především o úroveň mezoregionů na hranicích vlivu Prahy a ostatních krajských center. Tento trend se projevuje po celé období a je patrný také na zvětšování rozlohy středočeského/pražského kraje/župy (viz mapy č. 18 a č. 19). Výsledkem formování územně administrativní soustavy je tedy kompromis mezi relativně protichůdnými požadavky na organičnost administrativních celků a potřebu jejich rovnocennosti (velikostní podobnosti). K větší shodě obou regionalizací pak dochází například v případě Karlovarského kraje (Hampl 2003), nebo Zlínského a Olomouckého kraje. Na úrovni mikroregionů (v současnosti ORP)

Hranicemi je vyznačen každý region. Jejich charakter určuje samotná povaha regionu, který ohraničují. V případě administrativních regionů se jedná o správní hranice. Dosavadní výzkum hranic přinesl řadu poznatků k efektům, které se na hranicích projevují. Některé z nich jsou negativní a jiné pozitivní (Dokoupil 2001). Tyto efekty a přítomnost hranic jako takových s sebou nesou řadu problémů, které se projevují v příhraničním prostředí/pohraničí. Mnohá tato území jsou výsledkem problémů spojených s procesem polarizace prostoru a vykazují znaky typické pro periferní území. Většina těchto efektů byla studována především na úrovni státních hranic (Strassoldo-Graffenberg 1974; Maier 1990). Z dosavadních poznatků však vyplývá, že řada z nich se projevuje také v případě hranic nižšího řádu, proto se nejprve budeme věnovat také problematice hranic obecně. Speciálně pak pracím, které zdůrazňují vývojová hodnocení (stabilitu a proměnlivost) těchto území v rámci procesu polarizace od preindustriální éry (od poloviny 19. století) přes industriální až po postindustriální období (současnost) (Hampl 2003, Musil, Müller 2008). Dále se budeme zabývat vymezením pohraničního/periferního území v prostoru a tomu na základě jakých znaků identifikujeme tato území. Případně tomu, jak a jestli vůbec, se odlišuje identifikace a hodnocení oblastí u státních hranic, tedy vnějších periferií a periferií uvnitř státního území tedy periferií vnitřních.

Hranice ovlivňují život člověka a jeho chování v prostoru a čase, život je plný vymezených prostorů a linií (Newman 2006). Na hranice lidé narážejí ve své každodenní činnosti a zároveň se jim podřizují, intuitivně vědí, jak se jimi řídit nebo jak je obcházet a narušovat (Häkli 2008). Hranice se projevují nejen v prostoru, kde jsou často neviditelné, ale také v myšlení lidí a podle nich se řídí praktické jednání a uvažování (Paasi 2003), zároveň však ohraničují náš životní prostor a posilují pocit příslušnosti k němu i skupině lidí v něm žijících. Na druhé straně hranice vyvolávají pocit odlišnosti a vymezování vůči těm mimo tento prostor.

Hranice a fenomény s nimi spojené jsou předmětem bádání vědců z řady vědních oborů. Na počátku v období spíše charakterizovaném identifikací, popisem a diskusi základních významů hranic to byli především geografové, historici, ekonomové a politologové. S narůstající problémovostí výzkumu hranic se k nim přidávali také zástupci sociální antropologie, etnologie, právních a politických věd, psychologie a dalších sociálních věd (Šerý, Šimáček 2013). Výzkum hranic se také stále více stával interdisciplinárním, a to jak mezi vědními obory, tak i uvnitř jednotlivých oborů jako je geografie, kde se hranice stávají objektem zájmu nejen politických geografů, ale ve stále větší míře jsou studovány i sociálními, kulturními nebo regionálními geografy, i když především zpočátku z různých úhlů a hledisek a každou disciplínou zvlášť (Paasi 2005).

---

dochází ke shodě ve vymezení správních regionů s nodálními regiony ve větší míře, než tomu bylo v případech okresů z roku 1960 (Hampl 2005), zejména pak v okrajových oblastech jednotek vyššího řádu. V zázemí center pak jde spíše o otevřené jednotky se spádovostí přímo na hierarchicky vyšší centrum.

Ve výzkumu hranic převažovaly na počátku zejména politicko-geografické přístupy (Ištok 2004). V první fázi zejména idiografických výzkumů byla pozornost upřena také na případové studie sporných území, změn a vývoje hranic (Minghi 1963). Již v tomto období dochází k diskusím o negativní či pozitivní podstatě hranic a tím začínají první debaty o funkcích hranic a příhraničních regionech.

Regionální geografové studují problematiku hranic spolu s vymezováním regionů a jeho vlastnostmi. Klasické chápání regionu jako objektivně vymezitelné jednotky na základě ekonomických, demografických, politických a správních faktorů, bylo postupně doplňováno o „subjektivní" pohledy a přístupy, které měly přispět k pochopení samotné podstaty regionů a jejich vývoje. Postupně docházelo ke změně diskursu v pojetí a vymezování regionů a překonávání tradiční popisnosti a hodnocení míst a regionů a do popředí se dostávají otázky spojené s vytvářením, reprodukcí a zánikem a samotnou podstatou regionů (přístupy nové regionální geografie Pred 1984; Paasi 1986). Spolu s kritikou dřívějšího chápání regionu, jsou regiony nově chápány jako sociální konstrukce a procesy a je zdůrazňována důležitost časoprostorových specifických aktivit a role proměny místa. Region může být nahlížen jako prostor interakce řady prvků, včetně vazeb mezi jeho obyvateli a mezi regionem/místem jako takovým (Thrift 1983). Jsou zohledňovány i jinak velmi těžko hodnotitelné aspekty jako význam regionu ve kterém lidé žijí (Knight 1982), symbolika regionů (Paasi 2002) a sounáležitost s územím, tedy regionální identita obyvatel a proces, který ji formuje (Paasi 2003).

S posunem v chápání regionů také dochází ke změně v přístupu konceptu fenoménu hranic (Paasi 2005). Na hranice je pohlíženo jako na sociální konstrukty a jsou zkoumány v souvislosti s regionální identitou a povědomím obyvatel o prostoru. Hranice je vnímána jako ohraničení a symbol regionu jak pro vytváření identity regionu chápané navenek, tak i pro generování územní identity daného regionu zevnitř obyvatelstvem příslušného regionu.

Významu, který hrají hranice při procesu formování regionální identity, si všímá Paasi již od 80. let 20. století. Na základě toho, jak lidé vnímají území, ve kterém žijí a jak se s ním identifikují, stanovil tento autor čtyři fáze institucionalizace regionu. V první fázi dochází k nabytí teritoriálního tvaru regionu, tedy vymezení území v prostoru, který je spojen s vymezením a delimitací hranic. Tato první fáze je nutná pro vytvoření prostorového povědomí místních obyvatel o regionu. Právě existence nové hranice dodává těmto představám o prostoru konkrétní rámec a podobu a uvědomováním si svého prostoru a vymezováním se proti těm „jiným", tedy těm, kteří žijí mimo daný region (koncepty dichotomie ve smyslu „my a oni", tedy ti kteří žijí za danou hranicí). S tím je spojena druhá fáze tohoto procesu, vývoj symbolického tvaru regionu, který je spojen s vytvořením jména regionu a teritoriálních symbolů. Další fází je pak nabývání institucionálního tvaru regionu, udržení regionu a jeho reprodukce ve formě vzniku regionálních institucí nejen správních, ale také kulturních, vzdělávacích či regionálních médií nebo literatury.

Poslední fází je pak ustanovení regionu jako součásti regionálního systému a budování regionálního povědomí společnosti. Tyto čtyři fáze lze sledovat i při územněsprávních reformách na území Česka především při posledních správních reformách v letech 1997 až 2003 (Chromý 2003).

Podobně je prostoru v různých hierarchických úrovních ve smyslu místa/lokality – mikroregionu – regionu často přisuzován „smysl“ případně „vědomí“ (sense of place) a regionální identita může hrát roli při formování rozvoje administrativních regionů, kulturních či příhraničních území (Breakwell 1992). Jsou navrhovány principy identity, tedy způsoby jak vytvořit vlastní identitu při využití místa, ve kterém žijeme. Nejdůležitějším je princip odlišení nás samotných od ostatních na základě místa, kde žijeme, s tím, že vymezení hranic je samostatným problémem (Chromý 2003).

Můžeme rozlišovat řadu typů hranic – ty reálně existující a zachytitelné a viditelné v prostoru (fyzickogeografické, státní, administrativní), dále jsou to hranice kulturní, etnické, symbolické. Ty se mohou stát zejména v případě, že dochází k jejich změnám v čase a jsou tak přítomné jen v určitých obdobích vývoje (tedy v ostatních obdobích jde o hranice reliktní nebo historickogeografické (Chromý 2000a; Dokoupil 2001) předmětem sporů. Zejména pokud jde o deklarování identity k regionům, které ohraničují. Jde nejen o hranice a identity na stejné řádovostní úrovni, ale také o konflikty v identitách na měřítkově rozdílných úrovních. Tedy prosazování národní identity se může dostat do rozporu s identitou menších celků (administrativních a správních regionů, historických zemí, etnicky stejnorodých oblastí, oblastmi národnostních menšin, etnografických regionů apod.; Siwek 1996; Siwek, Kaňok 2000). Jiné dělení hranic je možné podle toho jestli jde o tzv. myšlenou hraniční linii (fyzickogeografické a sociogeografické regiony, spádové oblasti). Tedy hranici, která je určena pomocí metod především geografické regionalizace anebo zda se jedná o tzv. fixní linii (státní útvary, administrativní jednotky) – hranici, která je výsledkem právního aktu (mezinárodní dohody, zákona nebo vyhlášky o správním upořádání apod.). V tomto případě se jedná o politické hranice, které jsou častým předmětem zájmu geografického výzkumu (Prescott 1987; Ante 1981 cit. v Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004; Baar, Rumpel, Šindler 1996).

Hranice lze zkoumat také z hlediska efektů a funkcí, které se na nich a v jejich blízkosti vytvářejí. Obecně lze hranici považovat za obvod určitého teritoria. Hagget (1972) pokládá za dané teritorium území, na kterém jsou vykonávána vlastnická práva a přichází s teorií zóny tlaku, kterou kolem sebe hranice utváří a která postupně slábne se vzdáleností od hraniční linie, tím nepřímo definuje také příhraniční oblasti.

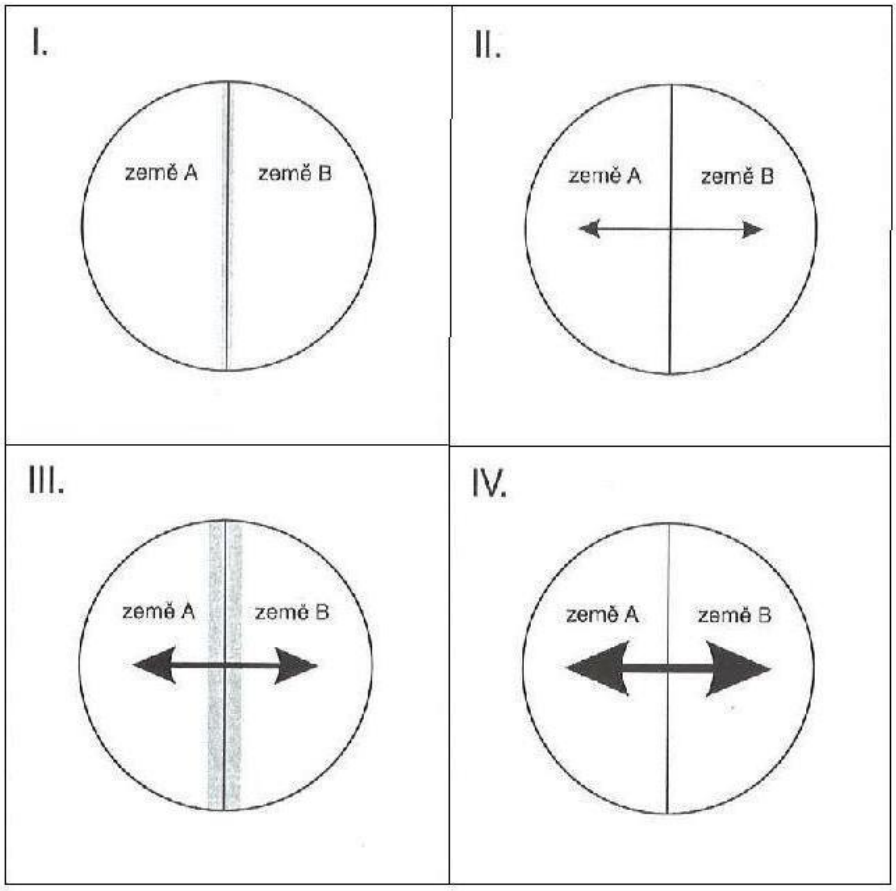
Vlastnostmi hranic s důrazem na podmíněnost rozvoje příhraniční spolupráce se věnuje Dokoupil (2004), který rozlišuje čtyři základní typy politických hranic, a to zejména podle charakteru jejich vzniku a různorodosti území na obou stranách hranice. Vedle subsekventní

hranice, která vznikla až po diferenciaci sousedních regionů, antecedentní hranici, která byla definovaná ještě před diferenciaci území a překrývající hranice vzniklé politickým rozhodnutím existuje také reliktní hranice. Reálně nefunkční hranice, která existuje pouze v záznamech a myslích lidí, platná v dřívějších obdobích, která však je nadále patrná a ovlivňuje život lidí[3]. Podle Chromého (2000a, s.68–69) jsou „historickogeografické hranice (…), které jsou mezními oblastmi historickogeografického regionu a které v některém období v minulosti byly funkčními hranicemi mezi odlišným systémem hospodaření, odlišnými kulturními tradicemi a znaky apod. jsou buď patrné v terénu (v kulturní krajině) nebo zaznamenány v archivních pramenech.“ Právě reliktní hranice se stávají místy konfliktů, hledání identit a prostorem pro rozvoj i bariérou spolupráce v území.

Mezi další znaky, které ovlivňují charakter příhraniční spolupráce, patří propustnost hranice. Tímto faktorem se zabývala řada autorů. Maier (1990) rozděluje hranice na uzavřené, částečně otevřené a otevřené. Stupeň propustnosti je definován socioekonomickým a kulturním rozvojem příhraničních regionů a podmiňuje míru tzv. hraničního efektu. Podle Strassoldo-Granfenberga (1974) působení hraničního efektu bude zesíleno v krajních situacích, tedy že v uzavřeném příhraničním regionu bude více působit bariérový hraniční efekt a toto území bude jednostranně orientováno do vnitrozemí. Dojde pak ve svém důsledku k posílení perifernosti území v rámci vztahu periferie-jádro. V případě, že příhraniční region je otevřený, roste význam kontaktního hraničního efektu, který naopak perifernost oslabuje tím, že dochází k rozvoji vztahů přes hranice. Míra otevřenosti nebo uzavřenosti hranice určuje v příhraničním prostoru filtrační hraniční efekt, který v tomto území usměrňuje procesy procházející přes hraniční přechody. Jestliže je hranice méně propustná, pak se zde projevuje koncentrační hraniční efekt, který soustředí procesy pouze do vybraných směrů. Jakým způsobem se projeví jednotlivé hraniční efekty, závisí na symetričnosti (resp. asymetričnosti) hranice a na kombinaci polohových a místních faktorů a řádovostní hierarchizaci sousedních regionů (Dokoupil 2004). Martinéz (1994) rozlišuje čtyři možné podoby hraničního efektu (viz obr. č. 1). Jsou to podle míry spolupráce; a) hraniční efekt odcizení, b) hraniční efekt koexistenční, c) hraniční efekt kooperační, d) hraniční efekt integrační (více viz Dokoupil 2000).

[3] Příkladem z Česka může být jazyková česko-německá hranice, hraniční a zakázané pásmo, hranice Protektorátu Čechy a Morava, hranice zrušených administrativních jednotek (česko-moravská zemská hranice, hranice soudních a politických okresů) (Chromý 2000a).

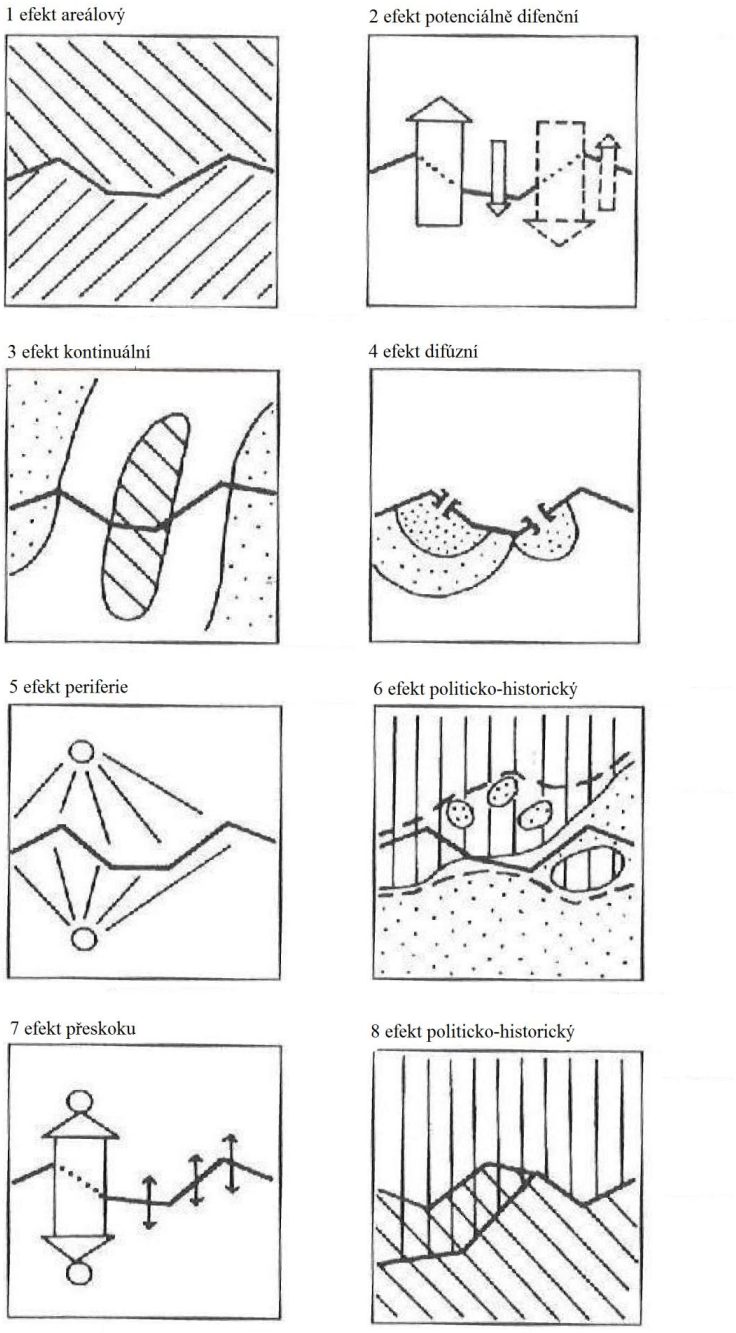
Obr. č. 1: **Hraniční efekty na základě Martinézova modelu fungování příhraničního regionu.** Zdroj: Dokoupil (2000).

Na příkladu vývoje v rakousko-maďarském pohraničí pak hraniční efekty sledovali Seger a Beluszky (1993). Identifikovali celkem osm typů hraničních efektů podle uzavřenosti hranice i podle vlivu na příhraniční území a podle různých typů složek přírodních i společenských (obr. č. 2.). Jako nejvíce bariérový označují areálový efekt, který je typický pro uzavřenou hranici, kdy se vedle sebe vyvíjí dva naprosto rozdílné sociálně-ekonomické systémy. Efekt kontinuální je pak typický pro přírodní složky krajiny na uzavřené hranici, která pro ně není bariérou (kvalita ovzduší, hydrosféra, rostlinný pokryv). Po otevření hranice převažuje difuzní efekt, tedy pronikání (sousedská difuze) vzorců chování, způsobu hospodaření, poznatků přes otevřenou hranici. Díky efektu kontinua se vzájemné rozdíly stírají (Dokoupil 2000). Dále se mohou projevovat periferní efekty, které se objevují v regionech vzdálených od centrálních míst a díky tomu obtížně dosažitelných s horší vybaveností a zůstávají poškozenými a znevýhodněnými regiony. Nutné je však počítat i s vlivem hierarchicky nižších center a hlavních rozvojových os (Hampl 2000). Efekt přeskoku vysvětluje, že přeshraniční toky vedou mezi regionálními centry a příhraniční oblasti jsou jimi přeskočeny, tedy nemají z nich žádný užitek (tranzitní role dopravy, ale také technologií, informací apod.). Další jsou politicko-historické efekty, které naznačují změnu příhraničního

území v souvislosti s problémem stability hranic a jejich posunem při řešení například národnostních otázek.

Obr. č. 2.: **Vybrané hraniční efekty.** Zdroj: Seger, Beluszky (1993).

Po roce 1989 byla věnována výzkumům dopadu hranic a hraničním prostorům i typologii hranic řada prací českých a slovenských autorů. Zpočátku jsou to především tradiční politicko-geografické přístupy (Baar, Rumpel, Šindler 1996; Halás 2002) nebo výzkumy na poli etnických hranic a jejich změny především v oblasti česko-polské hranice, resp. slezské hranice

(Siwek 1996). Poté se již autoři začali zaměřovat i na metodologické otázky typologie hranic a příhraničního území, které v souvislosti se sociogeografickou regionalizací řeší ve své práci Hampl (2000).

1.3.2. Pohraničí a vliv hranic

Značné odlišnosti jsou mezi jednotlivými územími a hranicemi, které je obklopují a způsobují značné rozdíly mezi jednotlivými příhraničními oblastmi. Každé pohraničí je specifické a typologie těchto regionů, spolu s hledáním jevů a procesů spojených s přítomností hranice, patří k hlavním úkolům geografie pohraničí (Havlíček, Dokoupil, Jeřábek a kol. 2001; Dokoupil 2004; 2011). Jednou z hlavních otázek je vlastní vymezení a definování pohraničí[4]. V literatuře se objevuje rozsáhlá škála přístupů a nejsou žádná jednotící kritéria pro vymezení pohraničí. Různě se na tyto oblasti dívají historici, ekonomové, etnologové, sociologové, politici a geografové. Ti díky svému komplexnímu přístupu mohou sehrát v těchto výzkumech významnou roli (Hampl 2000; Jeřábek 2000; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004; Kastner 1999; Stachová, Čermák 2009). Stejně tak existuje řada definicí příhraničního prostoru např. Hansen (1981) jej definuje jako území, které je v bezprostředním sousedství mezinárodní hranice a jeho ekonomické a sociální charakteristiky jsou určovány blízkostí k této hranici. Leimgruber (1980) pak požívá definici příhraničního prostoru jako území v politické sféře vlivu bez definice jeho ohraničení do vnitrozemí, připojuje také důležité kritérium funkčních vazeb vně příhraničního regionu. Pohraničí může být vnímáno i jako prostor výskytu častých hraničních efektů či jako území, které je vnímáno jako příhraniční svým obyvatelstvem (Chromý, Skála 2010). Z administrativního a národního pohledu můžeme vnímat území okolo hranice jako prostor, který je rozdělen jednou hranicí na dvě příhraničí. Naopak nadnárodní aktéři (především EU) vidí tento prostor jako prostupnou zónu z obou stran, kde úroveň příhraniční spolupráce a počet interakcí určuje stupeň této posloupnosti. (Dokoupil 2004). Z funkčního hlediska je příhraniční region možné definovat také jako zónu, kde je pozorovatelný vliv hranice a tím i sousední země (Arnold-Palussiére 1983).

Při vymezení pohraničí si musíme vždy klást otázku proč a za jakým účelem ho vymezujeme. Toto vymezení je vždy ovlivněné historickými a politickými kontexty. Pohraničí může být vymezováno na základě územněsprávních jednotek, které sousedí přímo s hranicí. V případě Česka se využívá většinou vymezení podle okresů z roku 1960 (Jeřábek, Dokoupil,

[4] Pohraničí je definováno jako území při hranici a nezahrnuje území sousedního státu/regionu. Příhraničí pak oblast ležící při hranici a zahrnuje také území sousedního státu/regionu.

Havlíček a kol. 2001), které není příliš vhodné pro rozlišení hlavních směrů a hraničních efektů, jako výhodné se jeví ale z hlediska dostupnosti datové základny (Hampl 2000). Na nevhodnost tohoto vymezení (nepřirozené, velké jednotky, ve kterých se stírají problémy pohraničí) upozornil např. Chromý (2000a). Od roku 2003 se pak často objevuje vymezení podle obvodů obcí s rozšířenou působností. Další možností jsou obvody pověřených obecních úřadů (Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Jančák a kol. 2008), které se jeví jako vhodnější, ale omezená je dostupnost zjišťovaných dat. Jiným způsobem účelového vymezení především pro spolupráci v rámci EU je území vyznačené celky pro příjem dotačních titulů (euroregiony). Objevuje se také geometrické resp. distanční vymezení pohraničí do určité vzdálenosti od hranice, které je využíváno pro stanovení restriktivních omezení (celní kontrola) nebo naopak pro uvolnění (volný pohyb pracovních sil nebo osob při tzv. malém pohraničním styku před rokem 1989). Čistě účelově pak kilometrické vymezení pohraničí použili také Kupková, Bičík, Najman (2013) při výzkumu změn využití území při bývalé „železné oponě“ v letech 1990–2006. Zvolili vzdálenost 15 kilometrů po obou stranách hranice, jako pásmo kam zasahovaly hraniční efekty. Často jsou kombinovány oba výše uvedené přístupy, kdy se používá administrativní vymezení obcí nebo katastrů a kilometrické vymezení směrem do vnitrozemí (Dokoupil 2004). Pro specifický a složitý vývoj v Česku přicházejí v úvahu i další způsoby vymezení pohraničí především na bázi dosídleného a nedosídleného území, vymezení zakázaného a hraničního pásma (Vaishar, Zapletalová, Dvořák 2008; Jeřábek 2000; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004; Dokoupil 2011). Čím menší jsou jednotky sledování, tím přesnější může být odhalení hledaných efektů, proto se předmětem našeho zájmu stávají především mikroregionální jednotky, pokud možno co nejvíce pokryté datovou základnou. Tedy především obvody pověřených obecních úřadů případně obvody obcí s rozšířenou působností. Pro vymezení pohraničí má rozhodující roli charakter hranice a na ní působící hraniční efekty, zejména bariérový efekt a propustnost hranice. Čím je propustnost hranice větší, tím větší území je jimi difuzně ovlivňováno. V případě uzavřené hranice jde o rozdělený prostor, kdy obě části příhraničí se vyvíjejí odděleně, tedy působí zde areálový efekt (Seger, Beluszky 1993).

Jiné vymezení pohraničního prostoru poskytují historickogeografické přístupy. V případě Česka je to vymezení reliktní etnické hranice mezi českým a německým obyvatelstvem, případně hranice protektorátu Čechy a Morava z období 1938–1945, ta je však méně vhodná, protože zasahuje i do oblastí s převahou českého obyvatelstva (Český Dub). Jako základ pro zábor území po Mnichovské dohodě nebyly vzaty výsledky sčítání v roce 1930, ale v roce 1910, kdy národnostní situace byla velmi rozdílná – v neprospěch českého etnika. Tyto hranice v současnosti již neexistují, ale jejich efekt je v prostoru stále patrný (Kuldová 2005). Tvoří totiž další vnitřní předěl, u kterého lze pozorovat hraniční efekty a tedy i území v jeho blízkosti můžeme označit jako vnitřní pohraničí v historickogeografickém smyslu. To je mnohde

definováno větší blízkostí k vnitrozemí, než k vlastní státní hranici[5] (Kastner 1999). Tato území se po roce 1945 stala hlavním zdrojem osídlenců vnějšího pohraničí.

Dalším možným vymezením pohraničí je kulturní nebo etnické na základě stávajících rozdílů, které se formovaly v minulosti. Kulturně nebo etnicky homogenní území bylo rozděleno politickou hranicí, vazby přes hranici však nadále přetrvaly a jejich dosah pak vymezuje vlastní pohraničí (Šerý, Šimáček 2013)[6].

Svůj význam má také typologie hranic z historickogeografického hlediska, existence hranic, jejich funkce a dopady na území v jejich blízkosti jsou z hlediska času proměnlivé. Lze hodnotit tuto proměnlivost významu hranic z časoprostorového hlediska i v kontextu širších souvislostí změn geopolitického postavení území Česka v minulosti, minimálně od poloviny 19. století (blíže Chromý 2000a).

Další způsob vymezení pohraničí je politický a mnohde souvisí s ekonomickým (území soustředěné podpory např. dosídlené území po odsunu Němců). Pohraničí může být vymezeno také na základě fyzickogeografických prvků, což může být v oblastech bez větší přítomnosti člověka nebo v oblastech, kde je příroda chráněna ze zákona (Národní parky, CHKO), toto vymezení je však diskutabilní (Dokoupil 2004).

Řadu hraničních efektů a způsobů vymezení pohraničí lze uplatnit pouze v územích, která leží při státních/politických hranicích. Další z nich však lze zobecnit a použít v případě hranic nižšího řádu uvnitř státních útvarů, tedy především pro administrativní krajské hranice. Státní i správní hranice tvoří nejen faktickou barieru a linii diskontinuity (pro propustnost a vzájemnou spolupráci z obou stran hranice z důvodu administrativních, institucionálních a dalších, podporuje růst izolovanosti a perifernosti území), ale především mentální bariéru, tedy překážku přeshraniční spolupráce aktérů v území. Bariéru, pro kterou je signifikantní používání pojmů „my“ a „oni“ nebo „naše“ a „cizí“. Mnohdy je toto chápání umocněno i „značením“/symbolikou území, jak vlastního, tak cizího za hraniční linií.

[5] Jedná se o území, které přiléhalo k území osídlenému převážně Němci, tedy široce chápanému vnějšímu pohraničí. Jde o prostor prolínání Němců a Čechů, o smíšené území, kde už dominoval vliv českého vnitrozemí nejen v ekonomické, ale také kulturní a politické rovině, v některých případech se pak přibližovalo i ke státní hranici (Domažlicko, Náchodsko, Jindřichohradecko a Třeboňsko). Vnitřní pohraničí se pak od podzimu 1938 po připojení tzv. Sudet a i části tohoto prostoru k Německu stalo v podstatě pohraničím vnějším. Hlavními centry byly Plzeň, Žatec, Most, Litoměřice, Turnov, Hradec Králové, Moravská Třebová nebo Olomouc. Územně ho je možné vymezit územím bývalých politických okresů Mělník, Roudnice nad Labem, Louny, Slaný, Rakovník, Kralovice, Plzeň (město a venkov), Domažlice, Klatovy, Sušice, Strakonice, Písek, České Budějovice, Třeboň, Pelhřimov, Jindřichův Hradec, Telč, Moravské Budějovice, Brno (město a venkov), Hodonín, Moravská Ostrava (město), Frýdek, Valašské Meziříčí, Hranice na Moravě, Olomouc (město a venkov), Litovel, Boskovice, Nové Město na Moravě, Litomyšl, Vysoké Mýto, Rychnov nad Kněžnou, Náchod, Hradec Králové, Dvůr Králové nad Labem, Jičín, Semily, Turnov a Mladá Boleslav (Kastner 1999).

[6] Příkladem může být oblast maďarské menšiny na Slovensku nebo v Rumunsku.

To se týká také působení reliktních hranic administrativních celků. Přístupy ke studiu pohraničí, státní hranice, hraničního prostoru států jsou tak alespoň částečně přenositelné na výzkum hranic vyšších administrativních celků (krajů), prostoru na pomezí těchto celků (periferie x vnitřní periferie x vnitrozemí). Krajské hranice a území v jejich blízkosti, tedy vnitřní pohraničí, se mohou dnes potýkat s většími problémy než pohraničí u vnějších hranic státu, především kvůli absenci nástrojů, které by měly sloužit k překonávání regionálních rozdílů a které jsou uplatňovány v příhraničních oblastech u státních hranic (soustředěná podpora a vymezení území ze strany národních center a zejména za strany Evropské unie prostřednictvím podpory euroregionů) (Musil, Müller 2008; Novák, Netrdová 2011). Větší rozdíly na obou stranách administrativní hranice můžeme identifikovat zejména v případě samosprávy, výkon státní správy by měl na obou stranách hranice probíhat stejně.

Působení hraničních efektů je v čase proměnlivé a souvisí také se stabilitou hranic – tedy i se stabilitou pohraničí. Zatímco státní hranice je ve svém průběhu v podstatě stabilní (hranice Česka jsou toho důkazem, některé její úseky se nezměnily po staletí) a k působení hraničních efektů na území dochází dlouhodobě a nedochází tak ani k výrazným prostorovým změnám pohraničí. V případě administrativních hranic jsou změny jejich průběhu daleko častější, a proto se obtížněji hledají nástroje pro překonávání hraničních efektů. Jedná se tak o dichotomii stabilita versus proměnlivost. Pro stabilní prostředí existují nástroje, kterými se mohou překonávat negativní hraniční efekty. Uplatňování těchto nástrojů pak vede k relativně úspěšné integraci území do regionálního systému a také k příhraniční spolupráci. V případě proměnlivého prostředí a neexistence nebo nemožnosti použít nástroje k překonávání hraničních efektů pak dochází spíše k snaze napojovat se na centra aktuálních regionů. Tato integrace na centrum pak vede k umocnění efektu hranic, což se plně projevuje i v dosavadních vymezeních vnitřních periferií Česka (Musil 1988; Musil, Müller 2008).

1.3.3. Polarizace prostoru – jádro periferie

Příhraniční regiony patří velmi často mezi periferní oblasti, neplatí však rovnice, že každé území v blízkosti hranice je zároveň periferií. Můžeme také mezi různými periferiemi pozorovat velké množství rozdílů (Heintel 1999). Podobně jako existuje několik druhů pohraničí identifikovatelných podle typu hranice, která jej rozděluje, můžeme na základě různých faktorů perifernosti určit specifické periferie. Lze konstatovat, že periferie jsou oblasti, které nedosahují

určité úrovně funkčně-prostorových a sociálně prostorových vztahů. Jednotlivé faktory a intenzita jejich působení se mohou v čase proměňovat. Mezi hlavní faktory, které určují postavení území v polarizovaném prostoru (jádro-periferie) patří zejména vnější (makropoloha v rámci státu) a vnitřní poloha a zároveň objektivní i subjektivní faktory, které určují vlastní perifernost území (Havlíček kol. 2005).

Existuje řada aspektů, které mohou určovat perifernost území a jsou výsledkem dlouhodobého vývoje vnitřních vztahů a vnějších vlivů na území. Mezi základní patří podle Havlíčka a kol. (2005):

a) fyzickogeografické (nadmořská výška, členitost terénu, podnebí, hydrografické charakteristiky aj.);

b) geometrické (geografická poloha, vzdálenost od center aj.);

c) sociálně-demografické (složení obyvatelstva, vzdělání, vývoj osídlení);

d) ekonomické (nezaměstnanost, výše mezd, HDP na obyvatele, úroveň dopravní infrastruktury aj.);

e) ekologické (stupeň znečištění životního prostředí a jeho ochrana);

f) kulturní a náboženské (etnicita, zvyky a tradice, podíl věřících, poutní místa);

g) politické (administrativní uspořádání, stupeň autonomie).

Uplatnění různých aspektů v procesu polarizace prostoru se mění v prostoru i v čase a závisí na velikosti územních jednotek a jejich pozici v hierarchii.

Poprvé koncept polarizace prostoru použil Christaller (1933), který ve své teorii centrálních míst definoval jádrové oblasti. Území nacházející se mezi jednotlivými jádry pak mají implicitně periferní charakter a pro určení perifernosti je určující vzdálenost od těchto jader. V té době Korčák (1938) poprvé použil pojem kmenové oblasti pro centrální území Čech (Polabí, dolní Povltaví, Pojizeří a Poohří), Moravy (oblasti Horno a Dolnomoravského úvalu a Boskovická brázda s tzv. Malou Hanou) a Slezska (pás od Hlučínska přes Opavsko ke Krnovu součást většího celku Horního Slezska) osídlené kontinuálně již od neolitu (někdy lze najít i pojem mateřské populační oblasti). Tyto oblasti jsou genetickým jádrem osídlení, součástí etnického celku odkud se postupně osídlení šířilo do oblasti druhotného osídlení, která je označována pojmem rámcové oblasti. Ty můžeme moderní terminologií označit za periferní (Korčák 1938). Vymezené oblastí jsou podobné těm, které Říkovský (1939) nazývá starými sídelními oblastmi a Hromádka (1943) o nich mluví jako o starých kulturních územích.

V padesátých letech 20. století se otázky regionálních disparit objevily především v pracích ekonomů v teoriích regionálního rozvoje, kde byla řešena problematika kumulativních příčin nerovnoměrného vývoje ekonomiky (Myrdal 1957; Hirschman 1958; Perroux 1955; blíže Blažek, Uhlíř 2011).

Friedmann (1966) centrálním místům přisuzuje vysokou míru autonomie a určující roli při formování hlavních směrů rozvoje. Periferii naopak považuje za závislou oblast, která tyto směry rozvoje nezachytila. Zároveň definoval kumulativní mechanizmy, pomocí nichž získává jádro další převahu nad periferiemi: efekt dominance, informační efekt, efekt vazeb, modernizační efekt a další.

Teorie polarizace prostoru byla doplněna Wallersteinem (1979) o pojem semiperiferie, který leží mezi centrem a periferií a mění pohled na vztah jádra periferie z dichotomie na kontinuum otevřené změnám v čase. Později se diskuse o polarizaci prostoru zaměřila na vztah mezi polohou a politickou podmíněností (Gottmann 1980). Perifernost území je determinována fyzickogeografickými podmínkami, historickým vývojem, politickým prostředím a ekonomickými podmínkami (Leimgruber 2004). Reynaud (1981) zapojuje do vztahu jádra-periferie se sociálním uspořádáním společnosti a vnáší do něj důležitou roli aktivity zúčastněných subjektů a odmítá jako hlavní mechanismus vzniku periferií ovlivnění perifernosti vnějšími podmínkami. Za hlavní pokládá lidský kapitál a zdůrazňuje přechody různých typů mezi jádrem a periferií. Naopak podle Bruneta (1993) je především podle ekonomických ukazatelů periferie v trvalé závislosti a mimo tzv. centrum rozhodování. Heintel (1999) vidí jádro a periferii jako dichotomické pojmy, zakotvené v představách a myšlení aktérů. Podobně vidí Leimgruber (1998) klíčové rozhodování lidí založené na subjektivních zájmech a hodnotách. Periferie nelze vnímat jako jednu skupinu zaostávajících regionů, ale je nutné rozlišovat míru a charakter perifernosti. Leimgruber (1994) rozlišuje čtyři základní typy perifernosti – geometrickou (polohovou), sociální, ekonomickou a ekologickou.

Hampl (1998) ve své teorii hierarchie reality dává důraz na vytváření stále nových nositelů diferenciace na vyšších úrovních systémů, na těch nižších pak dochází k postupnému snižování rozdílů mezi regiony. Schmidtová (1998) periferii vnímá jako území, které je nedostatečně integrované do v daném čase a prostoru dominujících struktur, procesů a systémů. Tam kde integrace do systému nebyla úspěšná, můžeme identifikovat marginální území ve smyslu jádro – periferie – marginální oblast (Halás 2008). Andreoli (1994) za marginální oblast považuje tu s daleko větší mírou perifernosti, která přechází v téměř komplexní izolovanost a s řadou hlubších, specifických problémů. Taková území považuje za vyčleněná z ekonomického systému, stojící mimo systém, mimo hospodářské, politické i sociální vazby. Jedná se o stav, kdy území již není schopno si samo pomoci a potřebuje pomoc z vnějšku. Považuje marginalitu za součást

kontinua jádro – semiperiferie – periferie – marginalita. To odpovídá více geografické realitě, kde neexistuje příliš ostrá hranice mezi centry a periferiemi (blíže Hampl 2000).

Od 90. let 20. století se výzkumy periferních a marginálních oblastí v rámci procesu polarizace prostoru dostaly do popředí zájmu geografů jako problémová území, kde mohou potenciálně nastat sociální, kulturní, ekonomické nebo politické konflikty. Rozvinulo se také vymezování periferií, studium procesů a podmiňujících faktorů a mechanismů změn a identifikace klíčových problémů rozvoje periferií a diskuse podmiňujících faktorů jejich řešení. Periferie lze považovat za území znevýhodněná polohově i funkčně, socioekonomicky slabé, s nízkou hustotou osídlení, s nižší mírou především endogenního potenciálu rozvoje a s omezenými možnostmi generování a přijímání inovací, s horší kvalitou sociálního a lidského kapitálu, území stagnující nebo upadající. Z hlediska regionálního rozvoje pak i za území, které je nutné podporovat „zvenku“ (Chromý 2012).

1.3.4. Výzkum periferních oblastí

Po roce 1989 byla i v české geografii věnována velká pozornost výzkumům regionálních disparit a tím i polarizaci prostoru jádro-periferie v souvislosti s transformačními procesy v Česku. Došlo k výraznému prohloubení společenských i regionálních rozdílů ve smyslu návratu k „přirozeným“ regionálním disparitám a objevily se také kvalitativně nové problémy (viz Hampl 2005; Hampl a kol. 1996, 2001; Blažek, Csank 2007). Došlo k tomu v souvislosti s nárůstem problematických regionů, a to jak těch s nevhodnou strukturou ekonomiky a s ní souvisejícími environmentálními problémy, tak také těch s charakterem dlouhodobě zaostávajících venkovských regionů, které lze označit za periferní a v řadě případů až za marginální. K tomu přistoupilo i obnovení západo-východního gradientu socioekonomické vyspělosti a zvýšení váhy Prahy v 90. letech a jejího daleko rychlejšího růstu ve srovnání se zbytkem území. Po roce 2000 se k této polaritě přidala ještě diferenciace krajských center a zbytku území. Impulsem k zájmu o periferní území byla také příprava a koordinace regionální politiky před vstupem do Evropské unie. V případě vnějších periferií i snaha o podporu formování a rozvoje příhraniční spolupráce v rámci euroregionů. Díky takovému studiu tak bylo možné navázat na práce, které se dlouhodobě věnovaly výzkumům vývoje systému osídlení a geografické organizace společnosti v Česku, které vyjádřily polohovou atraktivitu i míru všeobecné intenzity osídlení území (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987) a také na práce zabývající se rozdíly v socioekonomické vyspělosti území (Musil 1988).

Samotný výzkum periferií se soustředil zpočátku především na teoreticko-metodologická východiska studia polarizace prostoru (Havlíček, Chromý 2001; Havlíček kol. 2005;) a na identifikaci klíčových problémů, které ovlivňují změny územních diferenciací a vymezování periferií v různých regionálních měřítkových úrovních (Jančák 2001; Marada, Chromý 2000a). Po nich následovalo studium otázek dlouhodobého vývoje polarizace prostoru, mechanismů formování a vnitřních podmíněností vývoje periferií, kde je přisuzován větší význam sociálním a kulturním aspektům (Chromý 2003; Chromý 2004; Chromý, Janů 2003; Kuldová 2005) nebo systematické zhodnocení procesů socioprostorových změn (Macešková, Ouředníček, Temelová 2009). V této souvislosti se objevuje i rozlišení klasických a nových periferii, se kterým přišel Hampl (2003) na příkladu změn územní diferenciace na Karlovarsku. Za typ tzv. klasické periferie považuje převážně venkovské, ekonomicky slabé a trvale depopulační jednotky. Naproti tomu novými periferiemi označuje raně industrializované oblasti, které byly relativně stabilizované až do druhé světové války, ovšem kvůli nepříznivé poloze a ekonomické specializaci se v nich výrazněji projevila již hospodářská krize ve 30. letech (vysoká nezaměstnanost, uzavírání podniků). Zlom ve vývoji těchto oblastí nastal po roce 1945, kdy kvůli vysídlení Němců, následnému nedostatečnému dosídlení v kombinaci s periferní polohou došlo k jejich úpadku. Toto rozdělení v zásadě odpovídá také členění Kárníkové (1965) a jejímu rozčlenění území Česka na průmyslové a zemědělské regiony. Průmyslové regiony dále dělila na staré (především s textilním průmyslem) a nové (oblasti těžby a se strojírenským průmyslem), zemědělské pak rozdělovala na intenzivní produkční (chmelařské, obilnářské, cukrovarnické) a extenzivní. S konceptem klasické a nové vnitřní periferie na příkladu Podbořanska pracovala Kuldová (2005).

Určitým nedostatkem komplexních extenzivních výzkumů periferií (Blažek, Netrdová 2009; Marada 2001; Marada, Chromý 1999; Musil, Müller 2008; Pileček, Jančák 2010; Pileček, Chromý, Jančák 2013), při kterých je zdůrazněna identifikace podmíněnosti perifernosti, je nedostatečná základna a aktuálnost dat a ukazatelů, které jsou vhodné pro hodnocení procesu polarizace prostoru především v měřítkově nižších územních celcích (POÚ, ORP), tedy stejný metodický problém, který se objevuje i při výzkumu pohraničních oblastí. Proto se tyto výzkumy doplňují o kvalitativní výzkumy subjektivní reality v problémových územích, včetně hodnocení obtížně územně postižitelné kvality sociálního a lidského kapitálu (Jančák a kol. 2008; Jančák a kol. 2010), problematiky zařazování marginálních území do regionálních systémů (Seidl, Chromý 2010) nebo vnímání problémů v periferních oblastech samotnými obyvateli periferií (Jeřábek 2004; Jančák 2001; Jančák a kol. 2013).

1.3.5. Vnitřní periferie

Jak již bylo konstatováno soustavný zájem o působení procesů a efektů v oblasti vnitřních administrativních hranic není příliš obvyklý a autoři se věnují těmto problémům buď v souvislosti s procesy na hranicích státních, při výzkumu vnějších periferních oblastí (Marada, Chromý 1999; Marada 2001), ve spojení s další problematikou jako jsou identity regionů (Chromý, Janů 2003) nebo sociogeografická regionalizace Česka (Halás, Klapka 2010; Hampl 2005). Největší zájem pak vyvolávala problematika vnitřních periferií, jejichž vznik je často spojován s existencí a rolí administrativních hranic, zejména na mezoregionální resp. krajské úrovni (Musil, Müller 2008; Hampl 2005).

V rámci dosavadních výzkumů se autoři často setkávali s územími při hranicích vyšších územněsprávních celků (oscilačních území mezi mezoregiony případně mikroregiony, Hampl 2005, nebo tzv. švy na krajských hranicích, Hynek a kol. 2005), i když většinou tato problematika nebyla hlavním předmětem jejich výzkumů. Přesto je však na co navazovat, řada dílčích výzkumů byla zpracovávána na mikroúrovni v oblastech při krajských hranicích Česka (Váně 2012). Rozdílům mezi vnějšími a vnitřními periferiemi se věnovali především Havlíček a kol. (2008), dále pak také Halás (2008).

Zásadním problémem se jeví vymezení hranic vnitřních periferií, resp. stanovení územních jednotek, které vykazují znaky perifernosti a neleží přímo u státní hranice. Jsou definovány jako problémová území stranou hlavních rozvojových os, v relativní blízkosti od center, ale s omezenými vazbami a omezeným zapojením do socioekonomického systému. Na rozdíl od vnějších periferií tak většinou nejde o polohovou periferii ve smyslu odlehlosti, ale spíše kvůli svoji nedostatečné infrastruktuře a nemožnosti přijímat inovace. Jedná se v těchto případech o funkční perifernost území. Vnitřní periferie můžeme charakterizovat jako nedostatečné vybavené území, s omezenými zapojením do socioekonomických systémů a s nižší mírou lidského a sociálního kapitálu.

Problematika vnitřních periferií se začíná dostávat do optiky zájmu geografů teprve v posledních dvou dekádách. Souvisí to mimo jiné i se změnami v evropském prostoru a postupným oslabováním funkce vnitřních hranic mezi jednotlivými státy v Schengenském prostoru a určité stabilizace vnějších periferií v příhraničních prostorech, které se tak stávají vnitřními periferiemi v rámci Evropské unie, a také díky zvyšování podpory takových území ze strany jak nadnárodních, tak národních územních politik. V této souvislosti je nutné diskutovat používané měřítko vnitřních periferií, kdy se vnější pohraničí jednotlivých členských zemí stává celoevropskou optikou vnitřním pohraničím v rámci celé unie a vnějším pohraničím se pak chápe pouze oblast okolo vnějších hranic Schengenského prostoru a dochází i k změnám vymezení

tohoto pohraničí v souvislosti s rozšiřování Evropské unie a Schengenského prostoru. Také v rámci jednotlivých zemí se setkáváme s měřítkově různým vymezením vnitřního pohraničí, ať jsou to v Německu prostory u bývalé vnitroněmecké hranice nebo u hranic regionů ve Španělsku či v oblasti reliktní hranice mezi Polskem a Německem z období 1918–1939 na území dnešního západního Polska. To co je tedy jedněmi považováno za pohraničí vnější druzí mohou chápat jako pohraničí vnitřní. V transformujících se posttotalitních zemích k zájmu o tato území přispívá růst polarizace prostoru spojený s posttotalitní transformací a menší stabilita územněsprávního členění. Výzkumy vnitřních periferií jsou většinou zaměřeny na jejich identifikaci a změnu v čase. Pozornost je věnována vnitřním periferiím v blízkosti bývalé vnitroněmecké hranice (Nolte 2001) a v blízkosti hranic spolkových zemí v Německu vůbec, dále např. oblastem na rozhraní jednotlivých metropolitních regionů v Nizozemsku nebo v blízkosti etnické hranice mezi Vlámy a Valony v Belgii (Peréz-Soba a kol. 2012), při reliktní hranici mezi Polskem a Německem před rokem 1939, spolu se změnami územně správního členění po roce 1989 (Czapiewski, Janc 2009). V rámci výzkumného programu ESPON byla v roce 2012 zveřejněna společná studie Vnitřní periferie a socioekonomická územní specifika, ve které jsou řešeny vnitřní periferie v několika zemích Evropy – Švýcarsku, Nizozemsku, Belgii, Německu a Velké Británii (Peréz-Soba a kol. 2012). Vnitřní periferie jsou charakterizovány jako dynamické s velkou proměnlivostí v čase a vyznačují se přítomností chráněných oblastí či území s jinak zhoršenou přístupností, vojenských prostorů, blízkostí přírodních bariér a také přítomností hranic jak státních (především v oblasti Beneluxu), tak zejména administrativních (zemské hranice v Německu, kantonální hranice ve Švýcarsku). Periferní oblasti jsou označovány jako geograficky specifická území a jsou zahrnuta v plánovacích dokumentech jako oblasti se zvláštní podporou (blíže BIBSR 2014).

V české literatuře se začala problematika vnitřních periferií objevovat na konci 80. let 20. století především v pracích sociologů. Jejich první vymezení vzniklo při výzkumu systému osídlení Česka a jeho změn na základě souboru 916 tzv. generelových jednotek[7], které přinesl Musil (1988). Analýza provedená s využitím řady indikátorů nebyla zaměřená prioritně na identifikaci vnitřních periferií, ale spíše prostorů ohrožených sociální exkluzí. Soustava použitých indikátorů v prvním kroku analýz neobsahovala polohové charakteristiky jako poloha území u státních hranic, vzdálenost k regionálním centrům nebo vzdálenost od komunikací vyššího řádu. Tyto ukazatele byly použity až v druhém kroku analýzy. Přesto bylo výsledkem výzkumu zjištění, že se mezi takto pojatá periferní území nedostaly tradiční příhraniční oblasti u hranic s Bavorskem nebo v oblasti Krušných hor, které doposud byly vnímány jako tradiční periferie. Většina identifikovaných periferních území ležela uvnitř Česka (například v blízkosti hranic Středočeského s tehdy Východočeským a Jihočeským krajem) a jen malá část pak

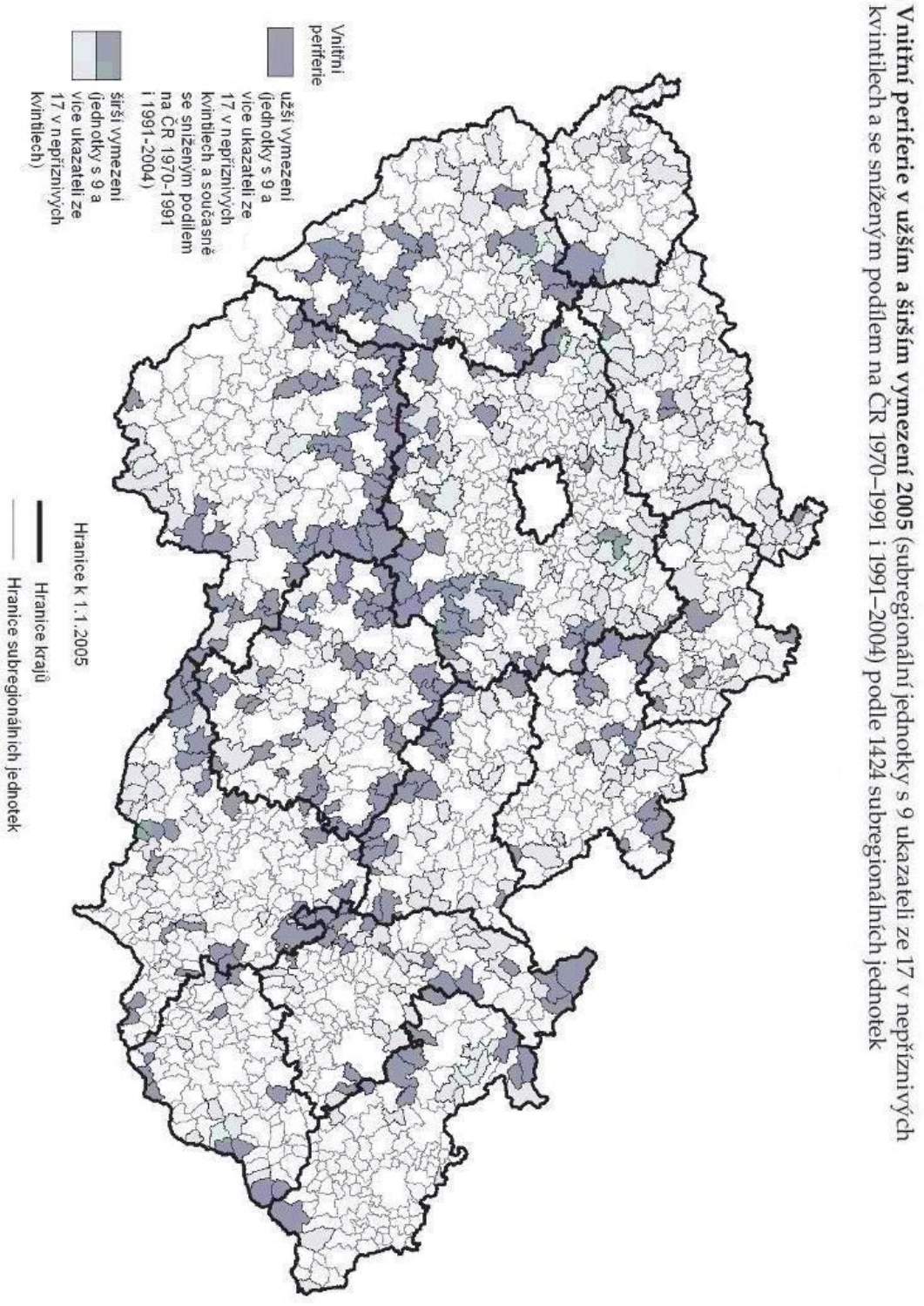
[7] Tzv. generelové jednotky vznikly v rámci prací ve státním ústavu regionálního plánování (TERPLAN) na konci 70. let jako výsledek sociogeografické regionalizace území Česka na velmi podrobné řádovostní úrovni, s důrazem na výběr středisek a nestředisek s určením spádovosti ke střediskům. Výsledky pak měly sloužit především jako podklad pro slučování obcí.

v blízkosti státních hranic (viz obr. č. 3) (Musil, Müller 2008). Po vzniku nové krajské soustavy v roce 2000 se pak jasně prokázalo, že řada těchto území leží při hranicích vyšších územně správních celků (u hranic Kraje Vysočina, mezi Libereckým a Ústeckým krajem apod.; Kuchyňka 2010). Mezi hlavní znaky, které nesly takto vymezené vnitřní periferie, patřil úbytek obyvatel a stárnutí populace, hospodářský úpadek, méně kvalitní bytový fond, horší technická a sociální infrastruktura a nižší socioekonomická úroveň, než mají ostatní části Česka.

Na svoji práci navázal Musil spolu s Müllerem (2008) při novém vymezení vnitřních periferií zaměřeném na identifikaci sociální exkluze v Česku a srovnání změn v rozložení periferií v období posttotalitní transformace. Mohli již použít výsledky prací sociálních geografů, kteří se při studiu problematiky polarizace prostoru dotkli také vnitřních periferií (Hampl 1996; 2001; Havlíček kol. 2005). Zásadním problémem se jevilo stanovení dimenze jednotek analýzy, protože ani data za obvody obcí s rozšířenou působností nebyla vhodná. Zejména rozsáhlejší ORP zahrnovaly výrazné periferní mikroregiony, které však při zprůměrování dat nebylo možné identifikovat. Při počtu obcí v Česku (přes 6200) nebylo možné použít ani data za jednotlivé obce – jak z hlediska vyrovnanosti dat, tak i z hlediska účinnosti územních politik, tedy možnosti identifikovat vztahy k centrům a vazby v síti osídlení. Proto bylo přistoupeno k aplikaci generelových jednotek, které již byly použity v roce 1988 s tím, že nejprve slučování a pak zejména rozlučování obcí po roce 1990 zásadně změnilo strukturu obcí, které byly základními skladebními prvky generelových jednotek. Nová mikroregionalizace území Česka určila celkem 1424 subregionálních jednotek, tedy nodálních regionů v různých řádovostních úrovních na základě existence základních obslužných funkcí (škola, pošta, lékař) doplněných o další funkce (sídla úřadů, koncentrace obyvatelstva, pracovních příležitostí apod.). Spádovost pak byla určena zejména na základě dat dojížďky ze sčítání v roce 2001.

Pro samotnou analýzu pak bylo použito 17 indikátorů perifernosti území získaných z dat sčítání 2001 srovnatelných s těmi použitými v roce 1988. Údaje se týkaly především demografických dat, vzdělanostních a ekonomických charakteristik, bytového fondu a vybavenosti domácností a také vývoje počtu obyvatel v období 1970–2004 (blíže k metodice viz Musil, Müller 2008, s. 328–329). Na základě těchto indikátorů pak došlo k vymezení periferních území v širším (494 jednotek) a užším (258 jednotek). V hodnocení se autoři zaměřili na stabilitu územního rozmístění periferních území – na to, kde jsou periferie trvalé a kde vznikají nové. Zjistili stabilitu periferních území v blízkosti krajských hranic, která podle předpokladů je trvalá minimálně v období 30 až 40 let. Naopak periferiemi oproti roku 1988 přestala být území v blízkosti velkých a středních měst (Praha, Brno, České Budějovice, Hradec Králové–Pardubice). Těmto oblastem se podařilo v postotalitním období integrovat do regionálního systému spíše nastartováním vnějších procesů jako suburbanizace a formováním metropolitních areálů.

Obr. č. 3: **Mapa vnitřních periferií.** Zdroj: Musil, Müller (2008).

Vnitřní periferie v užším a širším vymezení 2005 (subregionální jednotky s 9 ukazateli ze 17 v nepříznivých kvintilech a se sníženým podílem na ČR 1970–1991 i 1991–2004) podle 1424 subregionálních jednotek

Na druhé straně však došlo ke zformování nových periferních oblastí v blízkosti státní hranice (především na jihu Čech a Moravy, sever Moravy a na hranici se Slovenskem) a zejména přibylo periferií v blízkosti krajských hranic (zejména v Jihočeském, Pardubickém kraji, v Kraji Vysočina a na pomezí Olomouckého a Moravskoslezského kraje). Ještě výrazněji se tento typ periferií projeví v užším vymezení, tedy s přihlédnutím k poklesu počtu obyvatel. Tyto trendy jsou v souladu s těmi evropskými (viz Peréz-Soba a kol. 2012)

Lze stanovit výraznou koncentraci periferií na okrajích makroregionů velkých měst, tedy na hranicích Středočeského kraje, ale podobné je to u Brna, Plzně nebo Olomouce. Za mezoregionální typ vnitřních periferií lze označit vnitřní periferie vázané na okresní města jak je tomu v případě Klatov, Jičína, Třebíče nebo Písku. V rámci makropolohy je patrné, že rozsah vnitřních periferií je větší v Čechách než na Moravě, což je výsledkem odlišné struktury sídel v Čechách a na Moravě. Výrazně se pak od ostatních území odlišuje dosídlené pohraničí. Můžeme odhalit jistý prostorový vzorec rozmístění vnitřních periferií podmíněný složitým historickým vývojem především v průběhu 20. století.

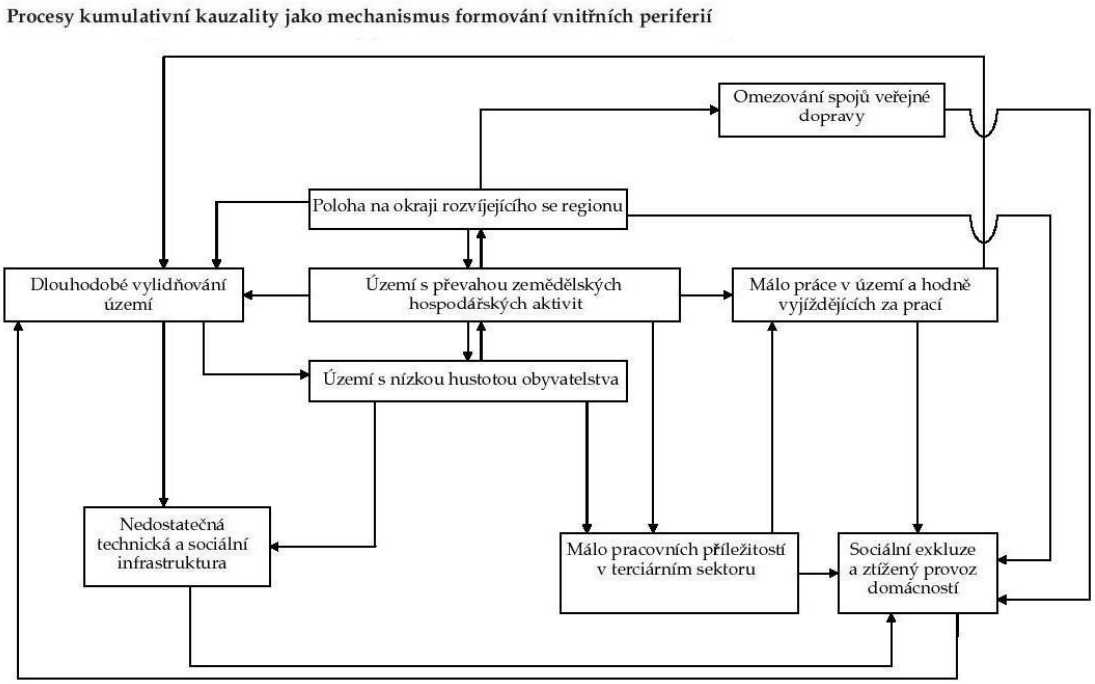
Dále autoři přistoupili na základě celkem 52 indikátorů k odlišení vnitřních periferií od ostatních území a také k pokusu o jejich klasifikaci. Na základě těchto údajů bylo zjištěno, že identifikované vnitřní periferie odlišuje zejména vyšší počet pracovních míst v priméru a nízká hustota zalidnění a dále jsou tyto oblasti spojené až do poloviny 90. let 20. století s úbytkem obyvatelstva (Librová 1997), s vyšší rekreační funkcí, s relativně nižší vzdělaností, nižším podílem podnikatelů a také s o něco horší dostupností do centra ORP. Právě tendence vylidňování vnitřních periferií nejvíce naznačuje jejich možnou klasifikaci a ukazuje i na zhoršení postavení území poblíž hranic vyšších územněsprávních celků. Zatímco vylidňování se jako první po roce 1991 zastavilo především v oblastech v blízkosti hranic s Rakouskem a Německem pod vlivem vyšší integrace těchto území. Po roce 1995 úbytek obyvatelstva pokračoval v periferních územích v převážné části Středočeského kraje jako důsledek prohlubujícího se suburbanizačního vlivu Prahy. K němu se přidaly postupně i vzdálenější okresy včetně některých území na severu Jihočeského kraje a také v zázemí větších měst (Ouředníček 2006). Území, kde dále dochází k vylidňování, nalezneme zejména v části pásu oddělujícího střední a jižní Čechy a Kraj Vysočina a také jižní a západní Čechy a v oblasti středozápadní Moravy (Hynek a kol. 2005).

Z výsledků klasifikace a rozdělení vnitřních periferií autoři vyvodili, že větší pozornost by měla být věnována zejména kauzalitám a vzniku, udržování a zanikání vnitřních periferií. Východiskem se jeví procesuální přístupy a zejména Myrdalova teorie kumulativních příčin (Myrdal 1957). V oblasti vnitřních periferií dochází velmi často ke kumulaci spouštěcích podmínek formování vnitřní periferie jako je okrajová poloha na hranicích vyšších správních celků a nezájem center o osud území, vysoký podíl priméru, nižší vzdělanost, a nízká hustota zalidnění, které

vedou ke vzniku řetězců v principu začarovaného kruhu. Právě změna těchto kauzalit a přerušení kumulativních podmínek může vést k překonání perifernosti území.

Metodika této práce využívala řadu ukazatelů perifernosti, které jsou v určitých obměnách a kombinacích používány pro identifikaci periferních oblastí také v řadě geografických prací (Jančák a kol. 2008; Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Váně 2012; Blažek, Netrdová 2012). V dalších částech disertační práce budou tyto ukazatele částečně využity při shlukové analýze oblasti vnitřních periferií v blízkosti administrativních hranic.

Obr. č. 4: **Procesy kumulativní kauzality.** Zdroj: Musil, Müller (2008).

Postupně dochází k přesunu zájmu vědců jak v Česku, tak i v dalších zemích, v souladu se změnami předmětové orientace výzkumu, od identifikace a popisu oblasti vnitřních periferií k jejich vymezování a k rozboru problémů a hledání jejich podstaty a příčin vzniku v širších souvislostech – v pohledu obecných trendů společenského vývoje a transformace, jak ve specifické posttotalitní, tak i v přechodu k postindustriální společnosti až ke koncipování návrhu na řešení problémů těchto území. Stejný posun nastal i ve výzkumu vnějších hranic a vnějšího pohraničí a s ním spojených periferních území (Havlíček, Dokoupil, Jeřábek a kol. 2004; Jančák a kol. 2008; Chromý, Skála 2010; Pileček 2013). I přes tyto „vyšší“ cíle je však stále aktuální – a dosud nedostatečně zodpovězená otázka, týkající se vztahu mezi výskytem periferií a změnami administrativních hranic.

1.4. Hranice (především administrativní) a územní jednotky uvnitř Česka (časový a prostorový rámec)

1.4.1. Územně správní jednotky a jejich hranice 1850–1918

Následující část práce bude věnována vývoji a změnám územněsprávního členění a hranic správních jednotek a porovnání systémů správy v jednotlivých obdobích od roku 1850 do současnosti. Změny krajských i dalších administrativních hranic jednak reflektovaly společenské změny a jednak se projevily určitým způsobem v území. Především pak v těch oblastech, které často měnily svou územní příslušnost v rámci kraje nebo okresu, čímž docházelo ke změnám jejich vazeb na správní centra administrativních jednotek, přičemž právě míra těchto změn mnohdy přispěla k prohloubení problémovosti území. Ty byly většinou znevýhodněny na základě fyzickogeografických podmínek a také polohově dlouhodobým vývojem mimo dopravní, kulturní a hospodářská centra daných regionů. Cílem územněsprávních uspořádání by mělo být překonávat tyto nepříznivé skutečnosti v tom daném okamžiku historického vývoje, kdy společenské a hospodářské podmínky většinou jsou o něco napřed před správními reformami.

Problematiku vývoje správních regionů nelze pochopit bez znalostí o tom, jak územní jednotky vypadají a kudy (v jakém území) jejich hranice vedou. Jak vypadaly v minulosti a k jakým změnám hranic a jejich vedení docházelo? Jaký význam změny měly pro oblasti, jichž se bezprostředně týkaly? Rozhodovaly v minulosti o administrativních hranicích a výsledné podobě územních jednotek přírodní podmínky více než v současnosti? Kde a kdy docházelo k opakovaným a nejčastějším změnám hranic a proč právě tam? Jaké byly motivy pro změnu administrativního členění? Byly subjektivní (vyvolané nutností lepší a snadnější správy) nebo objektivní (vnější a vnitřní), tedy ze strany aktérů/subjektů v území a také ze strany hierarchicky nadřazených center? Jaká je reflexe regionalizace „shora“ v místním prostředí?

Můžeme se ptát na stabilitu a dobu trvání jak samotných správních jednotek, tak jejich center. Můžeme si položit otázku, zda se proměňovaly nejen samotné územní jednotky, ale zda docházelo i ke změně jejich center. Která města a proč se stávala centry vymezovaných územních jednotek opakovaně, proč došlo k výběru právě daných jednotek? Další otázkou je, zda působí historická inercie – jisté přetrvávání územních jednotek a jejich center a hranic v čase. Nakolik jsou hranice stabilní v čase, resp. jak jsou proměnlivé? Lze o „zaniklých“ hranicích uvažovat jako

reliktních? Jaký význam mají potom tyto reliktní jednotky a jejich hranice? A jak se tyto již z krajiny zmizelé prvky projevují dodnes v životě lidí a společnosti?

Poznání vývoje územní správy, jeho hlavních směrů a hlavní hybné síly, která stála za změnami jak formy, tak obsahu územní správy, je nezbytné pro pochopení a interpretaci jednotlivých reforem včetně, těch, které zůstaly pouze ve stádiu návrhů nebo nebyly uvedeny do praxe. V současné době se nabízí jedinečná příležitost s odstupem více než jedné dekády hodnotit význam a také průběh územně správních reforem po roce 1990, které byly završeny zánikem okresních úřadů a vznikem obvodů obcí s rozšířenou působnosti k 1. lednu 2003. Ve skutečnosti však změny funkce správy i jednotlivých územních jednotek v podstatě nadále pokračují (přesuny území mezi jednotlivými kraji i nižšími jednotkami, sjednocení správních agend). Tento proces byl součástí transformace postsocialistické společnosti a byl také cestou k napravení pokřiveného vývoje územní správy, která neodpovídala novým potřebám společnosti nejen svým obsahem (absence územní samosprávy, centralizace některých agend), ale také formou (zejména po roce 1960 existoval výrazný nesoulad se sociogeografickou regionalizaci), proto je současná podoba územní správy výsledkem reforem připravovaných v demokratických podmínkách a měla by být rámcem, ve kterém se bude naše společnost pohybovat po delší časové období (Hampl 2005).

Dlouhé a rozporuplné diskuze o novém uspořádání územní správy probíhaly po celá devadesátá léta. Navázaly tak na předchozí vývoj, kterým prošla především střední/krajská/župní úroveň správy jednak od svých prvních počátků ve 13. století a jednak především jako součást systému veřejné správy od poloviny 19. století. Právě kraje se staly nejčastěji reformovanými územními celky a tento střední článek ve správním uspořádání státu po dlouhou dobu chyběl úplně, zejména během let 1868–1949. Problém častých změn územní správy především po roce 1850 spočívá i ve skutečnosti, že na našem území v podstatě neexistují přirozené a především alespoň částečně velikostně a významově srovnatelné a rovnocenné odpovídající regiony (jak rozlohou, tak počtem obyvatel), regiony s vlastní identitou podpořenou dlouhodobým a kontinuálním vývojem územních komunit, na které by mohl být přenesen výkon stání správy a samosprávy (na rozdíl např. od spolkových zemí v Rakousku). Za této situace bylo vymezení územních celků (určení jejich počtu a smyslu vykonávaných kompetencí) vždy rozhodnutím, které zákonitě nemůže vyhovovat všem. Proto bylo vymezení územních jednotek předmětem sporů a debat a lišilo se podle hlavního účelu územně správní regionalizace, společensko-politických rámců i etap vývoje společnosti. Jednotlivé zlomy a předěly ve vývoji společnosti tak zákonitě vyvolávaly změny v územním členění.

Zatímco před rokem 1850 bylo fungování správy i změny správního systému podřízeny zájmům státu a tím závislé na vůli a přáních panovníka, na nižších úrovních také majitelů patrimonií tj. zejména šlechty. V pozdějším období moderní správy od druhé poloviny 19. století

se okruh zájmů a aktérů výrazně rozšířil. Situaci byla v tomto období limitována a ovlivňována také vztahem mezi dvěma emancipujícími novodobými národy a jejich vzájemnými národnostními spory a politickým soutěžením. Mnohdy tak zůstalo jen u reformních pokusů nebo nové územně správní uspořádání mělo pouze krátkou životnost. Výraznou změnou procházely i prostorové rámce a změny politické mapy od jednotné rakouské říše, přes vznik Rakouska-Uherska, jeho následnou přeměnu a pozdější rozpad, vznik republiky, období let 1938–1945 a následné období až do zániku Československa v roce 1993. Situace na území Česka tak byla ovlivňována děním v jiných částech společného státu a nebylo možné rozhodovat mimo jiné i o správním členění bez zvažování kontextu celku.

1.4.2. Územní správa a její obraz v odborné literatuře

Samotnému vývoji územní správy, tedy především popisu průběhu vymezování administrativních regionů, jednotlivým etapám vývoje správy, ukotvení regionů ve společenském systému i fungování a změnám jejich funkcí byla opakovaně věnována pozornost především ze strany historiků, právních historiků ale také některých geografů a historických geografů (Roubík 1939; Janák, Hledíková; Dobeš 2007; Schelle 2005; Semotanová 2007; Vošický 1999; Jeleček 2000 aj.). Poměrně málo se však jejich autoři zabývali významem změn a typy jednotlivých administrativních hranic a jejich působení na rozvoj příhraničního území. Téma bylo řešeno okrajově či implicitně se vztahem k regionům, nikoli problémově a se vztahem k samotné hranici či hraničnímu regionu ve smyslu bariéry (Musil 1988; Musil, Müller 2008). Nebyly také řešeny otázky typu jak a jestli vůbec se od sebe jednotlivé správní hranice liší. A to jak v čase, tedy v různých časových průřezech u regionů na stejné měřítkové úrovni (župní, krajské v několika vymezeních), tak v jednom časovém období na různé měřítkové úrovni (hranice soudních okresů, politických okresů, zemské hranice nebo hranice POÚ, ORP a krajů.

Řada prací vyčerpávajícím způsobem charakterizuje vznik, trvání i zánik jednotlivých typů správy na území Česka. Věnují se zejména jednotlivým správním reformám a výkonu stání správy a samosprávy, ale také organizaci soudnictví, finanční a daňové správy, obchodních a živnostenských komor, církevního života, policie, armády a dalších druhů správy. Tyto práce však řeší velmi omezeně také územní/prostorové aspekty správy a jejich vliv na proces polarizace prostoru. Těmto tématům se částečně věnovali geografové včetně historických geografů, kteří se však zabývali zejména návrhy na změny dosavadního správního uspořádání a věnovali se aktuálním otázkám územního členění státu. Obsahem kapitoly nemůže být úplný a vyčerpávající přehled literatury, která se vztahuje k problematice správy, což není ani možné

vzhledem k rozsahu a zaměření práce. Uvedeny jsou proto především zásadní práce a příručky, které většinou obsahují další odkazy na literaturu, jednotlivé články i pramenné zdroje.

K nejvýznamnějším patří práce komplexního charakteru popisující správní procesy a jednotlivé správní reformy v kontextu společenského a politického vývoje na všech hierarchických úrovních. Z tohoto okruhu autorů jde zejména o Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu, I. a II., (Janák 1967) a na něj navazující Dějiny správy do roku 1945 (Janák, Hledíková 1989), které byly přepracované a doplněno o období po roce 1945 jako Dějiny správy v Českých zemích od počátků státu po současnost (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Rozsáhlé kompendium Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti (Mleziva 2010) zachycuje vyčerpávající přehled správních jednotek a jejich sídel v období správy po roce 1850. Přehled správní příslušnosti jednotlivých obcí k územním jednotkám obsahují Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970 (FSÚ 1978) a Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005 (Růžková, Škrabal a kol. 2006). Řadu informací o vývoji správy a správní příslušnosti jednotlivých sídel lze najít v rozsáhlé osmidílné encyklopedie Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (Kuča 1997–2007).

Právní aspekty vývoje správy akcentují zejména práce Dějiny českého a československého práva do roku 1945 (Malý 2004), Krajské zřízení (Cogan 2004) nebo Dějiny české veřejné správy (Schelle a kol. 2009). Pohled na správu a samosprávu očima historika nabízí např. práce Zlatý věk české samosprávy (Hlavačka 2006), Slovník představitelů politické správy na Moravě (Vyskočil 2011), Vývoj veřejné správy v českých zemích do roku 1848 (Starý 2007) nebo Správa v českých zemích a v Československu v letech 1848–2005 (Kocourek 2007). Církevní správě se věnuje Atlas církevních dějin (Boháč 1999).

Další práce se věnují jednotlivým obdobím nebo dílčím tématům správního vývoje. Jedná se např. o práce Zřízení zemské v Čechách I. a II. (Rieger 1889; 1893), které se zabývají vývojem krajského stupně správy do roku 1868, problematice vzniku a fungování správních jednotek mezi roky 1850–1868 je věnována pozornost ve sbornících Archívu MV (Roubík 1938; 1939), organizační zákon a unifikaci správ řeší práce Vznik Moravskoslezské země v roce 1927 (Mates, Schelle 1986), pramenům k problematice správy se věnuje např. práce Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868) (Mocek, Žáček 1958). Po roce 1990 vznikla především v historických a právnických oborech řada kvalifikačních prací, které analyzují jednotlivé vybrané problémy správy a územního členění, hlavně v období první fáze fungování moderní správy v letech 1850 až 1945, např. krajskému a župnímu členění v první polovině 20. století se věnuje diplomová práce Československý župní zákon v roce 1920 (Vošický 1999), organizaci politické správy v souvislosti s její unifikací v roce 1927 pak disertační práce Žabky (1978), reformě veřejné správy z pohledu správní vědy Rys (2010). Dosud relativně opomíjená je problematika fungování krajů a krajských národních výborů v letech 1949–1990 a procesy spojené s jejich vznikem, souvisí

to se složitou dostupností archivních pramenů. K několika pracím reflektujícím toto období patří Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945–2004) (Čechák 2004). Soudobý pohled na správu v období totalitního vývoje podali např. Hendrych a Šrámek (1973) nebo Vopálka (1987). Právě bližší poznání tohoto období dějin správy by mohlo přispět i k poznání rámců obecného společenského a politického vývoje v totalitním období v Česku.

Již krátce po vzniku samostatného Československa se v geografických pracích začala objevovat problematika regionalizace jeho území (Dědina 1921; 1927; 1929). Důležitý podíl na pozdější koncepci krajského členění, které bylo uskutečněno na konci 40. let 20. století, měly především práce Korčáka (Korčák 1934), dále také Moschelesové (Moschelesová 1937). Zejména Korčákovi teze byly rozvíjeny i v dalším období a navázali na ně také jeho žáci, kteří se aktivně uplatnili při tvorbě správních reforem po roce 1990. Především to byli Hampl spolu s Kühnlem a Gardavským a jejich komplexní sociogeografická regionalizace zveřejněná v práci Regionální struktura a vývoj osídlení ČSR (Hampl, Kühnl, Gardavský 1987), která navazovala na některé starší práce (Hampl 1971; Hampl, Ježek, Kühnl 1978). Hampl se dále věnoval po roce 1990 transformačním procesům v Česku. Spolu s Müllerem připravil sociálně geografickou regionalizaci Česka (Hampl, Müller 1996). Dokladem soustavného zájmu o tuto problematiku jsou také další práce řešící sociogeografickou regionalizaci Česka včetně návrhů na alternativní územně správní členění (Hampl 2005; Dostál, Hampl 2007). Mezi další autory zabývající se územně správní regionalizací patří například Maryáš a Toušek (Maryáš 1983; Toušek, Kunc, Vystoupil 2008). Musil (1988) a znovu s Müllerem (Musil, Müller 2008) diskutují vztah administrativních hranic vyšších územních celků (krajů) k vymezení problémových oblastí tzv. vnitřních periferií. Na Slovensku se sociogeografické regionalizaci a návrhům územně správního členění v souvislosti s přípravou jeho reformy věnoval Bašovský (1992) a Bezák (1997), stabilitou a vývojem správy pak Gurňák a Lauko (Gurňák 2000; 2002; Gurňák, Lauko 2007).

V širším kontextu geografických výzkumů se s tématikou správy a správního členění setkáváme u výzkumů na řadě pracovišť v Česku, kde je řešena problematika polarizace prostoru a formování jádrových a periferních oblastí, změn venkovských oblastí a regionální rozvoj, změn hranic a administrativních reforem a vliv hranic na proces polarizace prostoru z různých aspektů a pohledů především v mikroregionálním měřítku v řadě případových studií. Vztah administrativních reforem k procesu polarizace řeší např. Vaishar a Zapletalová (1998), Chromý (1999) nebo Burda (2003a; 2003b; 2010).

Zpracování mapových výstupů, které zachycují různé fáze vývoje územní správy, se věnuje historická geografie a především historická kartografie. Hlavními výstupy jsou jednak komentované edice dobových správních map doplněné o rekonstrukční mapy správního členění v různých obdobích vývoje (Semotanová 2002) a jednak mapy rekonstrukční vývoje správy v atlasové tvorbě. K dalším mapovým pramenům patří také soudobé edice správních map, které

byly publikovány zejména od konce 19. století řadou autorů a vydavatelů (Wagner, Erben, Bělohlav, Srp). Populární byly zejména edice map politických okresů, které byly určeny nejširší veřejnosti a podávaly nejen mapový obraz územně správních celků, ale i regionů doplněný mnoha vlastivědnými a turistickými zajímavostmi (Semotanová a kol. 2007). Správní hranice (zejména okresní a zemské) se objevily i v mapách určených pro turisty nebo automobilisty (edice nakladatelů Fastra nebo Neuberta). Kromě těchto popularizačních map byly vydávány správní mapy určené pro potřeby úřadů, spolků a korporací a také škol.

Poprvé vývoj správy na území Česka zaznamenal v rekonstrukčních mapách již Roubík (1939). Ucelený pohled na tuto problematiku poskytl Atlas Československé socialistické republiky (Götz a kol. 1966) a Atlas Československých dějin (Purš a kol. 1965), a v novějším období pak Atlas krajiny České republiky (Chromý, Hrnčairová, Mackovčin 2010), Atlas Českých dějin (Semotanová, Cajthaml a kol. 2014) nebo rekonstrukční mapy správy v jednotlivých dílech Historického atlasu měst (Šimůnek 1995–2014). Vzniklo tak poměrně rozsáhlé množství mapových výstupů, jejichž hodnota pro použití v dalších výzkumech je mnohdy sporná pro vzájemně jen velmi složitou komparaci jednotlivých map i ze stejného časového období, natož pro vzájemné porovnávání jednotlivých časových průřezů. Tyto mapové výstupy tak slouží pouze jako ilustrativní přehled správního členění. Problémem je především absence digitalizovaných dat na jednotném základě, které je nezbytné použít pro odstranění výše zmíněných problémů.

1.4.3. Průběh a motivace správních změn

1.4.3.1. Předmoderní správa do roku 1848

Sledování vývoje správy je nezbytné pro pochopení současného stavu a především pak pro vysvětlení řady problémů se kterými se dnes při vymezení a změnách územněsprávních jednotek setkáváme. Mnoho z nich má totiž své kořeny právě v dlouhodobém a složitém historickém vývoji, kterými prošla celá společnost nejen za posledních téměř 170 let. Nelze pouze popisovat správní změny bez znalosti vnějších rámců a prostředí, ve kterém se odehrávaly a sledovat toto období v nepřetržitém toku času. Je nutné sledovat jednotlivé vývojové etapy správy a společnosti a důležité mezníky, které znamenaly i změnu v motivacích a cílech, které byly při správních reformách uplatňovány a sledovány. Z hlediska transformace společnosti lze rozlišit sledovaná období od feudalismu přes kapitalismus, komunistický režim až po postkomunismus,

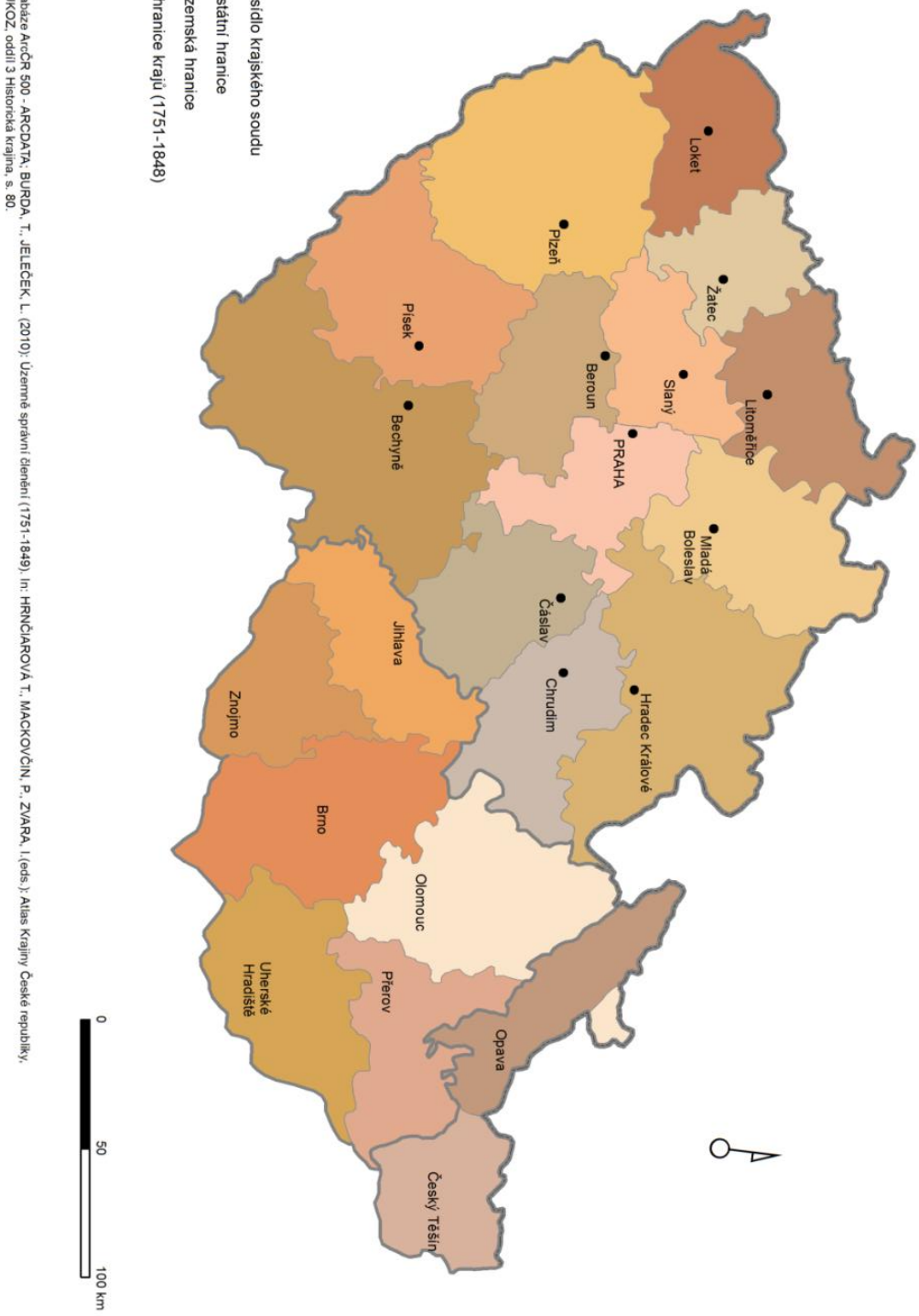
jednotlivá stádia pak odpovídají etapám: předindustriální – industriální – postindustriální. Mění se tak kontext a s ním povaha správy, mění se její účel a cíle, které jsou s výkonem správy spojovány. Rozhodujícím způsobem se mění také význam slova správa. Všechny tyto změny se odrážejí také v územních jednotkách, které mění svoji podobu i svoje centra.

V Českém prostředí můžeme první zárodky územní správy nalézt v podobě krajů, které se objevily již ve středověku (od 13. století) v podobě hradské soustavy, která se stala prvním správním systémem. Postupně, především změnou a posilováním správní funkce a přesnějším vytyčováním územních obvodů, se transformoval na systém krajů (významná byla role posledních Přemyslovců a především Lucemburků v tomto procesu), jejich rozsah i počet a především funkce se v tomto období relativně často měnily. Již od 16. století existovaly kraje jako střední správní článek pod zeměmi Koruny české, které představovaly stabilizační faktor územní správy (Rieger 1889). Kraje sloužily jako nejnižší soudní obvody pro panské soudy a výběr daní z dominikálů. Pro soudní a daňovou správu pro poddané byly touto základní jednotkou jednotlivá panství.

Hranice dnes historických zemí, tedy Čech, Moravy a Slezska (minimálně do roku 1742) patřily k nejstabilnějším správním hranicím ve střední Evropě. Role zemí především v oblasti stavovské samosprávy byla po roce 1620 oslabována (Obnovená zřízení zemská) a zemské orgány se stávaly stále více pouhými vykonavateli nařízení panovníka, který také jmenoval zemské úředníky. V roce 1749 došlo v rámci tereziánských reforem ke sjednocení české dvorské kanceláře ve Vídni s rakouskou dvorskou kanceláří do Ředitelství pro záležitosti administrativní a finanční, který byl v roce 1761 nahrazen spojenou rakouskou a českou dvorskou kanceláří. Tím končí de facto i existence společného Českého státu, Praha zůstala pouze hlavním městem Čech (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Kraje spravovali hejtmani z řad místní šlechty, po roce 1751 došlo k postátnění krajské správy a také hejtmani se stali zeměpanskými úředníky, kteří měli k dispozici příslušný úřední aparát (Rieger 1889).

Ke změnám v počtu krajů docházelo relativně často, k poslední velké změně došlo v roce 1751 a před rokem 1848 jich bylo v Čechách šestnáct a Praha, na Moravě šest a ve Slezsku dva (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Systém krajů byl v tomto období velmi stabilní a došlo pouze k malým změnám ve vymezení hranic moravských krajů v osmdesátých a devadesátých letech 18. století (Semotanová, Cajthaml a kol. 2014). Základními správními jednotkami byla jednotlivá panství (patrimonia) a města s magistráty, která byla podřízena přímo krajům. Chyběl tedy článek správy a především vadila její roztříštěnost a nejednost na mikroregionální úrovni (Malý 2004). Tento systém se ukázal jako zastaralý a nevyhovující tehdejším měnícím se společenským podmínkám. První pokusy o reformu přišly již v období vlády Josefa II. (pokus o postátnění správy i na nižších stupních a její rozdělení mimo jiné i na základě geografických hledisek a dostupnosti center). S jeho smrtí však postupně reformní snahy utichají, přičemž v jisté formě zůstaly zachovány na území dnešního Slovenska v podobě změn tzv. služnovských okresů.

Mapa č. 1: **Správa v Českých zemích před rokem 1850** (krajské členění 1751–1849).

Zdroje dat: Geodatabáze ArcČR 500 - ARCDATA. BURDA, T., JELEČEK, L. (2010): Územně správní členění (1751-1849). In: HRNČIAROVÁ T., MACKOVČIN, P., ZVARA, I.(eds.): Atlas Krajiny České republiky. MŽP Průhonice, VÚKOZ, oddíl 3 Historická krajina, s. 80.

1.4.3.2. Vznik moderní správy v letech 1848–1850

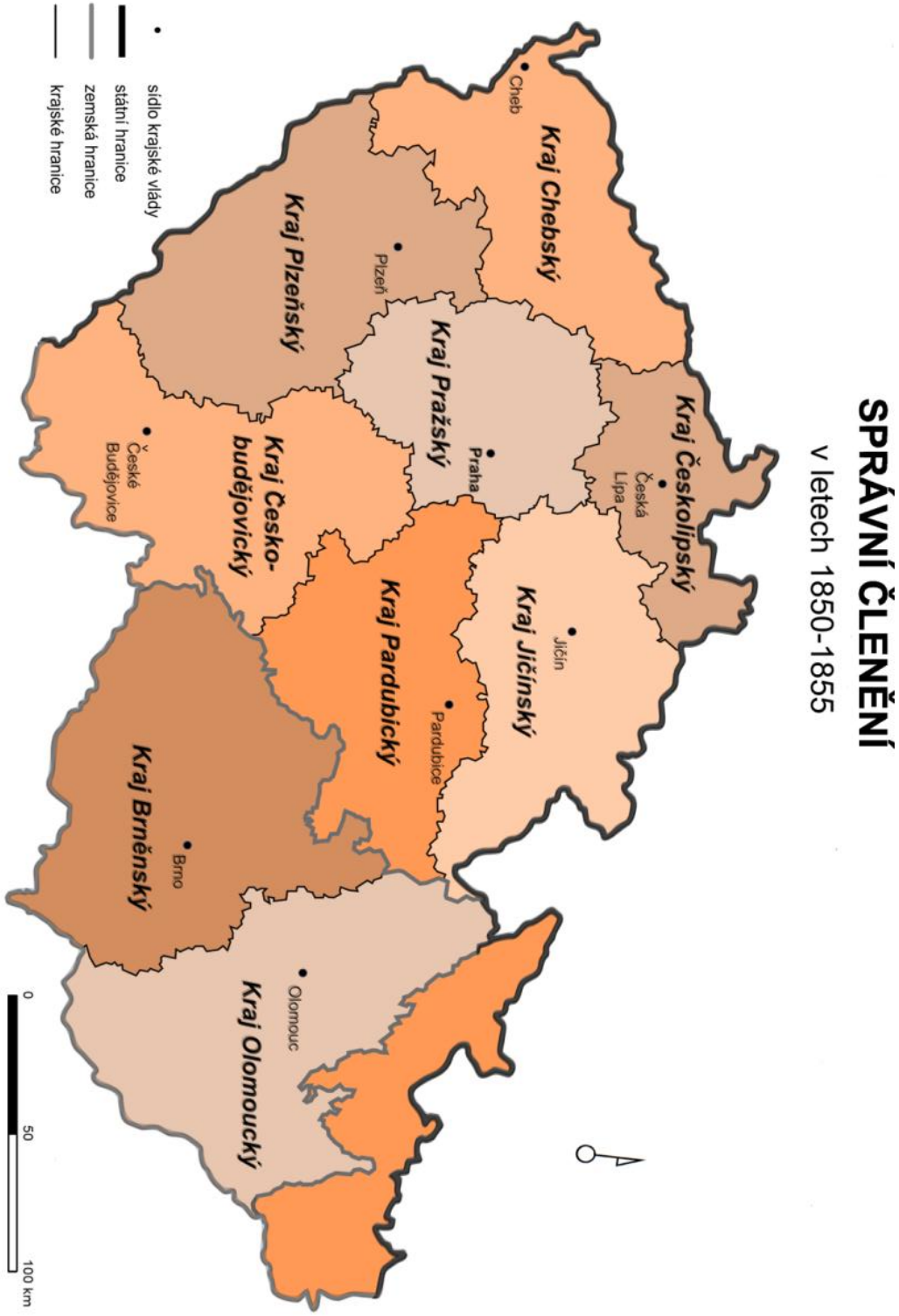
Přechod od absolutistického systému ke konstitučnímu po revoluci v letech 1848/49, umožnil nástup kapitalismu a cestu k demokratickému systému, znamenal také zásadní změnu ve správním systému habsburské monarchie. V průběhu let 1849 a 1850 byla spuštěna reforma všech stupňů správy, která dosavadní systém zcela změnila a vedla k postátnění všech stupňů správy a zavedení samosprávných prvků v územní správě. S účinností od 1. ledna 1850 vznikly obce, které se staly základní jednotkou samosprávy. Zanikly správní funkce panství a místo nich se na správní mapě objevily okresy jako nejnižší jednotky státní správy. Změny se dočkalo i krajské členění, nových krajů bylo méně než před rokem 1850, v Českých zemích celkem 11 (viz tab. č. 2 a mapa č. 2)[8]. Nejvyšší správní jednotkou zůstaly jednotlivé země, jejichž územní obvody zůstaly zachovány, ale došlo také ke změně organizace správy na této hierarchické úrovni.

Bylo nutné vytvořit nové odpovídající územní jednotky. V případě obcí se vycházelo z tzv. obcí katastrálních, které vznikly při přípravě katastrálního mapování na konci 18. století a navazovaly na tzv. sčítací okrsky Josefského katastru a jejich hranice byly zpřesňovány při přípravě tzv. stabilního katastru v první polovině 19. století (Bumba 2007). To mělo zajistit především přesné vyměření pozemkové daně a také určitou kontinuitu se starším obdobím. Jednotlivé katastrální obce, za jejichž základ sloužily tzv. sčítací úseky josefského katastru z 80. let 18. století, byly seskupeny do tzv. berních okresů, které se staly zároveň soudními okresy (Jeleček 2000). V případě krajů došlo ke sloučení krajů z let 1751–1849 a úpravě jejich obvodů (viz mapy č. 1 a č. 2). Při rozhodování o územní podobě nových krajů se poprvé prosadilo i etnické hledisko[9] a také se projevila snaha o jednotný hospodářský ráz jednotlivých krajů (Kocourek 2007).

[8] Průměrná velikost těchto krajů byla historicky druhá největší po krajích z let 1960–1990.

[9] V Čechách byly vytvořeny dva národnostně české kraje (Pražský a Pardubický), dva kraje německé (Českolipský a Chebský) a tři kraje národnostně smíšené (Jičínský, Budějovický a Plzeňský).

Mapa č. 2: **Správa v Českých zemích v letech 1850–1855** (krajské členění).

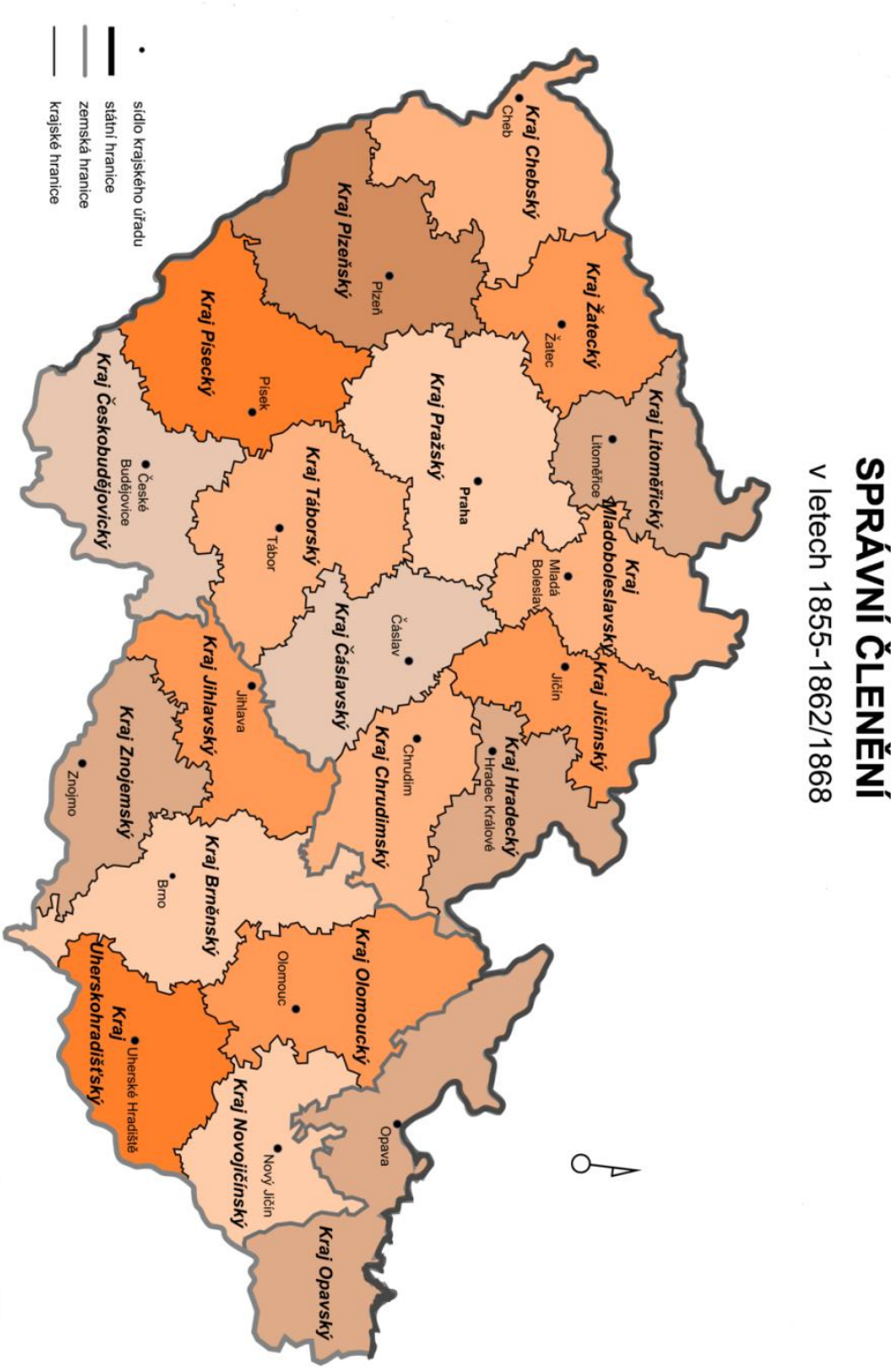
Do územní správy tak byla zavedena dvojkolejnost. Správu vykonávaly vedle státních úřadů také orgány územní samosprávy ovšem s rozhodující působností státních orgánů. Základním článkem soudní správy (a některých agend berní správy) se stal soudní okres, přirozený mikroregion vymezený mimo jiné i na základě geografické dostupnosti[10]. Několik těchto mikroregionů tvořilo politický okres (většinou dva až tři, výjimečně i více), některé soudní obvody se kryly s obvody politických okresů a jsou i případy, kdy jeden soudní okres, především ve velkých městech (viz Mleziva 2010), zasahoval do více politických okresů[11]. Správu v politických okresech vykonávala okresní hejtmanství, jako prvoinstanční úřad politické vlády v čele s okresním hejtmanem (zpočátku byly hejtmanství nazývány také podkrajskými úřady). Dalším článkem správy pak byly kraje s krajskými vládami, v čele s krajským prezidentem. Těžiště správy mělo nadále spočívat na této úrovni, byla na ni přenesena působnost bývalých gubernií a staly se druhou instancí politické správy. Nad ním v této linii bylo přímo ministerstvo vnitra. V každé zemi bylo zřízeno přeměnou gubernií místodržitelství, jejich pravomoci však byly silně zredukovány. V obvodech soudních okresů i v řadě obvodů krajů můžeme nalézt kontinuitu s předchozím obdobím, především v jejich územní podobě, která zatím nestačila zcela reagovat na změny, které přinesla počínající průmyslová a demografická revoluce. Právě urbanizační procesy a koncentrace obyvatelstva spojené s jeho zvýšenou mobilitou byly jednou z příčin velmi krátkého trvání tohoto územního členění.

Hlavní příčina následných změn však byla jinde. Již v době zavádění nového územního členění do do praxe se ukázalo, že v podmínkách nastupujícího neoabsolutismu bylo nemožné vytvořit samosprávu na okresní úrovni. Velká rozloha politických okresů byla na překážku znovuobnovené kontrole všech oblastí života, kdy především policejní orgány chtěly kontrolovat vše, co by mohlo být považováno za nepřátelské vůči státu. Změny byly požadovány i kvůli malé praktičnosti krajů a krajských úřadů jako stěžejního stupně politické správy a nejasností okolo jejich použití v systému státní správy. Již v Silvestrovském patentu z roku 1851 se objevily myšlenky na zřízení menších obvodů okresních úřadů a také na spojení soudní a výkonné moci v prvoinstančním řízení.

[10] Obvody soudních okresů byly vymezeny na základě dostupnosti všech sídel v okrese z centra pokud možno do dvou hodin, důležitá byla také síť cest a v úvahu se braly i fyzickogeografické podmínky (hřebeny, rozvodí, vodní toky), tedy na základě územní spravedlnosti a dostupnosti, ne vždy to bylo respektováno jako například při vymezení soudních okresů Žamberk a Nové Město nad Metují v případě obce Trčkov, která leží za hřebenem Orlických hor (Burda 2013). Určitou roli hrálo i národnostní složení obyvatelstva, především při vzniku nových soudních okresů po roce 1868, kdy vznikaly nové soudní okresy rozdělením nebo vyčleněním německých území z dosavadních jazykově smíšených soudních okresů, proto reliktní jazyková česko-německá hranice v hrubých rysech odpovídá hranicím soudních okresů.

[11] Politické okresy byly konstruovány spíše na základě jednotnosti výkonu veřejné správy, když měly být vytvořeny na základě jednotných hledisek a neměly se od sebe příliš lišit rozlohou a počtem obyvatel. V případě velmi rozlehlých politických okresů měla být dostupnost veřejné správy zajištěna zřízením expozitur v sídle soudního okresu (tato praxe platila až do roku 1948). V případě soudních okresů platila návaznost na volební funkci a zásada, aby byly soudní okresy srovnatelné počtem obyvatel.

Mapa č. 3: **Správa v Českých zemích v letech 1855–1862/1868** (krajské členění).

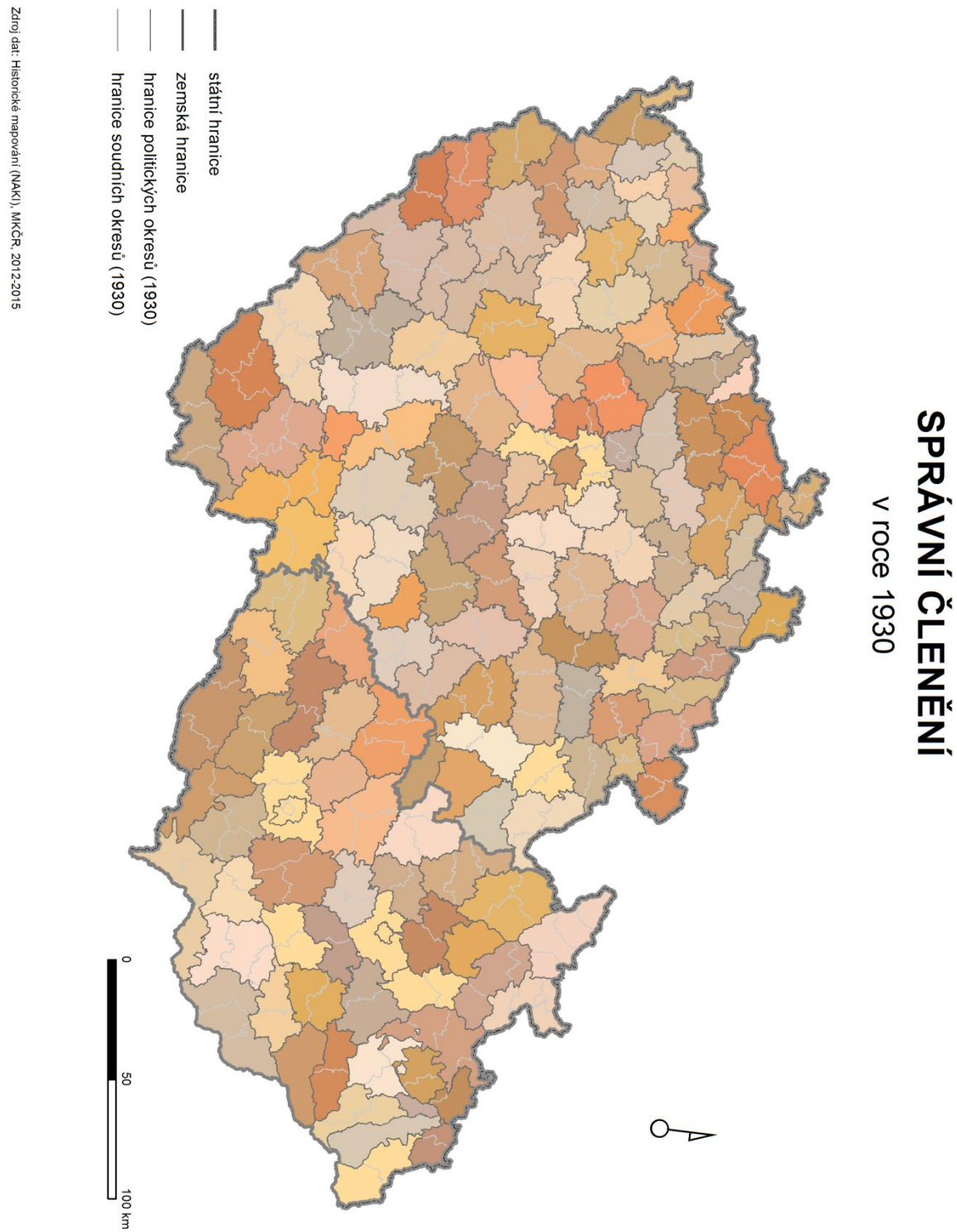

Dne 23. ledna 1853 pak vyšlo nařízení o nové organizaci správy, kterou měly připravit zemské komise složené ze zástupců politických, soudních a finančních úřadů. Dne 12. května 1855 zahájily svoji činnost nové okresní a krajské úřady. Došlo ke zrušení politických okresů a většina jejich správní agendy byla přenesena na okresní úřady v čele s okresními představenými, kteří měli také soudní pravomoci – byla tak propojena soudní a správní moc. Okresní úřady byly zřízeny v sídlech dosavadních soudních okresů, které byly nazývány nadále smíšenými okresy (viz tab. č. 1). Dosavadní kraje byly rozděleny na menší a vzniklo celkem 21 nových krajů (v Čechách 13 + Praha, na Moravě 6, Slezsko zůstalo jedním krajem – viz tab. č. 2 a mapa č. 3). V územním vymezení krajů došlo v podstatě k návratu před rok 1850 (porovnej mapy č. 1 a č. 3), ale forma i funkce správy už však byly jiné. Změnila se také náplň a pravomoci krajských úřadů, nyní v čele s krajskými představenými, a byly zrušeny jakékoli náznaky samosprávy. „Okleštěný“ krajský stupeň správy v novém systému ztratil smysl (krajům zůstaly především daňové a finanční záležitosti) a naopak došlo k opětovnému posílení zemské úrovně správy. Ta se stala druhou instancí politické správy. Místodržitelství byla ponechána jen ve větších zemích. Ve Slezsku došlo k zřízení zemské vlády v čele se zemským prezidentem. Opuštěna tak byla myšlenka, že základem svobodného státu je svobodná obec – místní – okresní – krajská – zemská (Hledíková, Janák, Dobeš 2007).

1.4.3.3. Zánik krajského stupně územní správy

Již v roce 1860 byly pro svoji nadbytečnost zrušeny krajské úřady na Moravě a o dva roky později k tomu došlo i v Čechách. V jejich sídlech však byla ponechána část personálu, jako byli krajští představení, techničtí, finanční a specializovaní úředníci, kteří měli dohlížet na okresní úřady. Jejich politická působnost však přešla na zemské a částečně i na okresní úřady. Tento stav se příliš nezměnil ani s návratem k ústavnosti a ke konstituční monarchii (tzv. únorová ústava v roce 1861) a dualizaci monarchie v roce 1867, kdy vznikly dva prakticky samostatné celky Rakousko a Uhersko s konfederačními prvky (tzv. prosincová ústava). Nově přijatá správní soustava z května 1868 s kraji jako se středním článkem, mezi tehdy již osvědčenými okresy a zeměmi, nepočítala. Na mikroregionální úrovni došlo v pozměněné podobě k návratu k situaci v letech 1850–1855. Obnoveny byly politické a soudní okresy. Došlo tak k definitivnímu oddělení moci soudní a výkonné vznikem samostatných okresních soudů v sídle soudního okresu k 31. 8. 1868. Na úrovni obcí byla také znovuzavedena samospráva.

Mapa č. 4: **Správa v Českých zemích v letech 1868 až 1949** (stav k roku 1930).

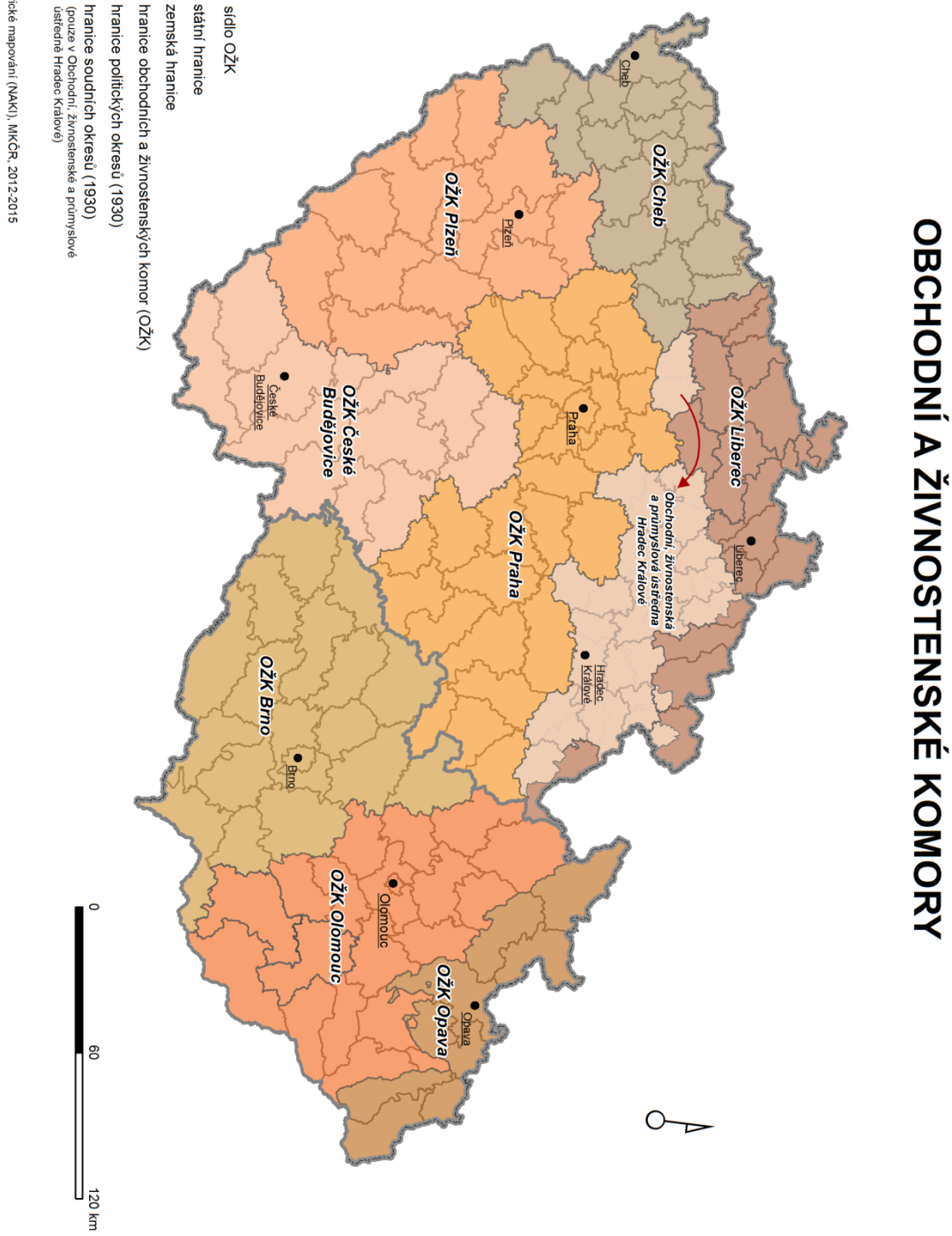
Největší původní politické okresy byly rozděleny, a oproti roku 1850 byl zvýšen počet politických okresů ze 79 na 89 v Čechách a z 25 na 30 na Moravě (viz tab. č. 1 a č. 3). Města se zvláštním statutem nebyla takto rozdělena a každé z nich tvořilo samostatný politický okres. Po nezbytnou dobu pak v sídle bývalých krajských úřadů v Čechách fungovala dohlédací hejtmanství s některými přesně vymezenými úkoly. Od roku 1868 až do roku 1949 kraje zmizely prakticky ze správního života i podvědomí lidí. Řada správních agend se však bez mezoregionálního stupně neobešla, a tak existovaly krajské soudy, jejichž obvody se podobaly územím správních krajů vzniklých v roce 1855[12]. Nadále ve svých obvodech působily obchodní a živnostenské komory[13] (rozdělení OŽK viz mapa č. 5) (Brom 2001). Pro volby do zastupitelských orgánů byly vytvářeny volební kraje. V některých případech byly zřizovány speciální funkce jen u některých okresních hejtmanství, jako například okresní inženýři. Obvod jejich výkonu pokrýval více politických okresů a byl nazýván stavebním okresem. Podobně také pro několik politických okresů působila jednotlivá oddělení četnictva podřízená zemským četnickým velitelstvím. Naopak v oblasti školství byla vytvářena okresní školní rada v každém politickém okrese a v případě, že tyto okresy byly národnostně smíšené, mohlo dojít k vytvořením dvou okresních školních rad podle národností anebo došlo k vyčlenění škol jedné národností do působnosti sousedního politického okresu[14].

[12] Sborové soudy první stolice, jak byly označovány po roce 1850, se po roce 1868 označovaly v Praze, Opavě a v Brně jako zemské soudy a jinde pak jako krajské soudy. V Čechách jich bylo původně 13 a později 16. Působily v sídlech krajů z let 1855–1868 s tím, že v bývalém Čáslavském kraji soud byl v Kutné Hoře, v Žateckém kraji v Mostě a dále byly zřízeny soudy v Liberci a v České Lípě a v roce 1928 i v Klatovech. Na Moravě bylo krajských soudů 6 (v sídlech krajů z let 1855–1860) a Slezsko bylo rozděleno na 2 soudní kraje. Kromě Opavy ještě v Těšíně, který byl po rozdělení Těšínska zrušen a zřízen nový v Moravské Ostravě. Obvody krajských soudů zachycuje mapa č. 6 (Hlediková, Janák, Dobeš 2007).

[13] Obchodní a živnostenské komory vznikaly v letech 1850–1851 a měly jako samosprávné organizace nahradit zaostalý cechovní systém. Byly pověřeny některými správními činnostmi (ochranné známky, sběr statistických dat, výstavnictví a vzorkovnicoví, podpora exportu a uměleckých řemesel, dozor nad učňovským školstvím, zřizování odborných ústavů). Měly od roku 1861 i politický význam jako jedna z kúrií při volbách do zemských sněmů a říšské rady. Fungovaly i v období neoabsolutismu a také po vydání nového živnostenského zákona v roce 1869. Přežily i pád rakousko-uherské monarchie a také 2. světovou válku a částečně i nástup komunistického režimu. Konec jejich existence znamenal až přechod na novou správní soustavu s obnovenými kraji a zanikly k 31. 12. 1948. K problémům se zvyšujícím se národnostním napětím mělo přispět rozdělení OŽK na převážně české (OŽK Praha, Plzeň, České Budějovice) a převážně německé Cheb, Opava (pro Slezsko) a Liberec, OŽK Brno a Olomouc se postupně počešťovaly (viz mapa č. 5). V OŽK Liberec se stále více projevovaly tendence na vyčlenění českých okresů a vytvoření OŽK ve východních Čechách k čemuž de facto došlo v roce 1910 vytvořením samosprávné a de iure vytvořením Obchodní, živnostenské a průmyslové ústředny v Hradci Králové až po vzniku Československa (k problematice OŽK blíže Brom 2001).

[14] Okresní školní rady rozhodovaly obecně o otázkách národního školství, především o měšťanských a obecních školách. O ostatních školách, především středních školách a učitelských ústavech a personálních záležitostech rozhodovaly zemské školní rady, které byly od 90. let rozděleny na český a německý odbor a spravovaly záležitosti škol podle vyučovacího jazyka. Dohled nad všemi typy škol pak vykonávali zemští školní inspektoři.

Mapa. č. 5: **Obvody Obchodních a živnostenských komor** (stav k roku 1930).

Potřeba středního článku územní správy se však spolu s nárůstem správních agend, počtu obyvatel a jeho narůstající koncentrací a postupující industrializací a modernizací společnosti objevovala stále častěji. Kraje se na dalších 80 let staly předmětem reformních snah a především politických jednání. Myšlenky na obnovení krajského zřízení se objevují především v obdobích vyjednávání o způsobu uspořádání národnostních poměrů mezi Čechy a Němci. Již od 70. let 19. století především německé konzervativní strany usilovaly o obnovení krajského zřízení. V 90. letech se tato otázka stala předmětem určité formy jazykového vyrovnání v souvislosti se snahou německých nacionálních směrů o vytvoření tzv. uzavřených území, tedy bez jakéhokoli vlivu české části společnosti. V období tzv. punktací[15] došlo k návrhu na rozdělení země na německé a smíšené německo-české oblasti, včetně rozdělení soudních okresů podle národností. Politické diskuse o krajích neutichly ani později na přelomu století. V roce 1900 přijala vláda ministerského předsedy Ernesta von Körbera vládní osnovu o zřízení krajských vlád se silnými pravomocemi a postavením jakou měly krajské vlády v letech 1850–1855. V roce 1911 byla císařem jmenována komise pro reformu veřejné správy, která se sice po zahájení první světové války rozešla, ale v květnu 1918 byly kraje resp. krajské vlády v Čechách výnosem ministerstva vnitra uzákoněny jako decentralizační opatření nového císaře Karla II. Toto rozdělení podle národnostního rozčlenění však nestačilo vejít v platnost[16]. V Českých zemích mělo dojít ke zřízení 12 krajů, sedm mělo být českých a čtyři německé, Praha měla podléhat jako kraj přímo místodržiteli. Mandát krajských vlád měl být poměrně silný a vlády měly podléhat přímo vládě Předlitavska (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Kraje se v tomto období objevují v souvislosti s regionalismem, který inicioval vznik řady krajinských hnutí, které společně pracují pro určitý region na bázi dobrovolných sdružení a samospráv (v tomto směru jsou známé aktivity zejména v jižních Čechách) (Dvořák 2003).

Neuskutečnění krajských reforem však neznamenalo, že správní systém neprošel před rokem 1918 žádnými změnami. Nedošlo sice k jinému hierarchickému uspořádání územních jednotek, ale proměny fungování správního systému bylo dosahováno především nárůstem podílu samosprávy ve formě okresních zastupitelstev u většiny soudních okresů v Čechách a v menší míře i v tzv. silničních komisích v obvodech soudních okresů na Moravě a Slezsku (Hlavačka 2006)[17]. Vzrostl také výrazně počet soudních a politických okresů, a to hlavně

[15] Takto byl označován plán česko-německého vyrovnání z roku 1890 o 11 bodech (německy Punkte). Podstatou punktací byla úprava veřejné správy v Čechách (revize obvodů okresních a krajských soudů, obchodních a živnostenských komor, rozdělení zemědělské a školní rady) podle národnostních kritérií. Dohoda byla uzavřena mezi vládou ve Vídni, zástupci české šlechty, německými liberály a Staročechy. Čeští ji označovali za rozumný kompromis a Němci ji brali jako jasné stanovení hranic a zabránění dalšího posilování vlivu Čechů ve svých oblastech. Proti se postavili Mladočeši a po jejich drtivém vítězství po ve volbách v roce 1891 se většina dohod nerealizovala (Hlavačka 2006).

[16] Mělo k tomu dojít k 1. lednu 1919, v tu dobu však už vznikla Československá republika.

[17] Možnost zřizovat okresní zastupitelstva přinesl říšský obecní zákon v roce 1862. V roce 1864 byla na základě zemského zákona ve všech soudních okresech v Čechách zřízena zastupitelstva s 18 až 36

působením dynamického společenského a hospodářského vývoje a pokračující demokratizace a modernizace společnosti i rostoucí polarizace území. Nové správní jednotky vznikaly především v poslední čtvrtině 19. století a na počátku 20. století[18] v oblastech, kde došlo k dynamickému rozvoji průmyslu a výraznému nárůstu počtu obyvatel (především v severočeském pohraničí s převahou německy mluvícího obyvatelstva – více než polovina nových soudních okresů – a také v zázemí Prahy; viz tab. č. 1). Stejně jako nové okresy vznikaly, tak i některé zanikaly nebo měnily svá sídla jako reakce na změny v systému osídlení a především socioekonomických podmínek. V roce 1868 například došlo k přemístění sídla obnoveného politického okresu z Březnice do Blatné, v roce 1884 pak zanikl politický okres Polná a jeho tři soudní okresy byly rozděleny mezi okolní politické okresy.

1.4.3.4. Reformy územně správního členění po roce 1918

Československo po roce 1918 stálo před otázkou jak reformovat správu v nových podmínkách samostatné a demokratické republiky – politických, ekonomických, společenských, demografických i geopolitických. Systém dosavadních soudních a politických okresů v českých zemích fungoval relativně dobře a územní členění bylo přejato beze změn, jen s přizpůsobením správy v nově připojených územích[19]. Dál fungovala územní správa v hierarchii obec – okres soudní/politický – země. V roce 1920 byly na území Česka 3 země (Čechy, Morava, Slezsko),

volenými zástupci, v čele s okresním výborem a okresním starostou, která rozhodovala o samosprávných i přenesených působnostech, jako například ve finanční, justiční nebo vojenské správě. V agendě vnitřních záležitostí, které se týkaly společného prospěchu okresu, zřizovala nemocnice, chudobince, sirotčince, vyvíjela hospodářskou činnost (okresní štěrkovny a lomy, budovala a udržovala okresní silnice, zřizovala zprostředkovatelny práce, okresní pojišťovny a spořitelny nebo se starala o zemědělské záležitosti). V případě vzniku nových soudních okresů byla okresní zastupitelstva ustanovena jen za podmínky velikosti jejich správního obvodu nad 30 000 obyvatel. Pokud nový okres tuto hranici nepřesahoval, pak okresní zastupitelstva fungovala v původním sídle okresu i pro nově vzniklý soudní okres. Stejně tak po obnově politických okresů nedošlo ke změně v zastupitelstvech a na území politických okresů existovalo více okresních zastupitelstev. Na Moravě se podařilo šlechtě a konzervativním českým stranám blokovat zřízení samosprávy. Daný zákon byl přijat až v roce 1871, avšak samosprávu se nepodařilo prosadit kvůli odporu německých liberálů. Zřízeny byly pouze silniční výbory, nedostatečnou náhradou samosprávy byly starostenské sbory organizované podle okresů. Fungování zastupitelstev a okresních silničních komisí bylo ukončeno v roce 1928 unifikačním zákonem (Mates, Schelle 1985).

[18] Jako poslední vznikly v roce 1913 soudní okresy Nové Město pod Smrkem, v roce 1912 Kralupy nad Vltavou a v roce 1911 Slavonice a Třešť v blízkosti česko-moravského pomezí.

[19] V roce 1920 byl zřízen politický a soudní okres Hlučín na území připojeném od Německa. Do roku 1925 pak platily zvláštní správní předpisy na Vitorazsku a Valticku. Poté byla tato území začleněna do stávajících okresů (Mleziva 2010).

[20] Ztrátou části Těšínska došlo ke snížení počtu politických okresů o jeden (Bílsko) a o tři soudní okresy (Bílsko, Stumen, Skočov).

celkem 145 politických okresů (102 v Čechách, 36 na Moravě a 7 ve Slezsku) a 330 soudních okresů (226 v Čechách, 81 na Moravě a 23 ve Slezsku; viz tab. č. 3)[20]. Postupně se ve společnosti změnilo vnímání výkonu správy a především správního úředníka, neboť došlo k výrazné politizaci veřejné správy. Rakouský apolitický byrokrat byl nahrazen úředníkem více či méně závislým na různých politických stranách a systematizovaná místa ve správě na všech stupních začala být obsazována podle stranického klíče (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Bezprostředně po říjnovém převratu došlo k výměně řady představitelů správy, především okresních hejtmanů[21] a vyšších úředníků na zemských úřadech (Vyskočil 2011). Na druhou stranu došlo k demokratizaci správy, a to především samosprávy, když se od roku 1919 začalo volit do orgánů samosprávy podle zásad všeobecného, přímého, rovného a tajného hlasovacího práva.

V počátcích Československé republiky byl správní systém doplněn o národní a občanské výbory, které udávaly určitý revoluční charakter vývoji během prvních měsíců po jejím vzniku. Do poloviny roku 1919 však ukončily svoji činnost. Zvláštní správní orgány vznikly v dočasně českými Němci odtrženém pohraničí (tzv. provincie „Deutschböhmen“), které bylo připojeno k tzv. německému Rakousku. Ty ukončily svoji činnost již v prosinci 1918 (Galandauer 1988).

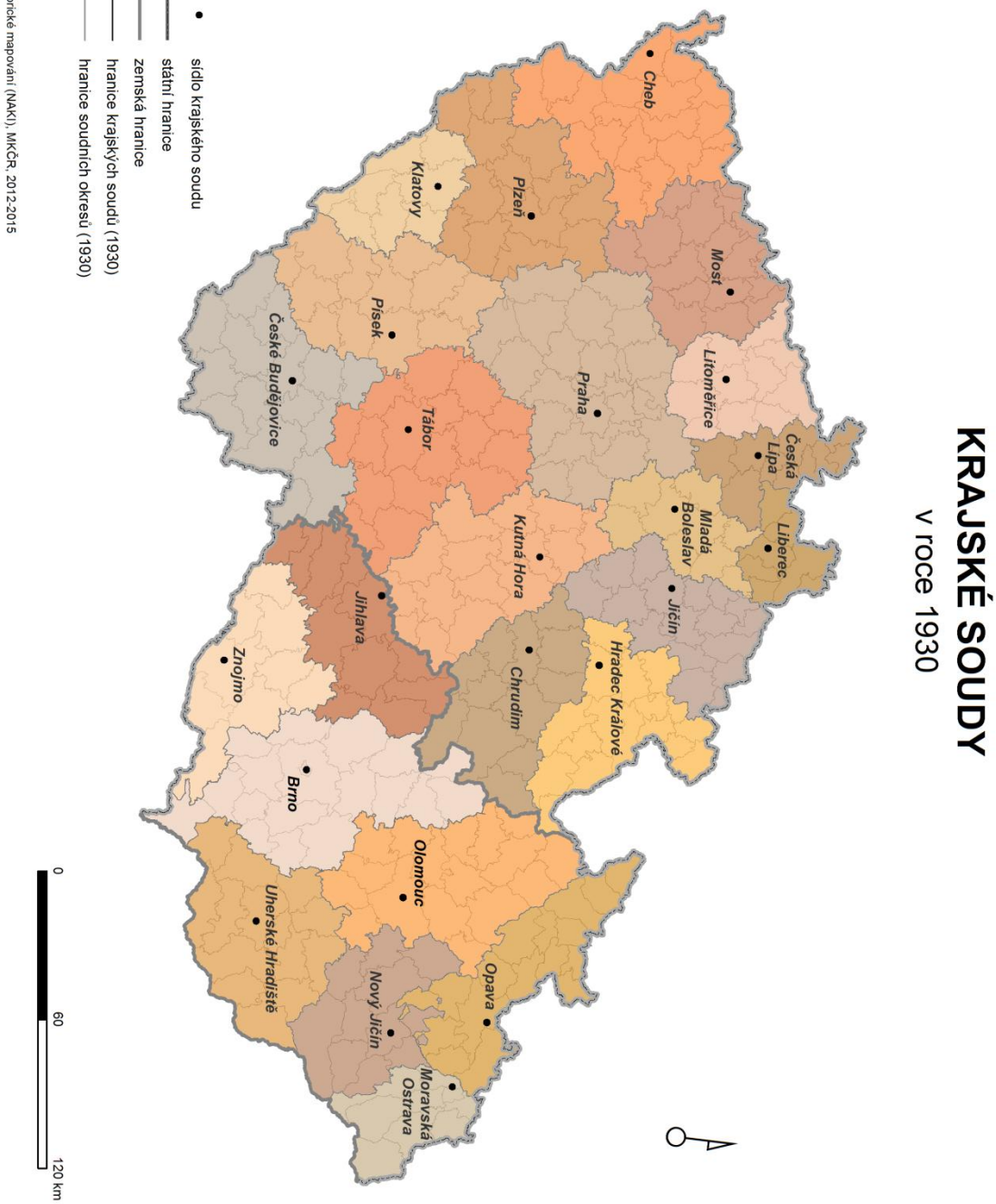
Tzv. recepčním zákonem (Zák. č. 11/1918 Sb.) byl celý právní řád a správní systém platný v rakouské části monarchie (Předlitavsku) přejat pro území dnešního Česka a ten, který platil v Uhersku (Zaitavsku), byl přejat pro Slovensko a Podkarpatskou Rus[22]. Z hlediska územní správy na území nového státu fungovalo několik různých systémů, což přinášelo problémy s řízením republiky a také budováním jednotného obrazu Československa (Peroutka 1991).

[20] Ztrátou části Těšínska došlo ke snížení počtu politických okresů o jeden (Bílsko) a o tři soudní okresy (Bílsko, Stumen, Skočov).

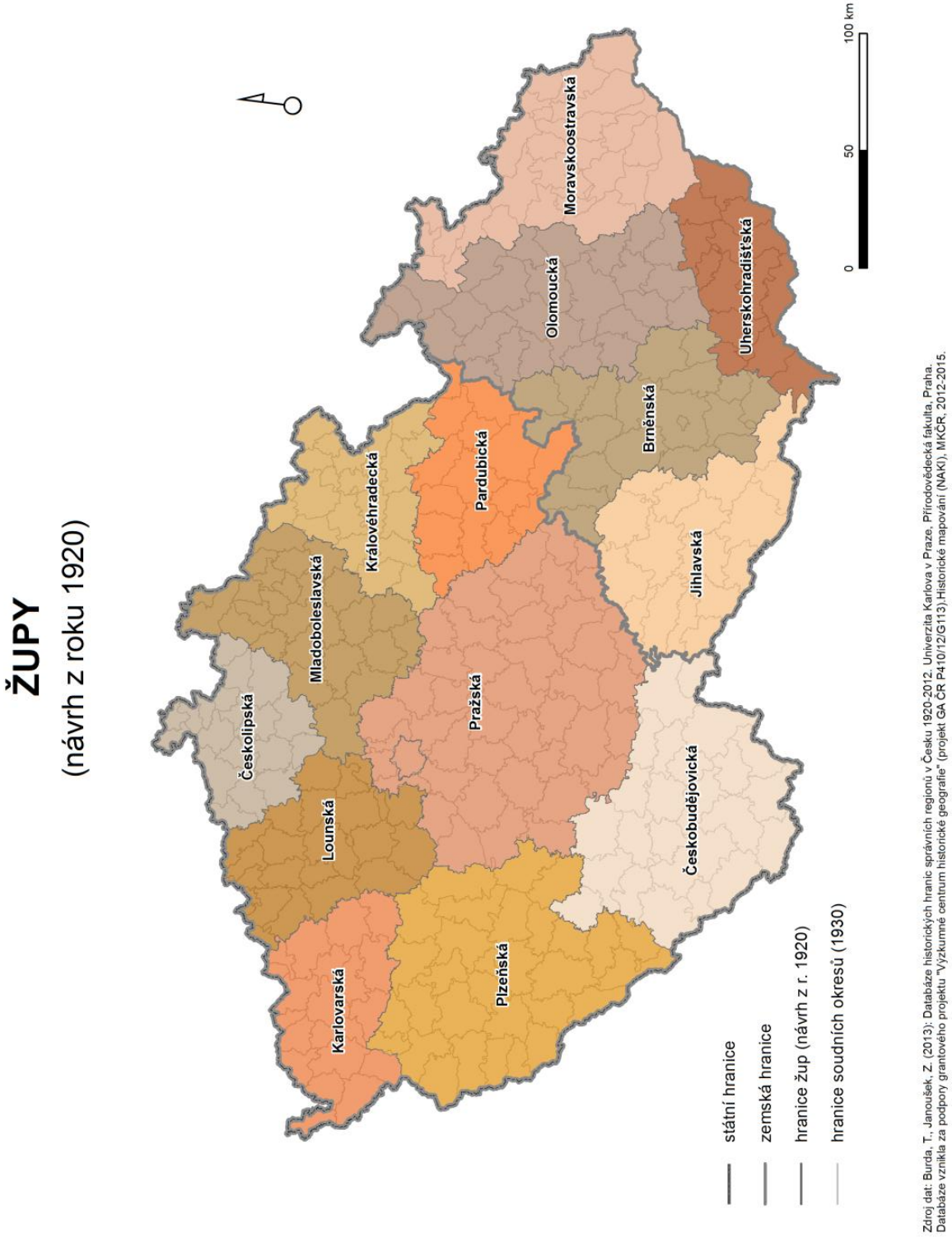
[21] V říjnu 1918 bylo na Moravě z celkem 36 okresních hejtmanů – 19 německé a 17 české národnosti, v prosinci 1918 to již bylo pouze 7 Němců (v okresech s výraznou převahou německého obyvatelstva), zbytek tvořili Češi (Semotanová, Cajthaml a kol. 2014).

[22] Tady byl správní systém organizován jiným způsobem a existoval zde župní mezičlánek v podobě původních uherských žup (tzv. malé župy), které byly rozděleny do tzv. služnovských okresů, které vykonávaly především soudní a berní správu (Gurňák 2002), což nevyhovovalo potřebám nově vzniklého státu.

Mapa č. 6: **Obvody krajských soudů** (stav k roku 1930).

Mapa č. 7: **Návrh župního členění** (z roku 1920).

1.4.3.5. Župní zákon

Tento správní nesoulad velmi brzo vyvolal snahy o unifikaci správy na celém území Československa. Ty našly odezvu v několika zákonných úpravách a v roce 1920 vyvrcholily přijetím tzv. župního zákona (č. 126/1920 Sb.). Zákon byl vtělen do nové ústavy. Zákon dělil území celého Československa státu do 23 žup (na území dnešního Česka jich bylo 15, včetně později zrušené Těšínské župy) a vyhovoval soudobým požadavkům některých politických stran na postupné zrušení zemského stupně správy.

Samotné znění tohoto zákona se stalo předmětem politických sporů a pochybností především mezi německými a českými politiky. Některé župy měly být prakticky celé osídleny německým obyvatelstvem (Česká Lípa, Karlovy Vary, Louny), avšak také mezi koaličními stranami a opozicí, a to především pravicovou. Ta argumentovala např. zánikem některých samosprávných orgánů na okresní úrovni a vzdálením některých správních činností od obyvatel (Vošický 1999). Na druhou stranu župní zákon respektoval požadavky socialistických stran na větší spoluúčast občanů ve veřejné správě. Další motivací odpůrců župního zřízení byl strach z případného slovenského separatismu, nárokování si historických práv Moravy a především snahy o vytvoření politického československého národa a pěstování povědomí jeho obyvatelstva, které mělo nahradit dosavadní zemskou identitu. Snaha o sjednocení rozdílných správních, společenských, ekonomických i politických systémů v historických zemích a v nově připojených územích[23] byla podle předkladatelů zákona tou nejdůležitější motivací pro přijetí župního zákona (Vošický 1999). Ministr Švehla požadoval dokonce změny v příslušnosti jednotlivých okresů, což by vedlo v konečném důsledku k odstranění zemských hranic. Byl to první faktický návrh na nerespektování staletého zemského zřízení. Proti těmto požadavkům, které byly připravovány na ministerstvu vnitra z pozice centrální moci, se však zvedla řada protestů především ze strany lidovců a národních demokratů. Výsledkem byl kompromis se zachováním zemí a se zřízením jednotlivých zemských župních svazů s malými kompetencemi. Diskutovalo se i o podobě a sídlech župních orgánů, nakonec bylo přistoupeno k volbě střední velikosti žup s inspirací ve francouzských departamentech (Peroutka 1991). První návrh župního členění byl připravovaný i za účasti zkušených správních úředníků, úřednických korporací, různých komor a autonomních útvarů, počítal s osmi župami v Čechách, pěti na Moravě a ve Slezsku, s šesti na Slovensku. Podkarpatská Rus měla tvořit jednu župu (Schelle 1987). Velmi silný tlak, aby se stala sídlem župy,

[23] Kromě Slovenska, které se s Českými zeměmi spojilo, se jednalo především o Podkarpatskou Rus, která byla připojena k Československu rozhodnutím Pařížské mírové konference a na základě přání zástupců jejího obyvatelstva v září 1919. Součástí této smlouvy je i budoucí autonomní status území, který však nebyl naplněn (blíže Peroutka 1991). Teprve 22. listopadu 1938 byla zavedena autonomie a ustanoveny sněm a vláda a území bylo přejmenováno na Karpatskou Ukrajinu se sídlem v Chustu. Užhorod jako zemské hlavní město byl již zabrán Maďarskem.

vyvíjela především sídla krajů z poloviny 19. století jako Pardubice, Mladá Boleslav, Jičín, Tábor, Znojmo a také hlavní město Slezska Opava[24]. Úspěšné v tomto „lobbingu" nakonec byly Pardubice a Mladá Boleslav, Opava musela ustoupit Moravské Ostravě, především kvůli nechuti umístit další centrum župy v národnostně převážném německém městě (Kocích 1986). Diskutovalo se také o podobě jednotlivých žup v jejich okrajových částech (snahy Novobydžovska a Chlumecka o připojení Mladoboleslavské župě, Mělnicka k Českolipské a Žamberecka k Hradecké župě) (Vošický 1999). V revidovaném návrhu zákona se tak již mluvilo o župách, z nichž devět mělo vzniknout v Čechách[25], šest na Moravě a ve Slezsku (jedna z nich měla sídlo na Těšíně, později došlo k jejímu zrušení[26]). Na zbytku území byl respektován původní návrh (vymezení žup viz mapa č. 7, sídla žup tab. č. 2 a mapa č. 16). Hranice nových žup plně respektovaly zemské hranice, což zejména při vymezení Pražské a Jihlavské župy znamenalo velmi excentrickou polohu sídla župy. Ve vymezení nových jednotek hrál svoji roli také národnostní princip, kdy byly k župám s možnou německou většinou připojovány národnostně české oblasti, počítalo se i se změnami vymezení žup v prvních letech po jejich ustanovení, které mělo být provedeno jen vládním nařízením. Vznikly tak relativně heterogenní území s rozdílnými fyzickogeografickými i socioekonomickými podmínkami (především Mladoboleslavská[27] a Lounská župa). Dalším opatřením proti možné německé, ale také maďarské převaze v župách na jihu Slovenska bylo rozhodnutí o tom, že ve volbách do župních zastupitelstev dojde k volbě dvou třetin členů a zbylá třetina by měla být jmenována vládou, a to až do roku 1940. Předsedou župního zastupitelstva měl být státní úředník – župan, který měl stejně jako dalších pět jeho referentů hlasovací právo. Ke změnám mělo dojít i v okresním členění. Mělo dojít ke zrušení politických okresů a zřízení okresních úřadů a okresních výborů s volenými zástupci v sídlech soudních okresů a tím i ke zrušení okresních zastupitelstev v Čechách a silničních komisí na Moravě (Vošický 1999).

Župy měly být zavedeny postupně na celém území Československa, ale námitky, které zaznívaly proti vzniku župního zákona, pokračovaly i při jeho realizaci. Přibyly k nim i argumenty o přílišné finanční náročnosti, nedostatku kvalifikovaných úředníků, budov a další infrastruktury, svoji roli sehrál i nástup poválečné hospodářské krize a působení úřednických vlád. Postupně tak docházelo k oddalování platnosti župního zákona a jeho omezení na Slovensko, kde byla správní

[24] Protesty, manifestace a projevy se odehrávaly především ve sněmovně i mimo ni v době těsně před schválením zákona v lednu a v únoru 1920.

[25] Včetně Pražské tzv. venkovské župy, samotné území Prahy však bylo z župního zřízení vyjmuto.

[26] K ukončení sporu o území Těšínska s převahou polského obyvatelstva došlo v červenci 1920 a Polsku bylo odstoupeno celé území politického okresu Bílsko a části politických okresů Fryštát a Těšín (sídlo župy bylo rozděleno a na území ČSR zůstalo předměstí s železniční stanicí, kolem které vzniklo město Český Těšín) (viz Žáček 2004).

[27] Logičtější by bylo umístit centrum župy do ekonomicky i demograficky významnějšího Liberce, to by ale vedlo k posílení německého etnika a hrozby iredentistických tendencí, a tak Liberec, ač byl statutárním městem (jediným v Čechách kromě Prahy), se župním městem nestal.

situace velmi složitá. Nařízením vlády tam zákon nabyl platnosti od 1. ledna 1923[28]. Stále více se však ukazovalo, že v Českých zemích župy fungovat nezačnou. Místo novelizace župního zákona se postupně přistoupilo k úvahám o zrušení župního zřízení (Hledíková, Janák, Dobeš 2007).

1.4.3.6. Unifikace správního systému

Další příčinou neúspěchu župního zákona byla i pokračující změna politického klimatu v Československu, v němž se stále více prosazovaly pravicové konzervativní strany, které patřily mezi zastánce tradičního zemského zřízení a omezování podílu samosprávy. Župní zákon, vzniklý poměrně rychle v ještě revolučním roce 1919, se ukázal jako příliš cizorodý prvek ve správě státu a jeho příprava i realizace se ukázala být nad možnosti nově vzniklé republiky. Výsledkem bylo nejen pokračování dvojkolejnosti správy přejaté z habsburské monarchie, která byla rozdílná na území dnešního Česka a v Podkarpatské Rusi, a dokonce k ní přibyl třetí systém – tedy župní na Slovensku. Unifikace správy byla nezbytná. Zákon byl připravován odborníky a po projednání vládními stranami v únoru 1927 byl předložen parlamentu ještě jako novelizace župního zákona, avšak znamenal v podstatě jeho zrušení (Žabka 1978). Jako hlavní důvod bylo uváděno naprosto neorganické geografické vymezení stávajících žup bez jakékoli tradice, komunikačních a hospodářských vazeb (Vošický 1999).

Základem organizačního zákona byl návrat k zemskému uspořádání a odstranění dvojkolejnosti ve správě. Československo mělo být rozděleno na čtyři země. Na území dnešního Česka to byla země Česká (Praha) a země Moravskoslezská (Brno). Došlo tak ke sloučení Moravy se Slezskem a praktickému zániku moravsko-slezské hranice. Poprvé byla zemská/krajinská správa zavedena také na Slovensku (Slovenská krajina; Bratislava) a na Podkarpatské Rusi (země Podkarpatoruská; Užhorod). Podstatné v tomto procesu bylo omezení samosprávných prvků v územní správě, které vyvolalo silný odpor mezi opozičními stranami. Opozice volala naopak po posílení samosprávy a také zapojení národnostních menšin do územní správy. Vládní většina však 14. července 1927 tento zákon č. 125/1927 Sb. o organizaci politické správy (též Organizační zákon) prosadila (Žabka 1978). Příprava zavedení jeho účinnosti trvala přes rok, takže začal platit na Slovensku a v Podkarpatské Rusi od 1. července 1928. V Českých zemích nebyl tento termín dodržen a zákon nabyl účinnosti až k 1. prosinci 1928. Nejdůležitějšími změnami bylo zrušení žup a vznik čtyř zemských celků se zemskými úřady v čele se zemským prezidentem jmenovaným prezidentem republiky. Zemské úřady v Čechách a na Moravě a ve Slezsku nahradily zemské

[28] Zkušenosti se zaváděním žup na Slovensku ukázaly nutnost změn a novelizace župního zákona; byla ustanovena komise odborníků na ministerstvu vnitra.

politické správy a na Slovensku župní úřady (Mates, Schelle 1986). Nejvyšším článkem územní samosprávy byla zemská samospráva se zemskými zastupitelstvy (opět stejný systém volby jako u okresních zastupitelstev), která volila zemské výbory.

Došlo tím k postátnění okresní a zemské samosprávy (a definitivnímu odstranění dvojkolejnosti správy), posílení postavení vlády a upevnění pravomocí správních úřadů. Dosavadní okresní zastupitelstva v Čechách a silniční komise na Moravě byla zrušena. Do nových okresních zastupitelstev, která vznikla v každém politickém okrese, byly voleny pouze dvě třetiny jejích členů[29] a zbylá třetina byla jmenována z řad tzv. odborníků. Okresní zastupitelstva pak volila okresní výbory. V čele obou orgánů stál nevolený okresní hejtman, státní úředník jmenovaný ministrem vnitra. Omezeny byly i záležitosti, o kterých okresní zastupitelstva mohla jednat, prakticky vyloučeny byly politické otázky (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Celkem bylo v roce 1928 v zemi České 103 politických okresů a 223 soudních okresů a v zemi Moravskoslezské 45 politických a 105 soudních okresů (viz tab. č. 1 a č. 3).

Až do zániku Československa v březnu 1939 fungoval tento třístupňový systém obce – okresy – země bez vážnějších problémů. Myšlenka středního článku mezi zeměmi a okresy však nezapadla a znovu se objevila zejména ve druhé polovině 30. let v souvislosti se snahami o vyrovnání se s českými Němci[30].

[29] Volební období bylo šestileté a volby do okresních a zemských zastupitelstev se konaly v roce 1928 a 1935. Počet členů okresních zastupitelstev se pohyboval mezi 18 a 36 členy podle počtu obyvatel okresu. Zastupitelstvo země České mělo 120 členů a země Moravskoslezské 60 členů.

[30] Souviselo to i s posunem etnické hranice a změnou národnostních poměrů. Od poloviny 19. století docházelo k postupnému pronikání českého obyvatelstva do dříve čistě německých pohraničních oblastí i ke zmenšování německých jazykových ostrovů ve vnitrozemí (Semotanová, Cajthaml a kol. 2014). Zatímco při sčítání v roce 1880 bylo z celkem 312 soudních okresů na území Česka 104 německých (s více jak 80 % Němců), 39 smíšených (20 až 80 % Němců) a 169 českých (s podílem Němců pod 20 %), tak v roce 1900 to již bylo ze 320 soudních okresů 103 německých, 41 smíšených a 176 českých. Nejvýraznější posun nastal v roce 1930, kdy z 328 soudních okresů jich bylo německých již jen 90, smíšených 48 a českých 190. K vymezení hranic německého záboru po Mnichovu na podzim 1938 byly použity výsledky sčítání z roku 1910, které byly podobné těm z roku 1900 (srov. mapu č. 8.).

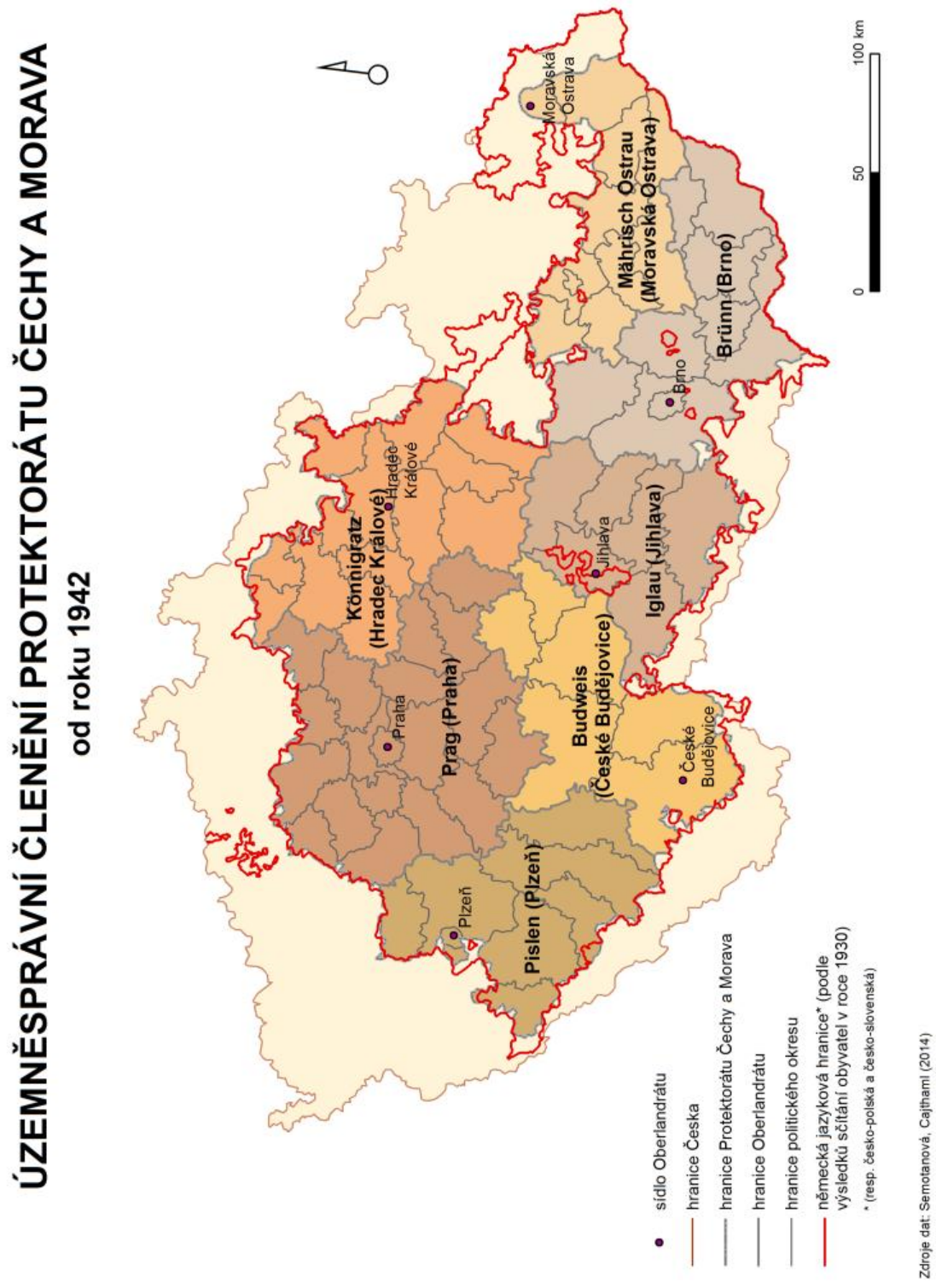
1.4.3.7. Územní správa v letech nesvobody 1938/1939–1945

Přijetím rozhodnutí konference velmocí v Mnichově došlo k odstoupení části území republiky Německu, Maďarsku a Polsku. To se neobešlo beze změn v oblasti správy v odtržených územích a jejich zařazení do správních struktur nových států. Došlo také k postupnému odstranění samosprávy ze správního systému i na území zbytku Československa a tím i k nástupu prvního totalitního režimu na našem území. V období od října 1938 do dubna 1939 na území většiny tzv. Sudet (tedy na území přibližně od Domažlicka po Hlučínsko) vznikla Sudetská župa – Sudetengau. Centrum bylo v Liberci, s několika vládními okresy – Regirungsbezirk se sídly v Chebu, v Ústí nad Labem a v Opavě. Ty se pak dále dělily na venkovské okresy – Landkreis (v odstoupených územích zanikly tedy politické a některé soudní okresy). Župa Sudetengau se měla stát vzorovou župou pro pozdější reorganizaci veřejné správy v celé třetí říši. Zbytek území odstoupeného Německu byl podřízen župám se sídly na území dnešního Německa a Rakouska (k župě Bavorská Východní marka – Bayerische Ostmark a v tzv. Ostmarce k župám Horní Podunají – Oberdonau a Dolní Podunají – Niederdonau) a byl zorganizován podobným způsobem jako Sudety bez ohledu na bývalou státní hranici. Některá města na území bývalého Československa se tak stala správními centry území, která ležela za bývalou rakouskou a německou hranicí a vznikla i nová správní centra jako Železná Ruda (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Do správních struktur příslušného státu byla také začleněna území odstoupená Polsku a Maďarsku[31].

Po 15. březnu 1939 a vzniku tzv. Protektorátu Čechy a Morava došlo ke změnám v územní správě i na tomto území. Vedle sebe existovala protektorátní správa (formálně pokračování stavu před rokem 1939 v čele s protektorátní vládou a tzv. státním prezidentem E. Háchou), ale pod přímou (dosazení němečtí úředníci zejména u zemských úřadů) i nepřímou kontrolou Němců. Správa byla od roku 1942 vykonávána „z příkazu a z vůle říše“. Vedle toho byla vlastní německá říšská správa, která se projevila podle říšskoněmeckého vzoru vznikem tzv. dohlížecích okresů – Oberlandrátů, které se zabývaly záležitostmi říšskoněmeckých občanů (Kocourek 2007). Nejvyšším orgánem říšské správy Úřad říšského protektora v čele s říšským protektorem (po atentátu na R. Heydricha prakticky řízený státním tajemníkem K. H. Frankem) se sídlem v Praze (do roku 1941 existovala jeho expozitura v Brně). Jednotlivé Oberlandráty zahrnovaly jeden až šest politických okresů a během okupace prošly několika změnami. Původní počet 20 Oberlandrátů z roku 1939 byl v roce 1940 zredukován na 15 a v roce 1942 pouze na 7 (Praha, Brno, České Budějovice, Hradec Králové, Jihlava, Olomouc a Plzeň viz mapa č. 8).

[31] Změnou v zemské úrovni byla i autonomie Slovenska a Podkarpatské Rusi, došlo k faktické federalizaci státu.

Mapa č. 8: **Správní členění Protektorátu Čechy a Morava** (stav k roku 1942).

V roce 1944 došlo k zmenšení Oberlandrátu Praha a jeho změnu na město se zvláštním statutem[32]. Velikostí tyto jednotky odpovídaly zhruba krajskému/župnímu zřízení z let 1920 až 1928. Důvodem této redukce bylo zejména zlevnění a zefektivnění správy v důsledku pokračující války a zejména přenesení pravomocí na protektorátní úřady, které se dostávaly pod stále silnější německou kontrolu (většinu okresních hejtmanů tvořili Němci a na zemských úřadech měli rozhodující slovo němečtí viceprezidenti). Došlo také, v rámci úspor a zjednodušení správy, k postupné redukci politických okresů i zániku některých soudních okresů (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Po tzv. Heydrichově správní reformě uskutečněné k 15. 6. 1942 bylo na území protektorátu 67 politických okresů (44 v Čechách a 23 na Moravě) a 186 soudních okresů (125 v Čechách a 61 na Moravě) (Mleziva 2010). V roce 1941 byla upravena soudní správa a poprvé v některých případech nebyla respektována českomoravská zemská hranice. Došlo k tomu připojením soudního okresu Polná k politickému okresu Jihlava a soudního okresu Přibyslav k politickému okresu Nové Město na Moravě. Velká část dnešního Kraje Vysočina a politický okres Jindřichův Hradec byl po roce 1940přičleněn k Oberlandrátu Jihlava[33]. Územní samospráva byla silně omezena, nejprve došlo k rozpuštění většiny okresních zastupitelstev a přenesení jejich pravomocí na okresní hejtmany a v roce 1940 i zemských zastupitelstev, obecní zastupitelstva byla rozpuštěna zejména v obcích s německou menšinou, kde došlo ke jmenování vládních komisařů.

1.4.3.8. Obnova krajského zřízení

Po osvobození Československa došlo k obnově územních celků a správy ve stavu k 30. září 1938 s tím rozdílem, že agendu zemských, okresních a místních úřadů a zastupitelstev převzaly příslušné národní výbory (v oblastech odtržených v roce 1938 pak správní komise)[34]. Tento stav byl stvrzen dekretem prezidenta republiky z 27. října 1945 (Semotanová, Cajthaml a kol. 2014).

[32] V roce 1939 bylo zřízeno celkem 13 Oberlandrátů v Čechách (České Budějovice, Německý Brod, Jičín, Kladno, Klatovy, Kolín, Hradec Králové, Kolín, Mělník, Pardubice, Plzeň, Praha a Tábor) a 7 na Moravě (Brno, Jihlava, Kroměříž, Moravská Ostrava, Olomouc, Prostějov a Zlín). V roce 1940 byly zrušeny v Čechách Oberlandráty Německý Brod a Mělník, na Moravě pak Kroměříž a Prostějov.

[33] K územní správě ve specifickém období 1938–1945 blíže Hledíková, Janák, Dobeš (2007).

[34] Československo bylo obnoveno v hranicích platných k 30. 9. 1938. I přes úvahy řady politiků včetně prezidenta Beneše o odstoupení části území (např. Chebsko, Šluknovský a Frýdlantský výběžek nebo Jesenicko) s německým a maďarským obyvatelstvem (naposledy ještě v únoru 1945 s tím, že jako kompenzace byla požadována část Kladska a další menší části Německa). Moskevskou smlouvou byla Podkarpatská Rus (Zakarpatská Ukrajina) připojena v červnu 1945 k Sovětskému Svazu.

V čele jednotlivých národních výborů stáli předsedové a rady národních výborů. Po parlamentních volbách v roce 1946 došlo k rekonstrukci národních výborů[35].

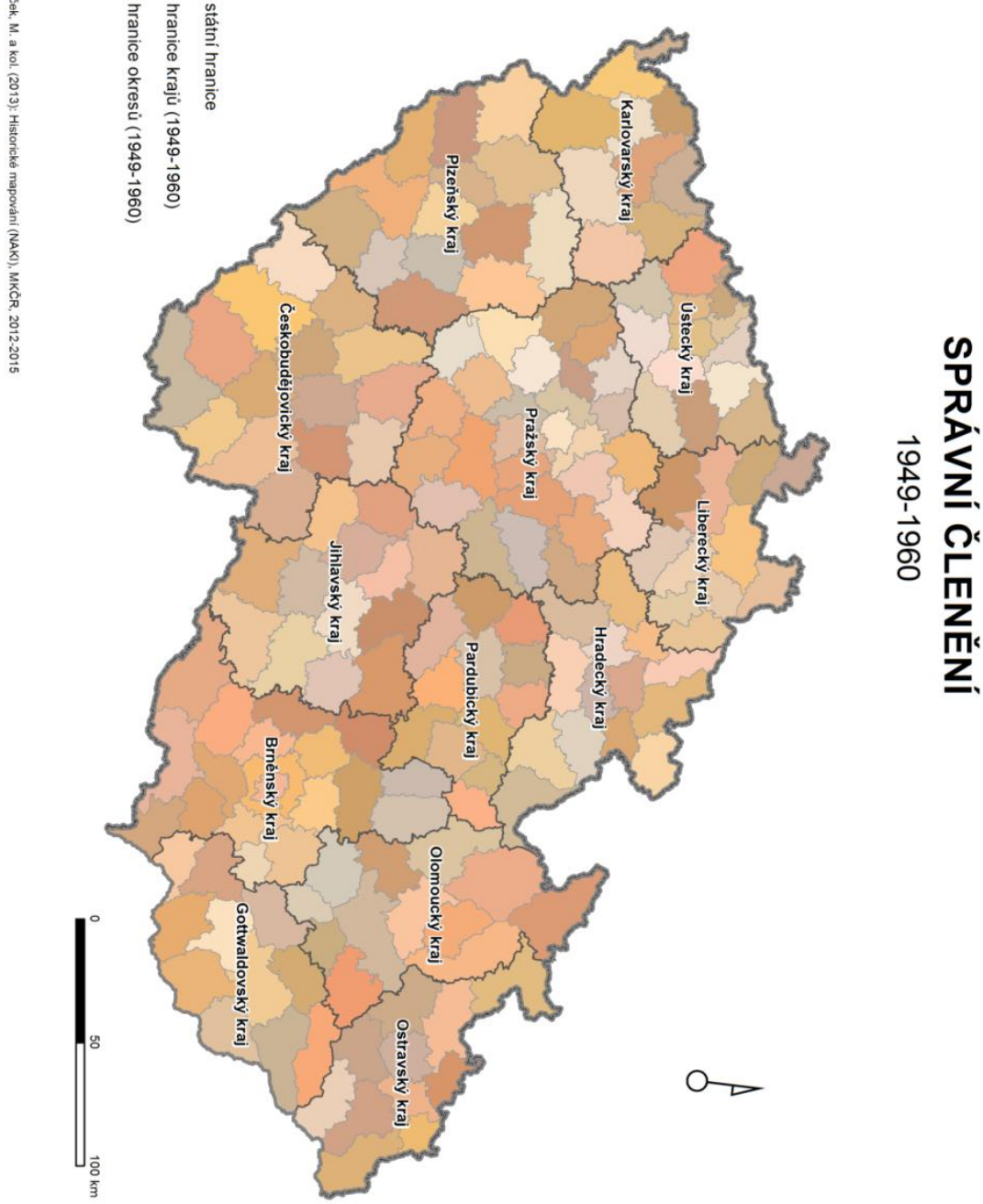
Nová politická, hospodářská i národnostní situace (po odsunu Němců) si však vyžádala úplnou změnu správního systému. Po roce 1946 začaly přípravy nového správního členění Československa, které počítalo se znovuzavedením krajského stupně. To mělo reflektovat společenské, politické a hospodářské změny s ohledem na geografické podmínky. Zvažovalo se použití předválečných návrhů regionalizace Československa, které zpracovali geografové na čele s Dědinou a Korčákem již v meziválečném období a také inspirace župním zřízením. Významný vliv na koncepci krajského členění po roce 1949 měly především návrhy Korčáka, které byly zveřejněny již ve 30. letech (Korčák 1938). Původně mělo jít podle náplně veřejné správy o kontinuální navázání na předchozí správní systém ve smyslu rozdělení samosprávy a státní správy s tím, že již nemusel být brán zřetel na rozdělení českých a německých oblastí. Postupně se začalo ukazovat, že ani zemská hranice nebude překážkou nového územního členění. Z politického hlediska byla tato cesta ulehčena i skutečností, že tradiční pravicové strany, které trvale podporovaly zemské zřízení, nebyly po roce 1945 obnoveny. Zbylé politické strany, z nich především národní socialisté, lidovci a sociální demokraté, byly sice pro zachování dosavadního zemského členění, avšak většinou prosazovaly župní zřízení ve dvacátých letech a jejich odpor ke krajskému zřízení spočíval především v obavě z ovládnutí nových krajů komunistickou stranou.

Po únoru 1948 a nástupu monopolu komunistické strany bylo jasné, že nové správní členění bude nástrojem centralizace státní moci a že samosprávný prvek bude zcela zrušen (základem již nebyla právně samostatná obec). Samospráva byla sloučena se státní správou a formalizována. Krajská podoba územního členění byla zakotvena i v nové ústavě z 9. května 1948. Práce na přípravě nového krajského členění probíhaly v gesci ministerstva vnitra od léta do konce roku 1948. Z návrhů správního členění byla patrná zejména snaha o zrušení zemí, které byly považovány za symbol uplynulého období. Kraje byly vnímány jako modernější řešení. Zjevně se zde projevila snaha o rozdělení velkých celků do menších snadněji ovladatelných z centra, s postátněnou územní správou. S jistou mírou opatrnosti by šlo přirovnat tuto situaci k období nástupu neoabsolutismu v polovině 19. století.[36]

[35] Volby do jednotlivých národních výborů i prozatímního národního shromáždění se konaly nepřímou volbou volitelů od úrovně místních národních výborů, okresních národních výborů přes zemské národní výbory s tím, že k nim byli připuštěni pouze kandidáti stran tzv. Národní fronty. Na základě výsledků voleb do parlamentu v roce 1946 pak došlo k obnovení národních výborů na všech stupních podle výsledků voleb v obvodu příslušeného národního výboru. Důsledkem této nepřímé volby bylo praktické převzetí samosprávy komunistickou stranou, která získala funkci předsedy ve 128 ze 163 okresních národních výborů. K přímým a svobodným volbám do národních výborů tak nedošlo (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Absolutní vliv nad územní správou komunisté získali po únoru 1948, kdy prostřednictvím tzv. akčních výborů Národní fronty odstranili i zbytky stoupenců jiných politických stran ze správních úřadů.

[36] I přes téměř stoletý časový rozdíl a zcela jiné sociální a politické podmínky se konečná podoba krajů a především jejich počet příliš neliší od krajů z let 1855–1868 (viz mapy č. 1, 3 a 9 a tab. č. 2).

Mapa. č. 9: **Správní členění v letech 1949–1960.**

Diskuse o konečné podobě územně správního členění neprobíhaly na půdě parlamentu, ale především při jednáních na ministerstvu vnitra. K dispozici bylo několik variant návrhů územněsprávních regionalizací, které vznikly před rokem 1938 a které reflektovaly tehdy panující stav z různých úhlů pohledu. První z nich bylo již vyzkoušené župní zřízení, které ale nevyhovovalo především z ideologických důvodů a také z důvodu neúspěchu při zavádění tohoto členění ve 20. letech, s odkazy na špatné geografické vymezení některých žup. Problematické byly také výrazné změny, které proběhly během téměř třiceti let mezi schválením župního zákona a rokem 1948. Dalšími zdroji mohla být územní členění navrhovaná českými geografy Dědinou a Korčákem (tzv. přirozené oblasti; Dědina 1929, Korčák 1934).

Geograf a geomorfolog Dědina se dlouhodobě zabýval členěním území, které vycházelo z poznatků francouzské regionální geografie (viz Johnson a kol. 2001) a tzv. „přirozených krajin" založených na podobnosti fyzickogeografických prvků s centry v pánevních oblastech a v údolích velkých řek. Zdůrazňoval přitom, že jednotlivé kraje musí být složené z relativně stejnorodých jednotek a samy spíše tvoří ekonomickogeografický komplex. Poslední verze této regionalizace (Dědina 1929) vymezovala sedm jednotek v Čechách a pět na Moravě. Sociální geograf Korčák vycházel z principů použitých Dědinou a použil svůj koncept kmenových oblastí (Korčák 1938), tedy původních center osídlení v návaznosti na stávající sídelní systém. Vycházel také ze zásad velikosti jednotlivých územních jednotek (nad 1 milion obyvatel a 10 000 km^2). Ve vzniklých regionech pak spojil jádrovou oblast s periferními oblastmi, respektoval přírodní podmínky a především rozvodí řek pokud to bylo účelné při stanovení hranic jednotek (Střída 1988). Výsledkem jeho regionalizace byly čtyři tzv. přirozené provincie" v Čechách a tři na Moravě a ve Slezsku[37] (Korčák 1934). Problematický se jeví holistický přístup obou autorů k vymezování územních jednotek, neboť berou do úvahy zejména fyzickogeografické regiony (viz jižní a střední Čechy nebo přirozený region Chebska). Těmto regionalizacím nevyhovovala v Čechách koncentrická dopravní síť. Další regionalizaci připravila Moschelesová na základě ekonomických, sídelních a dopravních vztahů v území. Její návrh nebyl doveden do úrovně vymezení jednotlivých územních jednotek, navrhovala pouze jednotlivá krajská města, celkem jedenáct v Českých zemích, osm na Slovensku a dvě na Podkarpatské Rusi (Moschelesová 1937)[38]. Až na severozápadní a východní Čechy a Slezsko toto rozdělení odpovídá uskutečněnému správnímu členění. Shoda návrhu s konečnou územní podobou krajského členění po roce 1949

[37] Vymezení vzhledem k problematickému členění severních Čech spojovalo právě tuto oblast s jádrovou oblastí okolo Prahy a střední Čechy byly rozděleny mezi ní a oblast východních Čech. Poprvé pak rozdělil Moravu na tři regiony Jihomoravský, Středomoravský a Severomoravský. Tento návrh se stal spíše inspirací (až na „zrušení" středních Čech) při reformě 1960 a také se v podobě členění Moravy vrátil při projednávání zákona o VÚSC v polovině 90. let ve variantě devíti územních celků.

[38] Byly to Praha, České Budějovice, Plzeň, Chomutov, Liberec, Hradec Králové, Jihlava, Brno, Olomouc, Opava, Moravská Ostrava, Hodonín a na Slovensku Bratislava, Žilina, Martin, Zvolen, Nitra, Liptovský Mikuláš a Košice a na Podkarpatské Rusi Užhorod a Rachovo.

vyplývá zejména z důvodu věcnější argumentace a navázání regionálního členění spíše než na přírodní regiony na ekonomickogeografické podmínky.

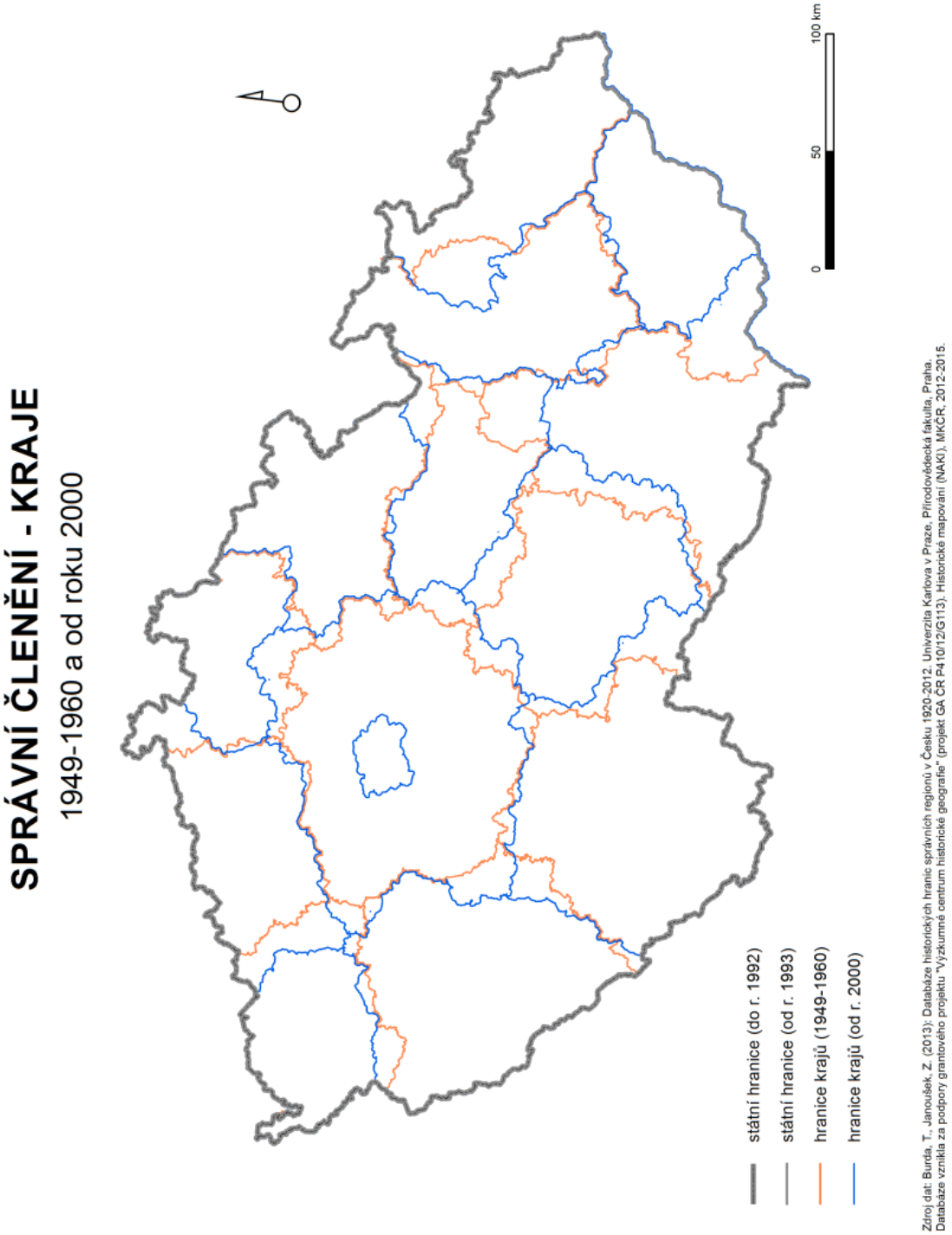
V konečné rozhodovací fázi měl na podobu územního členění státu vliv návrh územního členění od zaměstnance státního plánovacího úřadu Okrouhlého. Ten představil ve třech statích v časopise Nové hospodářství „oblastní" rozdělení v českých zemích (Okrouhlý 1947), které v podstatě (až na oblast východních Čech, které tvoří v Okrouhlého návrhu pouze jeden správní celek) odpovídá později schválenému územnímu členění, včetně vzniku Jihlavského kraje. Výhodou návrhu byla jednak aktuálnost a jednak vazba na sociogeografické podmínky a vymezení územních jednotek bez výrazných socioekonomických rozdílů. Návrh byl původně určen pro potřeby prostorového plánování.

Samotná příprava zákona o krajském uspořádání proběhla v několika fázích poměrně rychle v průběhu druhé poloviny roku 1948. Kromě několika variant členění[39] se dospělo k tomu, že kraje budou vymezeny slučováním okresů. Dále byla diskutována příslušnost sporných území k jednotlivým krajům. Z hlediska vymezení krajů hrála důležitou roli snaha o snížení regionálních rozdílů a podpoření rozvoje především periferních oblastí, což bylo v souladu s tehdejšími ekonomickými a sociálními záměry na rovnoměrný rozvoj celého území. Proto byly v první variantě jižní Čechy rozděleny do tří krajů (což odpovídalo i situaci v letech 1855–1868 a před rokem 1850). Podobná situace byla na území pozdějšího Jihlavského kraje, to mělo být rozděleno mezi Kolínský (který odpovídal přibližně historickému Čáslavskému kraji), Třebíčský a Pardubický kraj. Ve druhé variantě bylo vyčleněno v českých zemích 12 krajů, jejich vymezení se shoduje s návrhem Okrouhlého. Předmětem diskuse byl především návrh na vznik Jihlavského kraje, který nerespektoval stávající zemské hranice, ani fyzickogeografické předěly, a nebyl tak v souladu s dosavadními návrhy založenými na předválečných regionalizacích. Na druhou stranu byl Jihlavský kraj navrhován jako poměrně homogenní jednotka bez větších socioekonomických rozdílů a zapadal tak do koncepce povznesení hospodářsky slabších oblastí. Nakonec byl tento návrh s menšími úpravami (rozdělení východních Čech na Pardubický a Hradecký kraj) akceptován a předložen Národnímu shromáždění ke schválení[40]. Celý legislativní proces byl ukončen 21. prosince 1948, kdy byl zákon č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení přijat.

[39] První varianta dělila území českých zemí na 16 krajů (11 v Čechách a 5 na Moravě a ve Slezsku), kromě rozdělení jižních Čech tady byla patrná snaha zmenšit vliv Prahy vznikem Kolínského kraje a rozšířením území Libereckého a Táborského kraje.

[40] Navrhované územní jednotky tak odpovídaly požadavkům na velikost okolo 5 000 km^2, počtu obyvatel přibližně 500 000 a dělení do 13 až 15 okresů s výjimkou Pražského kraje.

Mapa č. 10: **Srovnání krajského členění v letech 1949–1960 a po roce 2001.**

Nové kraje začaly fungovat jako instituce státní správy 1. 2. 1949. Na území celého Československa bylo zřízeno celkem 19 krajů, na území Česka jich bylo 13. Došlo ke zrušení zemí a zemských národních výborů. Na nižších stupních došlo ke sloučení soudní a politické správy a k faktickému zrušení samosprávy na všech stupních a rovněž k centralizaci správy[41] (Burda 2010). Jako správní úřady začaly působit okresní a krajské národní výbory, v čele s předsedy a radami jednotlivých národních výborů. V sídlech krajů pak až do roku 1954 působily tzv. Jednotné národní výbory, které v sobě spojovaly funkce městského a okresního národního výboru a vznikly tak místní a městské národní výbory (v sídlech krajů plnily i funkce okresního národního výboru a byl zřízen i okresní národní výbor pro přilehlý okres).

V květnu 1954 se konaly první volby do národních výborů s tříletým volebním obdobím. Volby to byly pouze formální, s jednotnou kandidátkou (Hledíková, Janák, Dobeš 2007)[42]. Vytvořeno bylo celkem 179 okresů (viz mapa č. 9), a to rozdělením 158 stávajících politických okresů[43]. Soudní okresy zcela zanikly. Kraje i přes okolnosti, které doprovázely jejich vznik, byly územně dobře vymezené (což se potvrdilo po roce 2000, kdy dnešní krajská struktura v podstatě kopíruje co do počtu jednotek i územního vymezení situaci z let 1949–1960, rozdíly však panují ve vymezení hranic krajů, viz mapa č. 10). Existovaly však pouhých 11 let (Hampl 1996). Poněkud odlišné vymezení nejnovějších krajů od vymezení krajů z roku 1949 je dáno tím, že současné kraje vznikly spojením velkých okresů roku 1960. Sídla těchto krajů se však zcela shodovala.

[41] Pravomoci řady samostatných správních úřadů jako byly okresní školní výbory, berní správy a úřady, katastrální měřické úřady, okresní nemocenské pojišťovny aj. byly postupně převedeny na národní výbory.

[42] Výjimkou byly Praha, Brno a Bratislava, kde působily tzv. ústřední národní výbory v Praze v Bratislavě v čele s primátorem. Dále vznikly jednotné národní výbory také v Opavě a Vysokých Tatrách. Prakticky tak došlo k likvidaci statutárních měst.

[43] Vzniklo tak 35 nových okresů, 11 jich zaniklo a v 5 případech došlo k přenesení sídla okresu do jiného města. K největším změnám proti dosavadnímu územnímu členění došlo především na západě republiky, kde se projevil důsledek nedosídlení území po odsunu Němců, zde došlo naopak ke slučování okresů. V ostatních případech pak šlo především o změny v sociogeografické organizaci společnosti. Novými okresními městy se nestaly Teplá (sídlo okresu bylo přeneseno do Toužimi), dále Loket, Nejdek, Planá, Žlutice v Karlovarském kraji, kde navíc v roce 1952 došlo k přesunu sídla okresu z Jáchymova do Ostrova nad Ohří. V Plzeňském kraji to byly Kralovice (sídlo okresu přeneseno do Plas), v Ústeckém Přísečnice, Libereckém Jablonné v Podještědí, Šluknov, Varnsdorf a Dubá (sídlo bylo přesunuto do Doks). V Královéhradeckém kraji Dobruška, v Pražském kraji Jílové, v Jihlavském kraji Nové Město na Moravě (sídlo okresu bylo přeneseno do Žďáru nad Sázavou), v Olomouckém Moravský Beroun (Vládní nařízení č. 3/1949 Sb. O územní organizaci okresů).

1.4.3.9. „Velké" kraje po roce 1960

Překotný vývoj ve společnosti spojený s budováním socialismu sovětského typu a plným nástupem totalitního režimu, již druhému v posledních několika letech, vedl také k posunu názorů na podobu vnějšího prostředí, ve kterém se tento proces měl odehrávat. Dosavadní územně správní členění přestalo, především v ekonomické a sociální oblasti, vyhovovat formou a podobou územních jednotek. Zejména vadilo rozdělení státu na dosavadní kraje, které vznikly za jiných politických, hospodářských a společenských podmínek, v období které bylo ovlivněné předchozím vývojem a neslučovalo se tak s totalitní každodenní praxí. Nevyhovovalo potřebám centrálně plánovaného hospodářství, které kladlo důraz na materiálně a energeticky náročný těžký průmysl, energetiku a velké výrobní celky (Střída 1960). Právě narůstající integrační procesy v ekonomice a změna ve formě státního zřízení, v němž nová ústava z roku 1960 vyhlásila „vítězství" socialismu v Československu, byly dobrým zdůvodněním změny územního uspořádání. Na území Česka se v průběhu socialistické přeměny hospodářství padesátých let zformovalo pět jádrových ekonomických oblastí (západočeská, středočeská, východočeská, jihomoravská a severomoravská)[44]. Stanovení jejich hranic bylo výsledkem sociogeografické regionalizace Československa, na které pracovali odborníci v Geografickém ústavu ČSAV již od jeho založení v roce 1962. Tato regionalizace vycházela ze zásad objektivní existence, vývojového charakteru, hierarchie, skladebnosti, národnostního a administrativního souladu, specializace a komplexního rázu oblastí a zejména koncentrační jevy v rozmístění průmyslu a rozmístění osídlení (Střída 1988).

Tyto oblasti byly, co se týká jejich velikostí i počtu obyvatel, poměrně vyrovnané a v návaznosti na předchozí vývoj se v nich vytvořily i jádrové oblasti se specifickými výrobními funkcemi. Počtem obyvatel byla nejvýznamnější oblast středočeská a rozlohou pak západočeská. Z důvodu lepšího řízení hospodářství a zejména pro správní účely byly tyto dvě oblasti rozděleny; středočeská na Středočeský kraj a Severočeský kraj a západočeská na Jihočeský kraj a Západočeský kraj. Zvlášť byl zdůrazněn význam hlavního města Prahy. Praha získala statut samostatného kraje. Kraje měly mít přes jeden milion obyvatel a rozlohu okolo 10 000 km^2. Nových krajů bylo tak na území dnešního Česka zřízeno osm (viz mapa č. 11). V celém Československu jich bylo celkem jedenáct, po ustanovení Bratislavy hlavním městem Slovenské socialistické republiky a samostatným krajem po roce 1968 dvanáct. Šlo rozlohou o největší

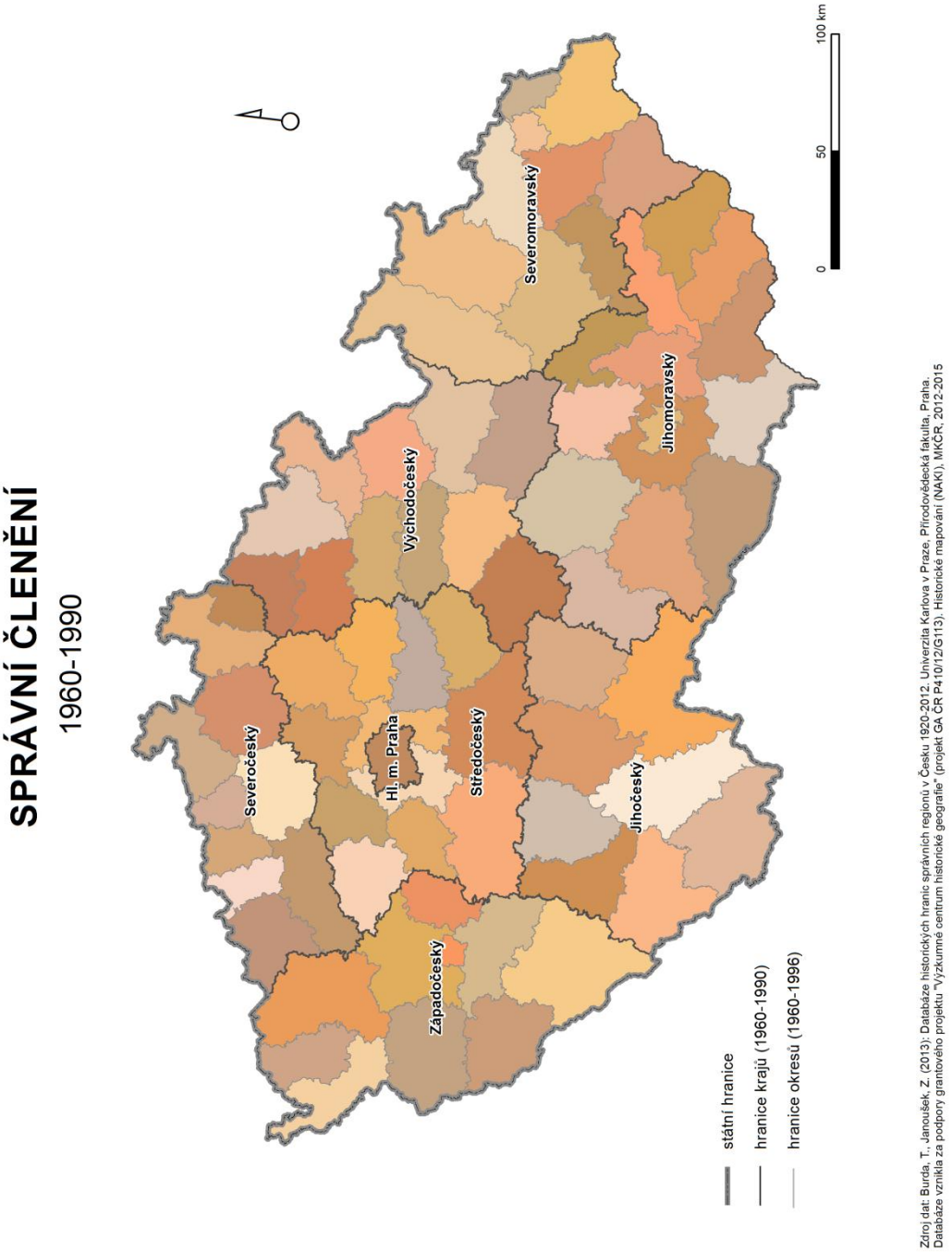
[44] Na území tehdejšího Československa bylo těchto oblastí vymezeno celkem sedm. Další dvě na Slovensku Západoslovenská a Východoslovenská. Na nižší hierarchické úrovni bylo určeno 58 základních hospodářských oblastí. Ty pak byly doplněny pro potřebu administrativního členění o další okresní centra.

krajské celky v novodobé historii správy (podobné fungovaly v v období 1850–1855; viz graf č. 2). Správy řízení hospodářství již byly úzce spojeny a krajské národní výbory spolu s krajskými sekretariáty KSČ rozhodovaly o všech oblastech života společnosti v území a vykonávaly rozhodnutí centrálních stranických a vládních orgánů (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). Tento princip se projevoval i na nižší hierarchické úrovni, tj. v okresech, v nichž rovněž proběhla redukce počtu územních jednotek (ze 179 okresů došlo k redukci na 76)[45] (Mleziva 2010). Kromě role předsedů příslušných národních výborů tak rostl dále význam krajských a okresních tajemníků Komunistické strany Československa, kteří řídili územní obvody po stranické linii a působili jako kontrolní a rozhodovací orgány v řadě důležitých oblastí.

V důvodové zprávě Zákona o územním členění státu (zákon č. 39/1960 Sb.) se konstatuje, že dosavadní krajské členění se osvědčilo, ale došlo k vytvoření nových ekonomických oblastí, jejichž další rozvoj je potřeba cílevědomě zajišťovat. To dosavadní správní členění neumožňovalo, tudíž podle této zprávy mohly větší územní celky lépe odpovídat nově vytvořeným ekonomickým oblastem s přihlédnutím k přírodním podmínkám a poloze nových krajů. Hlavní důvody změn byly spíše politické a ekonomické než administrativní, šlo tudíž o změnu formy nikoliv obsahu územní správy. Při této správní regionalizaci došlo k porušení přirozené spádovosti obyvatelstva a k rozporu tohoto územního členění se sociogeografickou regionalizací státu (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Především přiřazení Liberce k Ústí nad Labem nebo Olomouce k Ostravě bylo velmi nepřirozené. Ještě větší neorganičnost územního vymezení se projevila v případě tzv. velkých okresů, kdy často došlo ke spojení několika mikroregionů v jeden celek bez významnějších integračních vazeb. V případě administrativního podřízení rovnocenných nebo i významnějších měst, městům méně významným (srovnej Bruntál – Krnov, Turnov – Semily, Žatec – Louny, Blansko – Boskovice) to vedlo k růstu významu města, kterému byla ponechána administrativní funkce (viz Dostál, Hampl 1993).

[45] Šlo o zvýraznění principů tzv. demokratického centralismu, podobné reformy proběhly v té době také v okolních socialistických zemích, neboť došlo ke zrušení zemí a zavedení krajů v NDR nebo ke změně počtu vojvodství v Polsku.

Mapa č. 11: **Správní členění v letech 1960–1990.**

Správními úřady zůstaly krajské a okresní národní výbory v čele s předsedy a radami. Soudní správa byla přizpůsobena státní správě[46]. Zvláštní status získaly Brno, Ostrava a Plzeň, které byly stejně jako Praha rozděleny na obvody spravované obvodními národními výbory. Počet členů národních výborů se řídil počtem obyvatel a stupněm národního výboru a pohyboval se u místních a městských národních výborů mezi 9 až 85 poslanci, okresních národních výborů mezi 60 až 80 poslanci. Poslanců krajských národních výborů mělo být více než 85. Volební období bylo zpočátku čtyřleté, od roku 1971 pak bylo prodlouženo na pětileté[47] (Hledíková, Janák, Dobeš 2007). V roce 1982 byla zavedena kategorie střediskových obcí, v nichž měly působit místní národní výbory s rozšířenou působností. Důvodem bylo zlevnění výkonu státní správy a také optimalizace systému osídlení. Velmi často však docházelo ke slučování obcí bez ohledů na potřeby a přání jejich obyvatel (Maryáš 1983).

Významnými změnami prošlo vymezení krajských hranic. Především se to týkalo hranic Středočeského (bývalého Pražského kraje), kde došlo k jeho zvětšení zejména na jihozápadě (Březnicko), na západě (Jesenicko), na severu (Mnichovohradištsko) a také na východě (Čáslavsko). S menšími změnami tento systém přežil jako celek celých třicet let (včetně některých snah o reformu systému v roce 1968 také v souvislosti s připravovanou a posléze uskutečněnou federalizaci Československa) až do listopadu 1990[48], kdy byly zrušeny krajské národní výbory (orgány politicko-mocenské správy), nikoliv kraje (jako územní jednotky). Ty jako správní kraje existují dál až do současnosti. Soudy, policie, decentralizovaná ministerská pracoviště, orgány České obchodní inspekce atd. fungovaly, případně dosud fungují, v obvodech těchto krajů.

[46] Zanikly krajské soudy v Karlových Varech, v Liberci, v Pardubicích, v Jihlavě, v Olomouci a v Gottwaldově (od 1. 1. 1949 oficiální název Zlína). Stejně tak skončilo působení více jak stovky okresních soudů. V Praze byl krajský soud rozdělen na Městský soud s působností na území Prahy a na krajský soud s působností pro Středočeský kraj, funkci okresních soudů plnilo 10 obvodních soudů (Malý 2004).

[47] Původně se měly konat na jaře 1968, ale nebyly kvůli probíhajícím reformám a poté okupaci Československa uskutečněny a byly odloženy až na listopad 1971, proto skutečné období národních výborů trvalo od roku 1964 do roku 1971. Poslední volby do národních výborů se konaly v roce 1986. Již od roku 1960 byly volby do národních výborů spojené s volbami i do dalších zastupitelských orgánů.

[48] Pokusy o částečnou reformu systému proběhly v letech 1967–1970, především na Slovensku. Tady v krátkém období v letech 1969 až 1971, došlo dokonce ke zrušení krajského členění a správa byla ponechána pouze v 37 okresech (obnoveny byly teprve zákonem č. 130/1970 Sb., s tím, že Bratislava byla vyčleněna ze Západoslovenského kraje a stala samostatnou územní jednotkou jako hlavní město Slovenské socialistické republiky). Na jižní Moravě se objevily snahy o restituci Moravy jako územního celku, buď jako jedné části trojfederace (návrh poslanců Jihomoravského KNV z června 1968) nebo jako samosprávného územního celku (Pernes 1996).

1.4.4. Transformace správy v posttotalitním období

Reforma územně správního členění po pádu totalitního režimu a nástupu demokracie byla jednou z řady transformačních procesů ve všech sférách života společnosti. Její potřeba byla velmi naléhavá, protože dosavadní správní členění neodpovídalo požadavkům nové doby jak po stránce podoby územních jednotek a jejich hierarchickém uspořádání, tak zejména co do náplně výkonu správy. Šlo o demokratizaci správy na všech jejích stupních nejen v podobě představitelů a institucí, ale také množstvím úkolů, na kterých se územní správa měla nově podílet. Šlo zejména o rozbití dosavadních komunistických struktur moci a obnovení územní samosprávy pokud možno na všech správních úrovních. V první fázi na nejnižší úrovni jednotlivých obcí a zároveň došlo ke zřízení obvodů pověřených obecních úřadů (tzv. obce II. typu) pro výkon základní státní správy (viz mapa č. 12). Záhy však před správní reformou dostaly přednost zdánlivě naléhavější transformační kroky jako hospodářská a sociální reforma a potřebné další změny ve správní oblasti byly pomalu odsouvány. Dělo se tak především vzhledem k omezeným finančním možnostem státu, velkému spektru názorů na podobu územního uspořádání, komplikovaného především po volbách v roce 1992 problémům s uspořádáním mezi českou a slovenskou částí republiky a nutností brát zřetel i na názory části politiků z Moravy, kteří požadovali návrat k zemskému členění (Pernes 1996). V novém kontextu samostatného Česka muselo dojít k opětovnému přehodnocení podoby správních reforem. Teprve od poloviny 90. let se znovu rozbíhají jejich přípravy, a to v první fázi zejména u středního – mezoregionálního – stupně územní správy. Výsledkem je 14 vyšších územně správních celků (VÚSC) – samosprávných krajů a Prahy, které byly zřízeny již v roce 1997, ale začaly fungovat až od 1. 1. 2001. Mezitím došlo k nastartování druhé fáze reformy, jejímž výsledkem bylo přenesení výkonu státní správy z úrovně 75 „velkých“ okresů vzniklých v roce 1960 na 205 obvodů obcí (tzv. obce III. typu nebo také „malé“ okresy) k 1. 1. 2003. Výsledkem všech změn je dvoustupňový systém územní samosprávy, ve kterém základní složku tvoří jednotlivé obce (6 246 obcí k 1. 1. 2011) a vyšší územně správní celky – kraje (13 celků a hlavní město Praha). Při výkonu územní samosprávy nelze mluvit o hierarchické struktuře, protože samospráva je vykonávána autonomně, jen na území vlastního samosprávného celku, bez zásahu jiného samosprávného celku.

Principy podřízenosti a nadřazenosti najdeme při výkonu státní správy. Ta je uskutečňována v Česku v tzv. spojeném modelu veřejné správy, tedy vykonávání státní správy v přenesené působnosti. Můžeme rozlišit obce se základním rozsahem přenesené působnosti (do této kategorie spadají všechny obce) a obce s širším rozsahem přenesené působnosti. Jedná se o obce, které vykonávají státní správu v přenesené působnosti i na území druhých obcí, tj. pro obce spadající do jejich správního obvodu. Ve výsledku je tedy správní agenda vykonávána

na pěti základních hierarchických úrovních[49] . Samospráva a v přeneseném výkonu i základní státní správa je zajišťována městskými (případně magistrátními ve statutárních městech) a obecními úřady na úrovni obcí I. stupně – 6 246 jednotek (k 1. 1. 2011). V další úrovní jsou některé vybrané úkony státní správy vykonávány v rámci přenesené působnosti na pověřených obecních úřadech (POÚ) obcích II. typu – 387 jednotek[50]. Největší rozsah přenesené působnosti státní správy nesou obce se rozšířenou působností (ORP) obce III. typu – 205 jednotek. Další přenesenou i samostatnou působnost vykonávají kraje prostřednictvím svých krajských úřadů – celkem 13 jednotek, které tvoří zároveň územně i druhou úroveň samosprávy (Ministerstvo vnitra 2011). Praha pak tvoří všechny výše zmíněné typy obcí a zároveň je samosprávným krajem. Nejvyšší úrovní státní správy je pak centrální úroveň vykonávaná přímo vládou na celém území Česka.

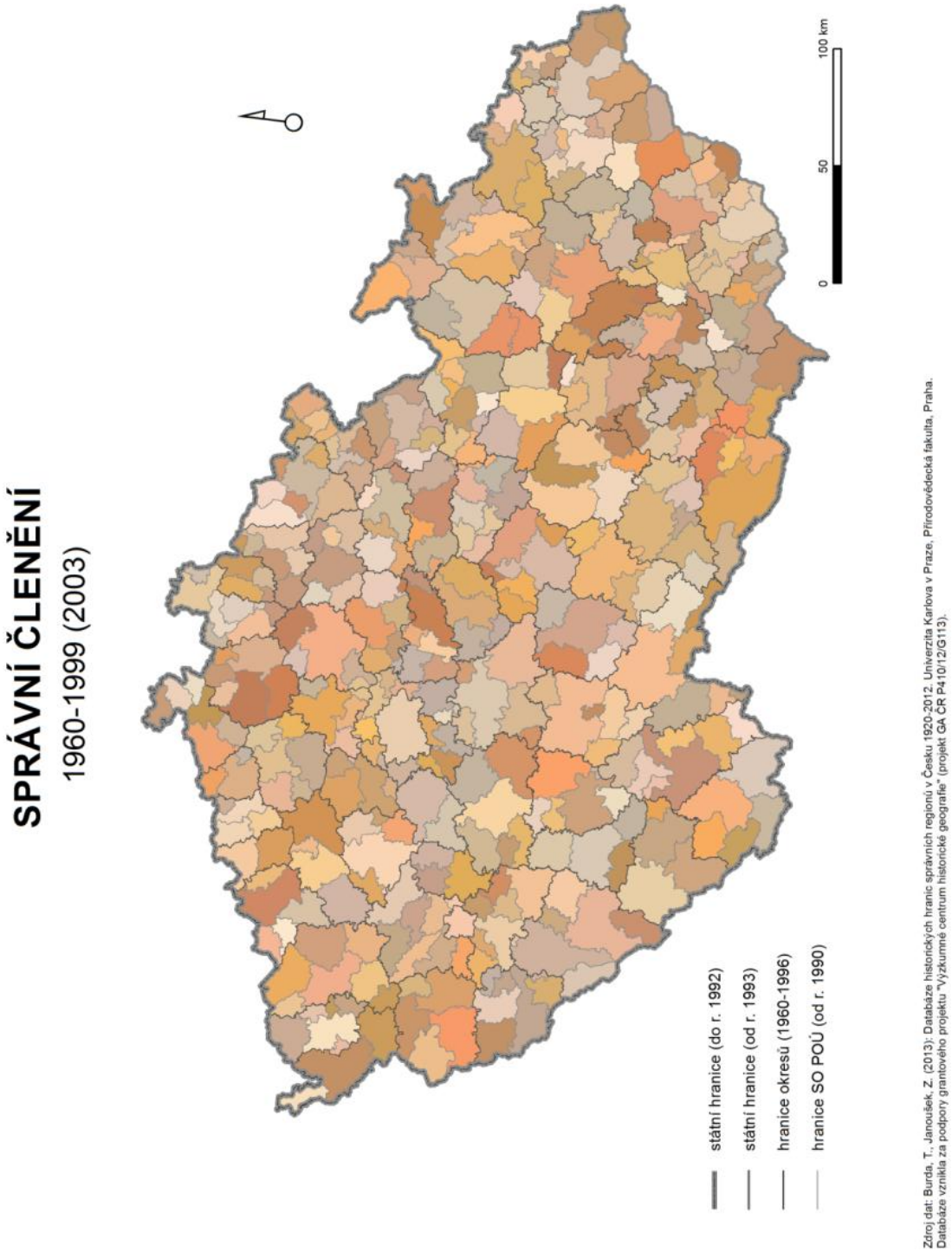
Ke změnám v územně správním členění došlo po roce 1989 i v dalších bývalých socialistických zemích, většinou již v první polovině 90. let[51]. V kontextu těchto procesů proběhly reformy v Česku poměrně pozdě, tedy až na konci 90. let.

[49] Při podrobnějším členění správních agend lze rozlišit dokonce 14 různých typů obcí s přeneseným výkonem státní správy.

[50] Stejné postavení má také pět vojenských újezdů.

[51] Jako první se tato změna odehrála na samém počátku 90. let na území bývalé NDR, kde místo dosavadních krajů vzniklo 6 spolkových zemí s vnitřním členěním a pravomocemi stejnými jako na území dosavadní Spolkové republiky Německo. Nově vzniklé jednotky (Sasko, Sasko-Anhaltsko, Duryňsko, Braniborsko, Meklenbursko a Berlín) převzaly již existující právní rámec ze západní části státu. V Polsku došlo ke změně územního uspořádání po bouřlivých diskusích v odborné a laické veřejnosti v polovině 90. let, kdy počet dosavadních více jak 30 vojvodství byl regulován na 16. Změny nastaly i na úrovní powjatů (odpovídající okresům, jejich přechodný zánik a obnovení) a gmin (obcí), na úrovni vojvodství byla posílena role samosprávy. Na Slovensku se pak ze změny správního členění stala především otázka politická a od roku 1997 tady funguje 8 nových krajů. Zde na rozdíl od Polska a bývalé NDR došlo k radikálnímu zvětšení počtu jednotek, problémem zůstávala nevhodnost tohoto členění a její výrazný nesoulad se sociogeografickou regionalizací; i chybějící samospráva v těchto nově vzniklých jednotkách. O neustálém hledání vhodného členění a fungování územní správy svědčí i přechodné období, ve kterém došlo k faktickému zrušení okresních úřadů a státní správa byla v letech 2004 až 2013ponechána jen v sídlech krajů v podobě krajských úřadů. Od roku 2013 došlo k zániku státní správy na úrovni krajů a funguje tak dvoustupňový systém ministerstva a ústřední orgány – okresy (79 celkem). Postupně došlo k zavedení samosprávy na úrovni krajů (od roku 2001), které dnes tvoří samosprávné kraje (vyšší územní celky); (k vývoji správy na Slovensku viz Gurňák 2002 nebo Gurňák, Lauko 2007).

Mapa č. 12: **Správní členění k roku 1996** (včetně obvodů pověřených obecních úřadů).

První demokratické volby do obecních a městských zastupitelstev po více jak 50 letech se konaly v listopadu 1990[52]. V čele obcí stáli starostové (v případě statutárních měst pak primátoři) a rady obce nebo města. Okresní a krajská zastupitelstva však vytvořena nebyla. Krajské národní výbory byly zrušeny a jejich kompetence byly převedeny na ministerstva a okresní úřady, které vznikly z okresních národních výborů. Nejvýznamnější změnou byl vznik 387 pověřených obecních úřadů, které byly zřízeny pro zlepšení základního výkonu státní správy, jejichž obvody, i když v rámci stávajících 75 okresů, respektovaly přirozené spádové regiony a byly v souladu s existujícími sociogeografickými regionalizacemi (Maryáš 1983, Hampl, Gardavský, Kühnl 1987). Na místně příslušné městské nebo obecní úřady byly přeneseny pravomoci a staly se pro řadu agend ve správním řízení orgány první instance, šlo například matriční nebo stavební úřady. V sídlech těchto úřadů pak byly zřizovány i jiné správní úřady jako finanční, úřady práce a další.

Reforma územní správy se bohužel stala předmětem diskusí politických stran a tak místo uceleného, časově a funkčně provázaného řešení transformace veřejné správy byly realizované jednotlivé a časově oddělené reformy. Bylo to především patrné v rámci územní samosprávy, k jejímu zavedení na mikroregionální úrovni vůbec nedošlo[53], a to ani po zřízení obvodů obcí s rozšířenou působností v roce 2003. Na mezoregionální úrovni pak byla samospráva zavedena až se začátkem fungování krajů a krajských zastupitelstev k 1. 1. 2001 i přes jejich zakotvení v ústavě v roce 1993 a schválení příslušného zákona o vyšších územních celcích v prosinci 1997.

V rámci rozsáhlých diskusí o počtu správních jednotek se dlouho zapomínalo na určení a rozdělení kompetencí a v podstatě i na to, jak budou státní správa i samospráva fungovat po ustanovení vyšších územně samosprávných celků. Již ústava České republiky (ústavní zákon č. 1/1993 Sb.) připravovaná od roku 1992 stanovila ve své hlavě 7, že základními samosprávnými celky jsou obce a vyššími územně správními celky jsou země nebo kraje[54], tedy s okresy, jako se správními jednotkami, se dále nepočítalo. Záhy však převládl zájem urychlit spíše ekonomickou reformu na úkor reformy správní. V poslanecké sněmovně byla přesto zřízena parlamentní komise pro reformu veřejné správy a při vládě byl zřízen úřad pro legislativu a veřejnou správu (zrušen byl v roce 1996).

[52] Předtím se uskutečnily jako vůbec poslední plně demokratické volby v Československu volby do obecních zastupitelstev v květnu a v červnu 1938.

[53] S výjimkou pokusu o zavedení okresních shromáždění, která byla v roce 1990 zřízena u okresních úřadů jako orgány zastupující obce na území příslušného okresu, a nepřímo volena zastupiteli jednotlivých obcí poměrně podle počtu obyvatel (malé obce byly pak sdružovány a volily společně jednoho člena shromáždění), počet členů shromáždění byl mezi 40 a 70. Okresní shromáždění měla kontrolovat činnost okresních úřadů, prosazovat zájmy obcí u okresního úřadu a rozhodovat o přidělení části dotačních prostředků obcím. V Brně, Plzni a Praze plnila funkce okresního shromáždění městská zastupitelstva. Okresní shromáždění byla zrušena v roce 2000 v souvislosti se vznikem samosprávných krajů.

[54] O názvu budoucích územních celků měla rozhodnout až jejich nově zvolená zastupitelstva.

Mezitím probíhaly spory o nová sídla okresních úřadů, protože dlouhých 10 let byly v Česku prakticky pouze dvě úrovně státní správy centrální a okresní. V rámci rozšíření počtu okresů padaly návrhy na zvýšení jejich počtu v řádu desítek (většinou to byla sídla okresů před rokem 1960). K 1. 1. 1996 byl zřízen pouze jediný okres Jeseník, který vznikl oddělením Jesenicka od okresu Šumperk a části okresu Bruntál (Zlaté Hory a okolí). Zde rozhodovaly především fyzickogeografické a socioekonomické faktory, protože toto území leží za hradbou hor Hrubého Jeseníku a dopravní dostupnost do sídla okresu v Šumperku i do dalších částí Česka, byla výrazně komplikovaná zejména v zimním období (viz mapa č. 12). Náklady na zřízení nového okresu přesáhly jednu miliardu korun, což byl silný argument proti dalšímu zvyšování počtu okresů a také impuls k dokončení první fáze reformy státní správy (Burda 2003b). Dosavadní krajské i okresní členění nevyhovovalo novým podmínkám z důvodu jeho nesouladu se sociogeografickou regionalizací a především proto, že bylo sestaveno z neorganických celků, nevhodných pro zavedení regionální územní samosprávy.

1.4.4.1. Vznik samosprávných krajů

Od počátku úvah o reformách byla diskutována především právní, ekonomická, historická a v neposlední řadě také geografická hlediska. Diskuse se odehrávaly ve dvou rovinách, jednak mezi odborníky a jednak mezi politiky zejména na parlamentní půdě. Postupně převážily politické argumenty. Po počátečních návrzích na návrat k zemskému uspořádání[55] (kdy kromě země České a Moravskoslezské byl navrhován vznik země Pražské na území Prahy a okresů Praha-východ a Praha-západ) či ponechání státní správy a samosprávy ve dvoustupňovém modelu (stát – okresy, respektive parlament – obce), bylo rozhodnuto o zavedení mezičlánku na krajské úrovni. V polovině 90. let se jednalo především o stanovení počtu těchto jednotek a diskutovaly se dvě základní varianty (Hampl 1996). První z nich byla modifikací členění z let 1990 se vznikem regionu Střední Morava, tedy osm krajů, druhou pak zřízení čtrnácti krajů – Praha, Středočeský, Budějovický, Plzeňský, Karlovarský, Ústecký, Liberecký, Královéhradecký, Pardubický, Jihlavský, Brněnský, Zlínský, Olomoucký a Ostravský, tedy varianta členění velmi podobné té, která existovala již v letech 1949–1960 (třináct krajů a Praha). V obou variantách se původně počítalo s rozdělením několika stávajících okresů (Šluknovsko k Libereckému kraji, Dačicko k Jihlavskému, rozdělení Bruntálska mezi Olomoucký a Ostravský kraj v obou variantách, rozdělení okresů

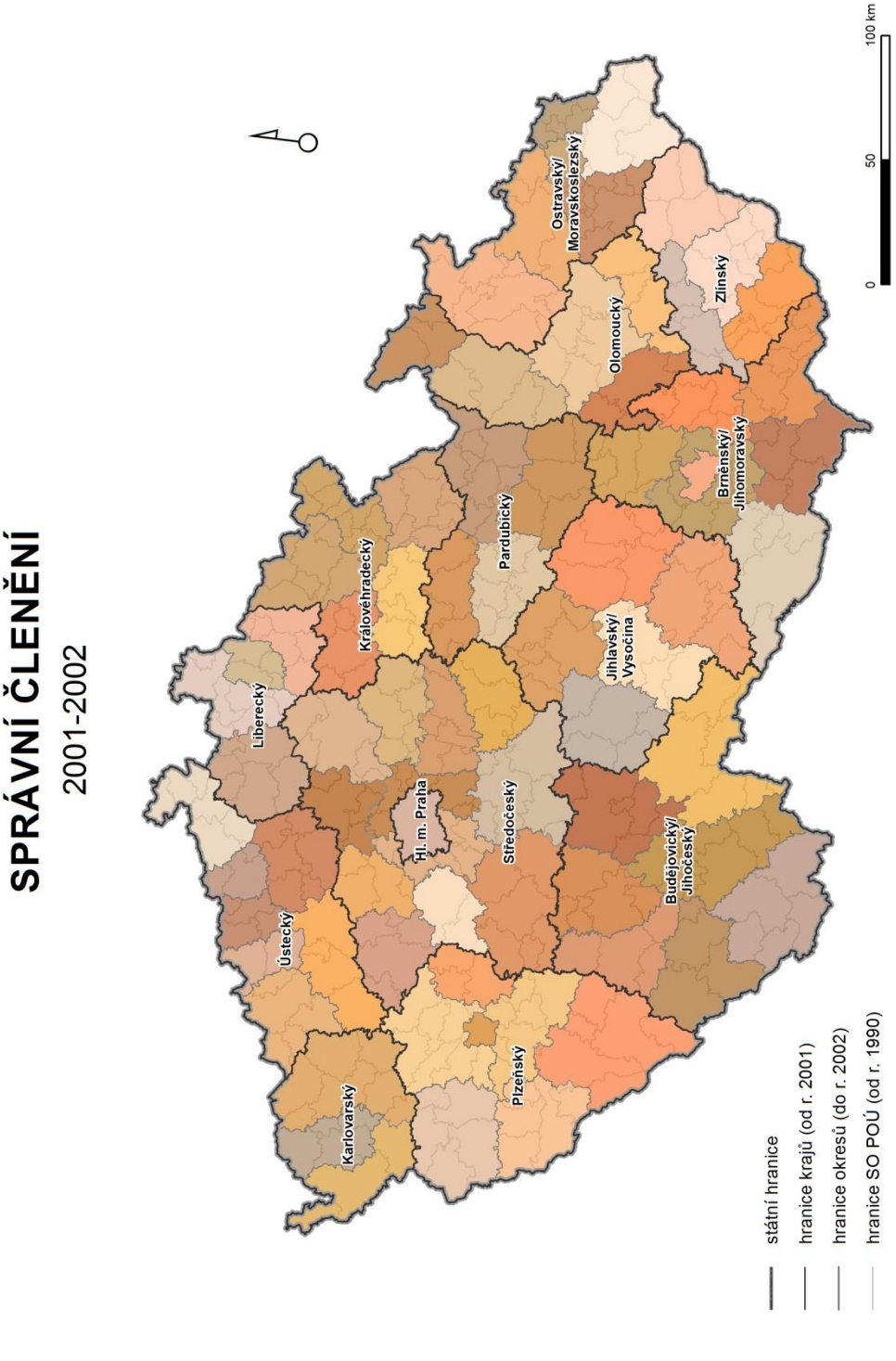
[55] Česká národní rada i Federální shromáždění v roce 1990 odsoudily zrušení zemí a zavedení krajů v roce 1949 jako akt totalitní zvůle a porušení lidských práv občanů historických zemí Moravy, Slezska a Čech na samosprávu.

Hodonín a Vsetín mezi Zlínský a Brněnský resp. Ostravský kraj). V roce 1994 vláda předložila poslancům návrh na zřízení sedmnácti VÚSC[56], ale jednání skončila na mrtvém bodě kvůli sporům o velikost celků a také o finanční náročnost nového uspořádání (Burda 2010). Objevily se také návrhy na vytvoření pěti VÚSC, tj. v podstatě zemí Pražské, Západočeské se sídlem v Plzni, Východočeské se sídlem v Hradci Králové, Jihomoravské se sídlem v Brně a Moravskoslezské se sídlem v Ostravě s argumentací podobného územněsprávního rozdělení v Evropě např. v Německu nebo Španělsku. Projednávala se také varianta se sedmadvaceti územními celky, která by vyřešila problém územního členění na nižší hierarchické úrovni s možností plošného zrušení okresních úřadů bez jejich náhrady[57]. Zvažovala se také varianta s dvanácti (resp. 13 celky) bez Jihlavského kraje a také případná podoba Jihlavského kraje. Původně byl navrhován kvůli menšímu významu Jihlavy pouze na území okresů Jihlava, Havlíčkův Brod a Pelhřimov (případně s připojením Dačicka). Nakonec zvítězila rozsáhlejší varianta i s okresy Třebíč a Žďár nad Sázavou, jejíž cílem bylo posílit postavení Jihlavy, doplnit tak systém mezoregionálních středisek a zároveň pomoci hospodářsky slabšímu regionu Vysočiny. Toto vymezení kraje bylo jedním z největších problémů navrhovaného územního členění. Odstředivé tendence v okrajových částí kraje byly zejména v počátcích fungování nového krajského členění výrazné. Řada mikroregionů spáduje k jiným mezoregionálním centrům – Bítešsko a Velkomeziříčsko k Brnu, Pacovsko k Českým Budějovicím, Chotěbořsko k Pardubicím. Na druhé straně se projevovaly, i když v menší míře, tendence připojení se k dnešnímu Kraji Vysočina v části Dačicka a Slavonicka a nejzápadnějším cípu Znojemska.

[56] Tato varianta byla totožná s variantou 14 krajů, ale dělila Středočeský kraj a Prahu na Pražský kraj (okresy Praha – východ, Praha – západ a hl. m. Praha), Mladoboleslavský kraj (okresy Mělník a Mladá Boleslav), Kolínský kraj (okresy Kolín, Benešov, Kutná Hora a Nymburk) a Kladenský kraj (okresy Příbram, Kladno a Beroun), krajskými sídly by se tak stala všechna středně velká města Středních Čech kromě Příbrami. Dále se zvlášť vyčleňoval Opavský kraj (okresy Opava, Bruntál, Jeseník). Součásti vládního tisku 1077, kterým byl tento návrh předložen je i poměrně obšírné zdůvodnění výběru tohoto členění, které se opírá především argumentaci používanou při územněsprávní regionalizaci, odvolává sen „přirozenost“ těchto celků, integrovanou vztahovou uzavřenost s přirozeným střediskovým působením velkých měst. Jako základní kritéria jsou uváděna také počet obyvatel a směry dojížďky, regionální význam středisek, fyzickogeografické charakteristiky (členitost terénu, vodní toky), existující sociální vztahy v území s respektováním historických a kulturních podmíněností vývoje, ale také politické kriterium tj. nebezpečí dualismu, které vedlo k rozpadu Československa.

[57] Zajímavé jsou i některé návrhy krajů: např. kraj Vysočina měl zahrnovat okresy Chrudim, Svitavy a Havlíčkův Brod i jejich navrhované názvy evokující etnické, historické a geografické oblasti a kraje (Polabí, Podoorlicko, Krušnohorsko, Český les, Poohří, Brdy, Povltaví, Lužicko, Horácko, Slovácko, Haná, Valašsko aj.). Tato varianta se počtem jednotek, ale pouze částečně vymezením, přibližovala návrhu soustavy plánovacích a správních regionů, kterou navrhují ve své práci Hampl a kol. (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987), celkem se jednalo o 31 správních regionů.

Mapa č. 13: **Správní členění v letech 2001–2002** (obvody samosprávných krajů, správních okresů a POÚ).

Přirozené tendence k přesunům území mezi kraji existovaly i jinde, především v blízkosti historické zemské hranice na rozhraní krajů Pardubického a Olomouckého, jednalo se o Svitavsko, Moravskotřebovsko a okolí Jevíčka. Další problematickou oblastí bylo území Šluknovského výběžku, které přirozené spádovalo spíše k území dnešního Libereckého kraje. Menší přesuny byly požadovány i v jiných oblastech (Hampl 2005). Tyto problémy vznikly především proto, že návrhy reformy i její konečné řešení byly ovlivněny rozhodnutím nedělit okresy vzniklé v roce 1960 (viz mapa č. 13). V původních návrzích bylo však toto vymezení považováno pouze za dočasné a okresy jsou i tady označeny za celky nevyhovující potřebám a současnému regionálnímu členění.

Při změnách hranic nových územních celků se mělo přihlédnout také k přáním a potřebám obcí a regionů. Příhraniční obce a skupiny obcí měly možnost referenda o změně své územní příslušnosti. Sídla územních celků, stejně jako jejich názvy měla určit až první zasedání nově zvolených zastupitelstev. V prosinci roku 1997 byl ústavním zákonem č. 347/1997 Sb. o Vzniku Vyšších územně právních celků konečně završen proces vytvoření třinácti nových krajů a samostatného hlavního města Prahy se statutem kraje. Vyčlenění Prahy ze Středočeského kraje je jediným větším rozdílem současného územního členění a toho, které existovalo v letech 1949–1960 (viz mapa č. 10). Jedním z argumentů pro toto řešení byla alespoň částečná srovnatelnost nově vzniklých jednotek (v případě spojení obou jednotek by jejich počet přesáhl 2,5 milionů), dále socioekonomické argumenty (nesourodost území), ale hlavně pak pragmatické rozhodnutí umožnit čerpání prostředků z fondů Evropské unie na rozvoj Středočeského kraje.

V čele kraje stojí krajská zastupitelstva a rady kraje s volenými hejtmany, počet členů zastupitelstva a rad určoval počet obyvatel příslušného územního celku. Paradoxně však ani po přijetí nového územněsprávního členění Česka nebylo zrušeno předchozí územní členění státu z roku 1960, nedošlo k tomu ani po zrušení okresních úřadů k 1. 1. 2003 (Burda 2010).

1.4.4.2. Fungování a změny hranic krajů

Kraje vznikly k 1. 1. 2000 a po přechodném období, ve kterém na podzim roku 2000 proběhly volby do krajských zastupitelstev, začaly fungovat od 1. 1. 2001[58]. V souvislosti

[58] Výsledky prvních voleb (i přes nižší účast voličů) potvrdily rozdíly politických preferencí na úrovní celostátní a krajské, významnou část hlasů získali nezávislí kandidáti a osobnosti regionálního života. V dalších volbách konaných v letech 2004, 2008 a 2012 již tato situace byla odlišná. Spolu se stabilizací krajů se začala v socioekonomickém systému Česka projevovat i větší návaznost na celostátní politiku. Zatímco v letech 2000 až 2008 převažovala v krajských zastupitelstvech pravice (a v tom především ODS, ze které byla většina členů krajských zastupitelstev i hejtmanů), po roce 2008 došlo k změně a prakticky s výjimkou Prahy byla pravice nahrazena levicí – především sociální demokracií. Spíše než se snahou změnit

s přípravou na vstup do Evropské unie se ukázalo, že nové kraje nejsou z důvodů své malé velikosti vhodnými jednotkami pro čerpání dotací z rozvojových fondů EU. Tato situace se stala předmětem kritiky především odborníků už před vznikem krajů na konci 90. let 20. století a poté se objevily návrhy na změnu nového krajského členění a jeho přizpůsobení nárokům EU (Řehák 2000). Bylo nutné vytvořit ještě jednu úroveň územního členění odpovídající úrovni NUTS 2. Vznikly tak regiony soudržnosti s regionálními radami, které rozhodují o přerozdělování prostředků z rozvojových fondů EU. Je jich v Česku celkem osm a tři z nich včetně Prahy jsou tvořeny jediným krajem, ostatní vznikly sloučením několika krajů[59].

Jak už bylo uvedeno výše, jedním z hlavních problémů územního vymezení samosprávných krajů zůstávala zásada respektování hranic velkých okresů z roku 1960. Původní záměr byl změnit jejich hranice ještě před začátkem účinnosti zákona o krajském členění v roce 2000. K tomuto kroku však nedošlo, a tak požadavky na změnu krajské příslušnosti v mnoha územích byly poměrně výrazné. Řada obcí i celých mikroregionů dojížďkou do zaměstnání, do škol i za službami spádovala k jiným krajským centrům, takže v těchto případech sociogeografická regionalizace neodpovídá územně správní struktuře. Nedostatky měl vyřešit zákon o změnách hranic krajů, ale již od začátku se k požadavkům na změnu územní příslušnosti samosprávy krajské orgány dotčených krajů postavily negativně.

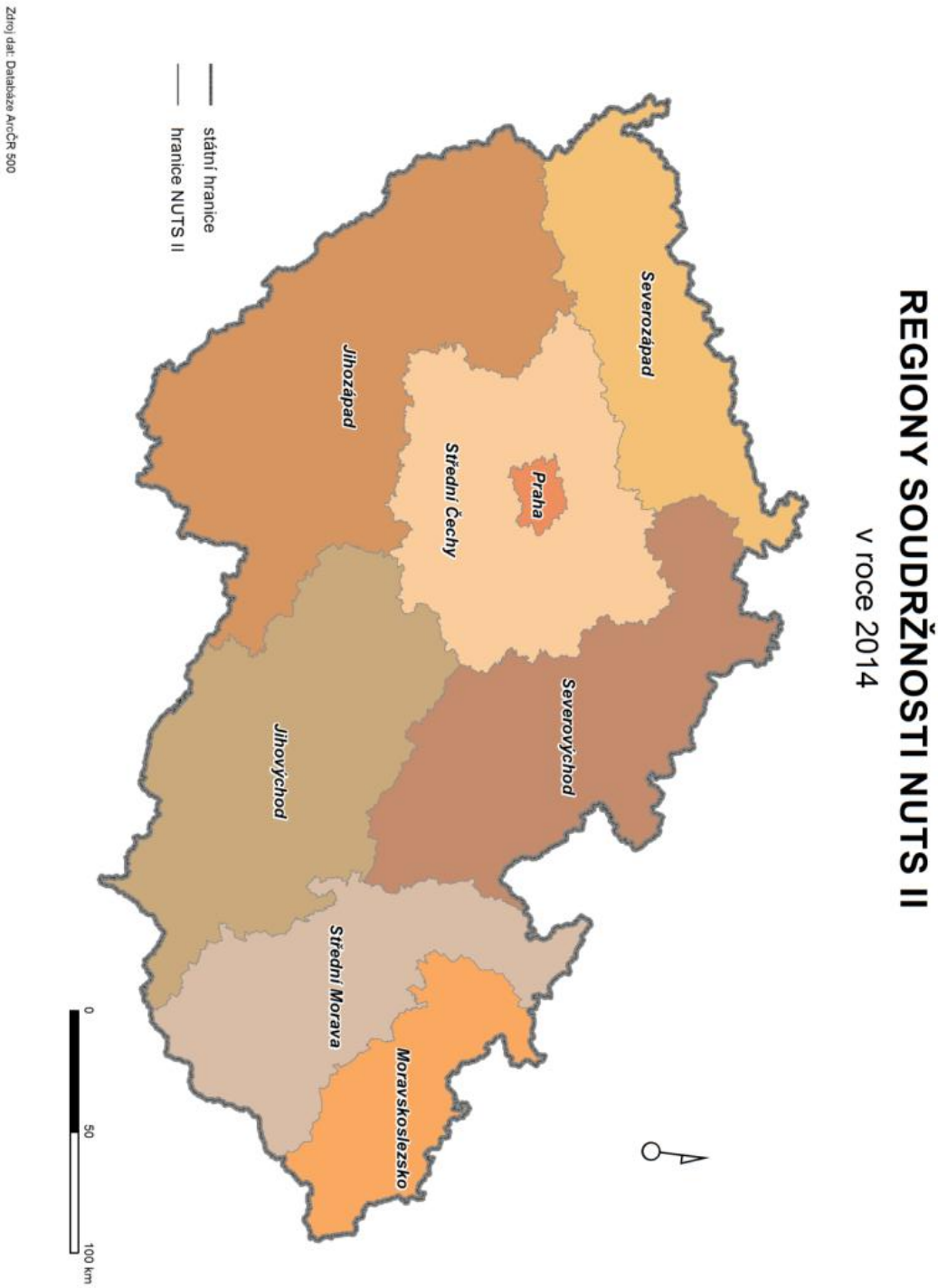
Poprvé vzala vláda oficiálně na vědomí požadavky obcí a občanů na změnu krajských hranic svým usnesením č. 308 ze dne 14. června 2000. O změnu krajské hranice požádalo celkem 115 obcí již bezprostředně po vstoupení usnesení v platnost (Ministerstvo vnitra 2011). Uskutečnilo se také několik místních referend o této otázce a ta dopadla se střídavými úspěchy (na Velkobítešsku pro oddělení, naopak na Chotěbořsku pro setrvání v Kraji Vysočina). První změny hranic krajů se uskutečnily až k 1. 1. 2005, a to celkem u 28 obcí z Kraje Vysočina a Moravskoslezského kraje (zákon č. 387/2004 Sb.) (Burda 2010).

---

radikálně směřování krajů to souviselo s celostátní situací a s obecnou nespokojeností s vládou pravice. Volby v roce 2012 tento trend potvrdily, ale také posílily pozice menších stran a nezávislých (především představitelů místních samospráv) a také komunistické strany.

[59] Systém NUTS (nomenklatura územních statických jednotek) byl ustanoven pro statistické účely Eurostatu v celé Evropské unii pro porovnání a analýzu ekonomických údajů, statistické monitorování a také pro přípravu, realizaci a hodnocení regionální politiky jednotlivých členských zemí. Systém začíná od LAU 1 (dříve NUTS V), tedy obcí, dále LAU 2 (dříve NUTS IV) okresů (paradoxně tedy pod názvem lokální administrativní jednotka od roku 2008 vykazujeme dnes v podstatě jen územní jednotku bez jakékoli správní funkce), NUTS 3 (kraje), NUTS 2 (regiony soudržnosti) až po NUTS 1 a NUTS 0 tedy celé území Česka. Každá jednotka musí mít požadovanou velikost, u NUTS 2, do kterých směřují prostředky z rozvojových fondů EU, je to mezi 800 000 až 3 000 000 obyvatel, čemuž neodpovídá většina krajů Česka (ty odpovídají požadavkům na NUTS 3, tedy 150 000 až 800 000 obyvatel). Jednotky NUTS 2 byly vytvořeny sloučením menších krajů, pouze větší byly ponechány samostatně celkem je na území Česka 8 NUTS 2 (Praha, Střední Čechy, Jihozápad – kraje Plzeňský a Jihočeský, Severozápad – kraje Karlovarský a Ústecký, Severovýchod – kraje Liberecký, Královéhradecký a Pardubický, Jihovýchod – kraj Vysočina a Jihomoravský kraj, Střední Morava – kraje Olomoucký a Zlínský a Moravskoslezsko – kraj Moravskoslezský) (viz mapa č. 14.).

Mapa č. 14: **Regiony soudržnosti – NUTS II.**

Tento relativně malý počet oproti původním požadavkům na změnu krajské příslušnosti souvisel také s již několikaletou zkušeností s fungováním krajských samospráv, které často vystupovaly proti ústředním institucím na obranu zájmů regionů. Dalším důvodem byla nutnost měnit s přechodem k jinému kraji také okresní příslušnost. To pro značnou část obcí znamenalo velký problém, protože s přiblížením krajské správy se jim vzdalovaly instituce okresní resp. od roku 2003 ty, které působí v sídlech ORP. Obce, které v minulosti žádaly o změnu krajských hranic, byly v té době již zakotveny v krajských strukturách (měly v nich například své krajské zastupitele, byly zapojeny v různých aktivitách krajů a jejich rozvojových strategiích) (Ministerstvo vnitra 2011). Zájem krajů, ke kterým chtěly být tyto obce připojeny, byl většinou velmi malý, protože se jednalo o obce v problémových periferních územích. Je stále více patrné, že čím déle od vzniku krajů, tím více slábnou opodstatněné argumenty hovořící pro změnu krajské příslušnosti a jsou převažovány zainteresovaností daného území na aktivitách ve stávajícím kraji.

1.4.4.3. Druhá fáze reformy územní správy po roce 2002

Hlavním úkolem druhé fáze reformy územní správy, která byla nastartována v roce 1998, bylo přenesení výkonu státní správy z okresních úřadů jednak na kraje, ale především na nově vytvořené jednotky státní správy, které měly vyhovovat potřebám správy lépe než stávající okresy. Mělo dojít ke zefektivnění výkonu státní správy a jejímu přiblížení občanům, k její dekoncentraci a decentralizaci. Kompetence veřejné správy, které dosud měly státní správní úřady (tj. především okresní úřady) měly být přeneseny na samosprávné celky, ať již do jejich samostatné působnosti nebo přenesené působnosti státní správy. Řada správních úkonů dosud vykonávaná na úrovni POÚ měla být přenesena na nově vzniklé jednotky, kterých mělo být řádově méně než dosavadních 387 a tím mělo dojít i k racionalizaci a zlevnění výkonu státní správy, výhledově se počítalo se zrušení POÚ. Na ministerstvu vnitra byl zřízen úsek pro reformu veřejné správy. V roce 2000 byl schválen soubor zákonů o veřejné správě, jimiž byla mimo jiné připravena půda pro zrušení okresních úřadů a zřízení obcí s pověřením III. stupně. Opět se začalo diskutovat o počtu a velikosti jednotek. Jejich obvody měly mít minimálně 15 000 obyvatel, určitou rozlohu a tvořit ucelený spádový region, centra a měla respektovat dosavadní krajské členění. Tato kritéria byla postupně doplňována dalšími, jako byl požadavek dostupnosti do centra ze všech obcí obvodu do určité vzdálenosti. První návrh na vytvoření 179 jednotek vyvolal mezi odborníky, zástupci samosprávy i laickou veřejností velké diskuse. Převážila bohužel právě poslední podmínka a byl aplikován topologický generalizační algoritmus pro modelování a simulace administrativně správního členění krajů Česka do správních modelů (Moravec 2001).

Zjednodušeně označovaný jako kružítková metoda, kterou připravovala skupina kartografů z Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Autoři tohoto návrhu použili zcela nevhodné postupy nerespektující geografické podmínky (členitost terénu, dopravní dostupnost) i přirozenou spádovost mikroregionů a již vytvořené neformální regiony; o historických regionech ani nemluvě. Problémem byl také počet jednotek a řada měst, především sídel okresů z let 1949–1960, ale i dalších se cítila opomenuta a snažila se docílit rozšíření počtu jednotek (Burda 2003a).

Druhý návrh byl vypracován už za účasti geografů z Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Masarykovy univerzity i z dalších odborných pracovišť a vycházel ze sociogeografické regionalizace a již lépe vyhovoval požadavkům státní správy i obcí. Ten byl vzat jako základ zákona č. 314/2002 Sb. o stanovení obcí s pověřeným úřadem a vyhlášky MV č. 388/2002, jenž stanovil jejich správní obvody. Tyto obvody jsou kvůli své velikosti a rozsahu působnosti nazývány také jako „malé okresy“. Díky snaze řady měst, jejich zástupců v parlamentu i lobování krajů a také pro přiblížení výkonu státní správy občanům, bylo při projednávání zákona v parlamentu rozhodnuto o rozšíření počtu jednotek ze 179 na konečných 205 (viz mapa č. 15). Největší zásah představovalo projednávání návrhu v Senátu, kde došlo k navýšení obcí s rozšířenou působností celkem o jedenáct sídel[60]. Přitom se přihlíželo také k názorům místních samospráv a ve sporných případech (Dačicko) i názorům občanů[61] (Ministerstvo vnitra 2011).

1.4.4.4. Obvody obecních úřadů s rozšířenou působností

Po zániku okresních úřadů jako správních úřadů a s nimi také nejnižšího článku státní správy v podobě správních okresů, vznikly nové územní jednotky, které přiblížily výkon státní správy občanům. Místo 76 okresů vzniklo 205 obvodů obcí s rozšířenou působností, průměrná rozloha se zmenšila z 1 038 km^2 na 383 km^2 a počet obyvatel jednotky ze 135 000 na 50 000. Počet jednotek je dnes o něco vyšší než v letech 1949–1960 (187 okresů), průměrná velikost tehdejšího okresu byla 421 km^2 a průměrný počet obyvatel byl přibližně stejný jako dnes vzhledem k nižšímu počtu obyvatel. Počet územních jednotek pro výkon státní správy (i s Prahou

[60] Tak se mezi nové územní jednotky dostaly např. jihočeská Blatná a Týn nad Vltavou, Králíky v Pardubickém kraji (měly nejméně obyvatel obvodu pouhých 9,5 tisíce) nebo Bystřice nad Pernštejnem v Kraji Vysočina.

[61] V případě Dačicka se jednalo o anketu mezi zastupiteli jednotlivých obcí. Většina obcí v okolí města chtěla přejít do Kraje Vysočina, zpočátku tuto změnu podporovali také představitelé Dačic. Po řadě jednání a především argumentace vedené ze strany Jihočeského kraje nakonec obvod ORP Dačice zůstal součástí tohoto kraje.

v podstatě 206) je pak nejvyšší v historii, pomineme-li období 1855–1868, kdy bylo tzv. smíšených okresů spojujících v sobě výkon státní i soudní správy na území Česka 311. V průměru připadají na jeden bývalý okres necelá tři sídla „malých okresů“[62] (Burda 2003a).

V řadě případů došlo k porušení okresních hranic a celkem 152 obcí spadalo do obvodu ORP mimo svůj původní okres[63]. U většiny obcí byl tento nesoulad vyřešen vyhláškou 513/2006 o změně hranic okresů. Jednalo se o přesun 119 obcí s účinnosti od 1. 1. 2007. U 33 obcí byl zatím ponechán původní stav[64] (Ministerstvo vnitra 2011). Není tak zachován princip skladebnosti správy kdy území nižší územně správní jednotky nepřesahuje hranice územně správní jednotky vyšší. Tento princip není zajištěn mezi okresy a obvody obcí s rozšířenou působností a dále mezi samosprávnými kraji a kraji vzniklými v roce 1960 což přináší problémy především mezi některými agendami státní správy (především soudní) a územními samosprávami. Řešením by mělo být přijetí nového zákona o administrativním členění státu, který by daný stav zjednodušil ve smyslu kraj – správní obvod obce s rozšířenou působností – obec a zajistit tak úplnou skladebnost územně správních jednotek (Ministerstvo vnitra 2012).

Vzhledem k tomu, že nově vzniklé jednotky by měly respektovat přirozenou spádovost se potvrdilo, že okresy vytvořené v roce 1960 nevyhovovaly současným potřebám územní správy (vzhledem ke skutečnosti, že sídla i obvody „malých okresů“ ve velké většině odpovídají stavu, který existoval v letech 1949–1960). Všechna sídla okresních úřadů se stala i sídly obvodů obcí s rozšířenou působností a platí to také téměř beze zbytku o sídlech okresních národních výborů před rokem 1960. Pouze u sedmi měst k tomu nedošlo, vzhledem k vývoji v posledních 40 letech, rozvoji průmyslu a tím i růstu počtu obyvatel nového správního centra a postupné stagnace

[62] Největší problémy s transformací správy byly v zázemí velkých měst. Původní městské okresy Brno-město, Ostrava a Plzeň-město se celé přetransformovaly do jednoho obvodu obce s rozšířenou působností s tím, že k Plzni byly pro výkon státní správy připojeny 4 obce z okresu Plzeň- sever a 12 obcí z okresu Plzeň-jih a k Ostravě byly připojeny ještě další 4 obce z okresu Frýdek-Místek, 4 z okresu Nový Jičín a 1 z okresu Opava. Z území okresu Praha-západ pak byl vytvořen obvod obce s rozšířenou působností Černošice. Podobně to bylo i s celými okresy Jeseník, Rakovník, Rokycany a Ústí nad Labem, které se přetransformovaly na obvody obcí s rozšířenou působností. Naopak na území okresu Brno-venkov vzniklo šest nových jednotek (Ivančice, Kuřim, Rosice, Šlapanice, Tišnov a Židlochovice) a 2 obce byly přičleněny k Pohořelicím (bývalý okres Břeclav). Celkem šest „malých okresů“ vzniklo také na území okresu Ústí nad Orlicí (Ústí nad Orlicí, Česká Třebová, Králíky, Lanškroun, Vysoké Mýto, Žamberk) a 3 obce byly přičleněny k Litomyšli (bývalý okres Svitavy), pět ORP pak na území bývalých okresů Zlín a Nový Jičín.

[63] Extrémním případem je území okresu Frýdek-Místek, který byl rozdělen celkem do osmi obvodů obecních úřadů s rozšířenou pravomocí, z toho čtyři mají sídlo mimo území okresu. Frýdek-Místek, Frýdlant nad Ostravicí, Jablunkov, Třinec leží na území bývalého okresu Frýdek-Místek a se sídly mimo jeho území jsou to Český Těšín, Frenštát pod Radhoštěm, Havířov a Ostrava.

[64] Do ORP Český Brod v okresu Praha-východ spadají 4 obce, které leží v okresu Nymburk, v ORP Jihlava ve stejnojmenném okrese je 1 obec z okresu Havlíčkův Brod), v ORP Stod (okres Plzeň-jih) leží 9 obcí z okresu Domažlice, v ORP Tanvald (okres Jablonec nad Nisou) leží 1 obec z okresu Semily, v ORP Turnov (okres Semily) leží 13 obcí z okresu Liberec a 3 z okresu Jablonec nad Nisou a v ORP Valašské Klobouky (okres Zlín) leží 2 obce patřící do okresu Vsetín.

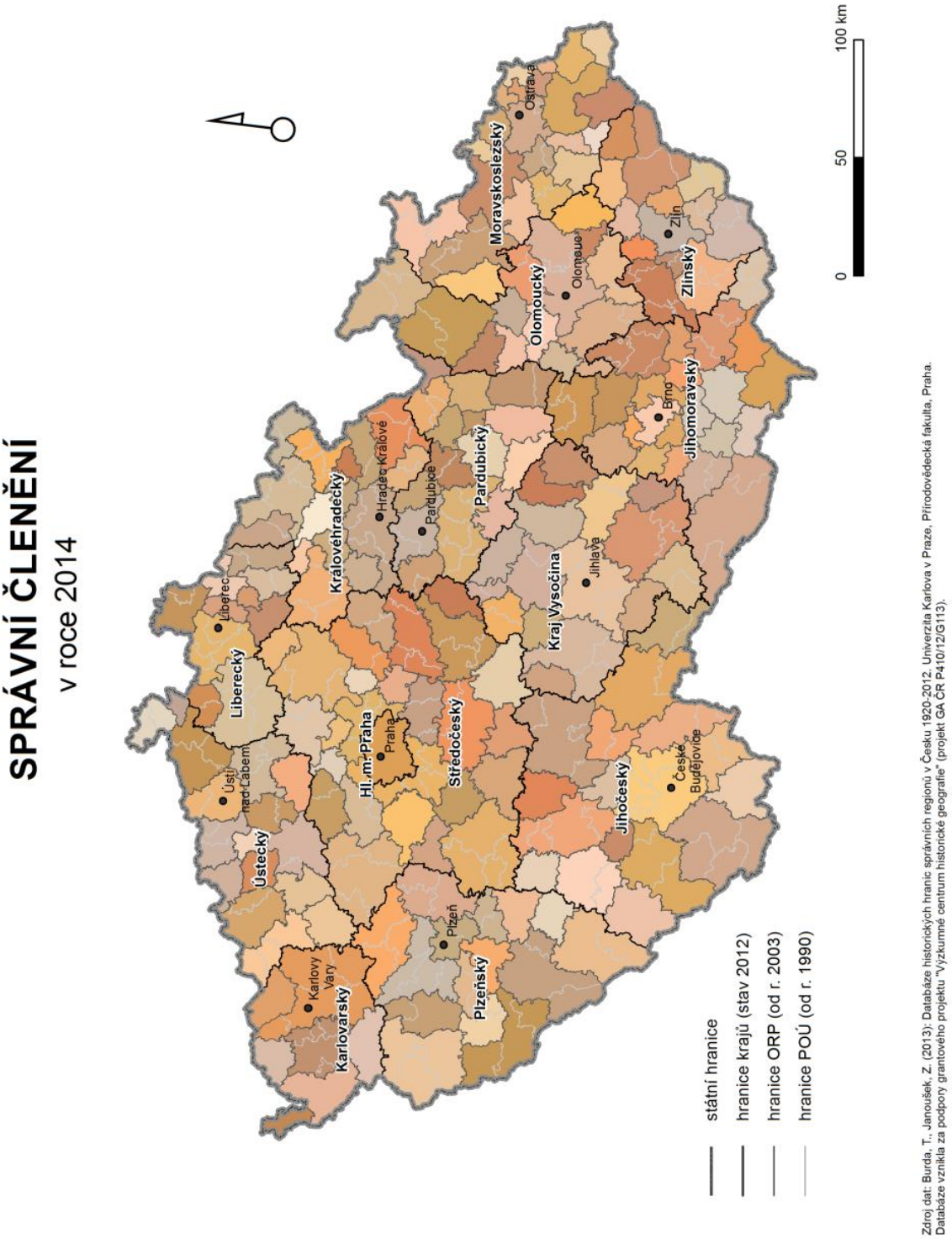
a poklesu obyvatel bývalého sídla mnohdy i politického okresu, devastace tradiční sídelní struktury v pohraničních oblastech[65] (Burda 2003a).

1.4.4.5. „Malé" okresy ve veřejné správě

Je nesporné, že teprve dokončením druhé fáze veřejné správy v roce 2002 byly vytvořeny předpoklady pro další rozvoj územní správy v podmínkách demokratické společnosti a byly odstraněny relikty z období totalitního vývoje, které představovaly správní obvody okresů vytvořených v roce 1960. Vymezení obvodů obcí s rozšířenou působností ve většině případů odpovídá přirozeným regionům nodálního typu s centrem a zázemím. Problémem zůstává rozdělení některých území tohoto typu krajskou hranicí. Počet jednotek a také naprostá většina center pak koresponduje se stavem, který existoval v letech 1949–1960 (stejně jako je tomu na úrovni krajů) s výjimkami, které si vynutily změny. Změny v období mezi oběma správními členěními a které byly ovlivněny totalitním vývojem před rokem 1989 (Burda 2003b). Z hlediska státní správy pak došlo prakticky ke zrušení jejího nejnižšího článku – okresních úřadů – a přenesení jejich pravomocí jak na krajské úřady, tak především na úřady obcí s rozšířenou působností. Starostové a primátoři měst se tím dostali do situace, kdy jsou odpovědni nejen zastupitelstvu a voličům, ale musí ze zákona plnit i některé úkoly státní správy, které do konce roku 2002 vykonával přednosta okresního úřadu. Skloubení výkonu státní správy a samosprávy, jejich vzájemné oddělení a finanční i personální zajištění je složité zejména pro menší města, která dříve nebyla centrem okresů. Řada měst, která se nestala sídlem „malých okresů" pak projevuje obavy o další budoucnost některých úřadů v místě, jako jsou například finanční úřady a tím naopak o nutnost občanů dojíždět za úředními záležitostmi na delší vzdálenost (Ministerstvo vnitra 2011). Konflikty mohou nastat také ve spoluprácí s příslušným úřadem obce s rozšířenou působností (Janáček, Stránský 2012).

[65] Jedná se o Toužim v Karlovarském kraji (pokračování úbytku obyvatelstva a ztráta významu Toužimi jako mikroregionálního centra), Duchcov v Ústeckém kraji, Doksy (malý význam pro dojížďku z okolí, došlo k posílení vazeb mikroregionu na Českou Lípu; již v roce 1949 bylo přijato politické rozhodnutí dát sídlo okresu do Doks a ne do Dubé, která ležela v silné vnitřní periferii kvůli blízkosti vojenského prostoru Ralsko), Nové Strašecí ve Středočeském kraji, Ledeč nad Sázavou a Třešť v Kraji Vysočina (tady přešla správní funkce na blízká města Světlou nad Sázavou resp. Telč) a Kojetín v Olomouckém kraji (Burda 2003a).

Mapa č. 15: **Správní členění po roce 2003** (stav k roku 2014).

1.4.4.6. Shrnutí problematiky správních reforem

Kraje dnes fungují již téměř čtrnáct let, tedy po delší dobu než bylo v platnosti územní členění v letech 1949–1960. Došlo sice k dílčím změnám jejich vymezení (Kraj Vysočina a Jihomoravský kraj, Moravskoslezský kraj a Olomoucký kraj), ale celkově se krajský mezičlánek osvědčil a především pevně zakotvil nejen ve správním systému státu, ale také v politickém, hospodářském i společenském životě. Na principu současného krajského členění funguje dnes většina správních agend, ale i hospodářských a společenských organizací a firem s celostátní působností, nebo se mu postupně přizpůsobují[66].

Po zrušení okresních úřadů v roce 2003 a přenesení jejich kompetencí na krajské úřady a na nově vzniklé obce s rozšířenou působností (samotné okresy zrušeny nebyly a stále přežívají jako obvody ještě v řadě oblastí státní správy), došlo k dalšímu posílení významu krajů. I když vliv krajů a především „krajských vlád" na ekonomický růst se zatím na většině území příliš neprojevuje (Kostelecký, Patočková, Vobecká 2007). Postupně se kraje ukotvily nejen v institucionální rovině, ale také v myšlení a uvažování jejich obyvatel. Nové kraje mají své symboly a značky. Regionální identita nových krajů byla již vytvořena a je neustále posilována a reprodukována (Chromý 2003), a to i v těch krajích, kde jejich vznik byl brán jako něco zcela umělého a nepřirozeného, zejména pak v případě Kraje Vysočina, jehož okrajové části i celé okresy (Třebíč a Žďár nad Sázavou), projevovaly v době jeho vzniku dezintegrační tendence. Vhodnou regionální politikou kraje včetně změny názvu z „Jihlavský kraj" na „Vysočina" se podařilo tyto tendence utlumit a došlo pouze k odtržení části území na jihovýchodě ORP Bystřice nad Pernštejnem (viz mapa č. 15). Můžeme v současnosti pozorovat stabilizaci a posilování role správních hranic i tam, kde dříve tyto hranice neexistovaly (mezi Pardubickým a Královéhradeckým krajem, v Kraji Vysočina) a naopak postupné mizení reliktních hranic, tedy hranic dřívějších krajských celků nebo zemských hranic. Je to důsledek změn směrů dojížďky, dopravní obslužnosti i přizpůsobení dalších oblastí existujícímu stavu ve veřejné správě, ale také přirozeného stárnutí a generační obměny obyvatel a vymírání generací pamětníku starších územněsprávních členění (blíže kapitola 2.2.).

Na úrovní POÚ ani ORP se nevytvořily orgány územní samosprávy a jejich absence je pociťována zvláště v problémových a periferních oblastech, jejich funkce jsou pak často suplovány činností řady mikroregionálních sdružení a zejména pak činností místních akčních skupin, které hrají stále větší roli v územním rozvoji. Přesto hlavním problémem územní správy, i po uskutečnění druhé fáze reforem zůstává její roztříštěnost, kdy vedle obcí s rozšířenou

[66] Například správní agendy evidence nemovitostí, správy obrany, ochrany veřejného zdraví, zprostředkování práce a další.

působností (ORP – obce III. stupně) a krajů jako klíčových úrovní správy stále působí v některých agendách pověřené obecní úřady (POÚ – obce II. stupně) a část dalších agend je dělena ještě v rámci velkých okresů z roku 1960 (policie, soudnictví aj.). Krajské soudy a krajská zastupitelstva, Česká obchodní inspekce, Česká inspekce životního prostředí působí dokonce v rámci obvodů krajů fungujících před rokem 1990. Tato dvojí existence krajů způsobuje problémy např. v soudnictví v nesouladu soudní správy s novým krajským členěním (Potěšil 2007)[67]. Existují obce s působností matričního úřadu (je jich 623) a obce s působností stavebního úřadu (230)[68]. V současnosti se pracuje na odstranění tohoto vícekolejného stavu (např. zřízení krajského soudu nebo jeho pobočky v každém současném krajském městě, omezování pravomocí obcí II. stupně). V této souvislosti nedošlo k náležitému zjednodušení územně správní struktury. Příčinou toho je nejen problém chybějící skladebnosti správních jednotek, ale i odlišné východisko pro uspořádání samosprávy na straně jedné a státní správy na straně druhé. Část správy zůstane i nadále rozdělena v jiných jednotkách, než jsou kraje a obvody obecních úřadů s rozšířenou působností. Důsledkem je tak poměrně nepřehledná situace, kdy řada správních agend spadá do územní působnosti několika různých správních obvodů. To přináší problémy při komunikaci správních orgánů mezi sebou navzájem, i pro občana, který místo jedné cesty za svými záležitostmi do bývalého okresního města musí při komplikovanějším správním úkonu cestovat do sídla „malého okresu“, bývalého okresu (soud, policie, státní zastupitelství, správa sociálního zabezpečení ap.) a někdy dokonce i do krajského města. Tento stav je pro občana nepřehledný a nevýhodný a také ztěžuje možnost přechodu jednotlivých sídel a mikroregionů do jiného kraje, protože by s sebou přinesl nutnost přechodu ke vzdálenějšímu nebo jinak hůře dostupnému centru z hlediska státní správy (Ministerstvo vnitra 2011).

Obecným problémem územně správní regionalizace území Česka i bývalého Československa je, že neexistují a nikdy neexistovaly přirozené identitární jednotky, které by odpovídaly svoji rozlohou a počtem obyvatel potřebám územní správy. Tedy území typu historických zemí v rámci jiných správních útvarů v minulosti nebo i v současnosti (jako například spolkové země v Rakousku). V rámci samostatného Česka resp. Československa nelze však země za takové jednotky považovat. Proto bude vždy docházet při územní regionalizaci k rozporům s regionalizací prováděnou za jinými účely. Smyslem územního členění by mělo být jednak přizpůsobovat se těmto regionalizacím a vhodným způsobem začleňovat nově vzniklé jednotky

[67] Rozdíly mezi soudní správou a politickou správou a samosprávou na různých správních stupních byly v období před rokem 1949 poměrně běžné (viz tab. č. 1.). Politické okresy mohly být rozděleny mezi dva krajské soudy, stejně jako tomu je dnes u krajů a obvodů krajských soudů.

[68] Celkem existuje v Česku 1 218 matričních úřadů a 618 stavebních úřadů. V poslední době se v rámci zlevnění, zefektivnění a sjednocení výkonu těchto odvětví státní správy uvažuje o výrazné redukci těchto úřadů (má se jednat až o polovinu matričních úřadů a více jak dvě třetiny stavebních úřadů – ty mají být zachovány jen v sídlech ORP), které se setkává s nesouhlasem především v těch místech, kterých se tato opatření mají týkat.

do sociogeografického systému a posilovat regionální identitu jejich obyvatel i podvědomí identitě těchto nových regionů (Chromý 2003).

Současná podoba krajského členění se začala formovat minimálně od první poloviny 20. století a poprvé získala svoji podobu v letech 1949–1960 na základě komplexní sociogeografické regionalizace, na kterých geografové začali pracovat již po vzniku Československa (Dědina 1929, Korčák 1934, Moschelesová 1937), v podobě některých územních jednotek však ještě dříve minimálně od návrhu župního členění v roce 1920 (Karlovarsko, Pardubicko, Hradecko). Podobu krajského členění od roku 1960 pak můžeme chápat jako jakousi vývojovou „poruchu". Při této územně správní regionalizaci došlo k centralizaci a byl kladen důraz na ekonomické vazby. Není tedy náhodou, že rozdělení obchodních a živnostenských komor, jejichž obvody byly ustanoveny především se zřetelem na ekonomické faktory, se v hrubých rysech shoduje s vymezením krajů, které vznikly v roce 1960. Také velké kraje existující v letech 1850–55 odpovídaly spíše tomuto krajskému členění. Vymezení krajů a okresů z roku 1960 se ukázalo jako jednostranné a pro potřeby demokratické společnosti a především výkon samosprávy jako nevhodné. Proto i přes velmi složitou diskuzi v 90. letech se nové územní členění Česka v hrubých rysech shoduje s tím z let 1949–1960, a to i v podobě hierarchicky nižších celků (okresů a obvodů ORP) a také v případě neuskutečněného župního rozdělení z let 1920–1928. Na mezoregionální úrovni podobný počet jednotek a také jejich center (samozřejmě se zohledněním výrazné transformace systému osídlení a odlišných dobových kontextů a motivací, které vedly k formování těchto jednotek) můžeme vysledovat již v podobě krajů v letech 1855–1868 resp. již v období po prvním postátnění krajské správy v letech 1751–1849 (viz mapy č. 1 a č. 15). Vývoj po roce 1990 můžeme tudíž chápat jako návrat na přirozenou vývojovou trajektorii po období socialistického vývoje a v něm panujícího pohledu na správu především z hlediska potřeb centra, snadnějšího ovládání podřízených jednotek a s preferencí státní správy s praktickým vyloučením samosprávy. Je pozorovatelná shoda současného krajského členění s výsledky sociogeografické regionalizace na úrovni mezoregionů, ovšem s výjimkou Kraje Vysočina a jeho centra Jihlavy, která nedosahuje funkční velikosti mezoregionu a s výjimkou samostatného vyčlenění hlavního města Prahy[69].

Podobné tendence můžeme pozorovat i na úrovni mikroregionů s tím, že soudní okresy, na něž nelze nahlížet jen jako na obvody pro výkon soudní moci, postupně získávaly nové funkce (v jejich obvodech fungovaly berní a finanční úřady, samospráva i další okresní instituce). Navíc vedle nich existovaly politické okresy, jejichž počet neustále se zvyšoval (viz tab. č. 1). Tato dvojkolejnost byla nejprve narušena v roce 1928, kdy v souladu s koncentračními procesy došlo

[69] V případě Jihlavy je to především z důvodu pokrytí území na hranicích vlivu Praha a Brna v oblasti bez většího centra. Kraj Vysočina vznikl také jako nástroj regionální politiky, který měl nastartovat rozvoj v této vnitřní periferii Česka. Tento účel se již částečně vyplnil. Pro rozdělení Prahy a středních Čech pak mluví především rozdílná ekonomická úroveň obou celků a možnosti čerpání z Evropské unie (jsou to i samostatné NUTS II.).

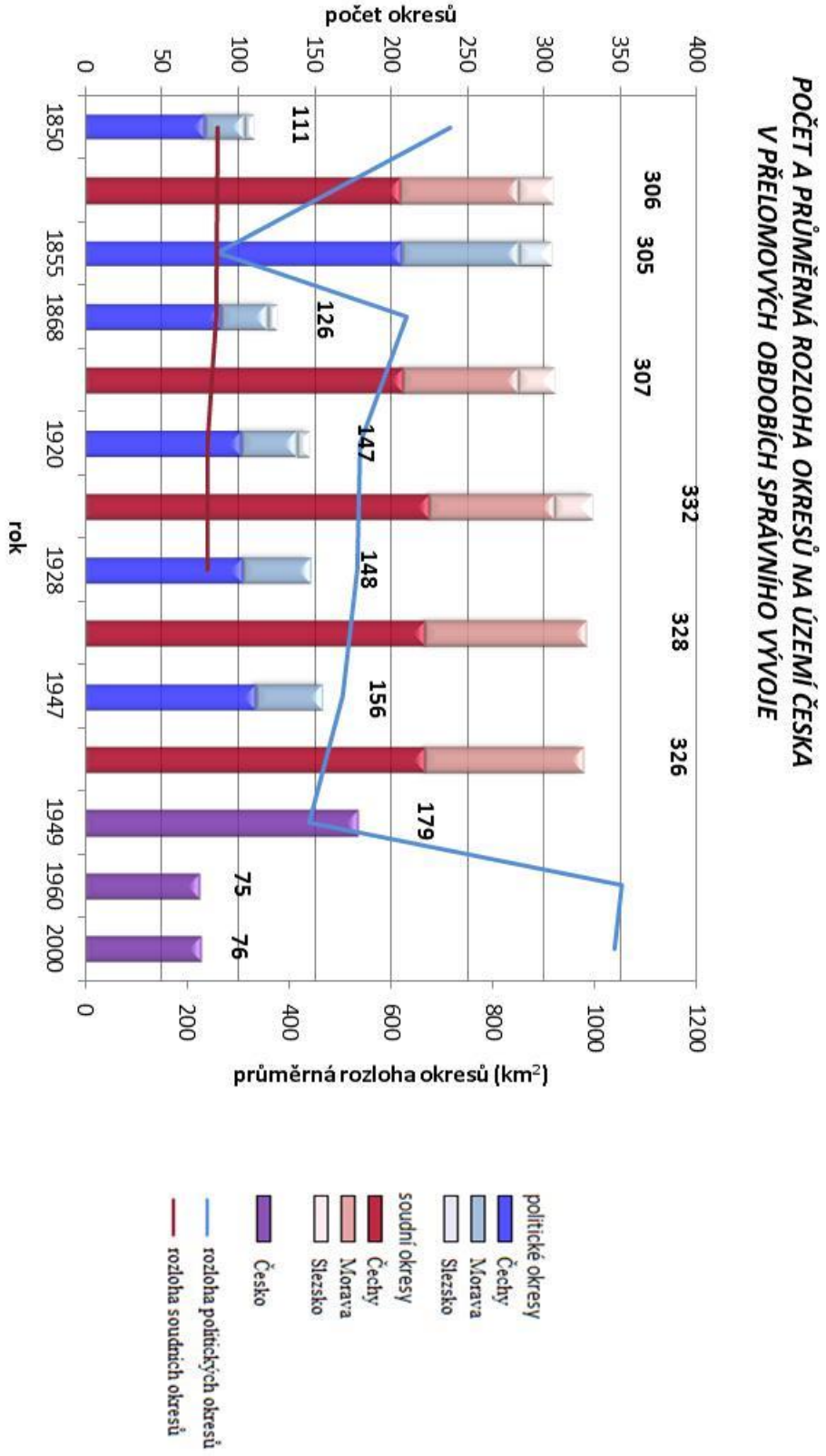
k posílení významu politických okresů. Definitivně skončila v roce 1949, kdy soudní okresy zcela zanikly a místo nich začaly fungovat jednotné okresy, jejichž počet byl menší téměř o polovinu než počet soudních okresů, ale zároveň a cca 10 % vyšší než okresů politických. Tato změna se zohledněním specifik územně správní regionalizace i období po roce 1945, odpovídá přirozenému poklesu funkčních mikroregionů cca o 20 % oproti roku 1850. Stejný trend pak můžeme zaznamenat i po dalších padesáti letech v roce 2001, kdy v rámci sociogeografické regionalizace Česka na základě dat ze sčítání Hampl rozdělil území na 144 mikroregionů prvního stupně, tedy silně integrovaných elementárních nodálních regionů (Hampl 2005). Skutečnost, že vzniklo celkem 205 obvodů ORP pak tomuto trendu odpovídala s tím, že především v zázemí velkých měst i v některých perifernějších územích vznikl větší počet správních jednotek, se sídly v subregionálních střediscích, především kvůli principům územní spravedlnosti a lepší dosažitelnosti center ORP a také na základě politických rozhodnutí. Proto lze současné normativní jednotky územní správy (kraje – obvody ORP – obce) považovat z hlediska sociogeografické regionalizace za vyhovující. V systému chybí samospráva na mikroregionální úrovni (ta se v případě obvodů obcí s rozšířenou působností vztahuje jen na území obce, která je sídlem ORP). Okresy z roku 1960 (které částečně odpovídají vymezení mikroregionů druhého stupně s poměrně slabou mírou integrace) byly vymezovány shora a nevhodným způsobem, který rovnostářsky určoval velikost jednotek. V případě současných krajů i obvodů ORP byl daleko více brán v potaz názor „zdola“, tedy regionální zájmy při tvorbě krajů a postoje představitelů obcí a lokálních sdružení při tvorbě obvodů ORP. Dřívější větší důraz na uniformitu a rovnostářství územní správy byl v nových demokratických podmínkách nahrazen příklonem k přirozené integritě administrativních celků (Hampl 2005).

Tab. č. 1: **Počet a průměrná rozloha okresů na území Česka v přelomových obdobích správního vývoje.** Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Pozn. 1: od roku 1928 země Moravskoslezská. Pozn. 2: V tabulce jsou uvedeny nejdůležitější správní mezníky. Období žup (pouze návrh) je zachyceno před jeho začátkem (1920) a na konci (1928). Do počtu okresů jsou v období 1960 a 2000 zahrnuty i Plzeň, Brno a Ostrava. Pozn. 3: p.o. – politický okres, s.o. – soudní okres, okr. – okres.

	1850		1855		1868		1920		1928		1947		1949	1960	2000
	p.o.	s.o.	p.o.	s.o.	p.o.	okr.	p.o.	okr.	okr.	s.o.			okr.	okr.	okr.
Čechy	79	207	207	-	89	208	102	226	103	223	112	223			
Morava[1]	25	77	76	-	30	76	36	81	45	105	44	103			
Slezsko	7	22	22	-	7	23	9	25	-	-	-	-			
ČESKO	111	306	305	-	126	307	147	332	148	328	156	326	179	75	76
Průměrná rozloha okresů v km^2															
∅ km^2	716	260	259	-	631	258	541	239	533	241	506	242	440	1 052	1 038

Graf č. 1: **Průměrné rozlohy okresů 1850–2014.** Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

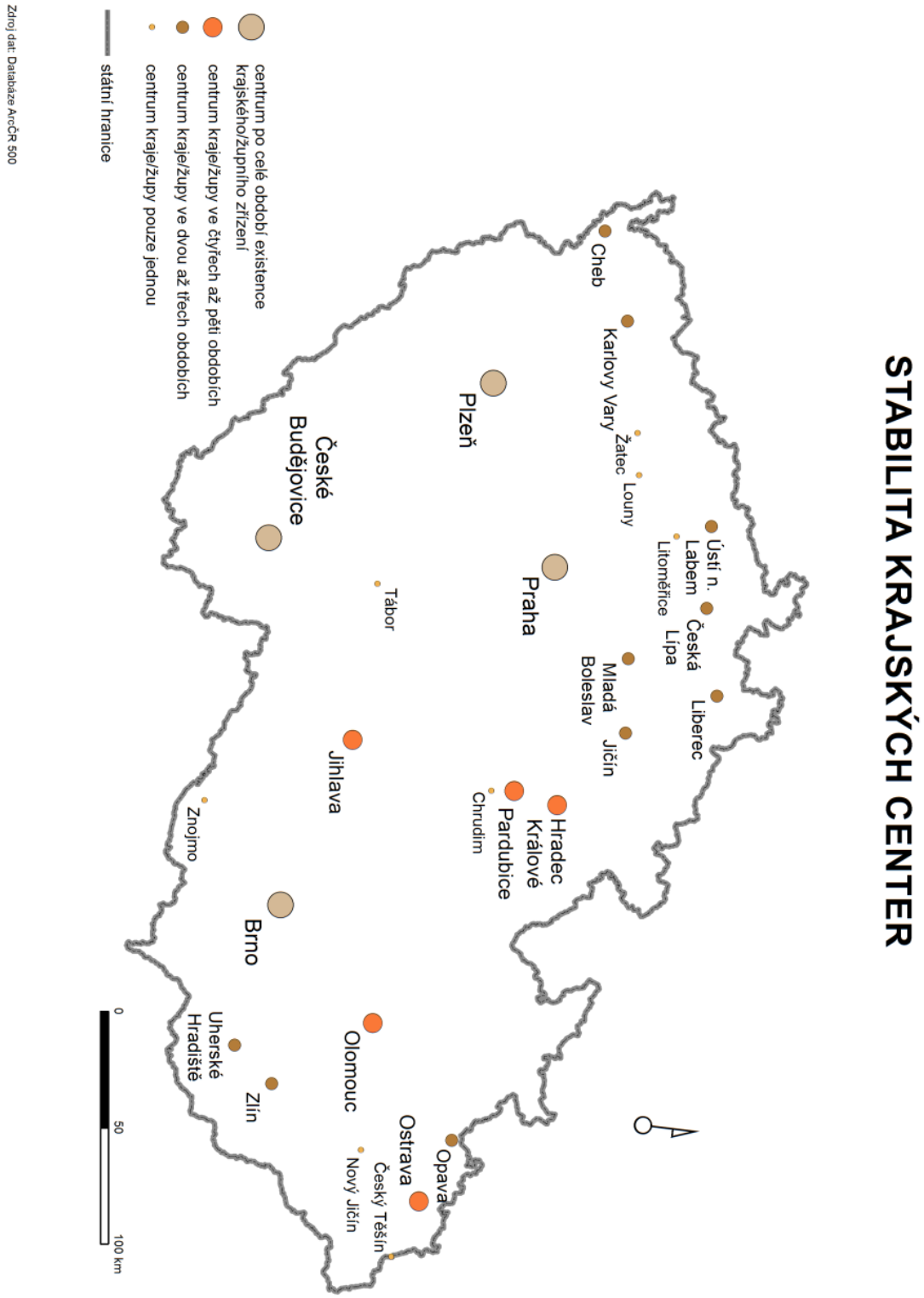
1.4.5. Stabilita regionálních center

Kromě hodnocení stability územních jednotek a jejich hranic je důležité také sledování stability center těchto jednotek. Celý soubor čítá 28 jednotek – měst, která byla po roce 1850 až do současné doby centry kraje nebo župy, a to i po poměrně krátkou dobu. Celkem v tomto časovém období existovalo šest krajských nebo župních členění (kraje 1850–1855, kraje 1855–1862/1868, župy 1920–1928, kraje 1949–1960, kraje 1960–1990, samosprávné kraje po roce 2000). Hodnotit stabilitu center územních jednotek je důležité v souvislosti s vývojem systému osídlení. Na základě toho, kolikrát v daných obdobích bylo příslušné město sídlem kraje, došlo k jejich rozdělení do čtyř různých kategorií podle toho (centrum po celé sledované období, centrum čtyřikrát až pětkrát, centrum dvakrát až třikrát, centrum pouze jednou). Byl sledován vývoj počtu obyvatel těchto center v časovém období od roku 1857 až do posledního sčítání v roce 2011 s cílem zjistit, zda existuje souvislost správní funkce města se změnou počtu jeho obyvatel (viz graf č. 3).

V tabulce č. 2 a mapě č. 16 můžeme najít celkem čtyři města, která spadají do první kategorie a byla vždy sídlem mezoregionálního stupně správy. Kromě Prahy a Brna se jedná pouze Plzeň a České Budějovice, tedy sídla ležící v jižní polovině území, která se vyznačuje nižší hustotou zalidnění, nižším podílem sekundéru a kde změny v systému osídlení v období modernizace společnosti byly menší než na zbylém území Česka. Tato města byla centry krajů (s výjimkou Českých Budějovic) v podstatě již od 16. století.

Další výraznější skupinu relativně stabilních správních center, která byla sídly krajů v čtyřech až pěti případech, tvoří pět měst – Hradec Králové, Pardubice, Olomouc, Ostrava a Jihlava. Jsou to města s převahou českého obyvatelstva již od poloviny 19. století, kromě Jihlavy, která také jediná leží v jižní polovině území. Hradec Králové splňuje spíše atributy první skupiny (pouze v letech 1850–1855 byl sídlem kraje Jičín, Hradec Králové byl v tu dobu pevnostním městem a jeho rozvoj se na určitý čas zastavil). U obou skupin sídel můžeme tedy konstatovat, že se jedná o tradiční krajská centra se stabilním postavením v sídelní i správní hierarchii.

Mapa č. 16: **Stabilita center mezoregionálních celků.**

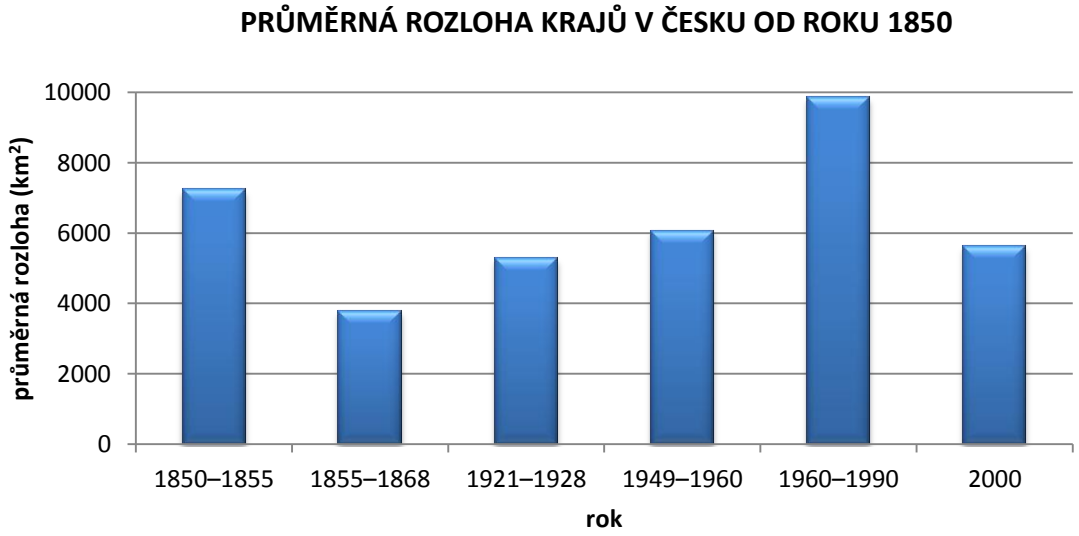

Třetí skupinu center, které byly sídly krajů či žup dvakrát nebo třikrát, tvoří největší skupina měst a celkem jich je 10. Jsou to jednak města, která pozbyla změnou sídelního systému a hospodářství svůj význam – centra krajů v letech 1850–1862/1868, případně žup (Jičín, Česká Lípa, Mladá Boleslav a také Opava jako hlavní město Slezska) a sídla „moderních" krajů – Liberec a Ústí nad Labem (paradoxně města, která krajský status získala až po odsunu německých obyvatel). Zvláštním případem jsou relativně stabilní jednotky, které existovaly čtyřikrát v hodnoceném období, avšak měnily svoje centrum. Jsou to jednak Cheb a Karlovy Vary a jednak Uherské Hradiště a Zlín. Dalších osm měst bylo centry kraje pouze jednou. Šlo především o sídla krajů v letech 1855–1868 a dále se jednalo o Louny, které byly sídlem župy v letech 1920–1928 (v určení centra župy hrála roli kromě národnostní otázky i relativně dopravně izolovaná poloha Ústí nad Labem v rámci nově vzniklé župy).

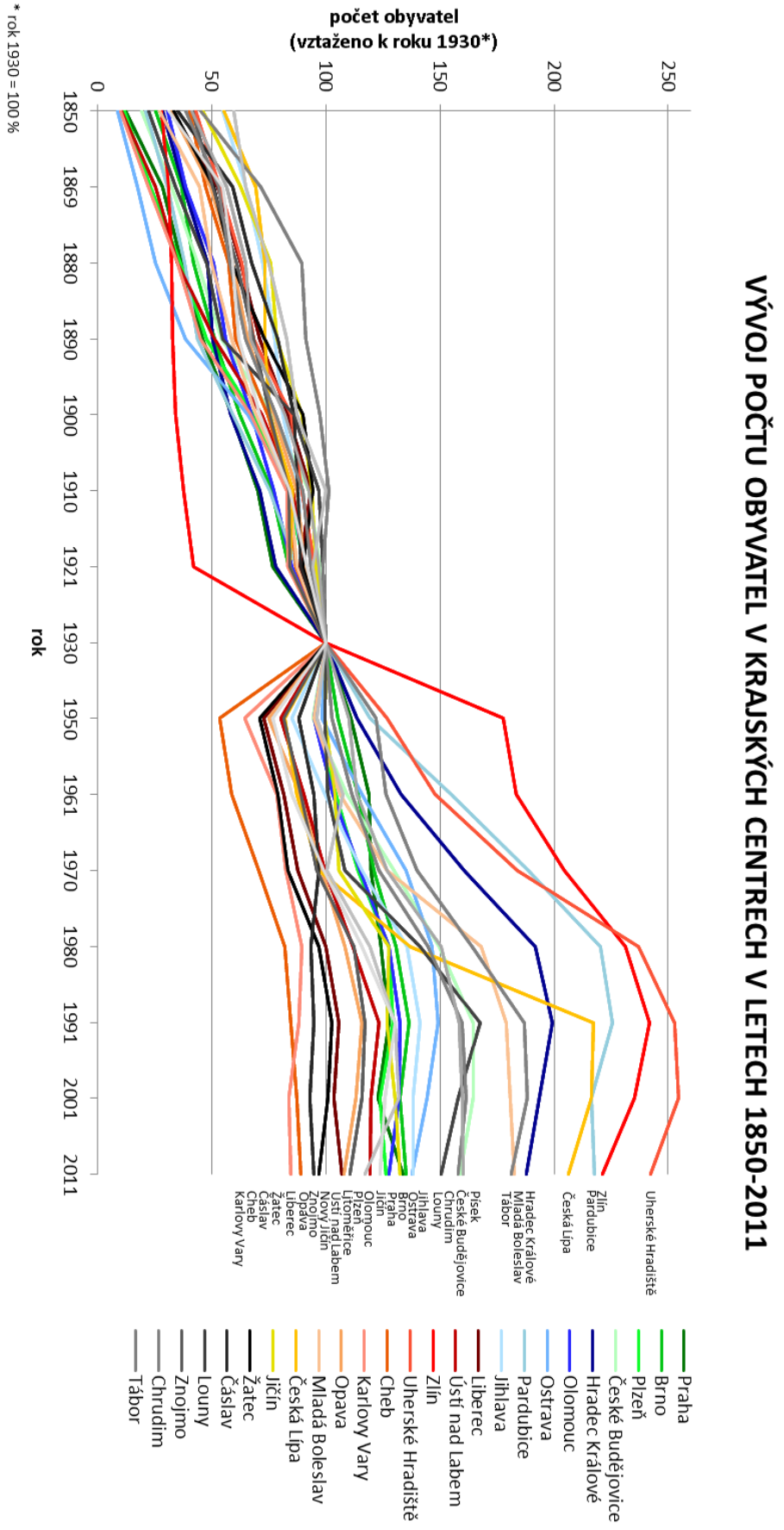
Graf č. 3 s vývojem počtu obyvatel krajských center ukazuje závislost růstu počtu obyvatel na správní funkci města, která je patrná především v období po roce 1948, kdy se výrazně odlišují krajská města a ta ostatní. Roste počet nových center krajů (Karlovy Vary – Cheb, Ústí nad Labem – Louny, Zlín – Uherské Hradiště). Po roce 1960 rostou všechna města jak ta, která byla centry krajů i ta, která správní funkci ztratila.

Můžeme tak jasně vypozorovat, že změna hierarchie sídelního systému a transformace v území proběhla především ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století a byla dovršena změnami ve dvacátých a třicátých letech a bezprostředně po roce 1945.

Graf č. 2: **Průměrná velikost krajů na území Česka 1850–2014.**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Graf č. 3: **Vývoj počtu obyvatel v krajských centrech 1850–2011.**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010), Růžková, Škrabal a kol. (2006), FSÚ (1978).

Tab. č. 2: **Počet a průměrná rozloha krajů Česka v letech 1850–2010.**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).
Pozn.: v době existence krajů a žup, tučně ta sídla územních jednotek, která byla správními centry po celou dobu fungování krajů a žup, tučnou kurzívou ta, která byla sídlem alespoň čtyřikrát a kurzívou ta, která byla sídlem alespoň dvakrát.

	1850–1855	**1855–1868**	**1921–1928**	**1949–1960**	**1960–1990**	**2000–**
Území	Počet krajů	Počet krajů	Počet žup	Počet krajů	Počet krajů	Počet samosprávných krajů
Česko	11 (Slezsko tvořilo 1 kraj)	21 (Slezsko tvořilo1 kraj)	15	13	8	14
Čechy	8 Budějovický/ **Č.Budějovice** Českolipský/ *Česká Lípa* Chebský / *Cheb* Jičínský / *Jičín* Plzeňský/ **Plzeň** Pardubický/ ***Pardubice*** Pražský/ **Praha**	13 + 1 **Č.Budějovice** Čáslav *Cheb* Chrudim *Jičín* ***Hradec Králové*** Litoměřice *Mladá Boleslav* Písek **Plzeň** **Praha** Tábor Žatec Hl. m. Praha	9 **Praha** ***Pardubice*** ***Hradec Král*** *Mladá Boleslav* *Česká Lípa* Louny *Karlovy Vary* **Plzeň** **Č.Budějovice**	8 Pražský/ **Praha** Budějovický/ **Č. Budějovice** Plzeňský/ **Plzeň** Karlovarský/ *Karlovy Vary* Ústecký/ *Ústí n. Labem* Liberecký/ *Liberec* Královéhradecký/ ***Hradec Králové*** Pardubický/ ***Pardubice***	6 Praha hl. m. Středočeský/ **Praha** Jihočeský/ **Č.Budějovice** Západočeský/ **Plzeň** Severočeský/ *Ústí n. Labem* Východočeský/ ***Králo***vé	9 Praha hl. m. Středočeský/ **Praha** Jihočeský/ **Č. Budějovice** Plzeňský/ **Plzeň**, Karlovarský/ *Karlovy Vary*, Ústecký/ *Ústí n. Labem* Liberecký/ *Liberec* Královéhradecký/ ***Hradec Král.*** Pardubický/ ***Pardubice***
Morava	2 Brněnský/ **Brno** Olomoucký/ ***Olomouc***	6 **Brno** ***Jihlava*** Nový Jičín ***Olomouc*** *Uherské Hradiště* Znojmo	5 ***Jihlava*** **Brno** ***Olomouc*** *Uherské Hradiště* ***Moravská Ostrava***	5 Jihlavský/ ***Jihlava*** Brněnský/ **Brno** Gottwaldovský/ (Zlínský)/ *Zlín* Olomoucký/ ***Olomouc*** Ostravský/ ***Ostrava***	2 Jihomoravský/ **Brno** Severomoravský/ ***Ostrava***	5 Vysočina/ ***Jihlava*** Jihomoravský/ **Brno** Zlínský/ *Zlín* Olomoucký/ ***Olomouc*** Moravskoslezský/ ***Ostrava***
Slezsko	1 *Opava*	1 *Opava*	1 Český Těšín	-	-	-

Průměrná rozloha v km²

Ø km²	7 226	3 785	5 263	6 066	9 858	5 632

2. Význam změn správních hranic

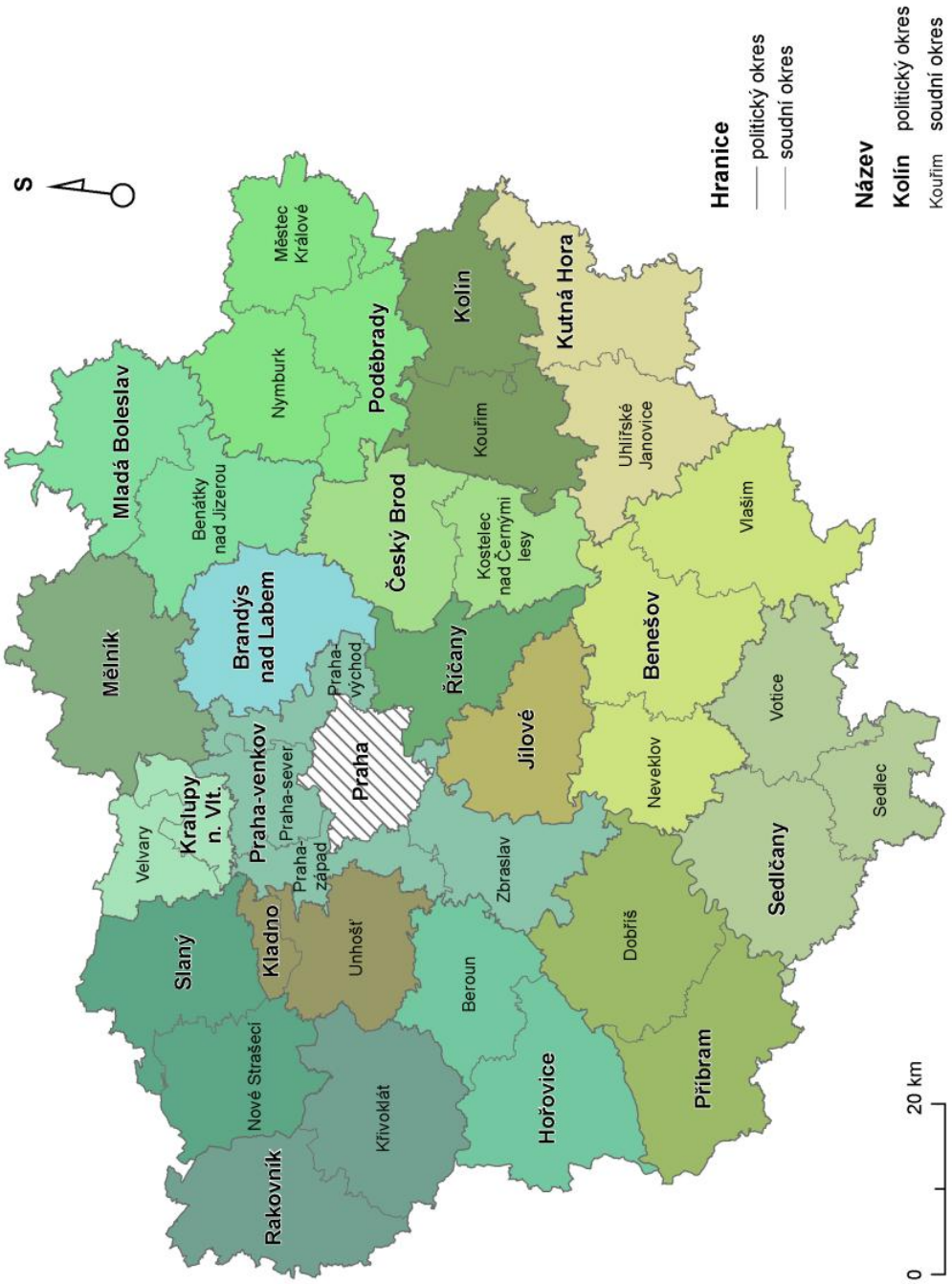
2.1. Historické hranice v prostředí GIS

Tato část práce je první případovou studií, která vychází z publikovaného článku Historické hranice v prostředí GIS (Burda, Janoušek, Chromý 2014), který byl zveřejněn v časopise Historická geografie, ročník 41, číslo 1. Následující text je věnován vlastní metodice digitalizace hranic správního členění v Česku v prostředí GIS v několika časových horizontech a interpretaci příčin změn hranic od roku 1920 do současnosti. Výsledkem je databáze správních hranic, která v několika časových horizontech pokrývá území Čech a části Moravy a umožňuje jejich využití při převodu prostorových dat z historických pramenů, tvorbu rekonstrukčních map hranic nebo identifikaci území rozsáhlých vnitřních periferií v blízkosti především krajských hranic. Vzhledem k tomu, že formou jde o samostatnou studii, mohou se zde opakovat některé podstatné informace potřebné k vysvětlení dané problematiky použité již v úvodní části disertační práce.

2.1.1. Potřeba digitalizovaných hranic územních celků

V souvislosti s posunem předmětové orientace geografického výzkumu v posledních desetiletích došlo i v české geografii k reorientaci badatelského úsilí od řešení obecných otázek geografické organizace společnosti směrem k řešení problémů a poznávání mechanizmů změn socioprostorové diferenciace. Spolu s tímto posunem roste význam uplatňování vývojových hodnocení (Hampl, Dostál, Drbohlav 2007), tedy metod a postupů vlastních historické geografii (Chromý, Jeleček 2005; Semotanová, Chromý 2012). Hledání odpovědí na problémově orientované otázky, resp. hodnocení příčin, podmíněností a geneze problémů a nalézání jejich řešení pak usnadňuje i využití moderních technologií, především tvorba rekonstrukčních map v prostředí geografických informačních systémů (GIS). Vývojová hodnocení socioprostorové diferenciace a hledání kontinuity distribuce geografických jevů a procesů jsou problematické tehdy, když chybí v čase srovnatelné územní jednotky, ve kterých se tyto události odehrávají, příp. kdy se hodnocení změn provádějí pouze na bázi současných územních jednotek a nezohledňují skutečnost, že i ty jsou výsledkem dlouhodobého historického vývoje.

Mapa č. 17: **Území Středočeského kraje: stav administrativních hranic k roku 1930.**
Zdroje: viz kapitola 2.1.2.

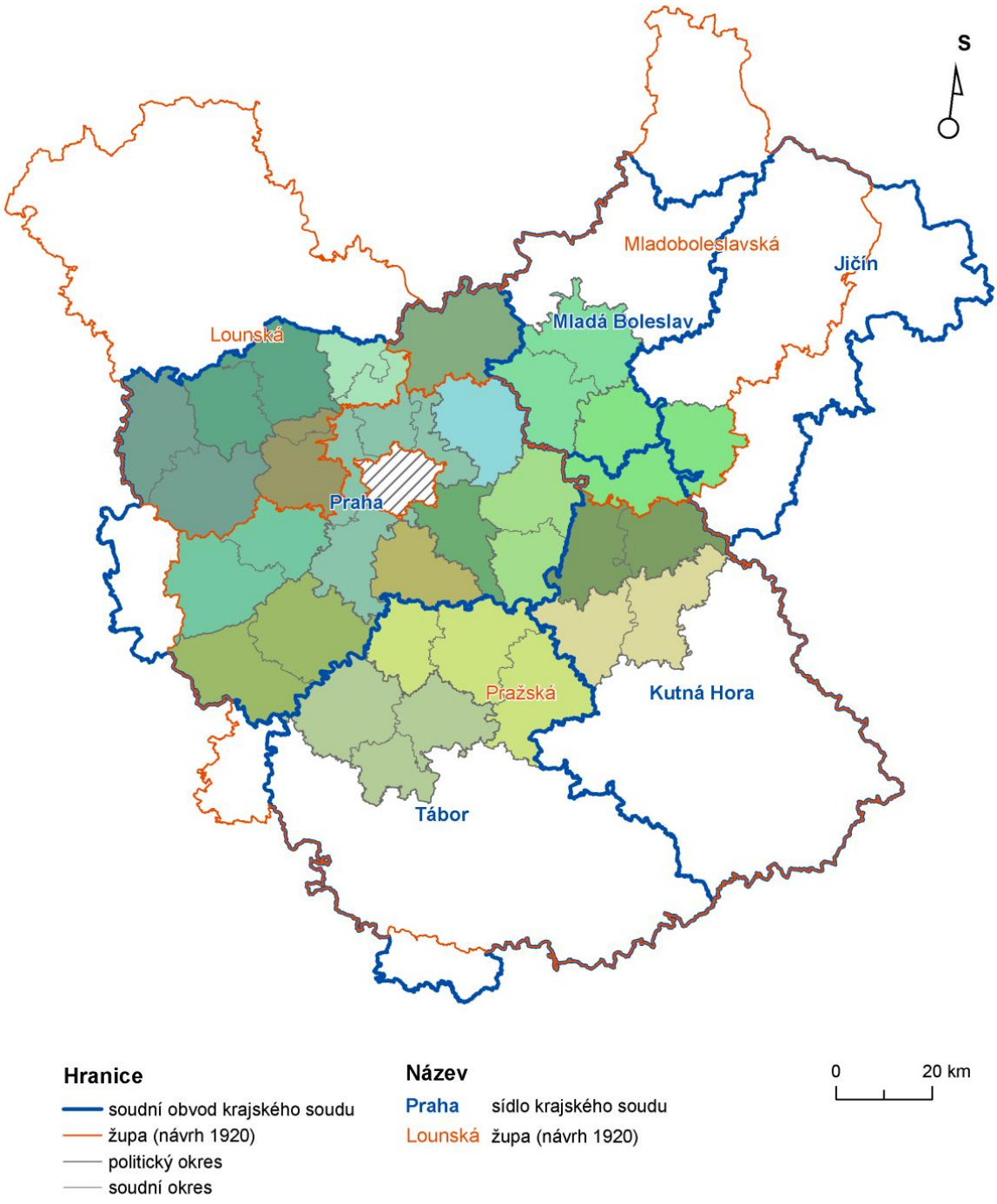
S podobnými problémy se museli geografové vypořádat například při hodnocení charakteru a intenzity krajinných změn, resp. při tvorbě Databáze dlouhodobých změn využití ploch Česka[70]. Existují i další velmi rozsáhlé datové soubory, které vznikly například při jednotlivých sčítáních již od poloviny 19. století nebo jako výsledek geografických i jiných výzkumů, ale doposud nebylo možné je odpovídajícím způsobem jednoduše prostorově vyjádřit, následně analyzovat a vzájemně porovnávat tak, aby byla zohledněna dobová územní organizace společnosti[71]. Rostoucí význam vývojových hodnocení vyvolal potřebu vytvořit vrstvy hranic, které by umožnily jak vzájemné porovnávání územních celků v různých časových rovinách a v různých řádovostně/měřítkových úrovních, tak prostorovou interpretaci jevů a změn v jejich distribuci v čase.

Potřeba takto zpracovaných výstupů se v poslední době ukazuje jako stále naléhavější například v řadě výzkumných projektů zabývajících se krajinnými změnami, problémy se změnou geografické organizace v postindustriálním období společnosti nebo distribucí socioekonomických jevů v období postotalitární transformace. Přitom na význam změn hranic územních jednotek a vliv administrativních reforem na proces polarizace prostoru vědci upozorňují již více než dvě desetiletí (Vaishar 1999; Vaishar a kol. 1997). Existuje dostatek základní literatury a prací, ve kterých jsou zpracovány závěry výzkumů vývoje sídelního systému a procesu polarizace prostoru (Musil 1988; Musil, Müller 2008). V nich se však pozornost věnuje především příslušnosti území k jednotlivým centrům a vlivu existence např. správních hranic (a jejich změn v čase) na vývoj a rozvoj příslušných příhraničních území se zmiňuje spíše implicitně. Význam politických hranic (včetně administrativních) v regionálním rozvoji území zvažovala i Komlosy (2003) při pohledu na rozdílnou socioekonomickou vyspělost regionů na příkladu česko-rakouského pohraničí. Na vliv administrativních reforem, resp. změn správní příslušnosti území a formování periferií upozornili i mnozí další.

[70] Kvůli změnám ve vymezení katastrálních území byli nuceni je slučovat do tzv. srovnatelných územních jednotek (SÚJ), které mají téměř stabilní rozlohu v jednotlivých časových řezech, a to od roku 1845 až do současnosti (blíže Bičík a kol. 2006; Bičík, Chromý 2006)

[71] Tento nedostatek nebyl odstraněn ani při tvorbě nejnovějších kartografických děl (viz např. Chromý, Hrnčiárová, Mackovčin 2009), avšak ani při tvorbě tohoto mapového díla, jehož náročnost a vypovídací hodnota je srovnatelná s výstupy typu národních atlasů jednotlivých států, nebyly vytvořeny hranice historických územních jednotek v prostředí GIS tak, aby se s nimi dalo dále pracovat.

Mapa č. 18: **Území Středočeského kraje: stav administrativních hranic k roku 1930** (se zákresem župního zřízení a obvodů krajských soudů). Zdroje: viz kapitola 2.1.2.

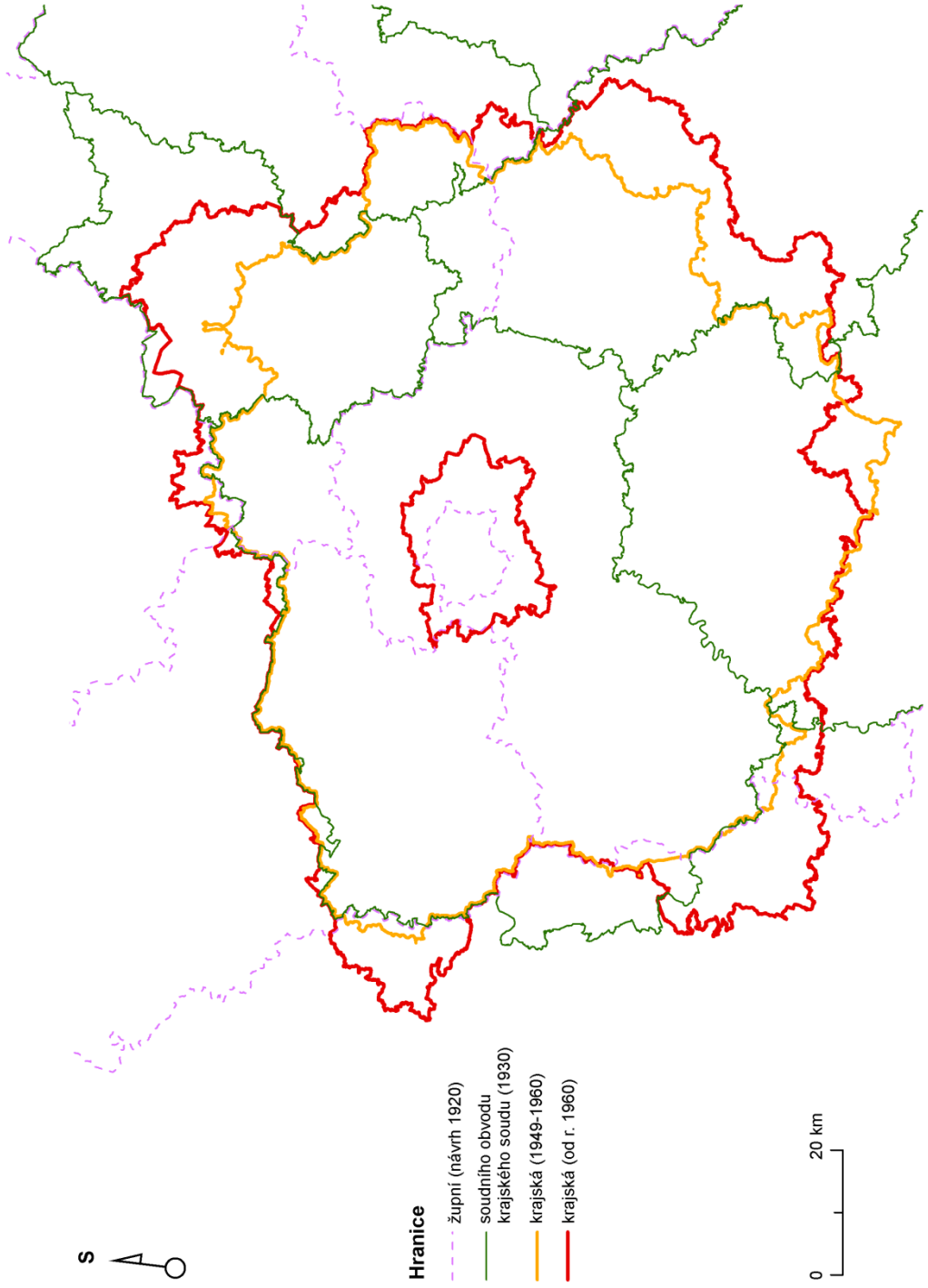
Geografové diskutují především komplexní sociogeografickou regionalizaci Česka a také prostory vznikající při hranicích jednotek stejného řádu. Velmi důležité se v této souvislosti jeví především vymezení a identifikace vnitřních periferií v blízkosti krajských hranic, které jsou velmi často totožné s územími často měnícími příslušnost k jednotlivým regionálním střediskům[72]. Absence historických hranic vytvořených v prostředí GIS ovlivnila i výzkumy českého pohraničí. Řešitelé projektů, jejichž objektem zájmu bylo pohraničí Česka, často přistupovali k vymezování a hodnocení vývoje pohraničí na bázi současných správních hranic regionů (zprvu převážně okresů z roku 1960). S vědomím specifického a složitého historického vývoje českého pohraničí v průběhu 20. století, zejména dosud patrných rozdílů mezi vývojem a rozvojem přesídlených oblastí a kontinuálně se vyvíjejícím vnitrozemím, se podobná vymezení pro účely hodnocení změn jeví jako nevhodná. V plošně rozsáhlých stávajících okresech se totiž stírá problémovost těch částí okresů, které byly přesídleny. K vymezování pohraničí na bázi např. prvorepublikových soudních či politických okresů nedošlo (mimo jiné z důvodu neexistence hranic digitalizovaných v prostředí GIS). Všechny tyto výstupy pracují s prostorem a hranicemi, které jej ohraničují, aniž by měly k dispozici relevantní snadno převoditelná prostorová data a přesný zákres historických hranic. Jako klíčové se pro tento okruh problémů ukázalo vyřešení absence prostorových dat a zákres hranic jednotlivých správních celků v časové retrospektivě minimálně od roku 1930, resp. od roku 1920 v případě župního zřízení.

Vytvořit v prostředí GIS databázi hranic správních jednotek na území Česka (okresů, krajů, žup a dalších administrativních jednotek včetně soudních okresů) od vzniku Československa až do současnosti a připravit tak jednotlivé vrstvy pro další využití v historickogeografickém výzkumu, jakož i ve výzkumech historiků, geografů a odborníků v příbuzných vědních oborech, se proto logicky stal jedním z cílů badatelských aktivit Výzkumného centra historické geografie[73]. Konečný mapový výstup v prostředí GIS, který je vytvořen na základě použití metod historické kartografie, historické geografie i geografických informačních systémů, bude sloužit jako základ pro vytváření vizualizací prostorových dat a interpretaci prostorových databází a převodu historických i současných pramenů do prostorových jednotek. Umožní další práci s těmito daty a hodnocení reliktních hranic územních celků v prostředí GIS, a to s větší přesností, která by byla vhodná k výzkumu změn těchto hranic v úrovni katastrálních území.

[72] Vymezování pohraničí na bázi administrativních jednotek (a jednotlivých reforem veřejné správy a samosprávy) diskutují např. Havlíček 2004; Chromý 2000a; 2000b; 2004; Jeřábek, Dokoupil, Havlíček a kol. 2004; Hampl, Kühnl, Gardavský 1987; Hampl, Müller 1996; Hampl 1998; 2005) (viz kapitola 1.1.4.2.)

[73] Grantový projekt excelence v základním výzkumu „Výzkumné centrum historické geografie“ (GA ČR č. P410/12/G113) je společným projektem Historického ústavu AV ČR, v.v.i., Praha a Přírodovědecké fakulty UK v Praze. Hlavní řešitelkou projektu je prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc.

Mapa č. 19: **Časový průřez krajských (župních) hranic ve středních Čechách mezi lety 1920–2012.** Zdroje: viz kapitola 2.1.2.

Cílem této části práce je představit metodiku tvorby vrstev historických hranic a také diskutovat metodologické souvislosti rekonstrukce hranic správních regionů na území Česka od dvacátých let 20. století do současnosti. Pozornost nejprve věnujeme zdůvodnění časového a prostorového rámce rekonstrukce hranic, následně popisujeme prameny, které byly při tvorbě vrstev historických hranic v prostředí GIS využity a postup samotné tvorby rekonstrukčních map. V závěru se zamýšlíme nad výstupy a diskutujeme jejich možné využití jak v základním tak aplikačním výzkumu.

2.1.2. Časově prostorový rámec a použité prameny a podkladové mapy

Jako zásadní se při řešení tohoto úkolu ukázalo stanovení časového období, pro které jsou jednotlivé hranice vytvořeny, a také měřítko, resp. podrobnost jednotlivých jednotek. Důležité je zachycení změn v organizaci veřejné správy, které probíhaly na území Česka relativně často (viz kapitola 1.2.).

Pro srovnání hranic administrativních jednotek lze vycházet ze stavu roku 1930, kdy byl správní systém, včetně rozsahu a počtu administrativních jednotek, až na některé výše uvedené výjimky, stabilizován a k následným změnám v něm docházelo jen zřídka (srov. tab. č. 3). Dalším důvodem je také dostupnost dat pro toto období, především statistických dat ze sčítání uskutečněného v roce 1930, které již podává ucelené údaje za kompletní území Československa podle jednotných správních celků (Růžková, Škrabal a kol. 2006).

Pro stanovení těchto celků bylo použito Statistického lexikonu obcí v Republice československé pro Čechy z roku 1934 a pro Moravu z roku 1935, které vydaly Ministerstvo vnitra a Státní úřad statistický (Statistický lexikon 1934, 1935). V nich jsou mimo jiné seznamy a data za jednotlivé obce podle soudních a politických okresů ve stavu k roku 1930, včetně osad a samot, které k těmto obcím patří. Pro konkrétní vedení hranice pak byla použita Přehledová katastrální mapa Českých zemí z roku 1937 se zákresem jednotlivých katastrálních a administrativních hranic, tedy soudních a politických okresů. Tuto mapu vydal Reprodukční ústav ministerstva financí na základě podkladů Měřického úřadu v listovém vydání ve třech částech pro zemi Českou, Moravskoslezskou a také ve větším měřítku jako doplňovací mapu pro Prahu a Brno. Původní měřítko této přehledové mapy je 1 : 144 000. Pro porovnání průběhu jednotlivých hranic politických okresů sloužila Neubertova mapa z roku 1936 v měřítku

1:200 000, vycházející z přehledných topografických generálních map, vzniklých převážně při reambulaci třetího vojenského mapování po roce 1918, kde bylo možné kontrolovat průběh administrativní hranice politických okresů přímo v terénu, tato mapa ovšem neobsahuje hranice soudních okresů.

Pro kontrolu změn a případné korekce mezi podkladovými mapami a rokem 1930 resp. 1950 byla využita práce Mlezivy (2010). Pro přepis původních názvů především v německých jazykových oblastech a pro další upřesnění příslušnosti k administrativním celkům v jednotlivých obdobích byl použit Historický lexikon obcí České republiky, vydaný ČSÚ (Růžková, Škrabal a kol. 2006). Pro jednotnost soudní správy a administrativní správy na všech úrovních a ve všech zvolených časových rovinách bylo nutné k roku 1930, kdy neexistoval krajský stupeň administrativní správy, vyznačit obvody krajských soudů, které byly skladebné ze soudních okresů. Jako zdroj zde posloužil opět Retrospektivní přehled a také seznam okresních soudů a jejich příslušnost k jednotlivým krajským soudům v roce 1930 (dostupné na webové adrese: www.cisleithanien.eu; Říha 2008). Ve vrstvě hranic k roku 1930 byly jako srovnávací vyznačeny i hranice žup, které byly vymezeny na základě župního zákona z roku 1920 podle jednotlivých soudních okresů (Zákon č. 126/1920 Sb.). Župy byly skladebné ze soudních a až na výjimky i politických okresů (srov. tab. č. 4 a mapu č. 7).

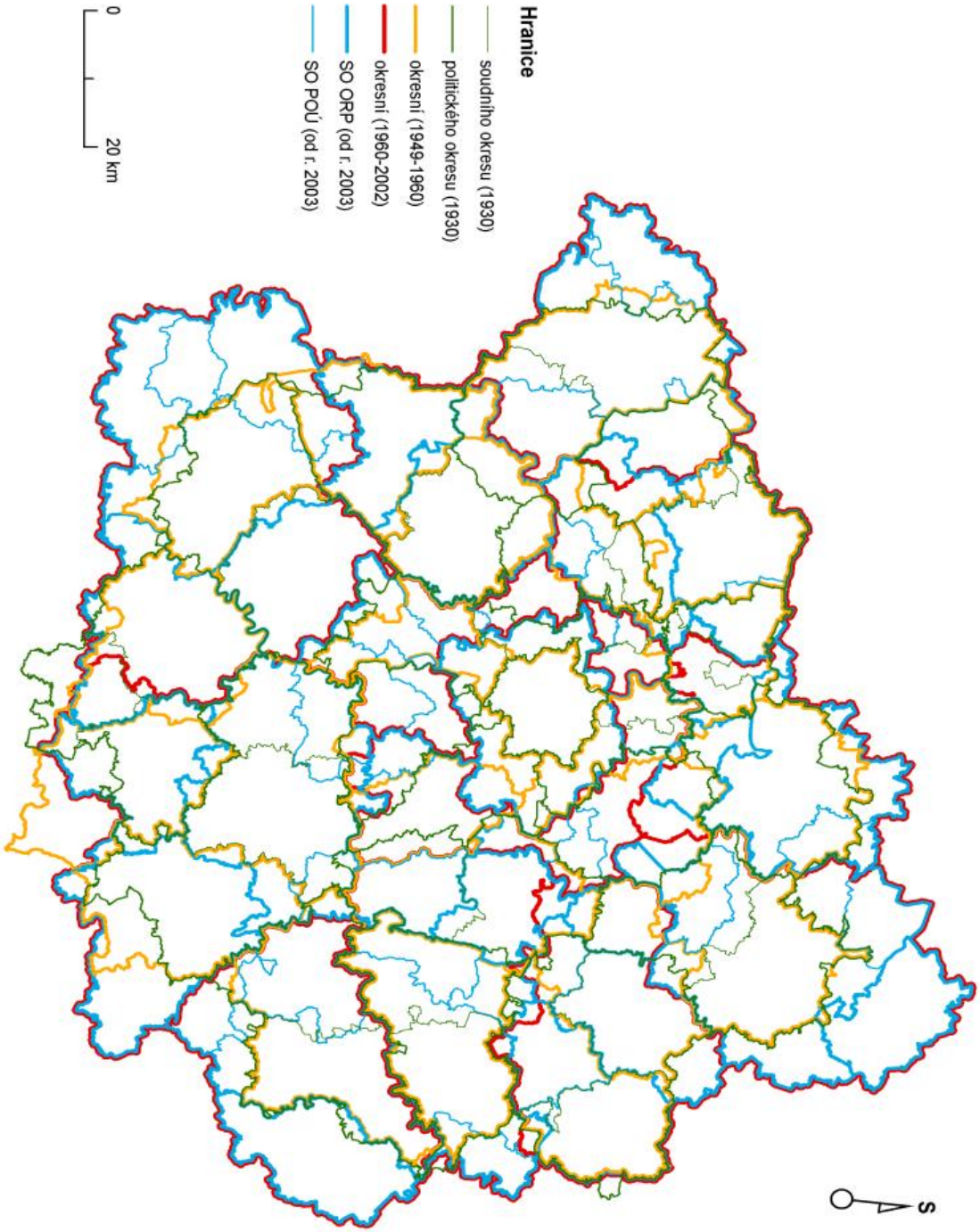
Jako další vrstva byly zvoleny kraje a okresy, které vznikly při reformě v roce 1949 (srov. mapu č. 9). Došlo při ní po více než 80 letech ke zřízení krajského stupně správy, ke zrušení zemí (poprvé nebyla respektována ani česko-moravská zemská hranice) a také ke sjednocení soudních a správních obvodů. V Česku bylo zřízeno celkem 13 krajů a 176 okresů, tyto okresy vznikly transformací politických okresů (resp. rozšířením jejich počtu a rozdělením stávajících obvodů některých politických okresů, viz kapitola 1.3.).

Jako podkladová vrstva byl zvolen Mapový lexikon obcí ČSSR (1968), kde jsou administrativní hranice okresů a krajů platné v letech 1949–60 zakresleny ve stavu k roku 1959, již spolu se zákresem nového správního členění, které je zachyceno podle rozdělení k 1. únoru 1967. Případné změny v administrativním členění byly opět kontrolovány pomocí Historického lexikonu obcí České republiky a podle Retrospektivního přehledu.

Toto nové administrativní členění bylo výsledkem další reformy, při které k 1. červenci 1960 vznikly nové kraje a především nové velké okresy, které přežívají v mnoha správních agendách i v současném správním systému (například jako soudní okresy). Tyto administrativní jednotky, resp. jejich hranice, jsou již v podobě digitálních hranic v prostředí GIS,[74] ve stavu k roku 1999, tedy k období těsně před vznikem dnešních samosprávných krajů (původní „velké“ kraje ale zůstávají pro řadu agend, např. soudní, zachovány).

[74] V databázi ArcČR 500 (verze 2.0a) je stav okresů k 1. 1. 2003 a stav „velkých krajů“ k 31. 12. 1999 s promítnutím do územní struktury k 1. 1. 2003.

Mapa č. 20: **Časový průřez okresních hranic ve středních Čechách mezi lety 1930–2012.**
Zdroje: viz kapitola 2.1.2.

Ke změnám krajských a okresních hranic v období 1960 až 1999 docházelo spíše ojediněle a především v souvislosti s výstavbou vodních děl, těžbou surovin nebo rozšiřováním území velkých měst, především Prahy. Takto získané hranice respektují současná katastrální území (postup srovnej níže) a tvoří třetí porovnávací vrstvu (srov. obr. č. 5).

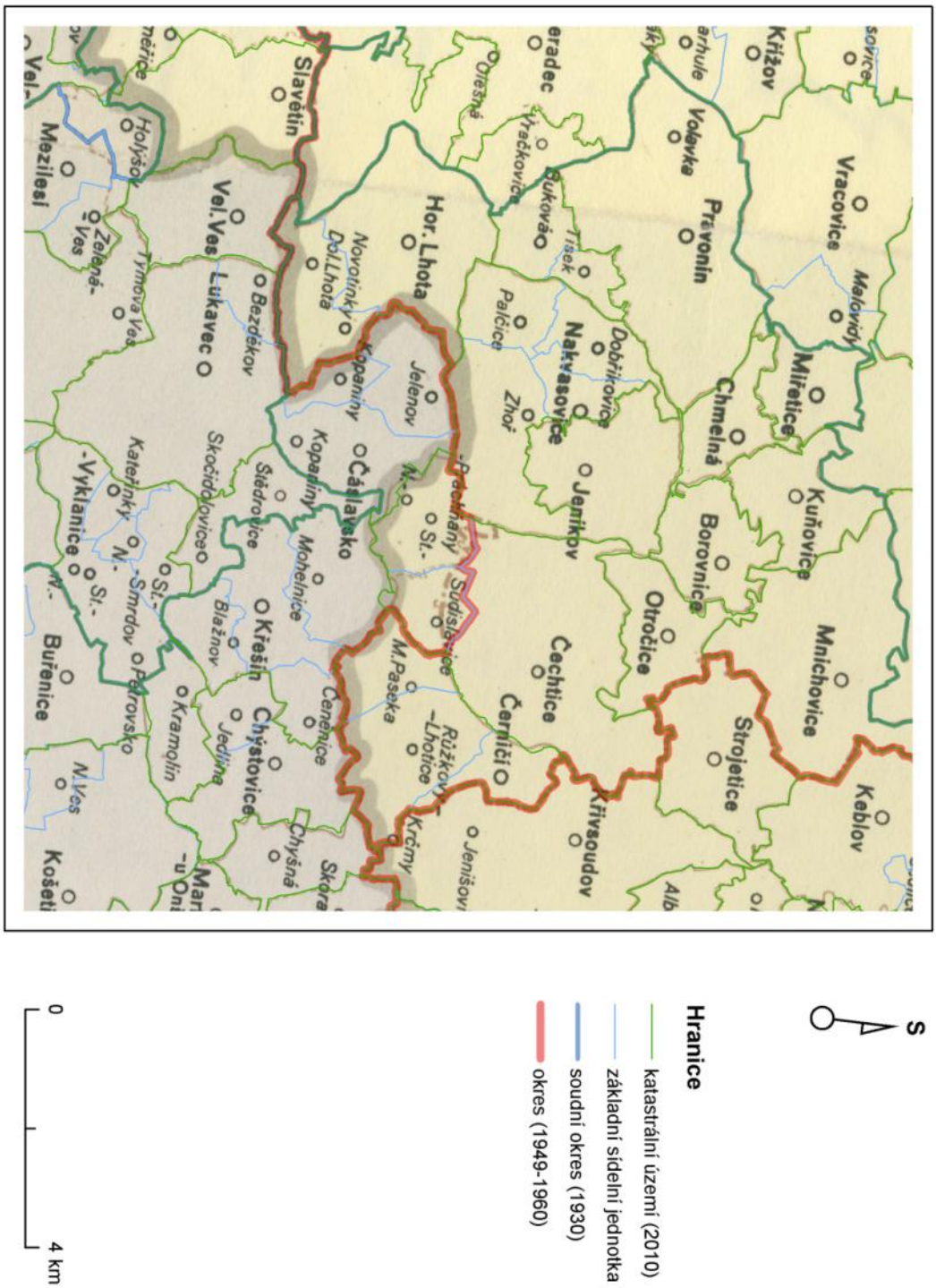
Poslední průřezovou vrstvou jsou pak aktuální hranice administrativních jednotek vzniklých v průběhu dvou fází reformy územní správy v letech 1997 až 2000 a 2002 až 2003 (srov. mapu č. 25). V roce 2007 došlo ke korekcím hranic některých krajů a k přesunům území mezi nimi (například mezi Vysočinou a Jihomoravským a mezi Moravskoslezským a Olomouckým krajem). V další fázi reformy územní správy byly k 1. lednu 2003 zrušeny okresní úřady a vznikly obce s rozšířenou působností (ORP). Těch vzniklo 205 a jejich obvody již částečně nerespektovaly hranice tehdejších okresů. Od roku 2005 došlo v několika fázích také k úpravě hranic okresů, které zůstaly stále platné pro některé agendy státní správy (soudy, policie), tak aby jejich správní obvody odpovídaly současným hranicím ORP. Vrstvy těchto hranic jsou k dispozici jako součást digitální geografické databáze ArcČR 500, kam byla zdrojová data poskytnuta Zeměměřickým úřadem a Českým statistickým úřadem.

Pro přepis hranic administrativních jednotek, pro účely další práce s nimi a pro vytvoření jednotlivých vrstev, které lze vzájemně porovnávat, musel být zvolen jednotný referenční rámec, kterým se stala mapová vrstva současných katastrálních území (srov. obr. č. 5 a č. 6). Ta byla k dispozici v geografických informačních systémech ve stavu k roku 2010. Jednotlivé hranice tak jsou přizpůsobeny aktuálním katastrálním územím, a proto nedochází k rekonstrukci zcela přesné historické hranice, resp. jejího přesného průběhu. Změny hranic těchto katastrálních území jsou v podstatě permanentní, ale většinou nemají významný vliv na průběh administrativních hranic vyšších celků. Touto generalizací je však umožněna snadná interpretace prostorových statistických dat a především pak i srovnání dat i za tato nejmenší území v různých časových horizontech.

Pouze v případě velkých změn, které znamenají zánik nebo sloučení katastrálních území na hranicích administrativních jednotek, se k této situaci přihlíží a situace se zaznamená v digitální mapové vrstvě. Četnost těchto případů však není velká a týká se především pohraničních oblastí postižených odsunem německého obyvatelstva a následně nedostatečně dosídlených[75]. Změny se týkaly i oblastí vojenských újezdů (zejm. Brdy, Hradiště, Ralsko).

[75] Především v blízkosti státních hranic, kde po roce 1950 bylo zřízeno rozsáhlé hraniční pásmo, které zůstalo prakticky bez obyvatelstva a došlo zde k zániku více než tisíce sídel (Kučera 2007).

Obr. č. 5: **Ukázka postupu vymezení historických hranic správních regionů: okolí Čechtic** (možnost využití mapové vrstvy základních sídelních jednotek).
Zdroje: viz kapitola 2.1.2.; podkladová mapa: Mapový lexikon obcí ČSSR (1968).

2.1.3. Využití a úpravy datových podkladů v prostředí GIS

Vlastní prvotní zákres hranic územních jednotek k roku 1930 a 1950 byl proveden do podkladových map z Mapového lexikonu obcí ČSSR (1968) v měřítku 1 : 200 000 a teprve poté došlo k jejich využití v prostředí GIS.

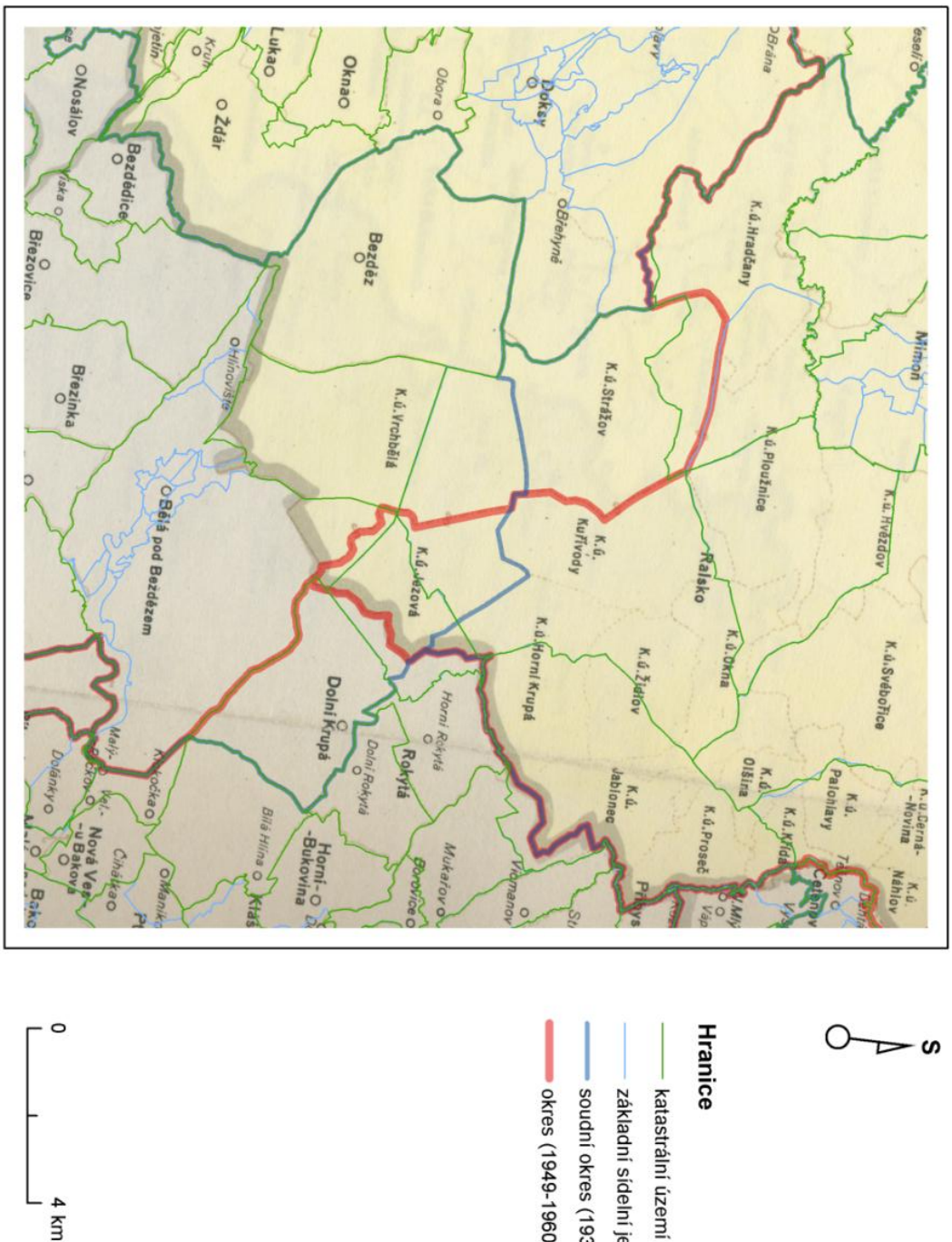
Mapy byly naskenovány a poté transformovány do souřadnicového systému JTSK, k čemuž byla použita digitální vrstva katastrálních území Česka k 31. prosinci 2010[76]. Na základě vizuálního porovnání naskenovaných map a uvedené vrstvy katastrálních území byla jednotlivá katastrální území přiřazována k odpovídajícím (soudním) okresům. Slučováním těchto katastrálních území byly vytvořeny vrstvy (jejich předběžné pracovní verze) řádovostně nejnižší úrovně použitých správních jednotek za jednotlivá časová období, tedy soudních okresů v roce 1930 a okresů v roce 1950. Hranice současných katastrálních území se samozřejmě liší od stavu v minulosti a prošly řadou změn. Nám však nešlo o naprosto přesnou rekonstrukci průběhu hranic správních jednotek, takže drobné změny (při nichž nedošlo ke změně příslušnosti sídel – srovnej níže) byly zanedbány.

Sídlům ležícím v těsné blízkosti hranic správních jednotek byla věnována zvláštní pozornost (opět v rámci vizuálního porovnání průběhu hranic) a v případě pochybností byla jejich územní příslušnost zkontrolována ve výchozích pramenech. Na hranicích správních jednotek se vyskytly případy, kdy jsou součástí jednoho současného katastrálního území dvě a více sídel, která ovšem v minulosti náležela k odlišným správním jednotkám. Bylo nezbytné tato katastrální území rozdělit tak, aby jednotlivá sídla mohla být přiřazena k odpovídajícím správním jednotkám. K tomuto účelu posloužila digitální vrstva základních sídelních jednotek, resp. jejich dílů, k 1. lednu 2007 z Územně identifikačního registru ZSJ vedeného ČSÚ. Upravovány byly pouze nezbytné úseky, jinak byl ponechán (geometricky přesnější) průběh hranice podle katastrálních území k roku 2010. Celkem byly provedeny úpravy v 70 katastrálních územích, což umožnilo přiřazení sídel k odpovídajícím historickým správním jednotkám[77]. Přehled všech katastrálních území, jejichž hranice byly upraveny, je uveden v tabulkách č. 5. a č. 6.

[76] Odmocnina ze střední kvadratické chyby (RMSE) jednotlivých transformací byla v naprosté většině případů menší než 100 metrů (nejčastěji kolem 50 metrů), což bylo pro účely vizuálního srovnání dostačující.

[77] Příklad popsané úpravy je uveden na obr. č. 5. Staré a Nové Práchňany byly do roku 1961 osadami obce Čáslavsko (okres Pacov), Sudislavice pak osadou obce Křešín v témže okrese. Poté se tyto osady staly částmi obce Čechtice (okres Benešov). Nemají vlastní katastrální území, ale je možné s nimi pracovat např. v úrovni základních sídelních jednotek. Holýšov v jihozápadní části výřezu byl v roce 1930 osadou obce Velký Ježov, od roku 1961 je částí obce Mezilesí.

Obr. č. 6: **Ukázka postupu vymezení historických hranic správních regionů: oblast bývalého vojenského újezdu Ralsko** (manuální zakreslení hranic). Zdroje: viz kapitola 2.1.2.; podkladová mapa: Mapový lexikon obcí ČSSR (1968).

2.1.4. Specifická území – vojenské újezdy, přehradní nádrže, těžbou intenzivně přeměněná krajina

Nejvýraznějšími změnami ve vymezení katastrálních hranic prošla území vojenských újezdů. Vzhledem k radikální změně sídelní struktury těchto území nebylo možné uplatnit postup úprav popsaný výše. Pro vojenské újezdy Hradiště a Brdy mohla být využita digitální vrstva se starším stavem katastrálních území v 90. letech 20. století a byla zde provedena celková úprava hranic (nejen v případech změny příslušnosti sídel)[78].

Občas docházelo k situaci, že nebyl k dispozici žádný digitální zdroj s vhodnými hranicemi. Přibližný průběh hranice musel být vymezen ručním zakreslením a zpětnou kontrolou, většinou na základě Mapového lexikonu obcí ČSSR (1968). Rozsáhlejší úpravy tohoto typu byly nutné ve vojenských újezdech Ralsko a Boletice, částečně i v Dobré Vodě[79]. Dále se jednalo o lokality, kde vznikly vodní nádrže (Nechranice, Lipno, Slapy) či rozsáhlé povrchové doly a průmyslové areály (Růžodol, Záluží, Újín). Často se však i takto zásadní lidské zásahy do krajiny projevily pouze výraznější změnou průběhu katastrální hranice, bez vlivu na dané sídlo. Zřídka bylo doplnění hranice nezbytné také v ostatních oblastech na pomezí administrativních celků (například Radiměř, Ctěnice, Láz).

2.1.5. Výsledné vymezení územních jednotek v GIS

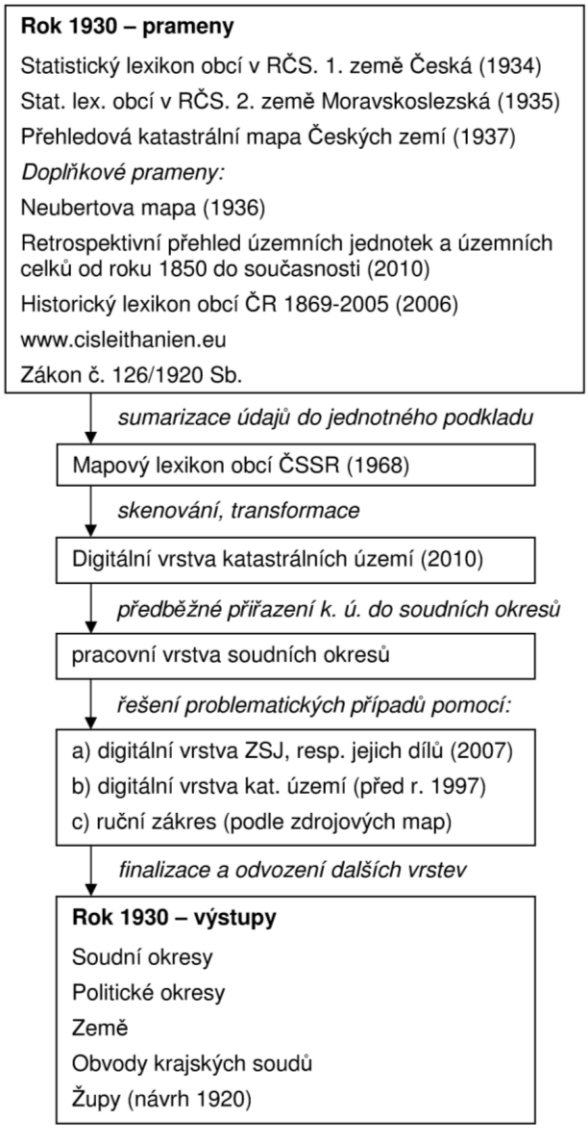
Po zanesení výše uvedených úprav mohly být správní jednotky nejnižší úrovně slučovány do jednotek úrovně vyšší. Soudní okresy k roku 1930 byly použity k vymezení politických okresů, soudních obvodů krajských soudů, zemí i žup. S tím, že župy byly vymezeny na základě skladebnosti soudních okresů podle návrhu župního zákona z roku 1920. Většinou byly skladebné i politické okresy do žup, ale zde došlo k několika výjimkám v případě rozdělení politických okresů (celkem 15, 9 v Čechách a 6 Moravě; viz tab. č. 4). Hranice obvodů krajských soudů pak vznikly podobným postupem, tedy poskládáním obvodů okresních soudů ve stavu k 1. lednu 1930 (celkem to bylo 16 obvodů krajských soudů v Čechách a také celý obvod krajského soudu v Jihlavě a dalších šest moravských soudních okresů náležejících ke krajským soudům v Brně a ve Znojmě).

[78] Katastrální území ve vojenském újezdu Hradiště byla sloučena až v roce 1997 (resp. v roce 2003 ve vojenském újezdu Brdy) (srov. Souček 2010)

[79] Příklad je zachycen na obr. č. 6. (viz zejména hranici mezi k. ú. Strážov a Kuřívody a hranici k. ú. Jezová).

I tady není sice úplná skladebnost politických okresů do obvodů krajských soudů, ve sledovaném období bylo rozděleno 11 politických okresů v Čechách a 7 na Moravě (viz tab. č. 4). Ale i přes to můžeme považovat politické okresy nejen za pouhé správní obvody, ale také za skladebné územní jednotky i ve vztahu k územním jednotkám či správním obvodům, kde skladebnost předpokládaná není.

Obr. č. 7: **Schéma postupu tvorby hranic historických správních jednotek k roku 1930**. Zdroj: vlastní zpracování.

Celý výše popsaný postup tvorby hranic správních jednotek k roku 1930 přehledným způsobem zachycuje obr. č. 7. Hranice k roku 1950 byly vytvořeny obdobným postupem s tím, že použitými prameny byly pouze Mapový lexikon obcí ČSSR (1968), Retrospektivní přehled

územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti (Mleziva 2010) a Historický lexikon obcí ČR 1869–2005 (Růžková, Škrabal a kol. 2006). Výstupy tvoří vrstva okresů a z ní odvozená vrstva krajů. Tímto způsobem byly dosud zpracovány jednotky k rokům 1930 a 1950 na území Čech (včetně původně moravské části Pardubického kraje) a celého Kraje Vysočina.

Vymezení správních jednotek vzniklých v roce 1960 bylo výrazně usnadněno možností použít digitální geografickou databázi ArcČR 500 (verze 2.0a). Tato databáze obsahuje hranice okresů k 1. lednu 2003 a hranice krajů k 31. prosinci 1999 s promítnutím do územní struktury k 1. lednu 2003. Pro zajištění srovnatelnosti hranic s vrstvami k roku 1930 a 1950 byla podle zmíněných hranic okresů a krajů roztříděna a následně sloučena katastrální území k roku 2010[80]. Vrstvy správních jednotek k roku 2012 byly vytvořeny obdobným způsobem na základě databáze ArcČR 500 (verze 3.0), která obsahuje hranice správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem, obcí s rozšířenou působností a krajů k 1. červenci 2012.

2.1.6. Výstupy a jejich možné využití

Dosavadní výsledky za celé území Čech a část území Moravy,[81] včetně průběhu historické česko-moravské zemské hranice, již jsou k dispozici a využívají se při řešení výzkumných úkolů v rámci geografické sekce PřF UK v Praze a Historického ústavu AV ČR. Výstupy mohou být dále použity pro problémově orientovaná výzkumná témata, jako jsou například procesy formování, reprodukce či zániku regionů, územních identit, historických inercií vědomí regionální příslušnosti obyvatelstva, proměny sociokulturních vzorců (volebního) chování populace, prostorové rozrůstání měst a formování metropolitních areálů, resp. formování jádrových a periferních oblastí a hodnocení vývoje polarizace prostoru.

Výsledky lze využít v základním i aplikovaném výzkumu týkajícím se těchto problémů. V oblasti základního výzkumu jde v současné době zejména o problematiku hranic – jejich typů, funkcí a hraničních efektů – a o prokázání těchto jevů a procesů dosud zkoumaných především v rámci hranic státních také na hranicích administrativních uvnitř státního území. Dále pak jde o procesy formování regionů a územních identit, čímž se zabývá například projekt GA ČR č. P404/12/1112 Pavla Chromého a kol. „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech“ nebo projekt Grantové agentury UK

[80] Pro přiřazení vrstvy k. ú. (2010) ke k. ú. v databázi ArcČR 500 a následně ke správním regionům byly použity atributové tabulky obou datových zdrojů (propojení pomocí kódů k. ú.); dále byl (především ke kontrole) využit nástroj topologického překrytí (intersect).

[81] Zpracováno je v současné době území Kraje Vysočina a historicky moravská území ležící dnes v Pardubickém a Jihočeském kraji (Svitavsko, Moravskotřebovsko a Dačicko).

č. 632913 Michala Semiana „Geosociální regionalizace: obecné otázky, metodologické přístupy a jejich ověření“, kde tato prostorová data mohou být využita k mapování změn příslušnosti území k různým administrativním celkům, a tím i k výzkumu změn identity jejich obyvatel.

V aplikační rovině lze výsledky využít například v regionálním rozvoji – při koncipování strategií rozvoje regionů různých řádovostních úrovní, resp. rozvoje oblastí, kterými procházejí stávající správní hranice a které se nacházejí ve více správních celcích, jako jsou velkoplošná chráněná území (národní parky Krkonoše a Šumava, CHKO Český ráj, Křivoklátsko nebo Železné Hory, přírodní parky, geoparky a další), různé mikroregiony, místní akční skupiny (MAS), euroregiony a oblasti cestovního ruchu. Právě zde chybí znalosti průběhu reliktní hranice a vzniká řada problémů při identifikaci příčin územních a dalších změn, které se v územích kolem těchto hranic projevují.

Pro problémově orientovaný výzkum mohou být výsledky využity k řešení problémů hranice jako bariéry spolupráce jak mezi obcemi tak mezi regiony. Neměnnost průběhu hranice a jejich stabilita na jedné straně a naopak vyšší frekvence jejich změn může přispět k identifikaci neatraktivních, hospodářsky slabých území s nízkým sociálním kapitálem. Environmentální podmíněnosti průběhu hranic, jejich časté vedení přes zvláště chráněná území (různých stupňů ochrany přírody od přírodních parků a geoparků přes chráněné krajinné oblasti až po národní parky) svědčí naopak o kvalitě přírodního prostředí na dotčených územích s častou frekvencí změn administrativních hranic.

Rekonstruované historické hranice mohou být využity při rekonstrukci obrazu krajiny v minulosti i při řešení různých územních změn a jejich dopadů. Díky použité metodě, která se opírá o hranice katastrálních území, může dojít k využití mapových vrstev při konverzi vojenských újezdů, která patří k aktuálním problémům projednávaným decizní sférou. Při zamýšleném rozdělení těchto území mezi jednotlivé okolní obce lze využít tyto vrstvy k promítnutí historických katastrálních hranic i případnému přičlenění celých katastrálních území dnes již zaniklých sídel. Dosažené výsledky také umožní vizualizaci prostorových dat, a tím jejich lepší interpretaci, což může napomoci i při explanaci příčin řady problémů vyskytujících se v území.

Výsledky našeho výzkumu byly použity při rekonstrukci administrativních hranic v oblasti severovýchodních Čech v článku „Proměny hranic v krajině horního toku Divoké Orlice od roku 1742 až po Schengen“ (Burda 2013), mapující vývoj a změny administrativních hranic především v oblasti soudního okresu Rokytnice v Orlických horách v širším časovém měřítku. Použity jsou zde nejen zpracované výstupy za roky 1930, 1950, 1990 a současné období, ale stejné metody jsou použité i při zpracování starších hranic administrativních jednotek, konkrétně před rokem 1868, kdy vznikl soudní okres Rokytnice v Orlických horách (srov. mapu č. 21). Výstupy rekonstrukčních map jsou také zveřejněny také v edici Historických atlasů měst České republiky, vydávané Historickým ústavem AV ČR – konkrétně jde o rekonstrukční mapu vývoje územněsprávního členění okresu Most (Burda 2014; viz mapa č. 22).

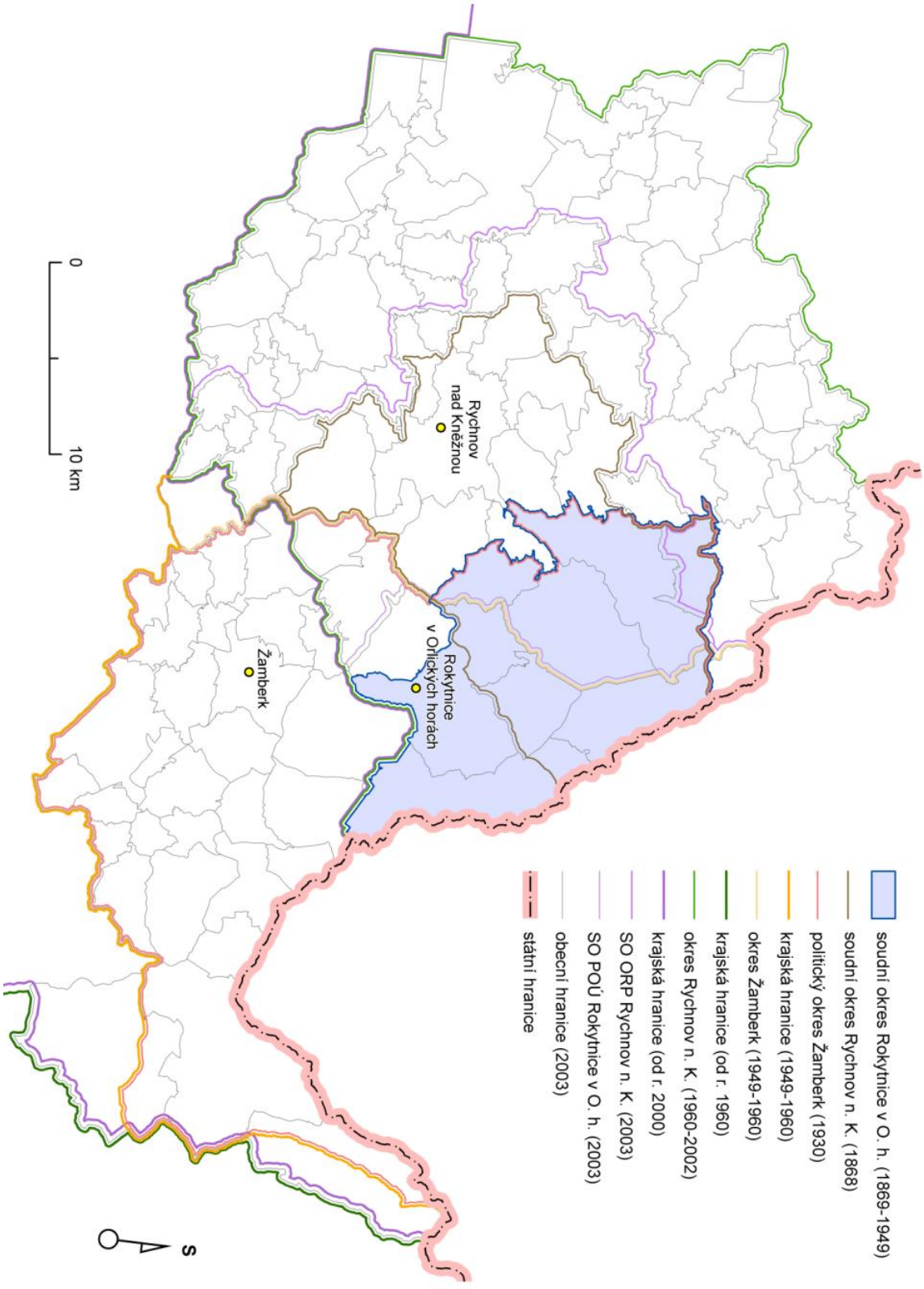
Další možnosti využití vytvořené databáze historického správního členění se nabízejí v mnoha oblastech. Předně se jedná o výzkum vlivu změn vymezení administrativních jednotek na formování regionální identity, který lze studovat na více řádovostních úrovních. Další důležitou oblastí je díky důkladnému řešení příslušnosti sídel propojení s historickými daty o obyvatelstvu (viz připravovaný Historický populační atlas) a případně dalšími statistickými údaji, které jsou k dispozici za odpovídající územní jednotky.

Podobnou problematiku zachycení administrativních hranic v prostředí GIS řeší projekt NAKI „Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS“ na KSGRR PřF UK v Praze pod vedením Ouředníčka, který se zabývá také změnami uvnitř katastrálních jednotek a obvodů v Praze a historickými hranicemi a jejich změnami datovanými k jednotlivým rokům sčítání od roku 1920 až do roku 2011 na území Česka. Srovnatelnost volebních výsledků v různých časových horizontech a územních jednotkách řeší v projektu volebního chování obyvatelstva Česka v dlouhodobé retrospektivě badatelé v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR, Kostelecký a kol.

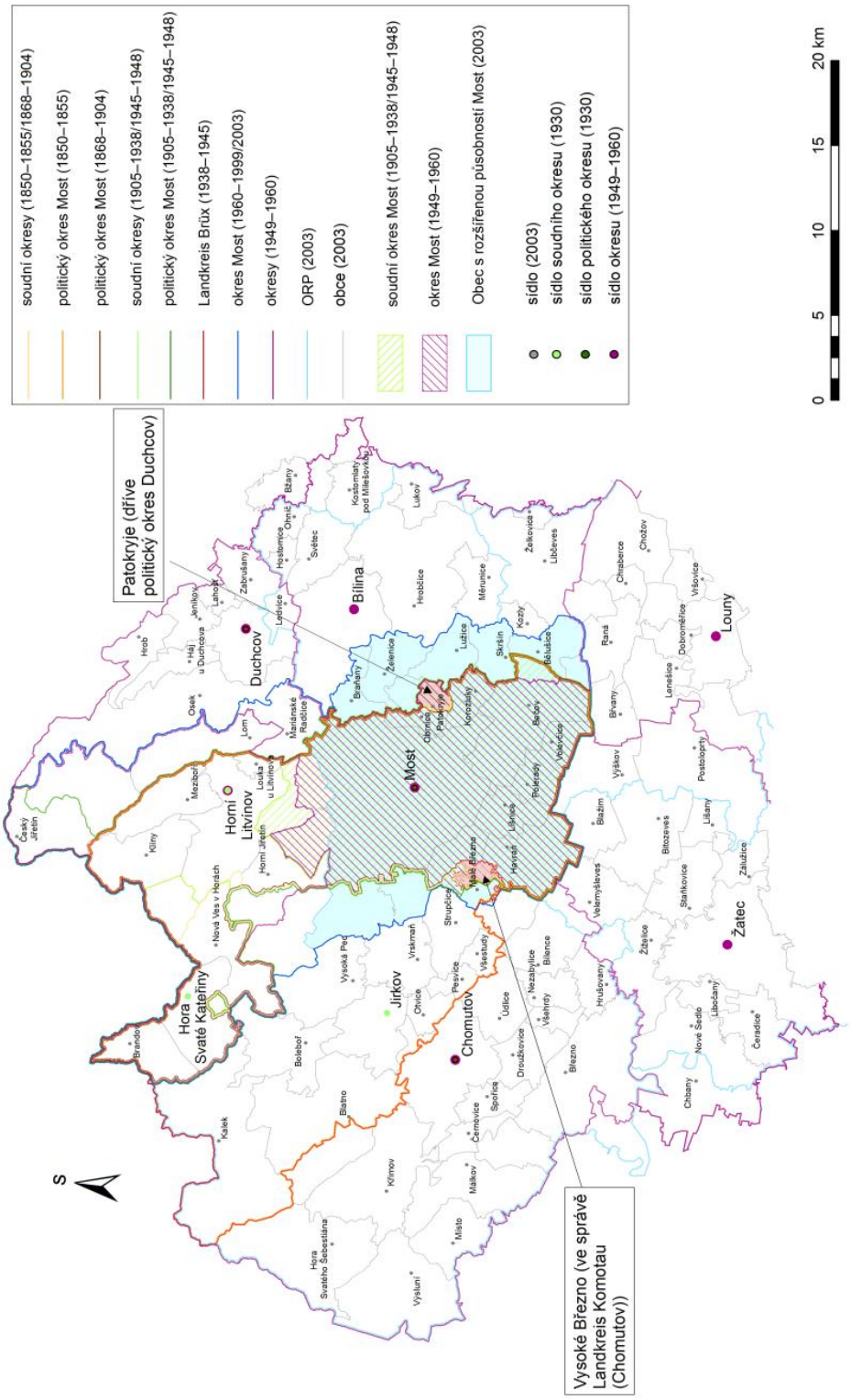
Tab. č. 3: **Počet správních jednotek ve sledovaném období na území Česka.**
Zdroje: vlastní zpracování podle Mleziva (2010); Jeleček (2000).
Pozn.: Č – Čechy, M – Morava, S – Slezsko

	1850	1857	1869	1900	1920	1930	1950	1961	1999	2010
Země	3	3	3	3	3	2	-	-	-	-
Kraje (Župy)	**9** 7 Čechy 2 Morava Slezsko neděleno	**19**	**-**	**-**	**15**	**-**	**13**	**8** (7 krajů a hl. město Praha)	**7** obvody krajů zachovány ne však správní úřady)	**14** (13 krajů a hl. město Praha)
Politické okresy (ORP)	**111** Č 79 M 25 S 7	**305** Č 207 M 76 S 22	**126** Č 89 M 30 S 7	**136** Č 94 M 34 S 8	**147** Č 102 M 36 S 9	**148** Č 103 M a S 45	**179**	**75**	**76**	**205**
Soudní okresy	**306** Č 207 M 77 S 22	(pozn. smíšené okr. stejný počet jako pol.)	**307** Č 208 M 76 S 23	**320** Č 219 M 77 S 24	**332** Č 226 M 81 S 25	**328** Č 223 M a S 105	sloučení soudní a pol. správy od roku 1949	-	-	**86** 76 okresních soudů a 10 obvodních v Praze

Mapa č. 21: **Detailní zpracování vývoje administrativního členění: bývalý soudní okres Rokytnice v Orlických horách.** Zdroj: Burda 2013.

Mapa č. 22: **Vývoj administrativního členění na Mostecku od roku 1850 do současnosti.** Zdroj: Burda (2014).

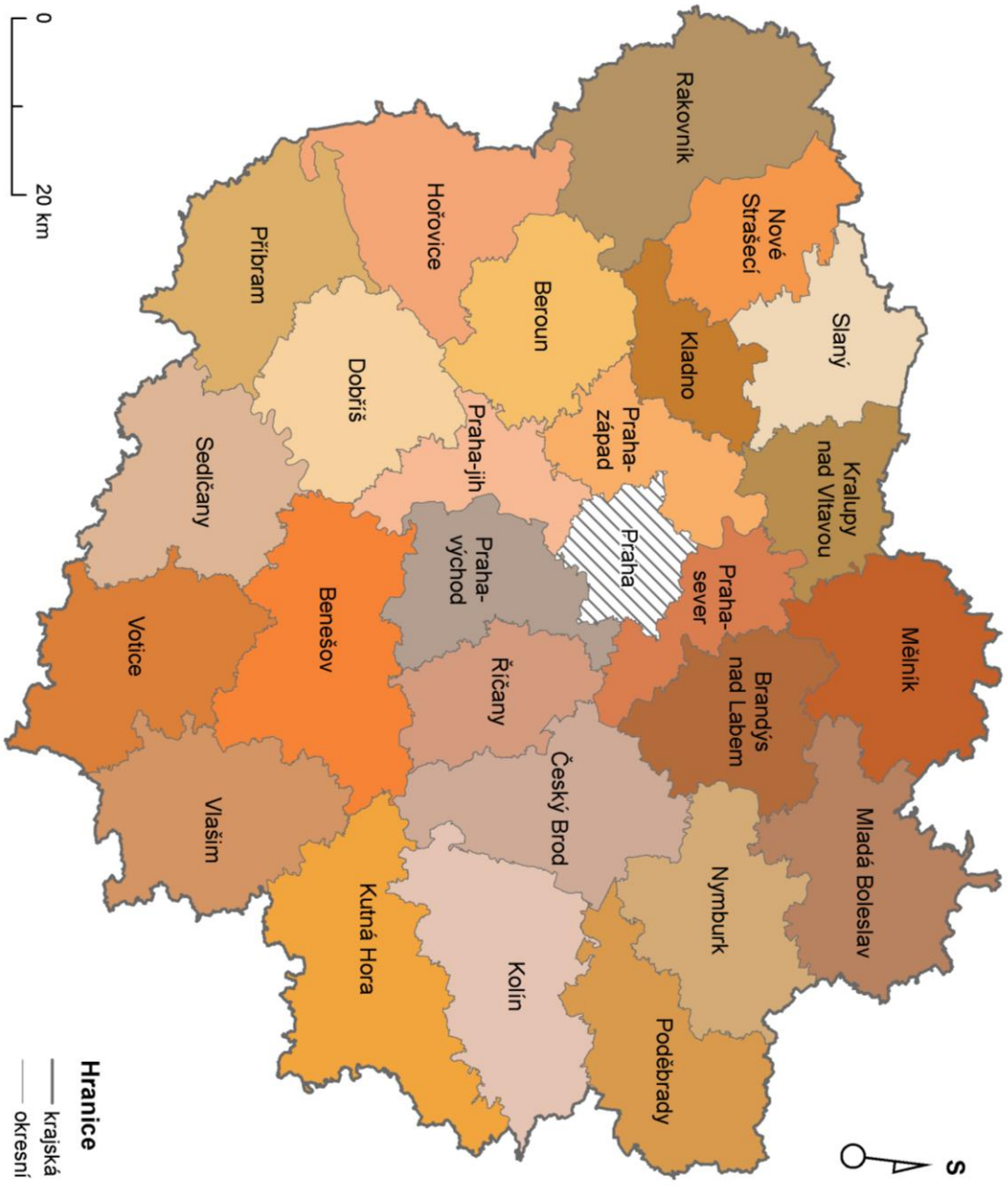
Správní a soudní jednotky digitálně zpracované naší metodikou umožňují širokou škálu interpretace dat například ze sčítání lidu od roku 1930, tedy tvorbu rekonstrukčních map, kartogramů a dalších výstupů, a připravit tak například komplexní atlasy ze sčítání nebo dalších statistických pramenů. Příkladem takového výstupu může být atlas vytvořený ze sčítání v roce 1910 pro celé Rakousko-Uhersko kolektivem rakouských historiků, sociologů a geografů pod vedením autorské dvojce Rumplera a Segera (2010), který podává obraz vrcholného období celého území monarchie ze všech možných úhlů pohledu a odkrývá tak nové možnosti hodnocení distribuce nejen geografických jevů i na dnešním území Česka.

Tab. č. 4: **Rozdělené politické okresy v župách a v obvodech krajských soudů.**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010). Pozn.: stav k roku 1930.

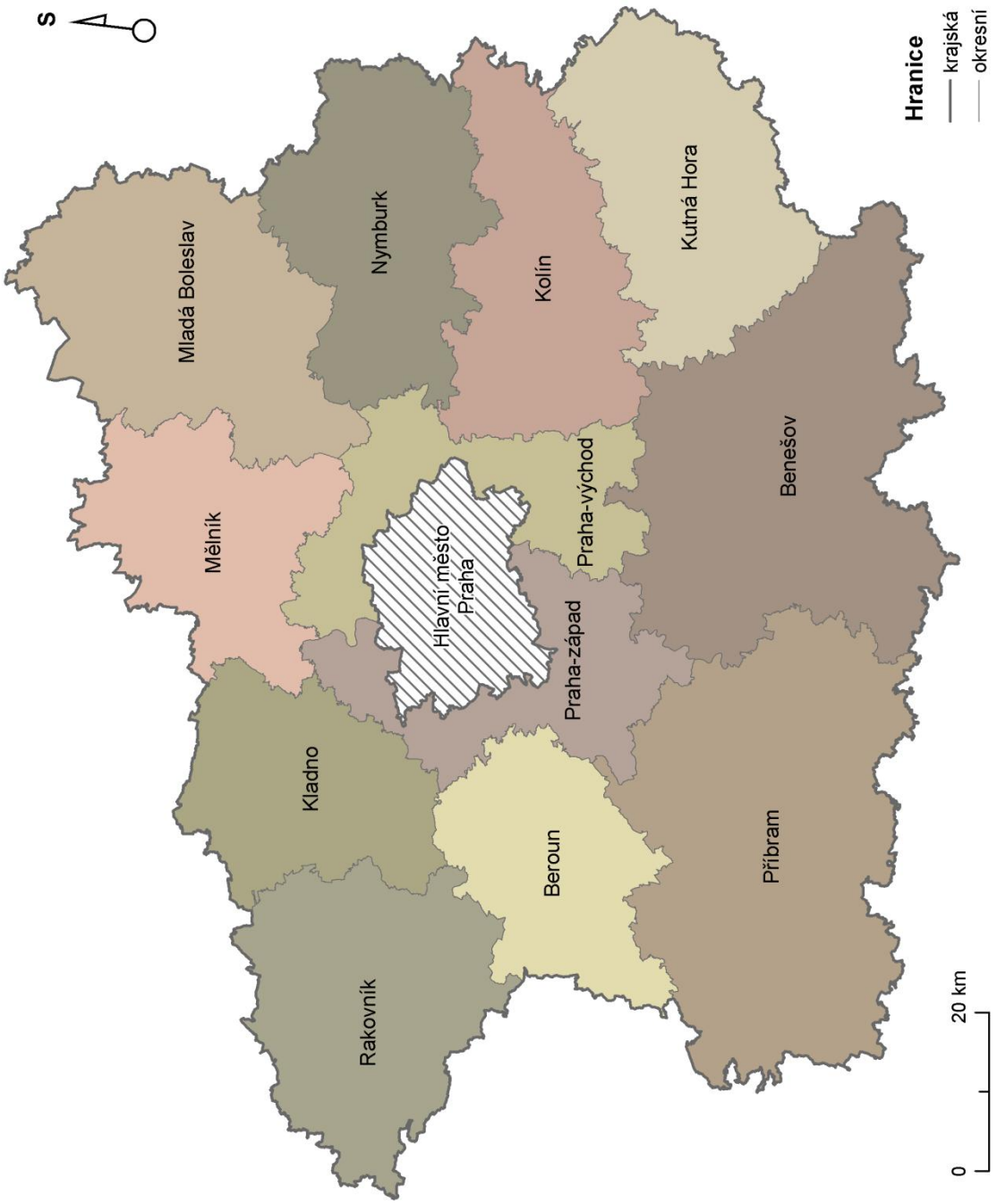
Politický okres	Soudní okresy	Župa
Mariánské Lázně	Mariánské Lázně Kynžvart	Plzeň Karlovy Vary
Liberec	Liberec Chrastava	Mladá Boleslav Česká Lípa
Litoměřice	Litoměřice, Úštěk Lovosice	Litoměřice Louny
Nová Paka	Nová Paka Hořice	Mladá Boleslav Hradec Králové
Písek	Písek, Vodňany Mirovice	České Budějovice Praha
Rychnov nad Kněžnou	Rychnov nad Kněžnou Kostelec nad Orlicí	Hradec Králové Pardubice
Teplá	Teplá Bečov n. Teplou	Plzeň Karlovy Vary
Vrchlabí	Vrchlabí Hostinné	Mladá Boleslav Hradec Králové
Žamberk	Žamberk, Králíky Rokytnice v Orl. horách	Pardubice Hradec Králové
Bruntál	Bruntál Horní Benešov, Vrbno	Olomouc Moravská Ostrava
Holešov	Holešov, Bystřice p. Host. Vizovice	Olomouc Uherské Hradiště
Hranice	Hranice Lipník nad Bečvou	Moravská Ostrava Olomouc
Jeseník	Javorník, Jeseník, Vidnava Cukmantl (Zlaté Hory)	Olomouc Moravská Ostrava
Krnov	Albrechtice, Krnov, Osoblaha Jindřichov	Moravská Ostrava Olomouc
Mikulov	Mikulov Pohořelice	Jihlava Brno

Politický okres	Soudní okres	Krajský soud
Děčín	Benešov n. Plouč., Děčín Česká Kamenice	Litoměřice Česká Lípa
Domažlice (od roku 1928)	Domažlice Kdyně	Plzeň Klatovy
Dubá	Dubá Štětí	Česká Lípa Litoměřice
Německé Jablonné	Německé Jablonné Cvikov	Liberec Česká Lípa
Jičín	Jičín, Libáň Sobotka	Jičín Mladá Boleslav
Poděbrady	Poděbrady Městec Králové	Kutná Hora Jičín
Rokycany	Rokycany Zbiroh	Plzeň Praha
Semily	Lomnice n. Popelkou, Semily Železný Brod	Jičín Mladá Boleslav
Trutnov	Trutnov, Maršov, Žacléř Úpice	Jičín Hradec Králové
Třeboň	Lomnice n. Lužnicí, Třeboň Veselí n. Lužnicí	České Budějovice Tábor
Moravský Beroun	Dvorce Libavá	Olomouc Nový Jičín
Hodonín	Hodonín, Strážnice Klobouky	Uherské Hradiště Brno
Holešov	Holešov, Vizovice Bystřice pod Hostýnem	Uherské Hradiště Nový Jičín
Kyjov	Kyjov Ždánice	Uherské Hradiště Brno
Mikulov	Mikulov Pohořelice	Znojmo Brno
Místek (od roku 1921)	Místek Frenštát pod Radhoštěm	Moravská Ostrava Nový Jičín

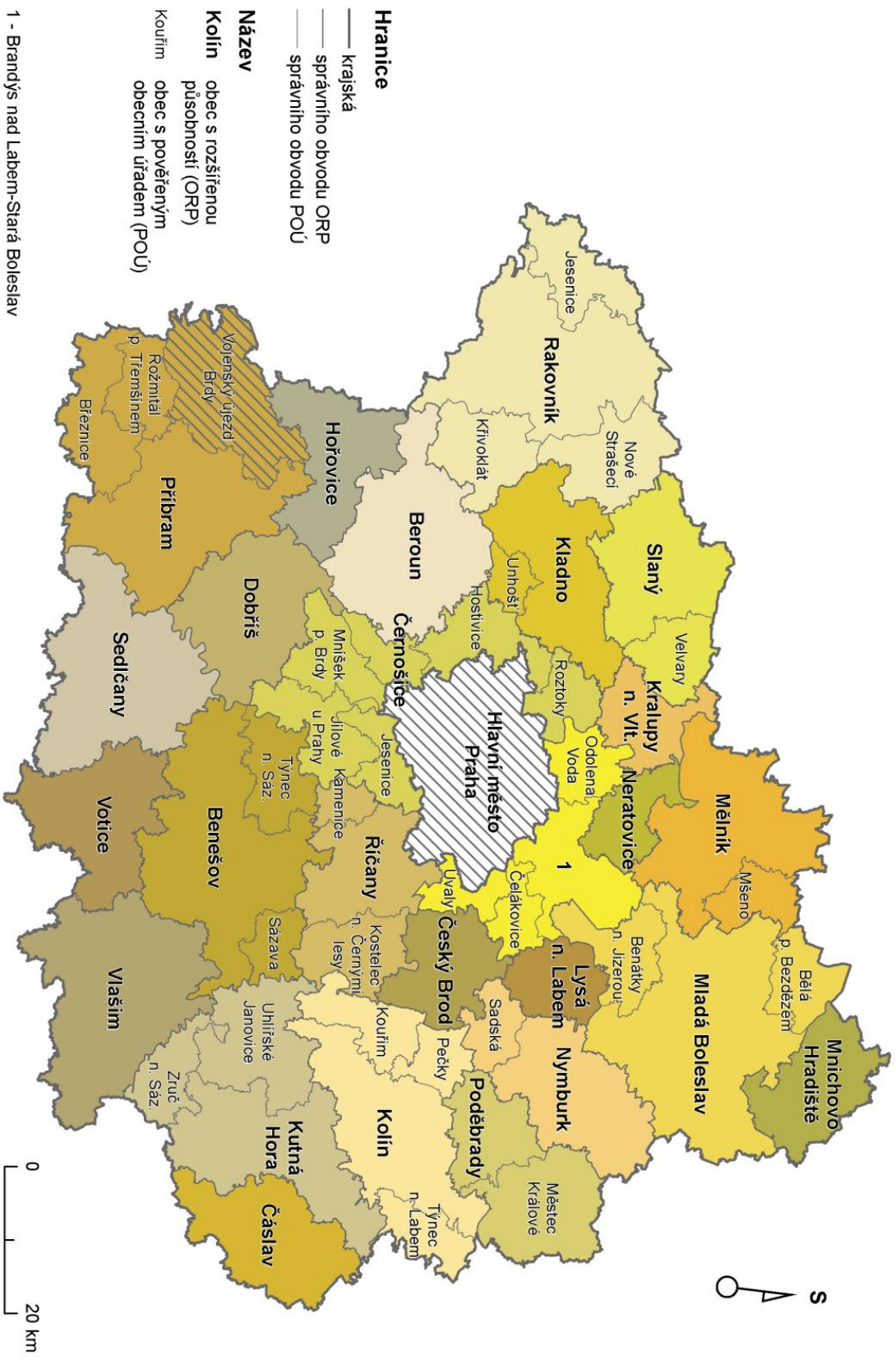
Mapa č. 23: **Pražský kraj v letech 1949–1960** (stav administrativních hranic k 30. 9. 1959).
Zdroje: viz kapitola 2.1.2.

Mapa č. 24: **Středočeský kraj v letech 1960–1999** (resp. 2002; stav okresních hranic k 1. 1. 2003, stav krajské hranice k 31. 12. 1999 s promítnutím do územní struktury k 1. 1. 2003). Zdroje: ArcČR 500, verze 2.0a (2003); digitální vrstva katastrálních území (k 31. 12. 2010).

Mapa č. 25: **Středočeský kraj od roku 2000** (obvody obcí s rozšířenou působností od 1. 1. 2003; stav administrativních hranic k 1. 7. 2012). Zdroje: ArcČR 500, verze 3.0 (2012); digitální vrstva katastrálních území (k 31. 12. 2010).

Tab. č. 5: **Přehled katastrálních území, která bylo nezbytné rozčlenit na menší části – ležící ve vojenských újezdech a v blízkosti vodních nádrží.**
Zdroj: vlastní zpracování.

Katastrální území		K. ú. rozděleno k roku		Poznámka
Kód	**Název**	**1930**	**1950**	
991694	Arnoštov u Českého Krumlova	ano		**vojenský újezd Boletice**
607151	Boletice	ano		
991732	Jablonec u Českého Krumlova	ano	ano	
991759	Maňávka u Českého Krumlova		ano	
991775	Ondřejov u Českého Krumlova		ano	
991741	Polná u Českého Krumlova	ano		
991821	Třebovice u Českého Krumlova		ano	
991813	Uhlíkov u Českého Krumlova	ano	ano	
990019	Baština	ano	ano	**vojenský újezd Brdy**
990591	Hrachoviště	ano	ano	
990621	Kolvín	ano	ano	
990710	Těně I	ano	ano	
990736	Záběhlá	ano	ano	
627054	Prášily	ano		**v. ú. Dobrá Voda**
990779	Bražec u Hradiště	ano	ano	**vojenský újezd Hradiště**
990833	Doupov u Hradiště	ano	ano	
991244	Radošov u Hradiště	ano	ano	
990329	Tureč u Hradiště	ano	ano	
990388	Žďár u Hradiště	ano		
601705	Bělá pod Bezdězem		ano	**vojenský újezd Ralsko**
628212	Doksy u Máchova jezera	ano	ano	
629391	Dolní Krupá u Mnichova Hradiště		ano	
918415	Horní Krupá	ano	ano	
918423	Hradčany nad Ploučnicí		ano	
799106	Jabloneček	ano	ano	
739227	Kuřívody	ano	ano	
619868	Černá v Pošumaví	ano	ano	**vodní nádrž Lipno**
635260	Frymburk	ano	ano	
705225	Nová Pec		ano	
614491	Březno u Chomutova	ano	ano	**vodní nádrž Nechranice**
650765	Vadkovice	ano	ano	
650773	Vikletice	ano	ano	
653306	Křeničná	ano	ano	**v. n. Slapy**

Tab. č. 6: **Přehled katastrálních území, která bylo nezbytné rozčlenit na menší části – ležící v ostatních oblastech.**
Zdroj: vlastní zpracování.

Katastrální území		K. ú. rozděleno k roku	
Kód	**Název**	**1930**	**1950**
603481	Bezděkov u Klatov	ano	
613436	Brzice		ano
618888	Čechtice		ano
623482	Číčenice	ano	
729272	Dejvice	ano	ano
626287	Divišovice	ano	
628131	Dobšín	ano	
644986	Drouhavec	ano	
645133	Hořetice		ano
680877	Hrbov u Lhenic		ano
654612	Chudenice	ano	ano
654981	Chvalešovice		ano
793124	Kamberk	ano	ano
679267	Láz	ano	
681903	Libědice	ano	ano
690449	Malé Březno	ano	ano
691585	Mariánské Lázně	ano	
692280	Mašťov	ano	ano
693669	Mezilesí	ano	
701637	Nasavrky		ano
702897	Novosedly u Nemanic	ano	
712817	Osečnice	ano	ano
715883	Ostrov nad Ohří	ano	
628859	Popovice u Dolního Bukovska	ano	
726168	Postřekov	ano	
726273	Postupice	ano	ano
626953	Prosetín u Dobkovic	ano	ano
737852	Radiměř	ano	
686191	Růžodol		ano
787957	Strážnice u Mělníka	ano	
759350	Sukorady u Mladé Boleslavi	ano	ano
769347	Třebanice		ano
772399	Týnec nad Sázavou		ano
782378	Vinoř	ano	ano
775118	Všebořice	ano	
790842	Záluží u Litvínova		ano
797260	Žitná u Netolic		ano

2.2. Vnitřní periferie při administrativních hranicích v Čechách a v Kraji Vysočina

Zatímco v předcházející kapitole jsme věnovali pozornost možnostem hodnocení změn správních hranic v prostředí GIS a tvorbě rekonstrukčních map správních hranic. V této části práce představujeme výstup analýzy rekonstrukčních map na území českých krajů a Kraje Vysočina v časovém období od roku 1850 až do současnosti s důrazem na období po roce 1920.

Cílem této analýzy je:

i. Identifikovat na základě změn průběhu správních hranic a příslušnosti jednotlivých území k různým správním centrům oblasti vnitřního pohraničí, které se nacházejí v blízkosti hranic dnešních samosprávných krajů.

ii. Určit zda jde o území, která můžeme charakterizovat jako vnitřně periferie na základě dalších znaků. Porovnání našich výsledků s dosavadními výstupy, které se pokusily určit vnitřní periferie na základě řady znaků a charakteristik – např. Musil (1988); Musil, Müller (2008); Jančák a kol. (2008); Novák, Netrdová (2011) nebo Perlín; Kučerová, Kučera (2010).

iii. Provést vlastní klasifikaci těchto území prostřednictvím ukazatelů perifernosti pomocí shlukové analýzy a určit hlavní odlišnosti těchto území.

Vnitřní periferie Česka, které se vytvořili z důvodu složitého územněsprávního vývoje a častého střídání příslušnosti k vyšším územně správním celkům (a tím ke změnám spádového území centra správní jednotky převážně na hranicích jednotlivých vyšších územně správních celků) patří většinou k dlouhodobě problémovým oblastem. Jedná se o území a jejich centra, která v minulosti byly sídly soudních nebo politických okresů, tedy přirozených mikroregionů prvního řádu a v současné době jsou až na několik výjimek sídly pověřených obecních úřadů nebo obecních úřadů s rozšířenou působností. Ty podle počtu a velikosti jednotek a částečně i podle správní působnosti zhruba odpovídá těmto historickým kategoriím. Jestliže soudních okresů bylo v roce 1930 na dnešním území Česka celkem 328 a politických okresů 148, pak pověřených obecních úřadů (tzv. obcí II. typu), které vznikly v roce 1990 je v současné době 387 a obvodů obcí s rozšířenou působností (tzv. obce III. typu), které vznikly v druhé fázi reformy územní správy v roce 2003, je 205 (viz tab. č. 1 a č. 3).

Území, která leží v blízkosti hranic mezoregionů/krajů vykazují řadu znaků perifernosti jak polohové tak funkční (Musil 1988; Musil, Müller 2008). Právě změny ve správní příslušnosti těchto území k hierarchicky vyšším celkům indikují jejich nevyhraněnost a nevyjasněnou pozici

v systému sociogeografické regionalizace. Lze je podle faktorů, které ve vývoji jednotlivých území převládaly, rozdělit do několika skupin.

a) Relativně stabilní území, které často měnila svoji příslušnost k hierarchicky vyššímu celku.
b) Území, která často provázela změna hranic, ale příslušnost centra k hierarchicky vyšším centrům zůstávala většinou stejná.
c) Území, která změnila svoje správní centrum.
d) Území, jež postihla kombinace těchto změn, nebo další diskontinuity správního vývoje.

Dalším předpokladem je, že se budou od sebe výrazně lišit ta území, ve kterých došlo po roce 1945 k výměně obyvatelstva a ta, v nichž byl vývoj obyvatelstva kontinuální. Budou patrné rozdíly mezi regiony dosídlenými či území s kontinuálním vývojem osídlení. Odlišná bude také intenzity této změny ve specifických oblastech (např. s částí území nedosídlenou a částí dosídlenou nebo podle rozdílné intenzity dosídlení – výrazně depopulační území) (Kučera, Chromý 2012). O intenzitě změn počtu obyvatel a zároveň o vlivu správní funkce na vývoj počtu obyvatel v jednotlivých centrech zájmových mikroregionů v letech 1850 až 2011 vypovídá graf č. 4. Změna počtu obyvatel celého území není zachycena z důvodu absence jednotné datové základny za všechna modelová území v průběhu celého sledovaného období

2.2.1. Identifikace zájmových území

K určení zájmových území bylo přistoupeno především na základě změny územní příslušnosti jednotlivých mikroregionů, jejich pozice v systému členění Česka v blízkosti hranic vyšších územně správních jednotek v současnosti a v minulosti. Dále bylo přihlíženo k sociogeografickým charakteristikám těchto území (depopulace, stárnutí obyvatelstva, dopravní obslužnost) a také výsledkům předchozích výzkumů venkovského prostoru a vnitřních periferií (Musil 1988; Musil, Müller 2008; Perlín; Kučera, Kučerová 2010; Novák, Netrdová 2011 – viz tab. č. 9). Kombinací těchto charakteristik bylo stanoveno na území osmi analyzovaných krajů v Čechách a v Kraji Vysočina celkem 28 zájmových území, která odpovídají výše uvedené charakteristice vnitřních periferií Česka.

Jejich území procházela častými změnami, a tak jako hlavní stabilní prvek byly zvoleny sídla těchto jednotek. Podmínkou zařazení území do našeho souboru byla jeho správní funkce na začátku sledovaného období resp. v roce 1930 (většinou se jednalo o sídlo soudního nebo

politického okresu) a na jeho konci, tedy v současné době (většinou jde o sídlo POÚ nebo ORP). Vždy se tedy jedná minimálně o sídla soudních okresů a v současné době pak o sídla obvodů POÚ[82]. Kvůli nejednotnosti současného správního vymezení těchto území (obvody obcí s rozšířenou působnosti a obvody pověřený obecních úřadů), když ORP nejsou vždy vhodné pro svoji značnou velikost. Byly proto zvoleny jako jednotná srovnávací základna obvody POÚ[83].

Tab. č. 7: **Zájmová území podle současné krajské příslušnosti.** Zdroj: vlastní zpracování.

Středočeský kraj – Mnichovo Hradiště, Březnice, Čáslav, Jesenice
Jihočeský kraj – Blatná, Dačice, Mladá Vožice
Plzeňský kraj – Horažďovice, Planá, Rokycany
Karlovarský kraj – Loket, Žlutice
Ústecký kraj – Podbořany, Kadaň, Česká Kamenice
Liberecký kraj – Jablonné v Podještědí, Železný Brod, Dubá (Doksy)
Královéhradecký kraj – Sobotka, Nový Bydžov, Rokytnice v Orlických horách
Pardubický kraj – Žamberk, Moravská Třebová
Kraj Vysočina – Ledeč nad Sázavou, Bystřice nad Pernštejnem, Chotěboř, Humpolec, Jemnice

Na jednotlivá modelová území můžeme pohlížet z mnoha hledisek a hodnotit je pomocí různých kritérií. V závěru této části práce provedeme hodnocení podle míry perifernosti těchto území a za pomoci shlukové analýzy, abychom mohli kromě identifikace těchto oblastí vnitřních periferií provést také jejich zhodnocení a vnitřní klasifikaci. Jedním z přístupů může být Paasiho institucionalizace regionu (Paasi 1986), tedy socioprostorový proces, během něhož vzniká prostorová jednotka jako část prostorové struktury společnosti a stává se viditelnou a jasně identifikovatelnou v různých sférách sociální praxe a sociálního povědomí. Klíčovou součástí formování regionů je iniciativa jednotlivců, vytvoření image regionu (vnitřní i vnější), nalezení názvu (symbolu) regionu a vytvoření institucí (v tomto případě se jedná o velkoplošná chráněná území jako jsou národní parky, CHKO – mapa č. 56, přírodní parky nebo geoparky – mapa č. 26, MAS a konečně ukotvení regionu v sociálním podvědomí, tedy vytvoření regionální identity – viz tab. č. 8).

[82] Toto kritérium nebylo splněno zcela v případě Dubé, kde došlo v roce 1949 k přenesení správní funkce z Dubé na Doksy. Ostatní charakteristiky však plně odpovídají danému typu území a jedná se o stabilní jednotku s velkou shodou hranic. Proto bylo zvoleno jako modelové území dnešního POÚ Doksy. Správní kontinuita Dubé a Doks je patrná již od správní reformy v roce 1949.

[83] Problematické to je tam, kde bylo nutné zvolit s ohledem na kontinuitu správy větší území, které v sobě v současné době zahrnuje více obvodů POÚ (Rokycany, Březnice). Některá území musela být posuzována individuálně a také v širším kontextu, proto se při charakteristice vývoje těchto území setkáváme i s územími, která nejsou dnes součástí příslušných územních celků (Moravská Třebová a Svitavy).

Tab. č. 8: **Fáze instucionalizace regionu podle A. Passiho (1986).** Zdroj: vlastní zpracování.

Pozn.: Jednotlivá modelová území jsou řazena abecedně. Vysvětlení zkratek: PO – politický okres, SO – soudní okres, O – okres v letech 1949–1960, Oú – okres 1960–2002, POÚ – pověřený obecní úřad, ORP – obec s rozšířenou působností.

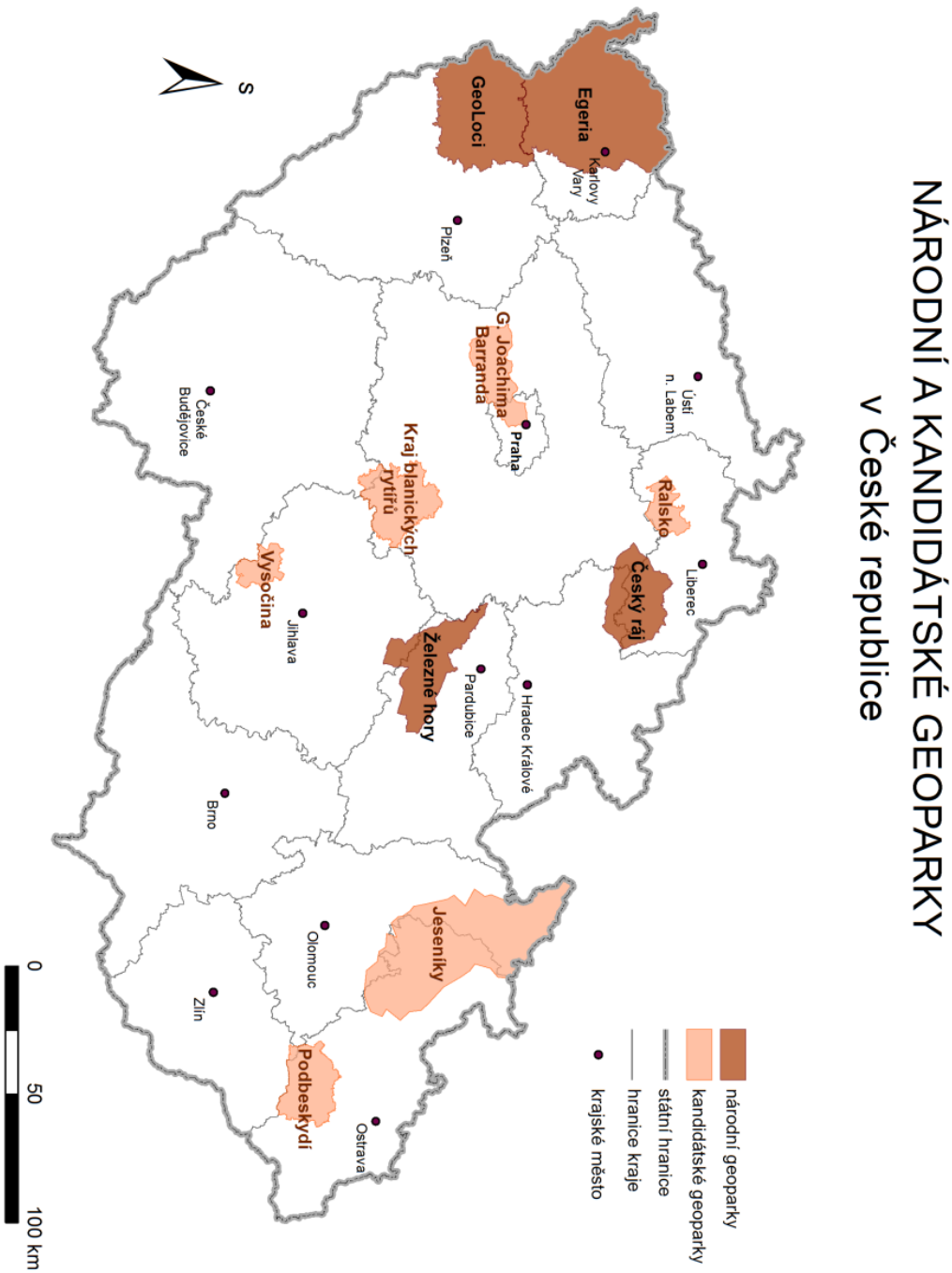
Administrativní centrum	**Tvar (institucionální vymezení regionu 1850–2014)**	**Symbolický tvar regionu Název (logo) přirozené jednotky, symbol, logo**	**Institucionalizace regionu (MAS, mikroregion, CHKO, turistická oblast, geopark, přírodní park)**	**Povědomí o regionu (regionální značka, dominanta, vnější, vnitřní)**
Blatná	PO/O/ORP	Blatensko		Zámek Blatná, rybníky
Březnice	SO/POÚ	Březnicko/Jižní Brdy	Přírodní park Třemsín	Brdy, Třemšín, Zámek Březnice
Bystřice nad Pernštejnem	SO/ORP	Bystřicko/Horácko	Přírodní park Svratecká hornatina	Hrad Pernštejn
Čáslav	PO/O/ORP	Čáslavsko		Hrob Jana Žižky
Česká Kamenice	SO/POÚ	Českokamenicko		Sklářství, Čedičové varhany
Dačice	PO/O/ORP	Dačicko/Česká Kanada Jihozápadní Morava	Přírodní park Česká Kanada	Kostka cukru
Dubá (Doksy)	PO/O/POÚ	Máchův Kraj/Dubsko	CHKO Kokořínsko	Hrad Bezděz, Máchovo jezero
Horažďovice	SO/O/ORP	Horažďovicko		Otava, hrad Prácheň
Humpolec	PO/O/ORP	Humpolecko/Zálesí		Dálnice D1
Chotěboř	PO/O/ORP	Chotěbořsko/Železné Hory	CHKO Železné Hory, Geopark Železné hory	Údolí Doubravy
Jablonné v Podještědí	PO/POÚ	Kraj sv. Zdislavy	Lužické Hory	Sv. Zdislava, hrad Lemberk, Ještěd
Jemnice	SO/POÚ	Jemnicko	MAS Jemnicko	Slavnost Barchan
Jesenice	SO/POÚ	Jesenicko	Přírodní park Jesenicko	Pěstování chmele
Kadaň	PO/O/ORP	Kadaňsko		Pánevní oblast
Ledeč nad Sázavou	PO/O/POÚ	Ledečsko/Střední Posázaví/ Melechovsko		Stvořidla, Sázava
Loket	PO/POÚ	Loketsko		Historický kraj, hrad Loket, Ohře
Mladá Vožice	SO/POÚ	Mladovožicko/ Česká Sibiř	MAS Krajina Srdce	
Mnichovo Hradiště	PO/O/ORP	Mnichovohradištsko/ Český ráj	CHKO Český ráj, Geopark Český ráj	Mužský, Drábské světničky
Moravská Třebová	PO/O/ORP	Moravskotřebovsko/ Hřebečsko	Turistická Oblast Českomoravské pomezí, přírodní park Bohdalov–Hartinkov	
Nový Bydžov	PO/O/ORP	Novobydžovsko/ Pocidliní		
Planá	PO/POÚ		Geoparky Geo loci a Egregia	
Podbořany	PO/O/ORP	Podbořansko		Pěstování chmele, Volynští Češi

Administrativní centrum	Tvar (institucionální vymezení regionu 1850–2014)	Symbolický tvar regionu Název (logo) přirozené jednotky, symbol, logo	Institucionalizace regionu (MAS, mikroregion, CHKO, turistická oblast, geopark, přírodní park)	Povědomí o regionu (regionální značka, dominanta, vnější, vnitřní)
Rokycany	PO/O/Oú/ORP	Rokycansko	Přírodní parky Kornatický potok a Radeč	Rokycany
Rokytnice v Orl. horách	SO/POÚ		CHKO Orlické hory	Kostel Neratov
Sobotka	SO/POÚ	Sobotecko/Český ráj/ panství Podkost	CHKO Český ráj Geopark Český ráj	Zámek Humprecht, Hrad Kost
Žamberk	PO/O/ORP	Žamberecko	CHKO Orlické hory	Zemská brána
Železný Brod	SO/ORP	Železnobrodsko/ Střední Pojizeří	Přírodní park Maloskalsko	Údolí Jizery
Žlutice	PO/POÚ	Žluticko	MAS Vladař	Hora Vladař, Zámek Valeč

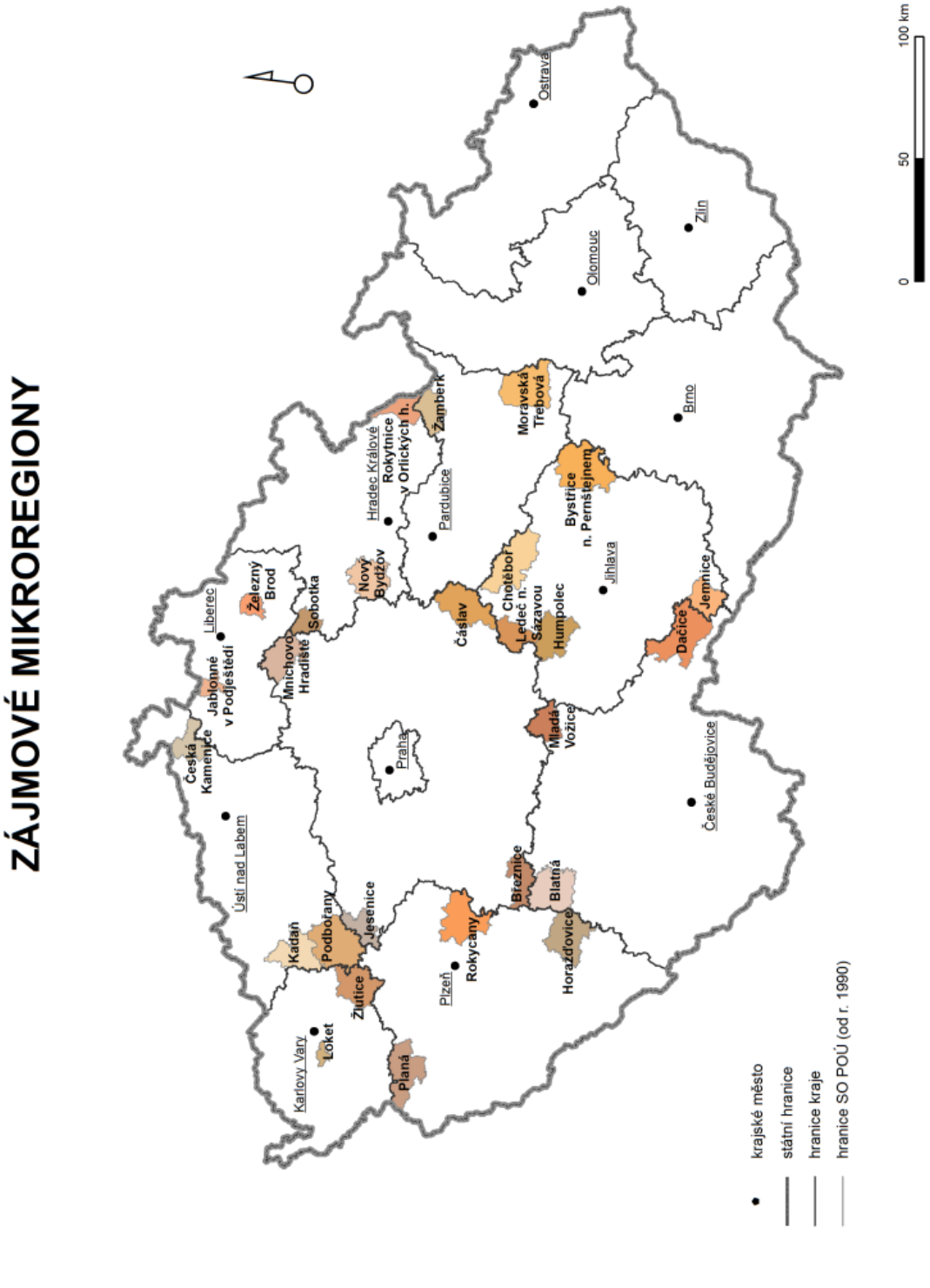
Z analýzy 28 zájmových území je patrná jejich odlišnost a postavení v procesu formování regionální identity. Zatímco některé mikroregiony jsou tvořeny přirozenými a svébytnými jednotkami a můžeme u nich zaznamenat všechny výše zmíněné fáze formování regionu (Březnice, Dačice, Jemnice, Sobotka, Mladá Vožice, Mnichovo Hradiště, Žlutice) u jiných některé (název regionu, symbol regionu nebo společná instituce) chybí – Česká Kamenice, Kadaň, Loket, Planá. To by mohlo naznačovat jejich částečnou neukotvenost v regionálním systému. Většina z námi vybraných zájmových území/regionů je však vnímána jako poměrně dobře zakotvená část prostorové struktury společnosti i bez ohledu na to, že jim chyběla správní funkce minimálně v období od roku 1960 do roku 1990.

Každé z osmadvaceti zájmových území je v další části této kapitoly charakterizováno z hlediska územněsprávních změn a jejich příčin. Je představeno zejména z pohledu územních jednotek a center, ke kterým spádovalo v různých vývojových etapách především s ohledem na změny správních hranic. V úvodu je zdůrazněna poloha území a vztah k nadřazeným správním centrům, dále jeho vývojová specifika, která mají většinou svůj původ v širších souvislostech společenského, hospodářského a politického vývoje, v poloze daného území, jeho postavení v rámci systému osídlení a často v celkově složitém historickém vývoji zejména po roce 1945 a vztazích v území. Právě projevy těchto souvislosti mohou vést ke vzniku a dalšímu posilování perifernosti. K interpretaci projevů jsou využita rovněž grafická zobrazení, a to jak ve formě schémat vývoje správy a hierarchických vztahů v území od roku 1850 do současné doby, tak především v rekonstrukčních mapách správního členění v daném území a v jeho širším zázemí, které zachycují změny správních hranic a správních jednotek a jejich stabilitu v období moderních správních dějin po roce 1868.

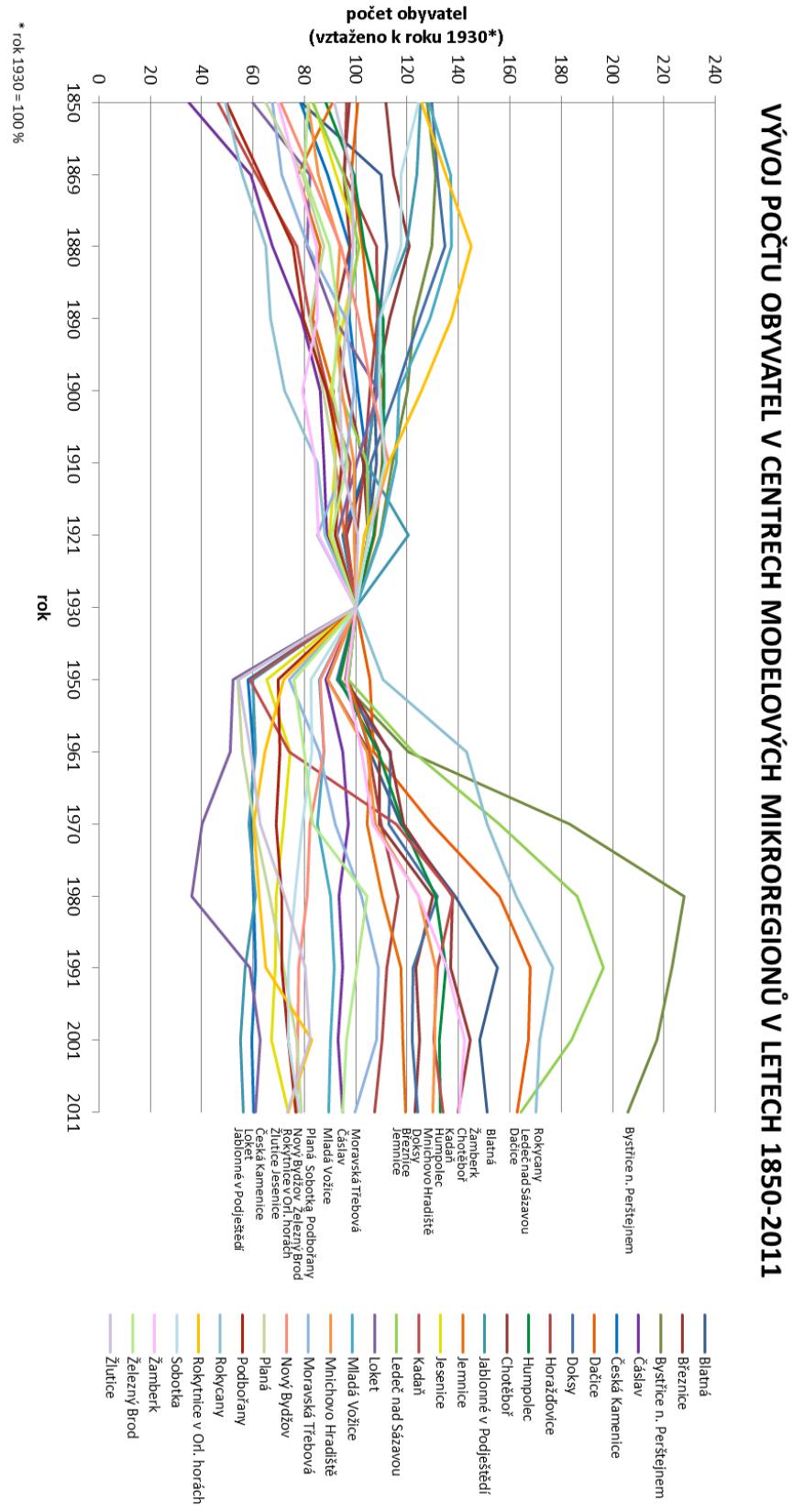
Mapa č. 26: **Geoparky v České republice.** Zdroj: vlastní zpracování.

Mapa č. 27: **Zájmové mikroregiony.** Zdroj: vlastní zpracování.

Graf č. 4: **Vývoj počtu obyvatel v centrech zájmových mikroregionů 1850–2011**.
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010); Růžková, Škrabal a kol. (2006); FSÚ (1978).

Samotné změny správního členění jsou řešeny pomocí jednotlivých schémat s významnými časovými mezníky ve vývoji územní správy na daném území. Vždy je uvedena správní příslušnost k obdobím počátku jednotlivých reforem správy, tedy k rokům 1850, 1855, 1868, 1920, 1949, 1960, 1990, 2001 a 2003, dále pak k roku 1930 jako referenčnímu roku, ke kterému máme přesné vrstvy hranic územních jednotek zpracovaných v GIS. Ve schématech je naznačen i hlavní vývoj v období 1938 resp. 1938 až 1945. Poté jsou zaznamenány další specifické mezníky pro dané území, kdy došlo k výrazným změnám správního členění. Z hlediska struktury jsou představeny všechny hierarchické úrovně správy od nejvyšší tedy zemské přes mezoregionální (krajskou a župní, krajské soudy) až po mikroregionální (okresy, politické, soudní, smíšené okresy, ORP a POÚ) podle příslušných období. Je zde zohledněn výkon veřejné správy a soudní správy.

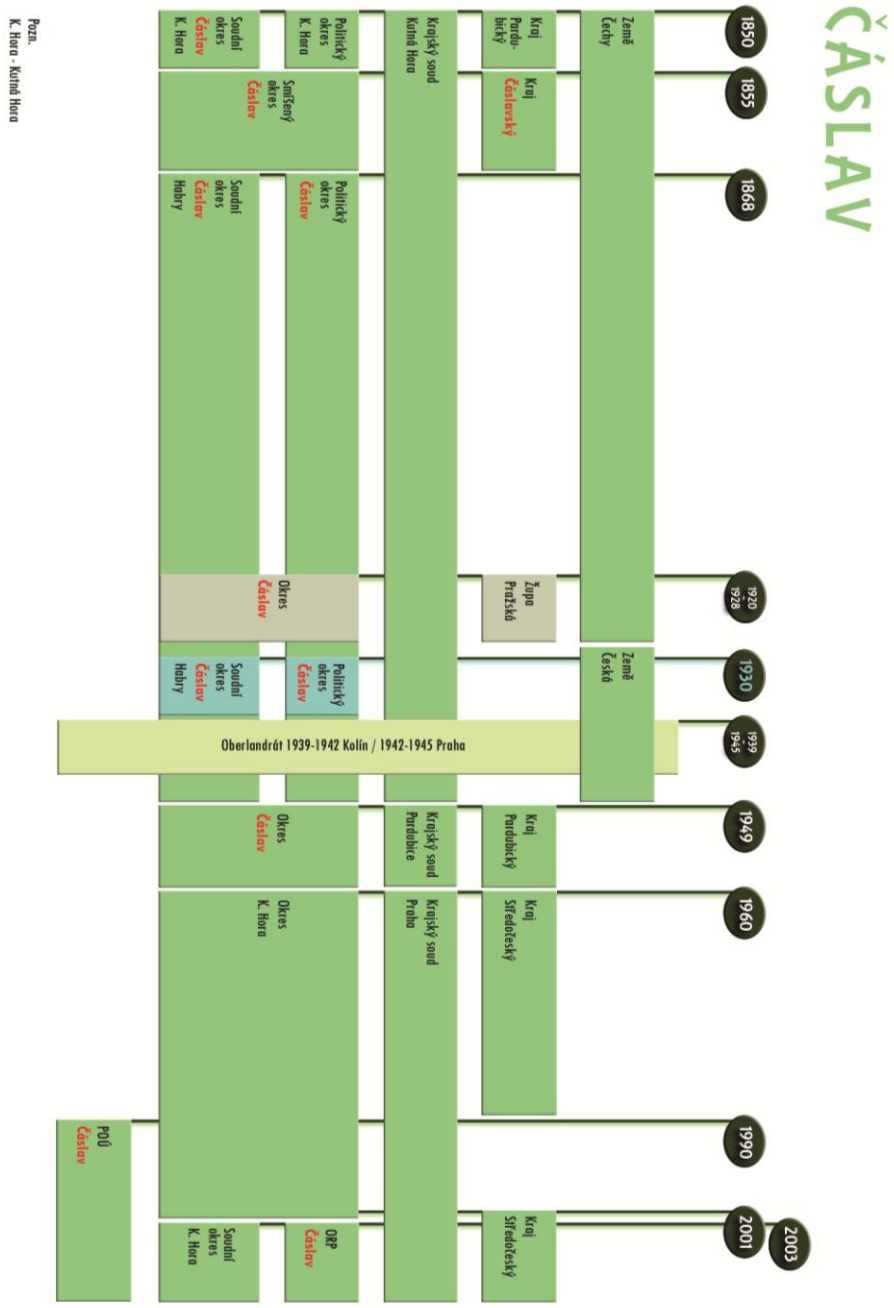
Rekonstrukční mapy se správními hranicemi zachycenými v prostředí GIS jsou výsledkem metodiky, která je blíže vysvětlena v kapitole 2. 1. Ve všech mapách jsou zachyceny hranice žup ve stavu k roku 1920, krajských soudů, politických a soudních okresů ve stavu k roku 1930, dále okresů a krajů z období 1949–1960 a okresů a krajů 1960–1990 resp. 2002, obvodů ORP a POÚ. Z důvodu neexistence digitalizovaných hranic není v mapách zaznamenáno detailně starší období, tedy správní jednotky existující před rokem 1868 a v období 1938/1939 až 1945, to je však zachyceno ve schématech správních změn a také v textech u jednotlivých zájmových území. V mapách jsou zachyceny všechny změny správního členění, které nastaly v letech 1868 až 1930 resp. v pozdějším období až do současné doby. Podkladem rekonstrukčních map zájmových území jsou digitální vrstvy obcí k roku 2003.

2.2.2. Analýza jednotlivých zájmových území

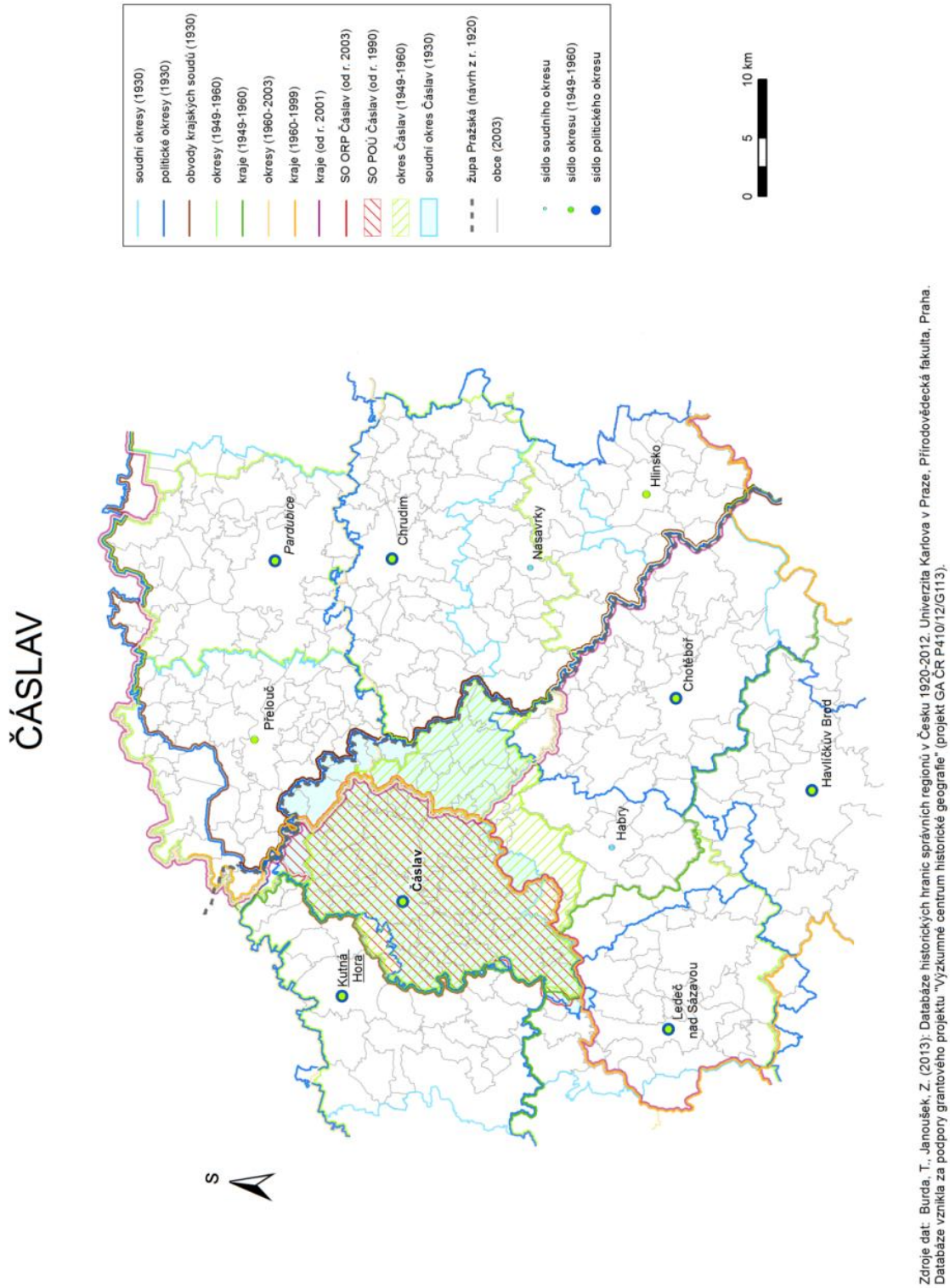
2.2.2.1. Středočeský kraj

Čáslav

Obr. č. 8: **Čáslav: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 28: **Čáslav.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území se nachází na rozhraní tří krajů ve Středolabské tabuli – na rozhraní Středních Čech, Kraje Vysočina a Pardubického kraje. Čáslavsko spádovalo v minulosti z větší části přímo na Prahu, ale až do roku 1960 se jeho územně správní příslušnost měnila a stejně tak se proměňoval i význam správní funkce jeho centra. Správním centrem byly pro Čáslavsko především Pardubice. Soudní okres Čáslav vznikl v roce 1850 jako součást politického okresu Kutná Hora v Pardubickém kraji, předtím od roku 1751 až do roku 1849 byla Čáslav krajským městem a sídlem stejnojmenného kraje (správní tradice Čáslavi je však daleko starší a spadá až do 15. století, kdy město bylo mimo jiné místem konání Čáslavského sněmu). Kraj byl obnoven v roce 1855 (ve velmi podobných hranicích jako v letech 1751 až 1849 – srov. mapy č. 1 a č. 3) a skládal se ze 14 smíšených okresů, které do té doby byly součástí Pardubického a Pražského kraje. Po zrušení krajů v roce 1868 vznikl nový politický okres Čáslav, který zahrnoval také soudní okres Habry a tento stav vydržel v podstatě až do roku 1949. Změna spádovosti k vyšším správním celkům nastala po s vybudování železnice Kolín–Havlíčkův Brod a dále na Prahu a Vídeň (1869), která navazovala na císařskou silnici. Ta vedla ve směru velmi staré tzv. Haberské stezky. V návrhu župního členění již Čáslavský okres patřil do Pražské župy.

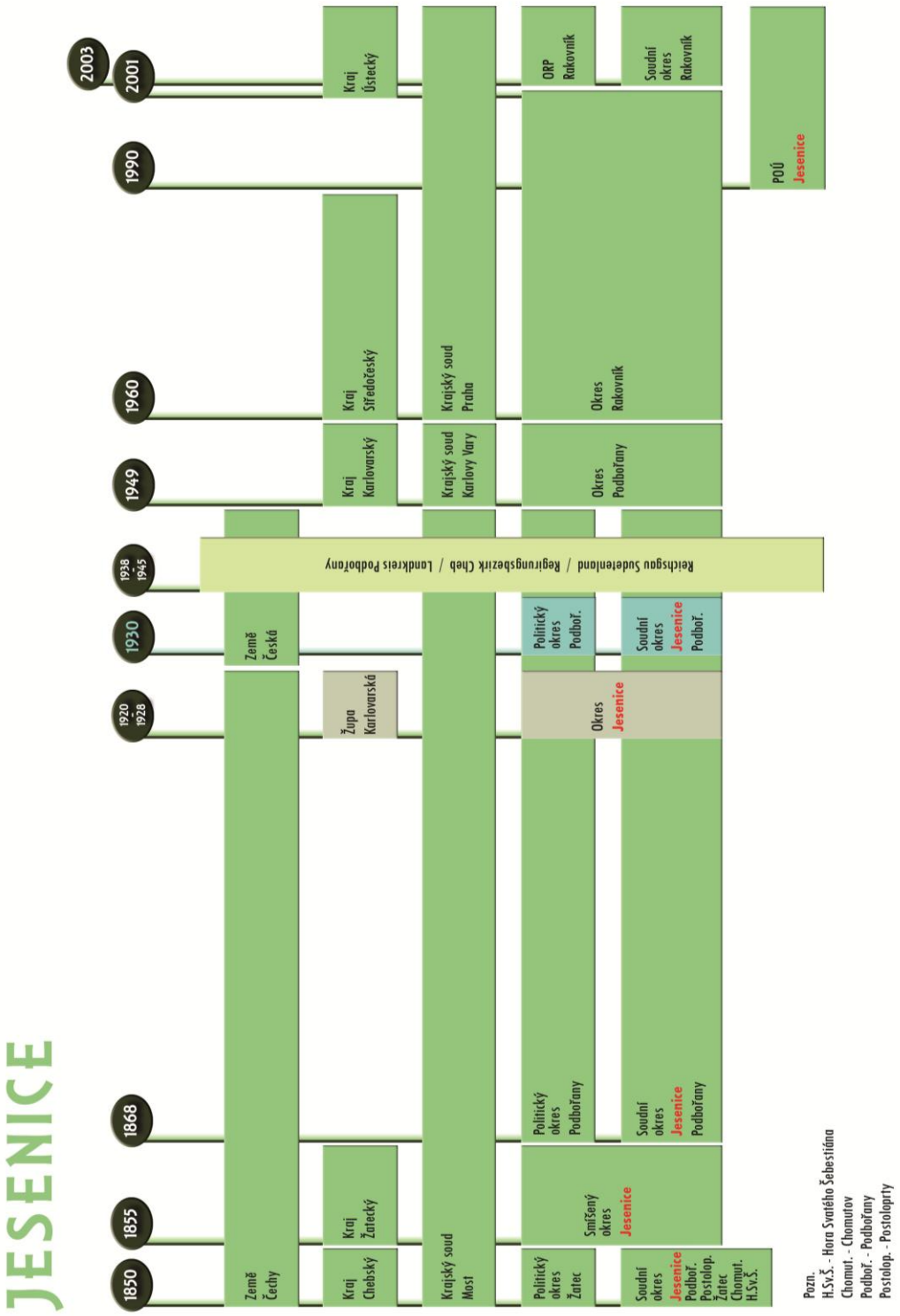
V roce 1949 při reformě správy došlo ke změně hranic okresu Čáslav a k odtržení území na jihu, tedy na většině soudního okresu Habry, který se stal součástí okresu Chotěboř a stejně jako okres Čáslav patřil do Pardubického kraje.

Po správní reformě v roce 1960 ztratila Čáslav svoji správní funkci. Většina území čáslavského okresu byla přičleněna k okresu Kutná Hora ve Středočeském kraji. Pouze zbytek Haberska spolu s okolím Golčova Jeníkova byl připojen k okresu Havlíčkův Brod a Třemošnice se stala součástí okresu Chrudim (oba ve Východočeském kraji). Teprve po roce 1990 zřízením POÚ došlo k obnovení správní funkce Čáslavi, v roce 2003 byla zřízen ORP Čáslav ve Středočeském kraji.

Čáslav ztratila postavení okresního města ve prospěch lépe položené (vůči území nového okresu) a populačně větší Kutné Hory, a také kvůli svému začlenění do Středočeského kraje. Čáslavsko se tak kvůli těmto změnám ocitlo ve vnitřní periferii na rozhraní Středočeského a Východočeského kraje, i když řada sociogeografických charakteristik tomu neodpovídala. Negativní jevy se začaly projevovat zejména až po roce 1960 (depopulace centra viz graf č. 4) – lze identifikovat přímou souvislost se ztrátou správní funkce centra.

Jesenice

Obr. č. 9: **Jesenice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

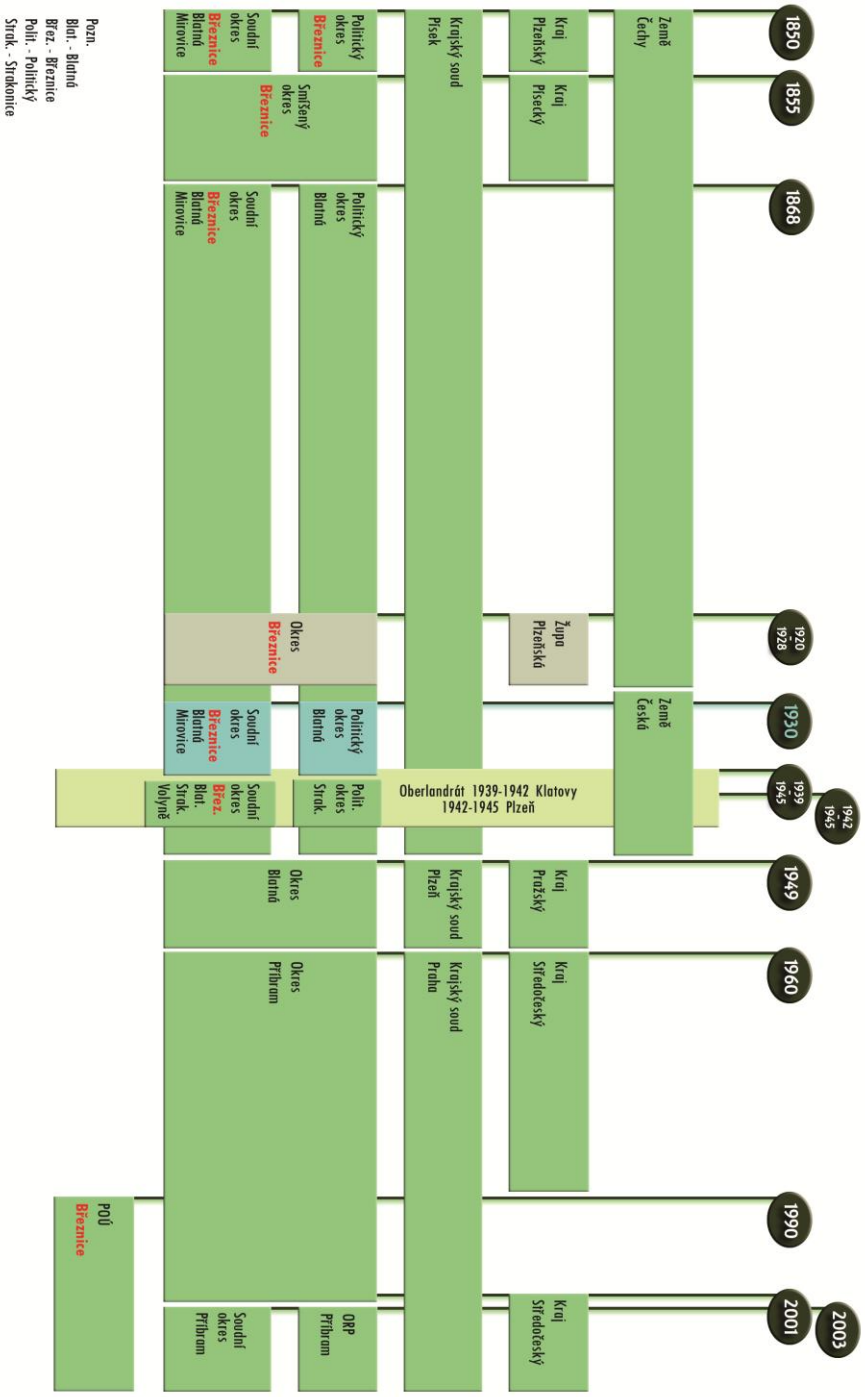
Mapa č. 29: **Jesenice.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

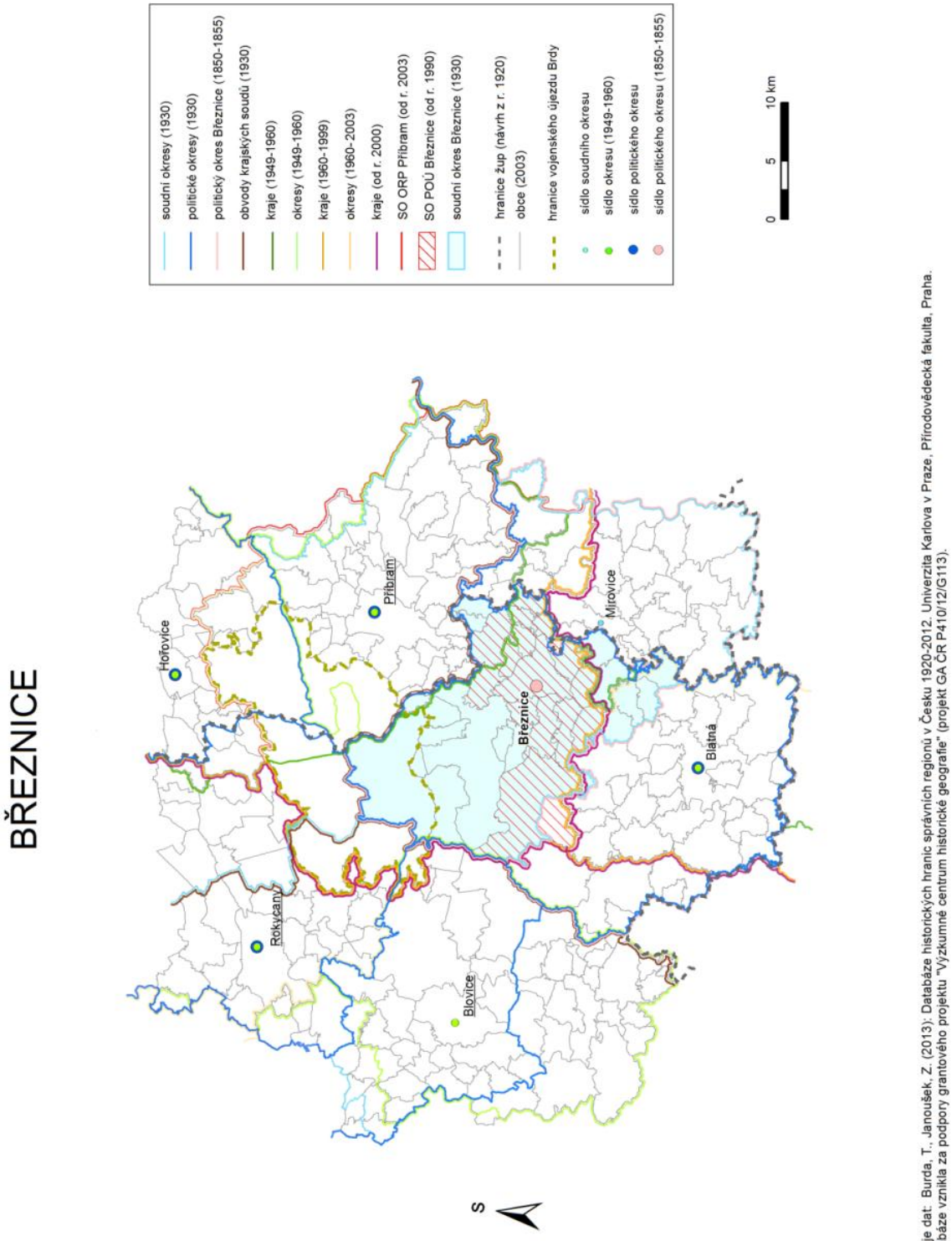
Území se nachází v Jesenické pahorkatině na rozhraní Středočeského, Plzeňského a Ústeckého kraje. Jesenicko vykazuje po roce 1949 problematickou spádovost k vyšším správním celkům. V současné době má unikátní polohu v blízkosti čtyř vyšších územních celků v rozsáhlé vnitřní periferii na západočesko-středočeském pomezí a také v blízkosti bývalé česko-německé jazykové hranice. Zatímco v roce 1880 zde žilo 95 % Němců, v roce 1930 už to bylo jen 78 %, Češi se koncentrovali na východě území. Až do roku 1949 se ze správního hlediska jednalo o poměrně stabilní území, které bylo součástí politického okresu Podbořany, a v průběhu doby docházelo jen k drobným úpravám správních hranic soudního okresu. Jeho východní hranice pak byla zároveň hranicí župy a obvodu krajského soudu. Posun správní hranice západním směrem po roce 1949 je jedním z projevů růstu regionální působnosti Prahy. Při reformě v roce 1949 většina území zůstala součástí okresu Podbořany v Karlovarském kraji, jen nejzápadnější části bývalého soudního okresu byly začleněny k okresu Rakovník v Pražském kraji a nejižnější části území pak k okresu Plasy v Plzeňském kraji. Postupné rozdělení a změna spádovosti centra pokračovala po roce 1960, kdy většina Jesenicka spolu s centrem přešla do okresu Rakovník. Území na východě a přešla na severu do okresu Louny v Severočeském kraji. Důvodem bylo také nedostatečné dosídlení tohoto území i přes poměrně dobrou dopravní polohu v blízkosti silnice Karlovy Vary – Praha a převaha venkovského osídlení se zemědělskou funkcí (významná chmelařská oblast) i dalším vývojem a charakteristikami se Jesenicko řadí k vnitřním periferiím při hranicích Středních Čech (v roce 1930 byla hustota zalidnění 62 obyv./km^2 a v roce 1947 jen 40 obyv./km^2). Důsledkem správních změn je neexistence územního propojení mezi Středočeským a Karlovarským krajem (jako tomu bylo v letech 1949 až 1960) a naopak společná hranice Ústeckého a Plzeňského kraje. V současné době neleží žádná část bývalého soudního okresu Jesenice v Karlovarském kraji. Jesenicku je věnována větší pozornost z hlediska jeho dopravní obslužnosti v kapitole 2. 3.

Březnice

Obr. č. 10: **Březnice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

BŘEZNICE
1850
1855
1868
1920 1928
1930
1939 1945
1942 1945
1949
1960
1990
2001
2003
Země České
Kraj Plzeňský
Kraj Pražský
Kraj Středočeský
Župa Plzeňská
Okres Březnice
Okres Blatná
Okres Příbram
Krajský soud Plzeň
Krajský soud Praha
Oberlandrát 1939-1942 Klatovy 1942-1945 Plzeň
Politický okres Březnice
Politický okres Blatná
Politický okres Strak.
Soudní okres Březnice
Soudní okres Blatná
Soudní okres Mirovice
Soudní okres Blat. Volyně
Soudní okres Příbram
Smíšený okres Březnice
Soudní okres Březnice Blatná Mirovice
Soudní okres Březnice Březnice Blatná Mirovice
Soudní okres Březnice Blatná Mirovice
Soudní okres Březnice Březnice Blatná Mirovice
Soudní okres Březnice Březnice Blatná Mirovice
Soudní okres Březnice

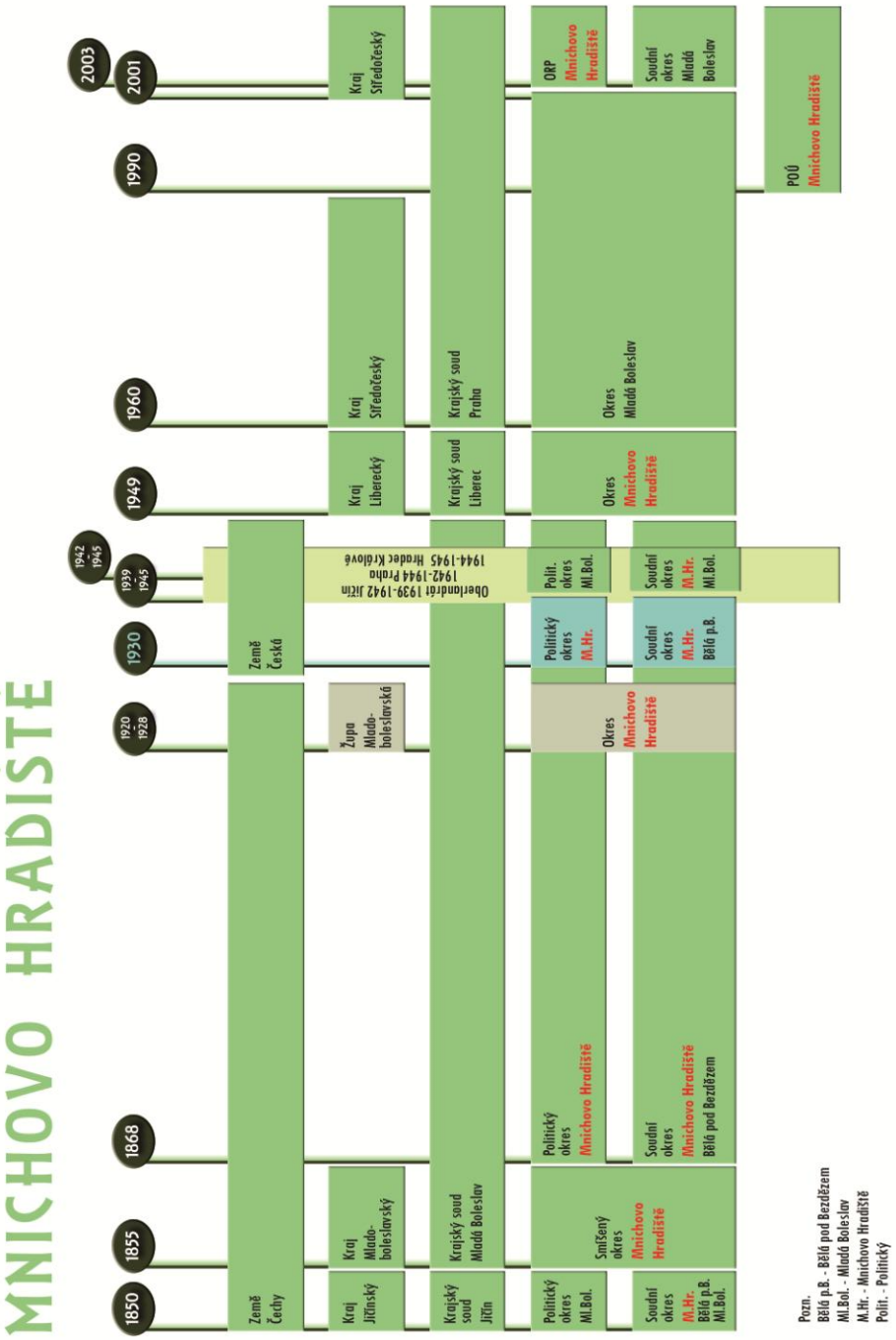
Mapa č. 30: **Březnice.**

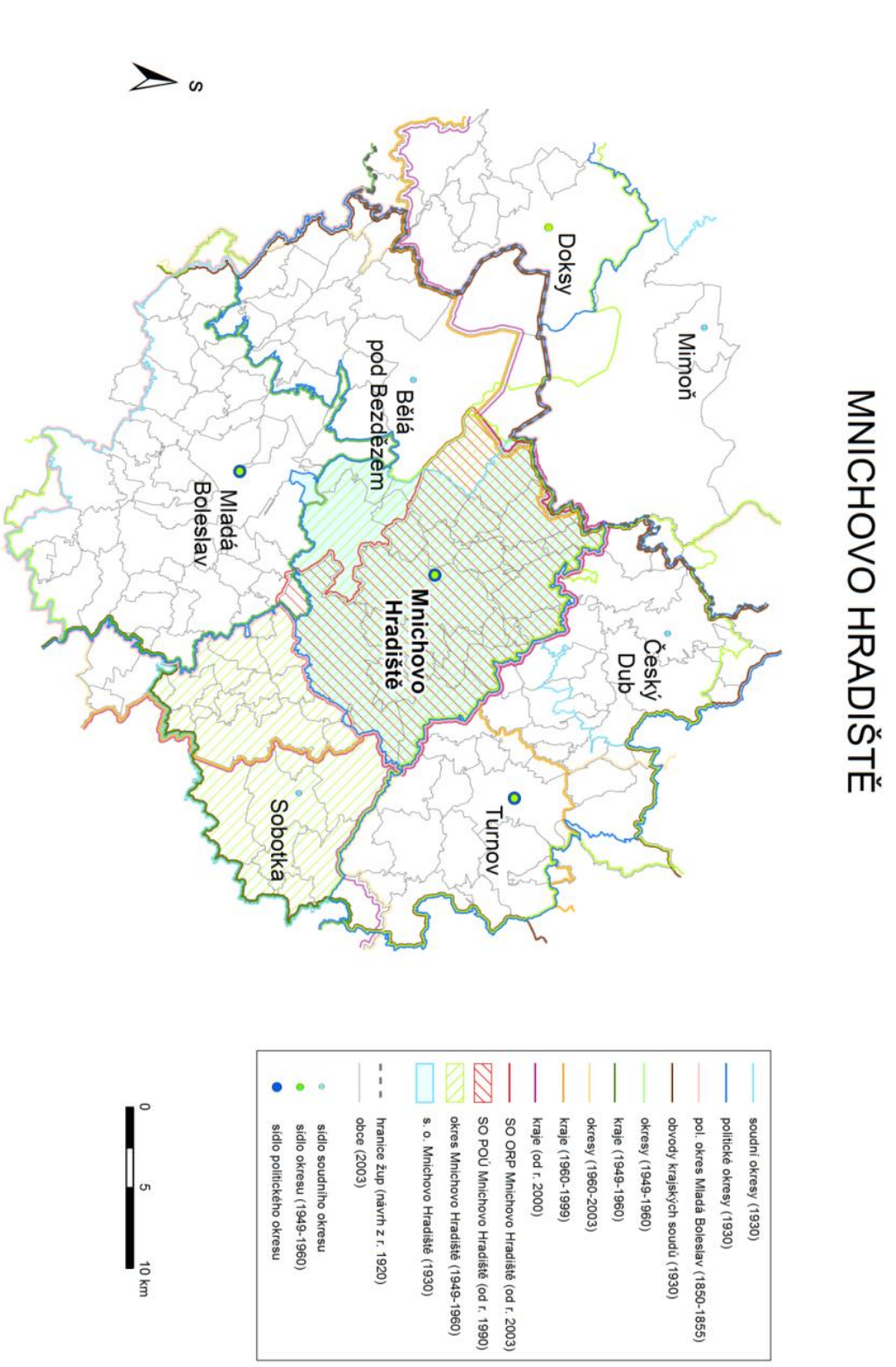
Území se rozkládá na přechodu Brd do Blatenské pahorkatiny na rozhraní Středočeského, Plzeňského a Jihočeského kraje. Samotné Březnicko bylo před rokem 1850 sídlem rozsáhlého panství. Také v nové správní soustavě byla Březnice sídlem politického okresu a okresního hejtmanství, v roce 1868 po obnově systému politických okresů, však díky změně především v dopravě, ve struktuře ekonomiky i systému osídlení, došlo k přesunu sídla politického okresu do Blatné. Březnice zůstala pouze sídlem soudního okresu. K další změně došlo v období 1942–1945 kdy byl politický okres Blatná zrušen a území soudního okresu Březnice bylo přiřazeno k politickému okresu Strakonice. Samotné území soudního okresu zůstalo stabilní prakticky až do roku 1949, kdy Březnice definitivně přišla o svoji správní funkci a území Březnicka bylo rozděleno mezi Středočeský, Jihočeský a Západočeský kraj. Poloha na rozhraní tří krajů vydržela i přes reformy na přelomu tisíciletí. Znakem oslabení významu Březnice je kromě výrazného snížení počtu obyvatel centra i pokles hustoty zalidnění (v roce 1869 – 68 obyv./km^2, v roce 1930 – 56 obyv./km^2 a v roce 1947 – 46 obyv./km^2). Důsledkem pak bylo v roce 1990 zřízení dvou POÚ na území bývalého soudního okresu, tedy kromě POÚ Březnice i POÚ Rožmitál pod Třemsínem. Periferní poloha Březnicka, blízkost vojenského újezdu Brdy a jeho příslušnost k vnitřní periferii na hranicích Středních Čech se projevuje v mnoha socioekonomických charakteristikách (míra nezaměstnanosti, růst rekreační funkce, horší dopravní dostupnost, nízká hustota zalidnění). Právě výzkumy zaměřené na proměnu území, sociální a lidský kapitál mohou odhalit příčiny vzniku vnitřní periferie na Březnicku. Mikroregionu je věnována větší pozornost z hlediska jeho dopravní obslužnosti v kapitole 2. 3.

Mnichovo Hradiště

Obr. č. 11: **Mnichovo Hradiště: schéma správního** vývoje (od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 31: **Mnichovo Hradiště.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

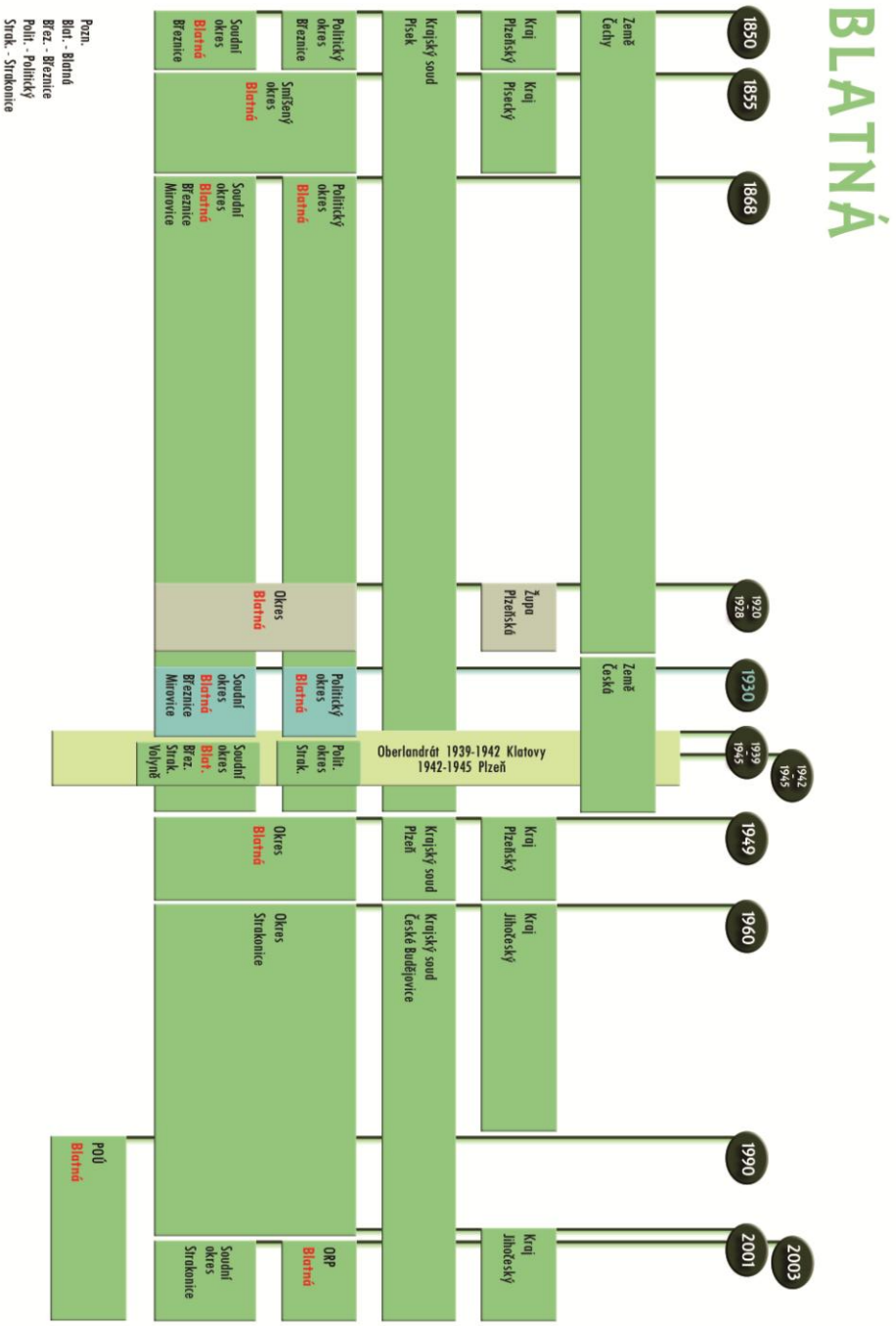
Území se rozkládá na rozhraní Pojizerské tabule a Jičínské pahorkatiny na severu Středočeského kraje na hranicích s Libereckým a Královéhradeckým krajem. Mnichovohradištsko je příkladem území na spojnici vyšších územně správních celků v blízkosti jazykové hranice a měnilo poměrně často nejen svoji příslušnost k hierarchicky nadřazeným správním celkům, ale i své hranice především při reformě v roce 1949 (v období 1850–1938 došlo k několika spíše menším změnám hranic). Po roce 1960 zcela ztratilo svoji správní funkci. Hranice okresu se měnila poměrně často, ale naopak průběh severní hranice vůči okresu Turnov je stabilní a dnes tvoří krajskou hranici mezi Středočeským a Libereckým krajem. Území hlavně ve své centrální části nenese příliš znaků vnitřní periferie, má dobrou dopravní polohu i další socioekonomické charakteristiky, jiná je situace na západě regionu na území bývalého soudního okresu Bělá pod Bezdězem, který byl národnostně smíšený a část jeho území byla v roce 1938 připojena k Německu (20 % Němců), po roce 1945 byla tato část území nedostatečně dosídlena a později byla přeměněna na část vojenského výcvikového prostoru Ralsko. V letech 1942–1945 byl politický okres Mnichovo Hradiště zrušen a jeho území bylo začleněno do politického okresu Mladá Boleslav (Oberlandrát Jičín 1939–1942, Praha 1942–1944, Hradec Králové 1944–1945). V roce 1949 byl zřízen okres Mnichovo Hradiště v Libereckém kraji, k němu bylo připojeno území bývalého území soudního okresu Sobotka z politického okresu Jičín, území soudního okresu Bělá pod Bezdězem bylo naopak připojeno k okresu Doksy. V roce 1960 Mnichovo Hradiště ztratilo správní funkci a bylo připojeno k okresu Mladá Boleslav ve Středočeském kraji (část bývalého okresu Sobotka byla začleněna zpět k okresu Jičín ve Východočeském kraji a naopak se vrátilo okolí Bělé pod Bezdězem z okresu Doksy). Paradoxně tak byl obnoven okres velmi podobný politickému okresu Mladá Boleslav, který existoval již v letech 1850 až 1855. K obnovení správní funkce Mnichova Hradiště došlo v roce 1990 zřízením POÚ a v roce 2003 ve stejných hranicích i ORP. Tento obvod je až na malé výjimky shodný s územím soudního okresu Mnichovo Hradiště.

Problémem se jeví spádování území ORP do centra regionu druhého řádu (Liberec versus Praha), nadřazeným regionem prvního řádu pro Mnichovohradištsko je Mladá Boleslav.

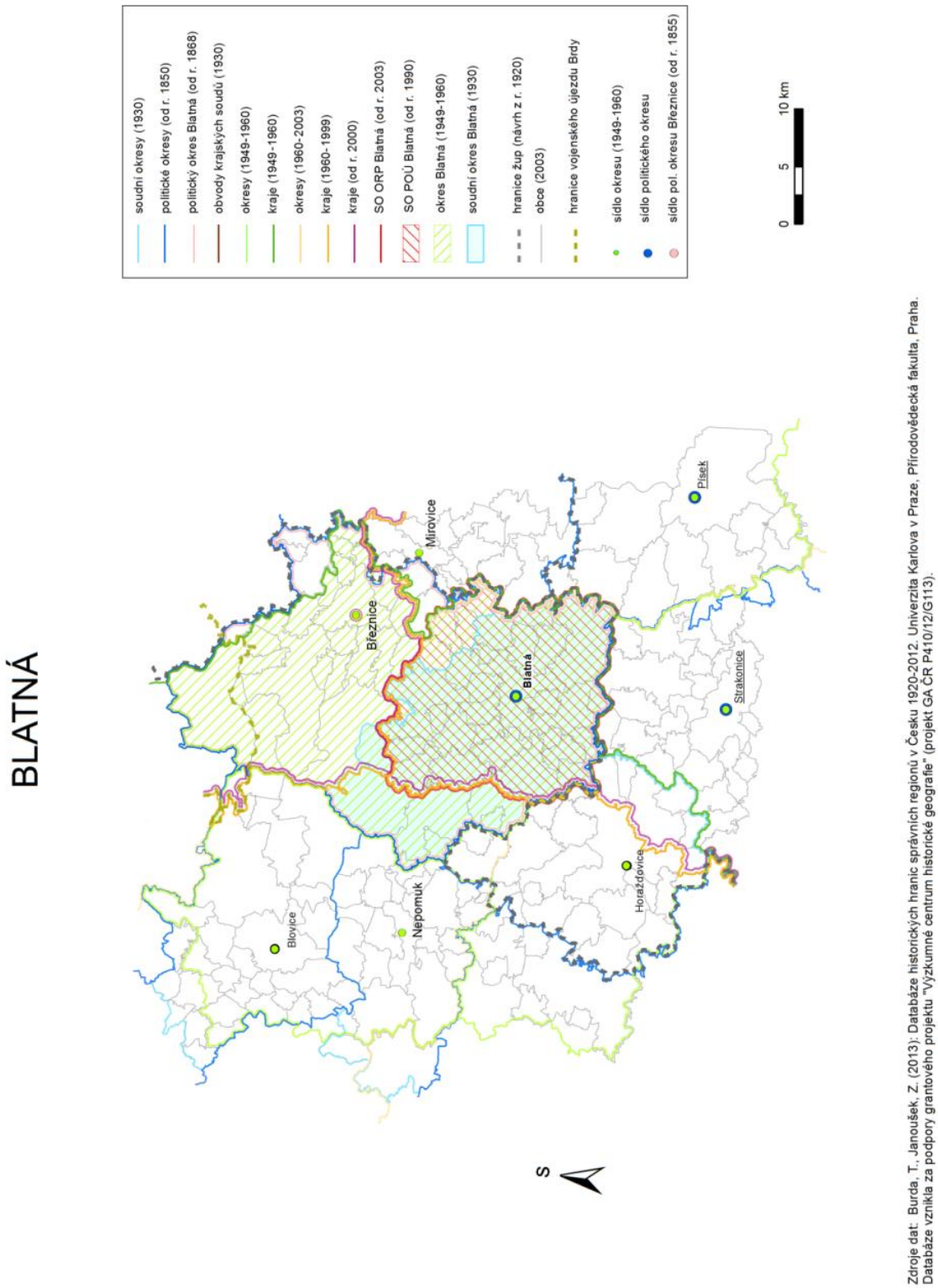
2.2.2.2. Jihočeský kraj

Blatná

Obr. č. 12: **Blatná: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

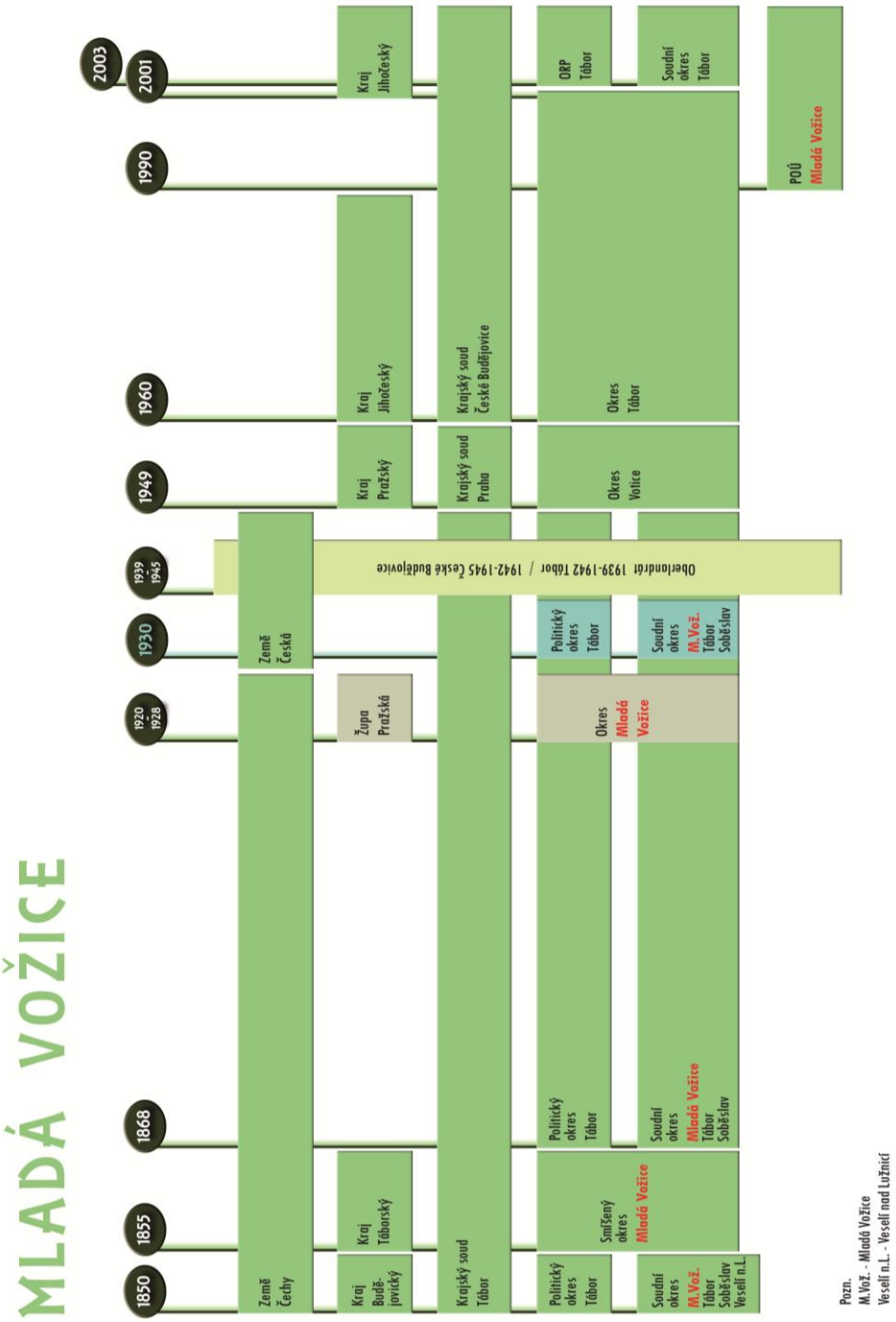
Mapa č. 32: **Blatná.**

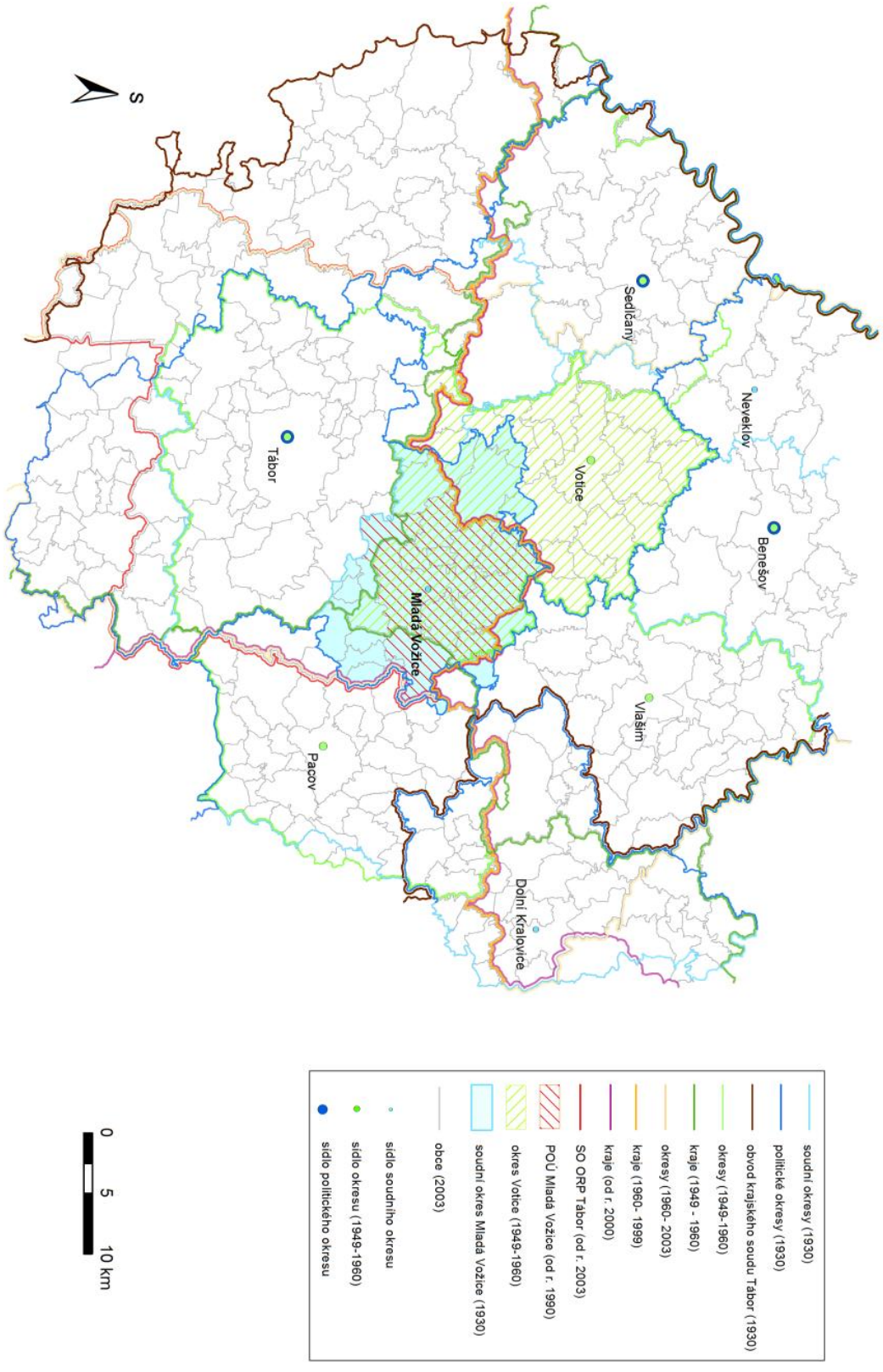
Území leží v Blatenské pahorkatině na severním okraji Jihočeského kraje na hranicích s Plzeňským a Středočeským krajem. Blatensko má nevyhraněnou spádovost k vyšším centrům a osciluje mezi Prahou, Českými Budějovicemi a Plzní. V kontextu územních změn na hierarchicky nižší úrovni se pak jeví jako specifická změna sídla politického okresu, kdy Blatná v roce 1869 nahradila Březnici. V Březnici bylo před rokem 1850 sídlo rozsáhlého panství a v letech 1850–1855 sídlo politického okresu, avšak v polovině 19. století se ocitla mimo hlavní dopravní tahy, které směřovaly na rychleji rostoucí Blatnou. Je to příklad změny správního uspořádání v reakci na vývoj osídlení. Od nového politického okresu byl odtržen soudní okres Mirovice a byl připojen k politickému okresu Písek. Politický okres Blatná přežil i správní reformu v roce 1949 (až na malá území připojené na severu k okresu Příbram a na východě k okresu Milevsko) a jako k vyššímu centru spíše spádoval k Plzni nebo přímo k Praze (výhodná poloha v blízkosti hlavního silničního tahu I/4). Teprve rok 1960 znamenal naprostou změnu územní příslušnosti a tím i změnu směrů dojížďky a také rozpad dosavadního poměrně kompaktního regionu, kterým Blatensko bylo. Došlo k rozdělení celého území mezi tři nově vzniklé kraje. Blatná s okolím byla připojena k okresu Strakonice v Jihočeském kraji, sever (Březnicko) k okresu Příbram ve Středočeském kraji a část území na západě (Kasejovicko) k okresu Plzeň-jih v Západočeském kraji. Podobně byl rozdělen také okres Horažďovice sousedící na jihu s okresem Blatná. Po roce 1990 došlo k obnovení správní funkce centra, když byl vytvořen POÚ Blatná a v roce 2003 ve stejných hranicích také ORP Blatná v Jihočeském kraji. Specifická poloha Blatenska na rozhraní tří krajů i jeho fyzickogeografické i sociogeografické podmínky vykazují typické znaky vnitřní periferie na okraji zájmu vyšších územně správních celků, i přes relativně dobrou dopravní polohu území.

Mladá Vožice

Obr. č. 13: **Mladá Vožice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 33: **Mladá Vožice.**

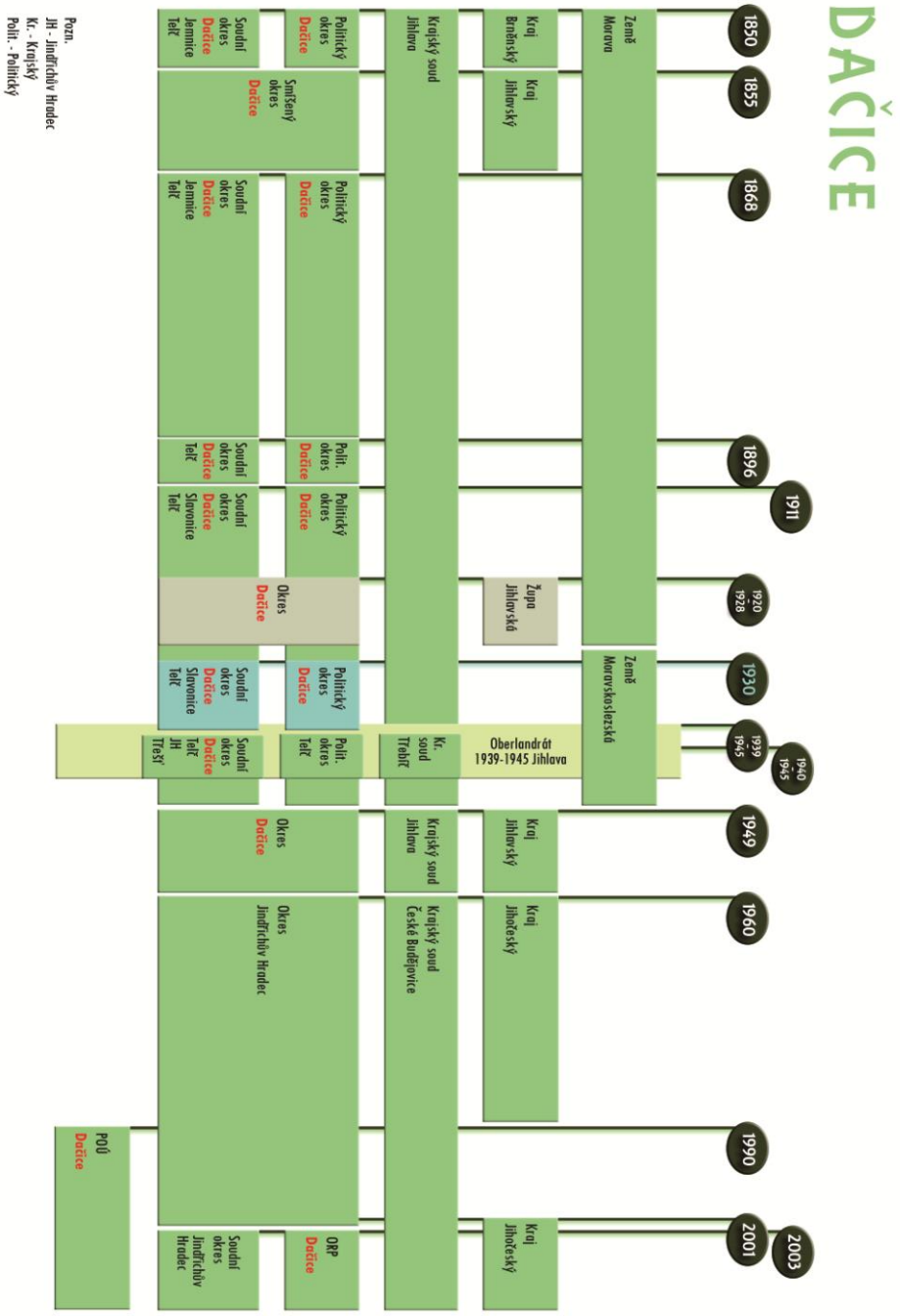
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Jde o poměrně kompaktní mikroregion ve Středočeské pahorkatině na pomezí Středočeského a Jihočeského kraje. Mladovožicko je typickým územím, které nese znaky vnitřní periferie, jako jsou dopravní odlehlost – absence železničního spojení, nižší hustota zalidnění a postupná depopulace (v roce 1869 – 79 obyv/km^2, 1900 – 69 obyv/km^2, 1930 – 59 obyv/km^2, 1947 – 45 obyv/km^2), jeho menší tradiční centrum je jediným městem v území. Dalším typickým znakem Mladovožicka je oscilace mezi hierarchicky vyššími centry (Tábor, Benešov resp. Votice v regionálním resp. Praha a České Budějovice v mezoregionálním měřítku).

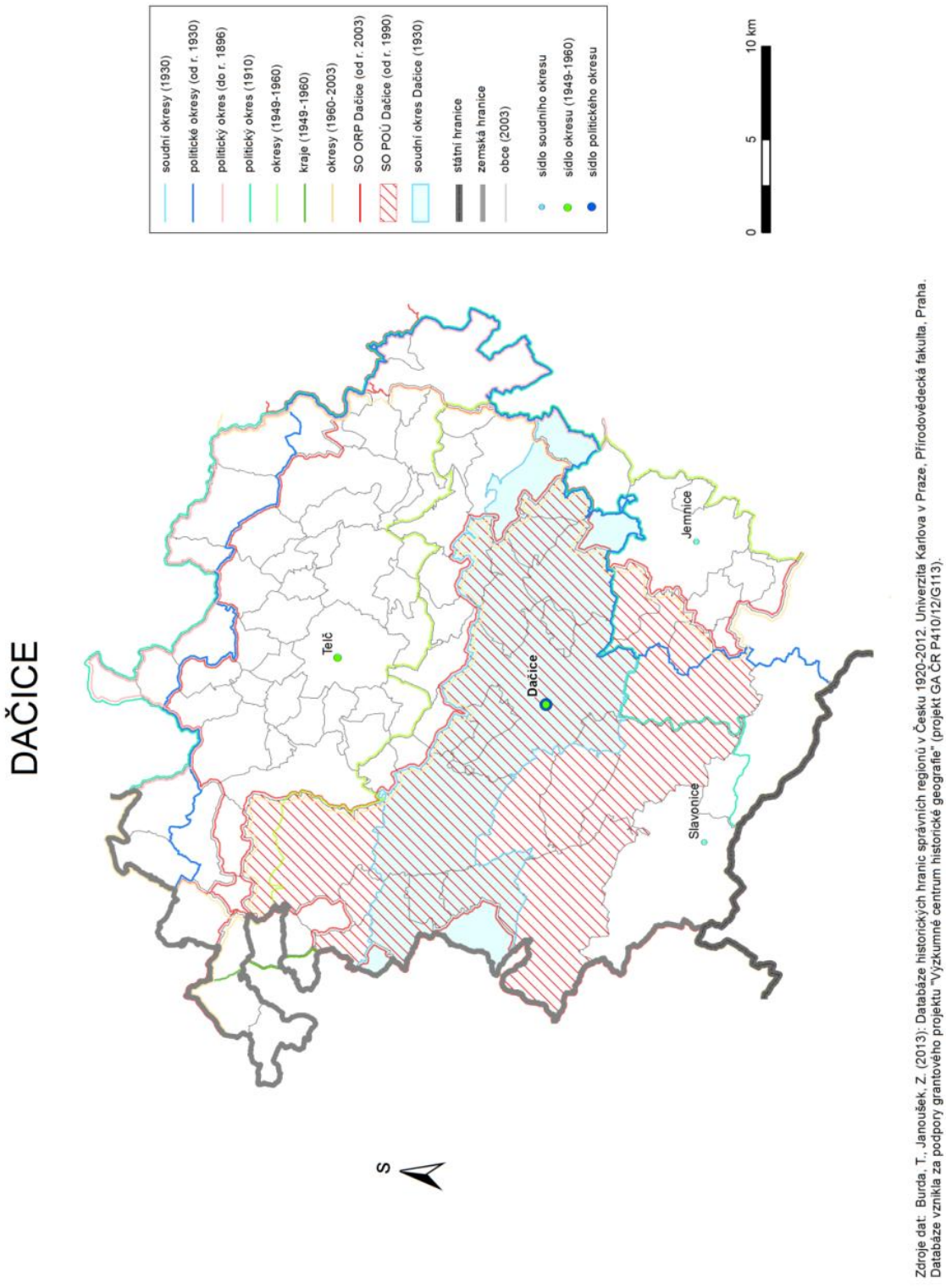
Soudní okres vznikl již v roce 1850 jako součást politického okresu Tábor. Hranice změnil za téměř století své existence pouze jednou v roce 1899. Největší změna správního členění tak přišla v roce 1949, kdy došlo k rozpadu soudního okresu a jeho rozdělení mezi tři okresy a také kraje. Převážná část území spolu s městem Mladá Vožice byla připojena k okresu Votice v Pražském kraji, jižní část území pak k okresu Tábor v Budějovickém kraji a východní část k okresu Pacov v Jihlavském kraji. Toto přetrhání přirozených vazeb v mikroregionu se ukázalo jako velký problém, větší než změna spádovosti na krajské centrum (srovnatelné podmínky dojížďky do Prahy i do Českých Budějovic). Reforma v roce 1960 s sebou většinou přinesla další zánik přirozených mikroregionů a přerušení dosavadních vazeb v sídelním systému, na Mladovožicku však znamenala návrat k původnímu stavu. K obnovení mikroregionu nedošlo, ale většina území se vrátila do okresu Tábor (z území Jihlavského kraje celé, z Pražského kraje bez oblasti na severozápadě s centrem v Miličíně). V roce 1990 byl zřízen pověřený obecní úřad Mladá Vožice, jehož obvod pokrývá velkou část bývalého soudního okresu (s výjimkou Miličínska). Zajímavou se v této oblasti jeví kromě identifikace spádovosti k hierarchicky vyšším celkům, také otázka existence či neexistence základních vazeb v mikroregionu Mladovožicka, včetně částí dnes ležících za krajskou hranicí (dojížďka do škol a za prací, dopravní dostupnost, neformální sdružení MAS či mikroregiony). Mladovožicku je z hlediska jeho dopravní obslužnosti věnována větší pozornost v kapitole 2. 3.

Dačice

Obr. č. 14.: **Dačice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 34: **Dačice.**

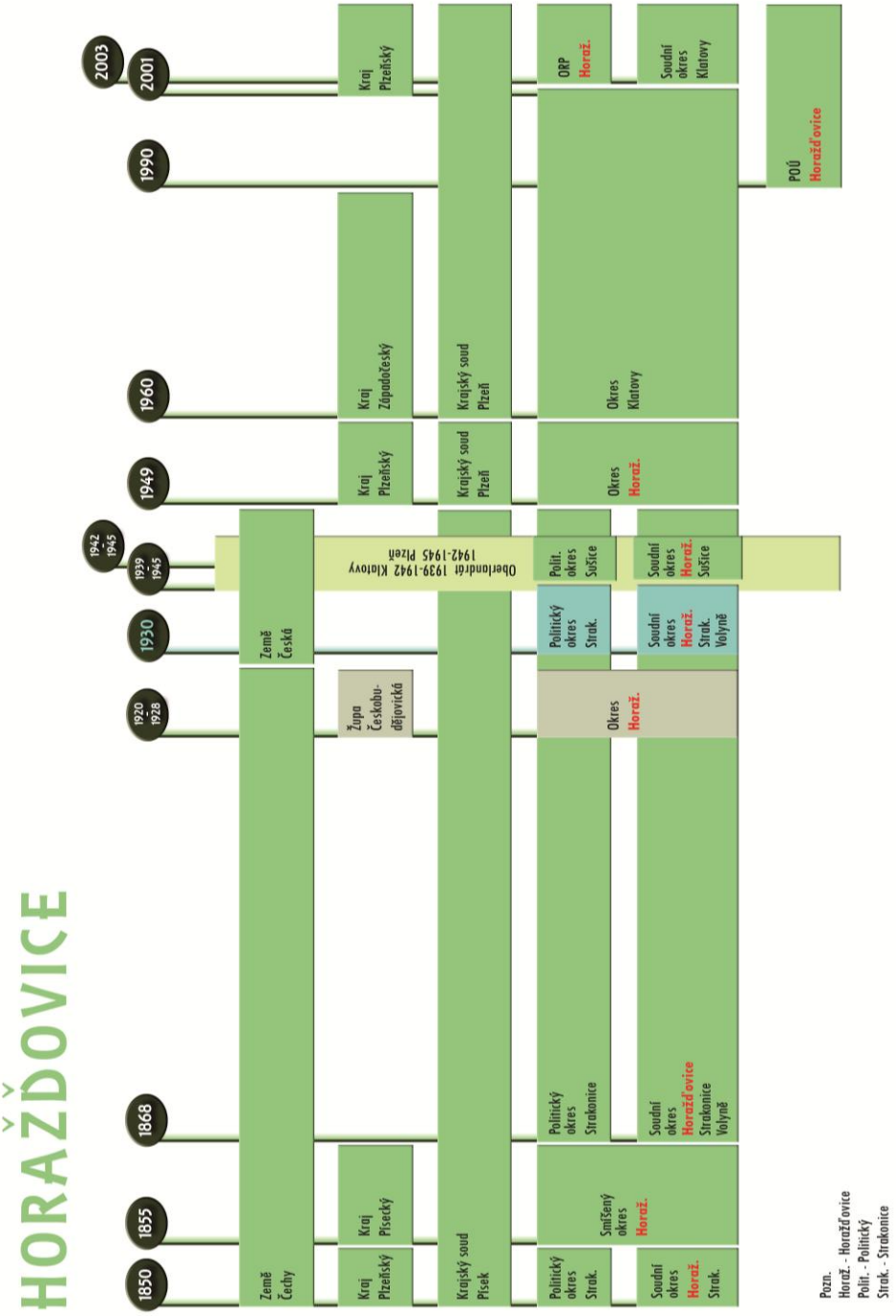
Území leží na jihozápadní Moravě na okraji Českomoravské vrchoviny a Jevišovické pahorkatiny, na rozhraní Jihočeského, Jihomoravského kraje a Kraje Vysočina, v blízkosti zemské hranice, hranice s Rakouskem a také reliktní etnické česko-německé hranice. V průběhu doby docházelo ke změně území okresu Dačice poměrně často. V roce 1850 vzniknul politický okres se soudními okresy Dačice, Telč a Jemnice. V roce 1896 došlo k první podstatné změně odtržením soudního okresu Jemnice a jeho připojením k nově vzniklému politickému okresu Moravské Budějovice. Na počátku 20. století vyvrcholil tlak německých obcí v soudních okresech Dačice a Jemnice na vznik převážně německého soudního okresu. Soudní okres Slavonice vznikl odtržením 18 obcí z Dačicka a 8 obcí z Jemnicka, podíl Němců v něm v roce 1930 byl 72 % (v soudním okrese Dačice byly pouhé 2 %, v roce 1910 to bylo 36 %). Jako kompenzace za zvětšení politického okresu Dačice došlo k odstoupení 9 obcí ze soudního okresu Telč nově vzniklému soudnímu okresu Třešť (v politickém okrese Jihlava). V letech 1938 až 1945 byl soudní okres Slavonice připojen k Německu v rámci tzv. Ostmarky a jeho území bylo spravováno z Waidhofenu nad Dyjí v Reichsgau Niederdonau (v dnešním Dolním Rakousku). V roce 1940 došlo k přenesení sídla politického okresu do Telče. V roce 1949 byl politický okres Dačice přeměněn na okres Dačice s tím, že větší část soudního okresu Telč (kromě nejjižnějších částí území) byla připojena k okresu Třešť. K Dačicím pak byla připojena západní polovina soudního okresu Jemnice spolu s centrem okresu a narušením zemské hranice připadlo Dačicím také několik obcí v okolí Starého Města pod Landštejnem u hranic s Rakouskem.

Dačicko bývá dáváno za jeden z nejlepších případů nevhodnosti územněsprávních reforem v roce 1949 a především v roce 1960. Kvůli zachování hranic velkých okresů nedošlo, ani při vytvoření nových krajů v roce 2000, k nápravě situace. V roce 1990 byly sice na Dačicku zřízeny dva obvody POÚ v Dačicích a ve Slavonicích (tedy v sídlech bývalých soudních okresů). V první polovině 90. let proběhla řada jednání o obnovení okresu Dačice. V té době se uvažovalo o rozšíření počtu okresů a Dačice patřily k uvažovaným centrům, které měly šanci stát se okresním městem. Vláda a parlament nakonec přistoupily v roce 1996 pouze ke zřízení okresu Jeseník, důvodem byly mimo jiné i vysoké finanční náklady a také příslib vše vyřešit novou územní reformou a zavedením VÚSC. Paradoxně však právě po zavedení krajů, a definitivním odmítnutím obnovy zemského zřízení, moravské Dačicko stále patří do Jihočeského kraje. Po roce 2003 bylo vytvořeno ORP Dačice, jehož hranice vůči ORP Jindřichův Hradec až na drobné výjimky v severní části koresponduje s historickou zemskou hranicí (okolí Starého Města pod Landštejnem). V případě Dačicka se díky blízkosti státní hranice nejedná o klasickou vnitřní periferii, i když některé znaky vnitřní periferie toto území vykazuje (leží na styku tří krajů, depopulace nastala již před rokem 1945).

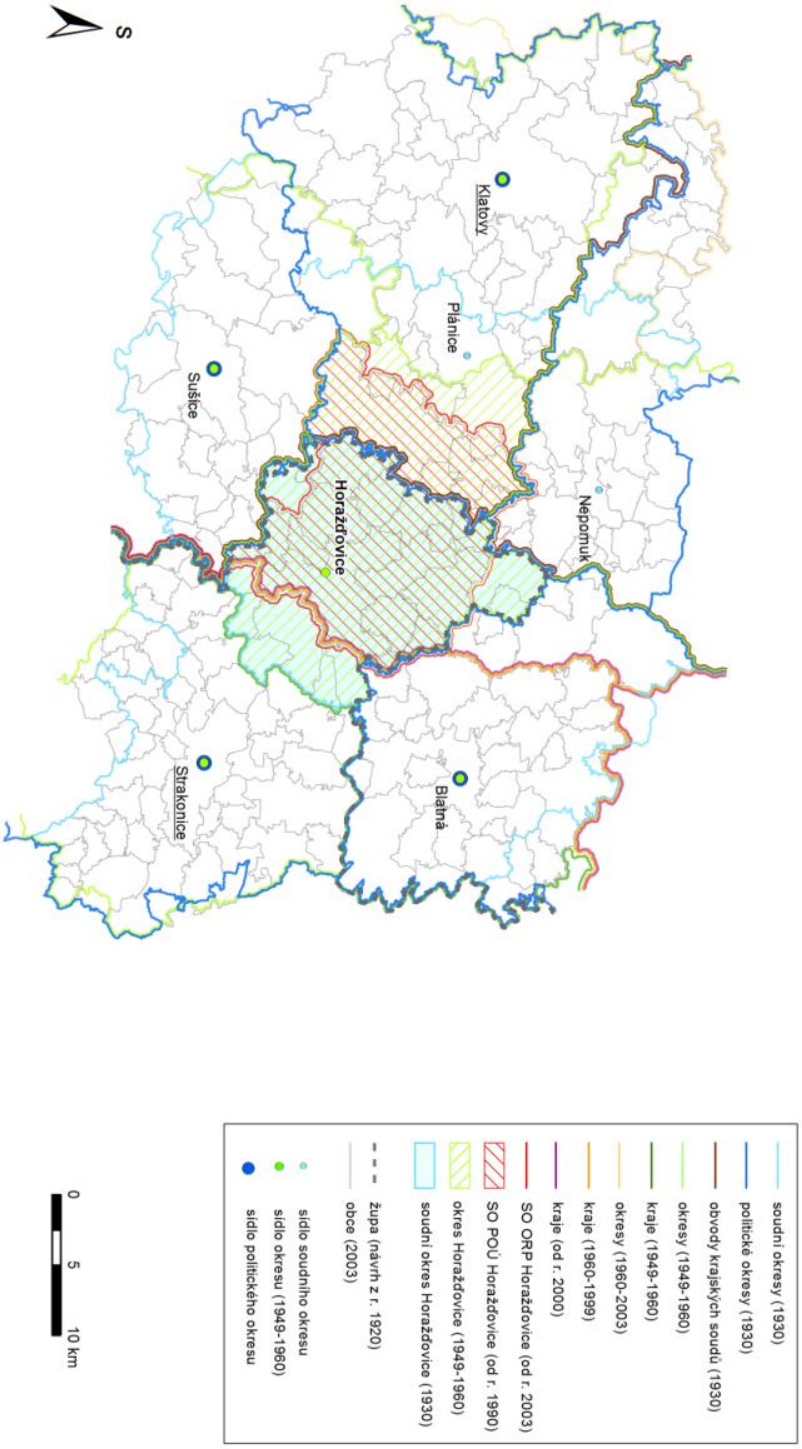
2.2.2.3. Plzeňský kraj

Horažďovice

Obr. č. 15: **Horažďovice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 35: **Horažďovice.**

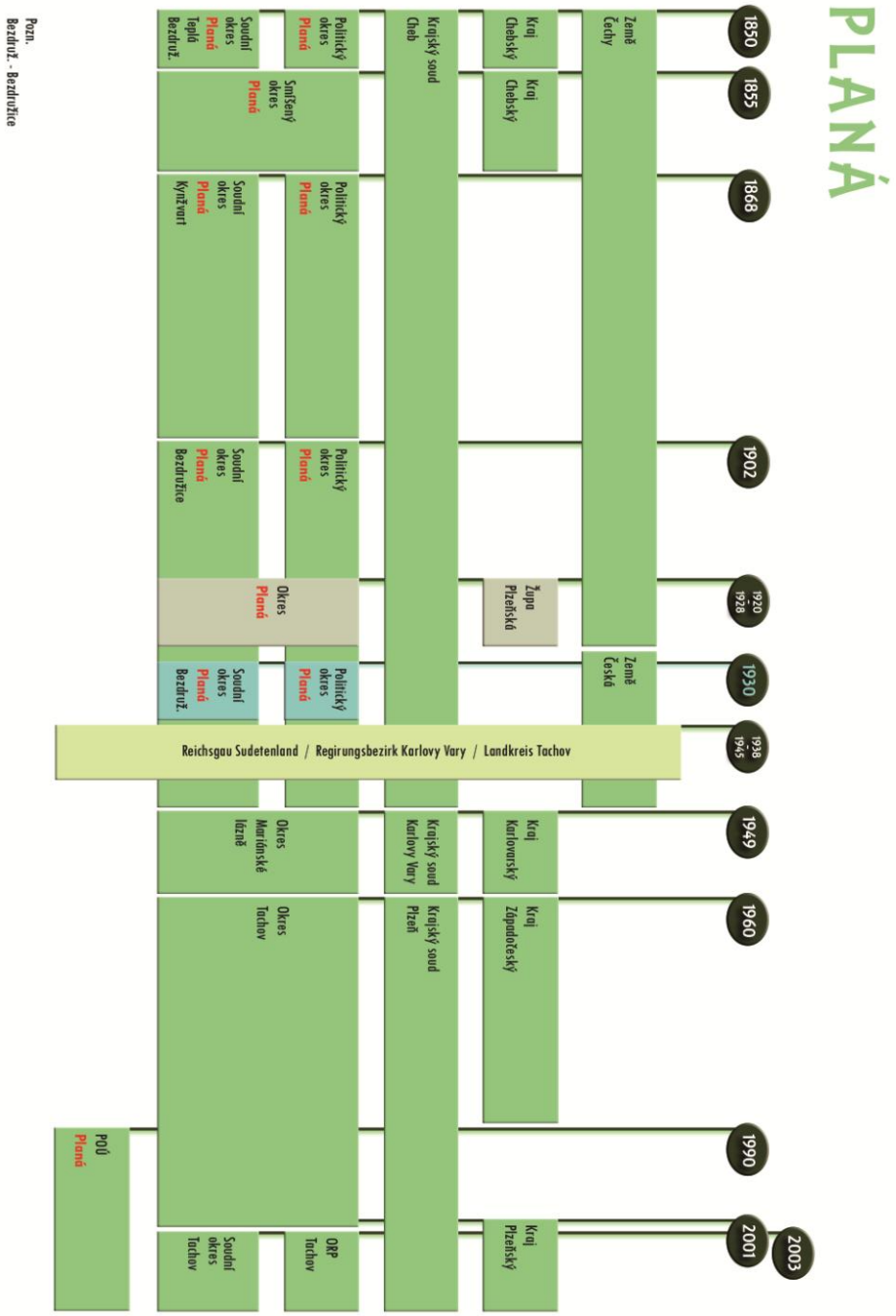

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

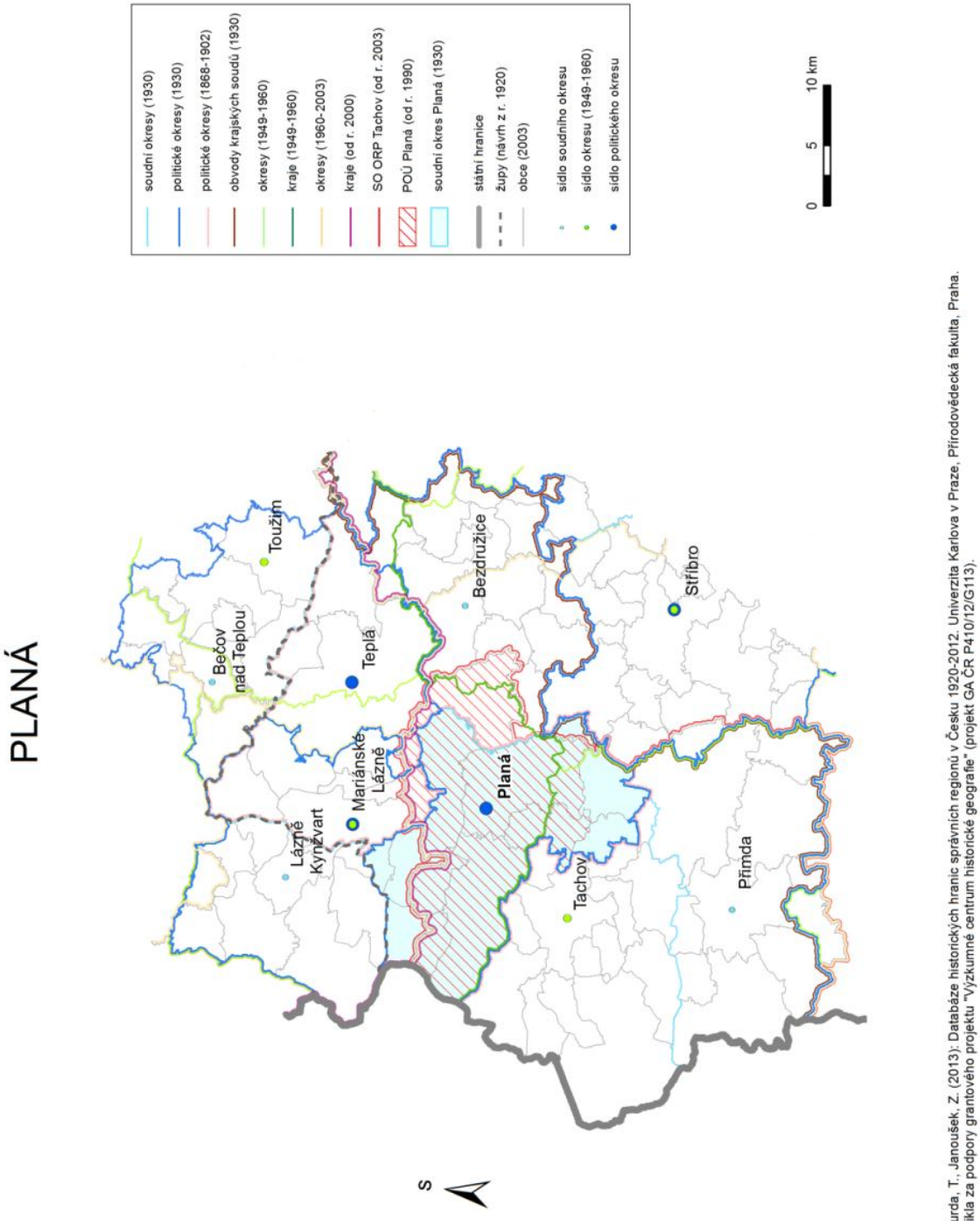
Území leží na okraji Šumavského podhůří a Blatenské pahorkatiny v jihovýchodní části Plzeňského kraje na hranici s Jihočeským krajem. Jeho přirozenou osu tvoří řeka Otava. Kvůli své periferní poloze na pomezí jižních a západních Čech se příslušnost území k vyšším správním celkům měnila často a to jako na krajské, tak i na úrovni politických resp. velkých okresů po roce 1960. Území vykazuje nízkou hustotu zalidnění a patří tak svými demografickými charakteristikami k vylidňujícím se okresům jižních Čech (v roce 1857 – 76,55 obyv./km^2, v roce 1890 – 82,55 obyv./km^2, v roce 1910 – 80 55 obyv./km^2, v roce 1930 – 73,55 obyv./km^2, v roce 1950 – 55 obyv./km^2, k mírnému poklesu došlo i po roce 1991 a 2001; ORP Horažďovice v roce 2011 – 47 obyv./km^2). Před rokem 1850 bylo území součástí Prácheňského kraje se sídlem v Písku (hrad Prácheň leží na okraji Horažďovic v malebné vsi Velké Hydčice). To ovlivnilo i příslušnost ke krajskému soudu, který sídlil až do roku 1948 v Písku. Horažďovicko postupně patřilo ke správním okresům se sídlem ve Strakonicích, Sušici a od roku 1960 pak v Klatovech. Na mezoregionální úrovni pak přecházelo postupně pod Plzeň, Písek, České Budějovice a pak znovu pod Plzeň. Tato nezakotvenost je pochopitelná i vzhledem k poloze centra, které leží ve vzdálenosti přibližně 70 kilometrů od obou krajských center. O kompaktnosti Horažďovicka svědčí i to, že mezi lety 1850 až 1949 nedošlo k žádné změně jeho hranic, v roce 1949 pak došlo k rozšíření jeho plochy o západní část území z bývalého soudního okresu Plánice v politickém okresu Klatovy. Ostatní hranice zůstaly zachovány s tím, že dosavadní hranice mezi soudními okresy Horažďovice a Strakonice, se stala krajskou hranicí Plzeňského a Českobudějovického kraje. Po roce 1960, spolu s vytvořením okresu Klatovy, došlo k odtržení území na východ od Horažďovic v okolí Střelských Hoštic, které bylo připojeno ke Strakonicku a centrum tak ztratilo nejen správní funkci, ale také své přirozené zázemí, obce na severu území byly připojeny k okresu Plzeň-jih. V roce 1990 byl vytvořen POÚ Horažďovice a v roce 2003 ve stejných hranicích i ORP Horažďovice, jeho centrum je však excentricky položené v jihovýchodní části území, byl tak narušen přirozený mikroregion. Můžeme tedy předpokládat poměrně silnou inercii a identifikaci východních částí bývalého okresu, které dnes leží v Jihočeském kraji s Horažďovicemi, na které má dobré dopravní i další vazby (silnice I/22, železnice Plzeň–České Budějovice).

Planá

Obr. č. 16: **Planá: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 36: **Planá.**

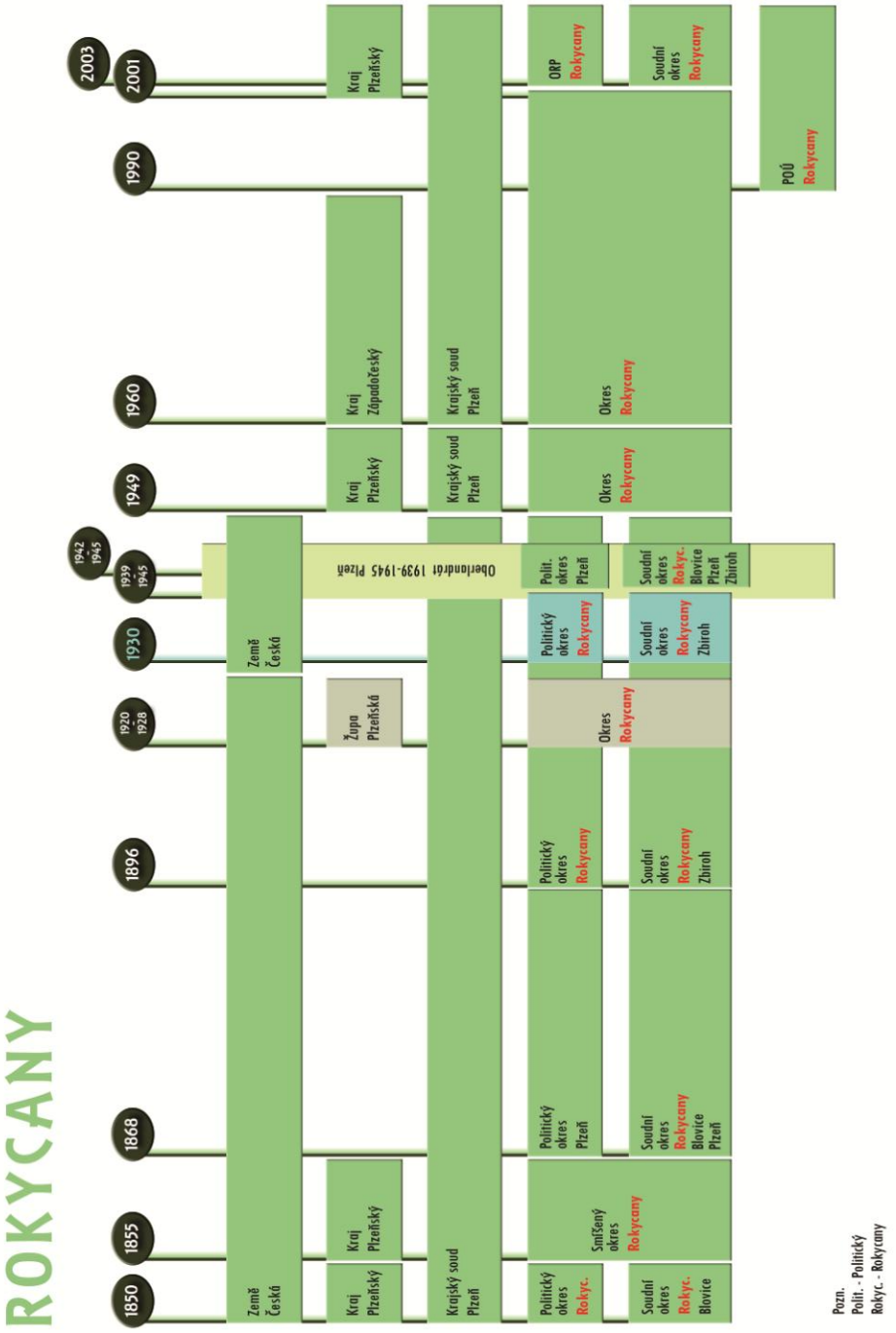

Území leží mezi Českým lesem a Tepelskou vrchovinou na pomezí Karlovarského a Plzeňského kraje. V minulosti spádovalo spíše k Chebu (sídlo kraje do roku 1850–1868, krajský soud až do roku 1949). Již župním zákonem v roce 1920 však bylo přičleněno k Plzni. Ke změnám hranic soudního okresu došlo v roce 1890 a 1907, v rámci politického okresu pak zejména v roce 1902, kdy došlo ke vzniku nového politického okresu Mariánské Lázně a k němu byl přičleněn soudní okres Kynžvart, naopak k Plané byl připojen soudní okres Bezdružice z politického okresu Teplá. Celý soudní okres (41 obcí, resp. 91 v rámci politického okresu) bylo od roku 1938 do roku 1945 součástí Německa, správně příslušné k Reichsgau Sudetenland. Po zrušení okresu Planá v roce 1949 přešla větší část území i s centrem do okresu Mariánské Lázně v Karlovarském kraji, menší pak do okresu Tachov v Plzeňském kraji. Po roce 1960 přišel návrat k územnímu rozdělení před rokem 1949 a město Planá i s většinou území bývalého soudního okresu, bylo přičleněno k velkému okresu Tachov v Západočeském kraji. Po roce 1990 byl zřízen POÚ Planá, avšak v menším rozsahu než měl původní soudní okres. Problematické bylo soupeření o dominanci mezi Tachovem a Planou. Vývoj Plané byl její negativně ovlivněn odsunem německého obyvatelstva (v roce 1930 – 97 % Němců) a následným horším dosídlením a ztrátou správní funkce centra. V současnosti tady můžeme identifikovat rozsáhlou polohovou i funkční vnitřní periferii jak v okolí Plané, tak i na území bývalého soudního okresu Bezdružice.

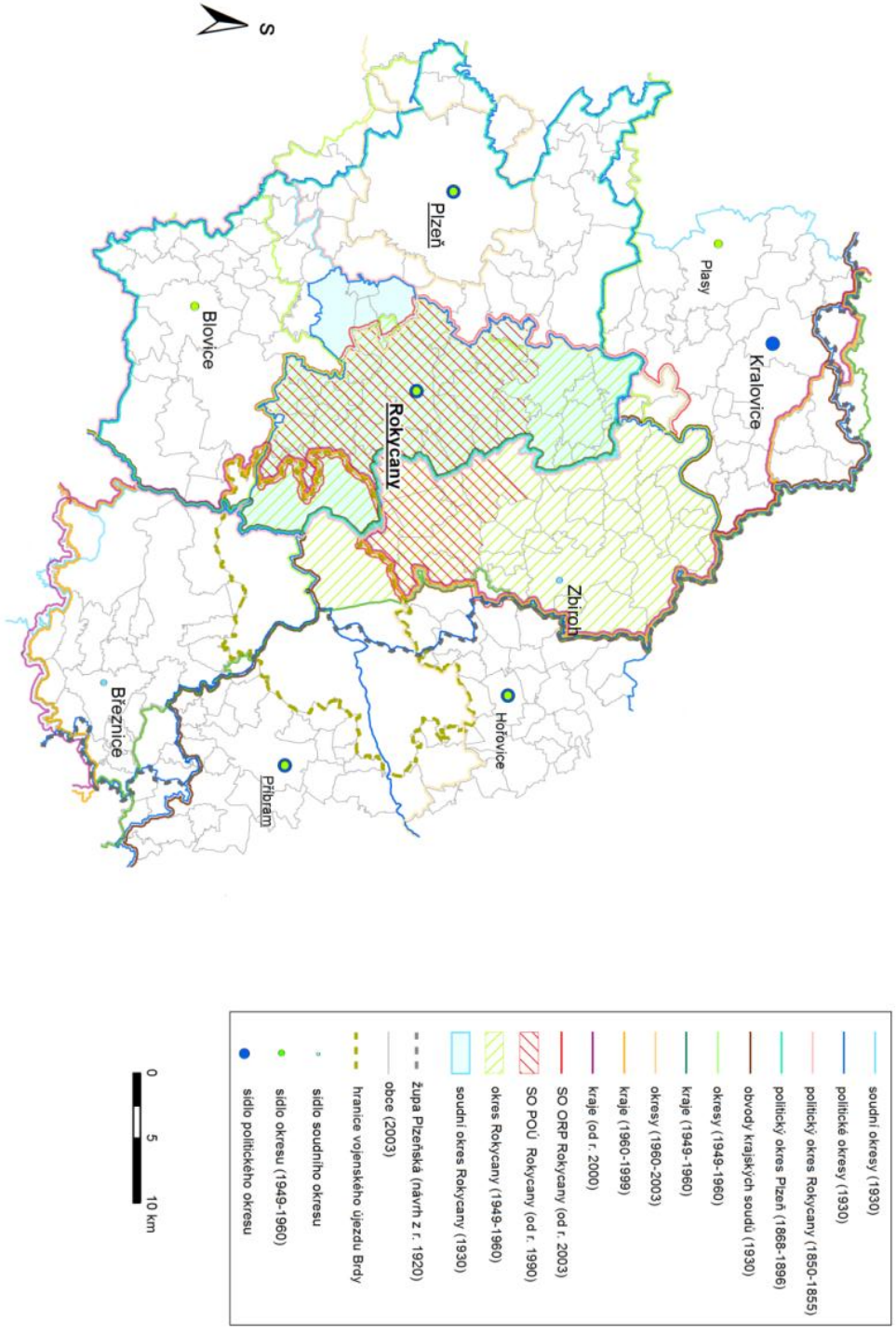
Oproti období let 1949–1960 došlo po roce 2000 ke změně krajského centra z Karlových Varů na Plzeň, které s sebou neslo změnu ve směrech dojížďky. Území skýtá velký potenciál pro výzkumy změn spádovosti mikroregionu, významu jeho střediska v sídelním systému a také proměn územní identity.

Rokycany

Obr. č. 17: **Rokycany: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 37: **Rokycany.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

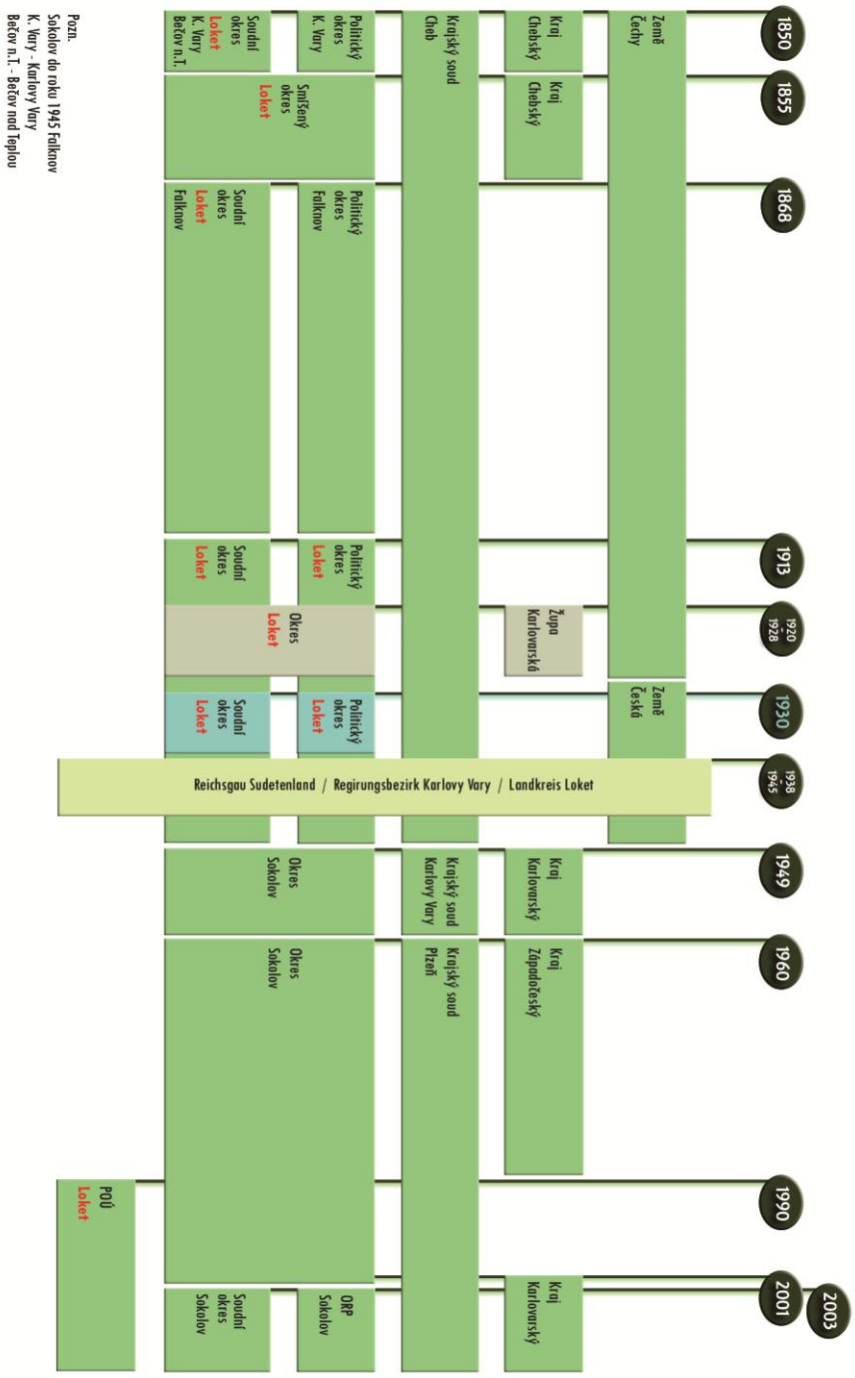
Území leží na západním okraji Brd a na severu Švihovské vrchoviny na rozhraní Středočeského a Plzeňského kraje. Rokycansko má dobrou polohu v blízkosti dopravních tahů spojujících Prahu a Plzeň. Rokycany přežily, jako sídlo soudního a politického okresu, všechny územněsprávní reformy po roce 1850, a jako správní centrum tak existovaly ve všech časových průřezech. Dominance centra a jeho dobrá poloha jsou příčinou stability ve správním i sídelním systému. V průběhu jednotlivých reforem se poměrně výrazně měnil obvod jejho správní působnosti a okrajové části území oscilovaly mezi dalšími územními jednotkami. Měnila se relativně často příslušnost k nadřazeným centrům. O složitosti správního vývoje tohoto území svědčí to, že po roce 1850 existoval politický okres Rokycany v podobě soudního okresu Rokycany a soudního okresu Blovice. Po roce 1868 však politický okres Rokycany nebyl obnoven (došlo pouze k několika podobným případům) a soudní okres byl přičleněn spolu se soudním okresem Blovice k politickému okresu Plzeň. Tento stav vydržel až do roku 1896, kdy byl obnoven politický okres Rokycany a místo soudního okresu Blovice, který zůstal součástí politického okresu Plzeň, k němu byl připojen soudní okres Zbiroh, který byl předtím součástí politického okresu Hořovice. Politický okres Rokycany byl opět zrušen v letech 1942 až 1945 a celé jeho území bylo připojeno k politickému okresu Plzeň.

Specifická situace nastala po roce 1949 na východě území, kde leží vojenský újezd Brdy, který sice správně v současné době patří pod Středočeský kraj, ale předtím jeho západní část patřila k okresu Rokycany a v současné době, spolu s uvažovaným zánikem toho vojenského újezdu, se objevila možnost návratu těchto území zpět k dnešnímu ORP Rokycany a tím i k Plzeňskému kraji (Lang 2013). Důležitá je také nevyhraněná spádovost k hierarchicky vyšším centrům. Soudní okres Rokycany spádoval k Plzni (krajský soud, územně správní kraj pak ve všech pěti obdobích jejich existence), a to díky přirozené geografické blízkosti i dobrému dopravnímu spojení. Soudní okres Zbiroh v letech 1850 až 1868 patřil do kraje Praha a krajským soudem od roku 1850 až do roku 1949 také do Prahy, s výjimkou let 1920–1928 kdy patřil k župě se sídlem v Plzni a let 1942–1945, kdy krajským soudem patřil také do Plzně. Po roce 1945 je vývoj území daleko stabilnější, a území okresu Rokycany z let 1949–1960 i z období 1960–2002 je téměř shodné s územím, které se stalo obvodem ORP Rokycany v roce 2003. V porovnání s politickým okresem Rokycany jsou patrné také výrazné shody ve vymezení obou územních jednotek, až na výše popsané změny na východě v oblasti Brd.

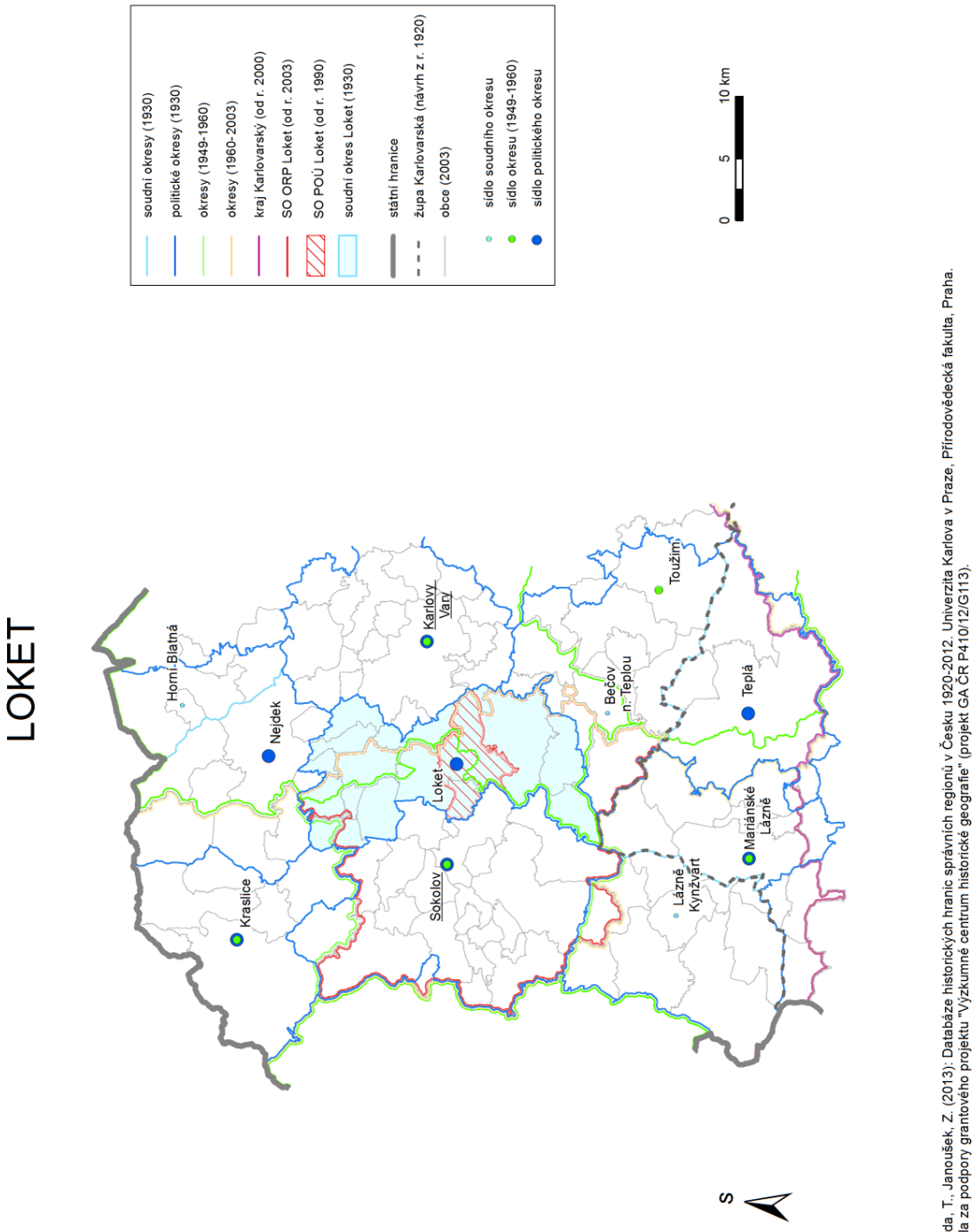
2.2.2.4. Karlovarský kraj

Loket

Obr. č. 18: **Loket: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 38: **Loket.**

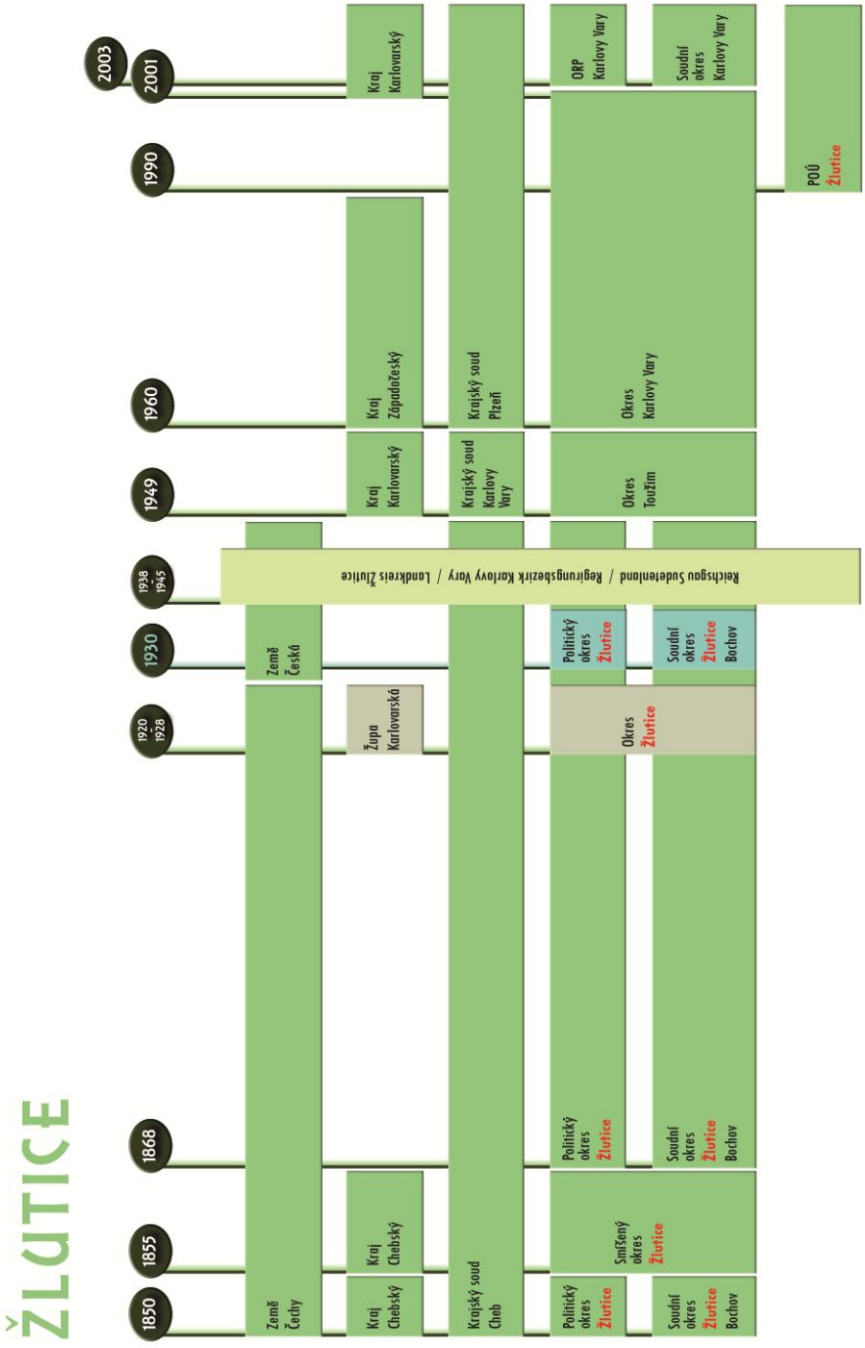

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

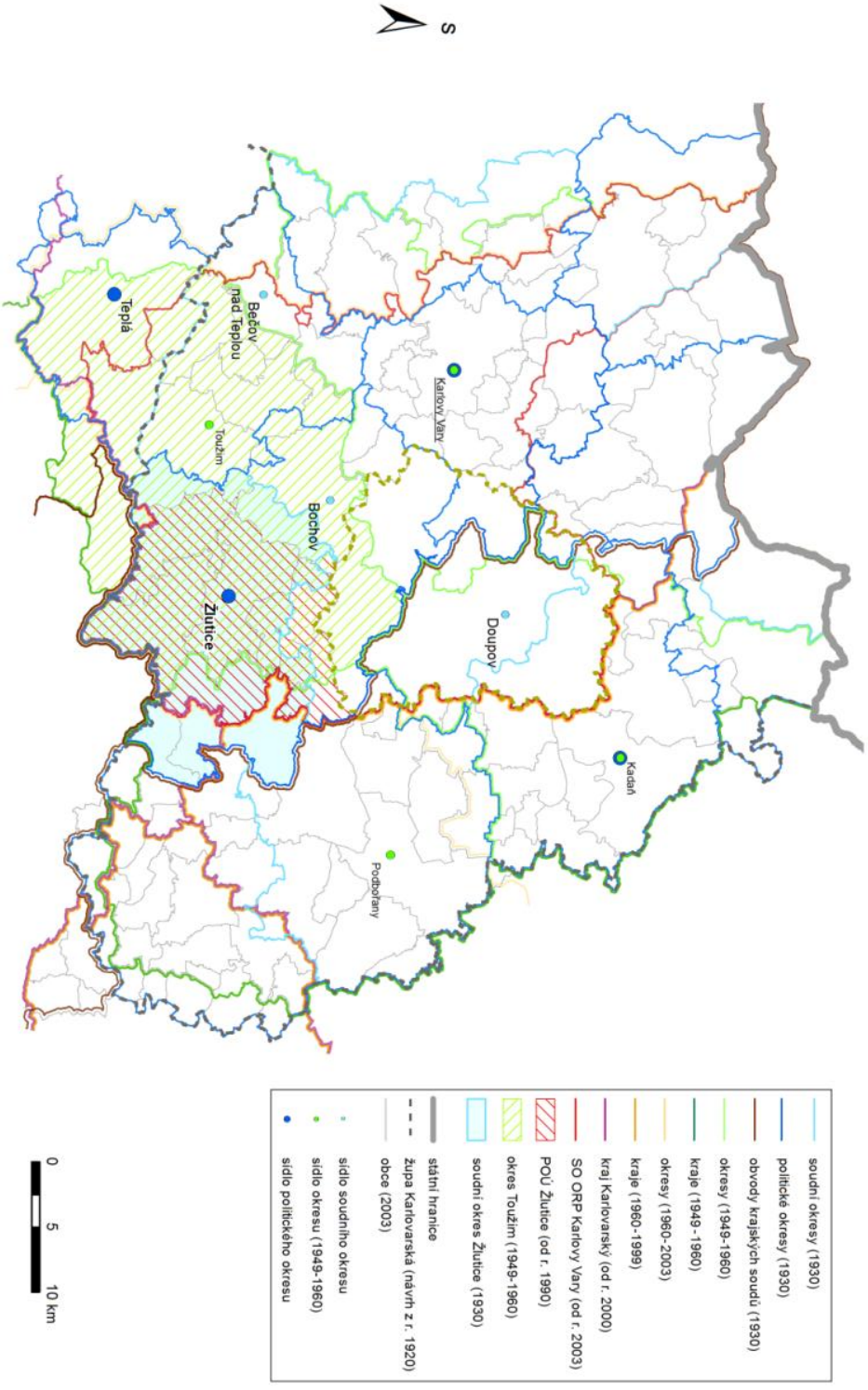
Území leží v Sokolovské pánvi a v údolí řeky Ohře ve střední části Karlovarského kraje. Jeho centrum bylo v minulosti významným správním centrem a až do roku 1849 sídlem Loketského kraj a patřilo k oporám hradské soustavy v českém království už od středověku. Soudní okres vznikl z převážné většiny území Loketského panství v roce 1850 a byl součástí politického okresu Karlovy Vary (spolu se soudními okresy Karlovy Vary a Bečov) a poté od roku 1868 až do roku 1913 se stal součástí politického okresu Falknov (dnes Sokolov) společně se soudním okresem Falknov. Teprve v roce 1913 vznikl samostatný politický okres Loket v hranicích soudního okresu. O stabilitě mikroregionu svědčí také to, že se, v podstatě od vzniku soudního okresu Loket až do jeho zániku v roce 1949, poměrně často měnila příslušnost k vyšším celkům, ale samotné území okresu se po celé téměř stoleté období nezměnilo. Spolu s rozvojem průmyslu a dalších odvětví ekonomiky od druhé poloviny 19. století se výrazně proměnilo postavení Lokte v hierarchii osídlení Karlovarska a především po vysídlení Němců v roce 1945 došlo ke ztrátě správní funkce centra (Hampl 2003). Ta byla přenesena na dominantnější centra v blízkosti – Karlovy Vary a Sokolov. Právě rozdělení spádovosti mezi tato dvě centra vedlo postupně oslabení vnitřních vazeb v tomto původně velmi stabilním regionu. Tomu přispělo rozdělení území okresu po roce 1949. Samo centrum, které spádovalo spíše do Karlových Var, bylo připojeno k Sokolovu – tato situace byla zachována i po roce 1960 a stejně tak po roce 2000. Po roce 1990 byl zřízen POÚ Loket, ale pouze v menší části bývalého soudního okresu a na území bývalého okresu Loket vznikl i další POÚ Chodov. Právě změna vazeb mezi zázemím a centrem mikroregionu ovlivnila výrazně vývoj území.

Žlutice

Obr. č. 19: **Žlutice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 39: **Žlutice.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na rozhraní Doupovských hor, Slavkovského lesa a Tepelské vrchoviny u hranic Plzeňského a Karlovarského kraje. Bývalý soudní a politický okres Žlutice (patřil k němu ještě soudní okres Bochov) leží v rozsáhlé vnitřní periférii. Jeho centrum spádovalo po téměř celé období do Karlových Var nebo do Chebu. Vysoká byla nestabilita správních hranic území a pozice správních center zejména po roce 1949. Poměrně stabilní byla pouze jižní hranice území s Plzeňským krajem a s okresem Plasy, od roku 1960 pak s okresem Plzeň-sever.

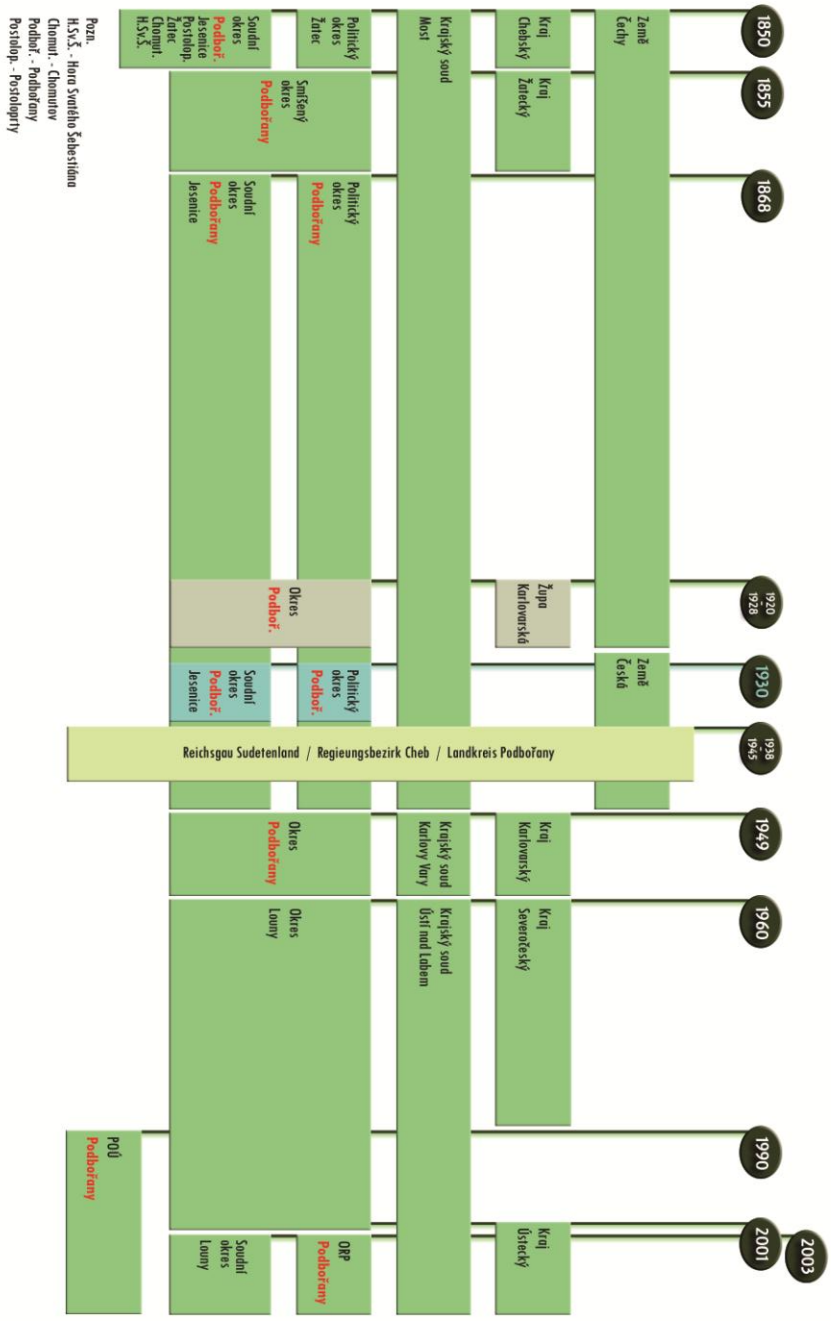
Mezi lety 1850 až 1949 se hranice a rozloha okresu Žlutice měnily jen minimálně. Perifernost území se prohloubila především po roce 1945, po odsunu Němců (přes 95 % obyvatel okresu v roce 1930), velmi slabém dosídlení (hustota zalidnění poklesla oproti roku 1930 z 55 na pouhých 25 obyv./km^2 v roce 1947) a útlumu zdejšího průmyslu. Při správní reformě došlo proto ke spojení území politických okresů Žlutice a Teplá a vznikl nový okres Toužim. Ta do té doby neměla správní funkci a byla populačně menší než dosavadní okresní centra[84]. Důvodem změny byla lepší poloha nového správního centra v rámci nově vytvořeného většího okresu, který v sobě integroval i oblasti jižně a také západně od původního okresu Žlutice v bývalém okrese Teplá, politickém okrese Mariánské Lázně a částečně i v okrese Kralovice. Naopak části původního okresu Žlutice byly připojeny k okresu Podbořany v Ústeckém kraji a po roce 1960 se staly součástí okresu Plzeň-sever v Západočeském kraji a okresu Louny v Severočeském kraji. O tato území je zmenšeno území POÚ Žlutice, které vzniklo v roce 1990. V současnosti Žluticko spáduje převážně do Karlových Varů (sídlo okresu po roce 1960). Jako klíčové se kromě zhodnocení změny správní funkce a jeví růst perifernosti již před rokem 1945 (stagnace počtu obyvatel území je patrná již od poslední třetiny 19. století).

[84] V roce 1930 měla Teplá 2 909, Žlutice 2 057 a Toužim 1 933 obyvatel, ještě v roce 1950 pak Teplá 1 355, Žlutice 1 243 a Toužim 1 094 obyvatel. V roce 1970 již se pořadí změnilo – Toužim měla 2 526, Teplá 2 125 a Žlutice 1 806 obyvatel.

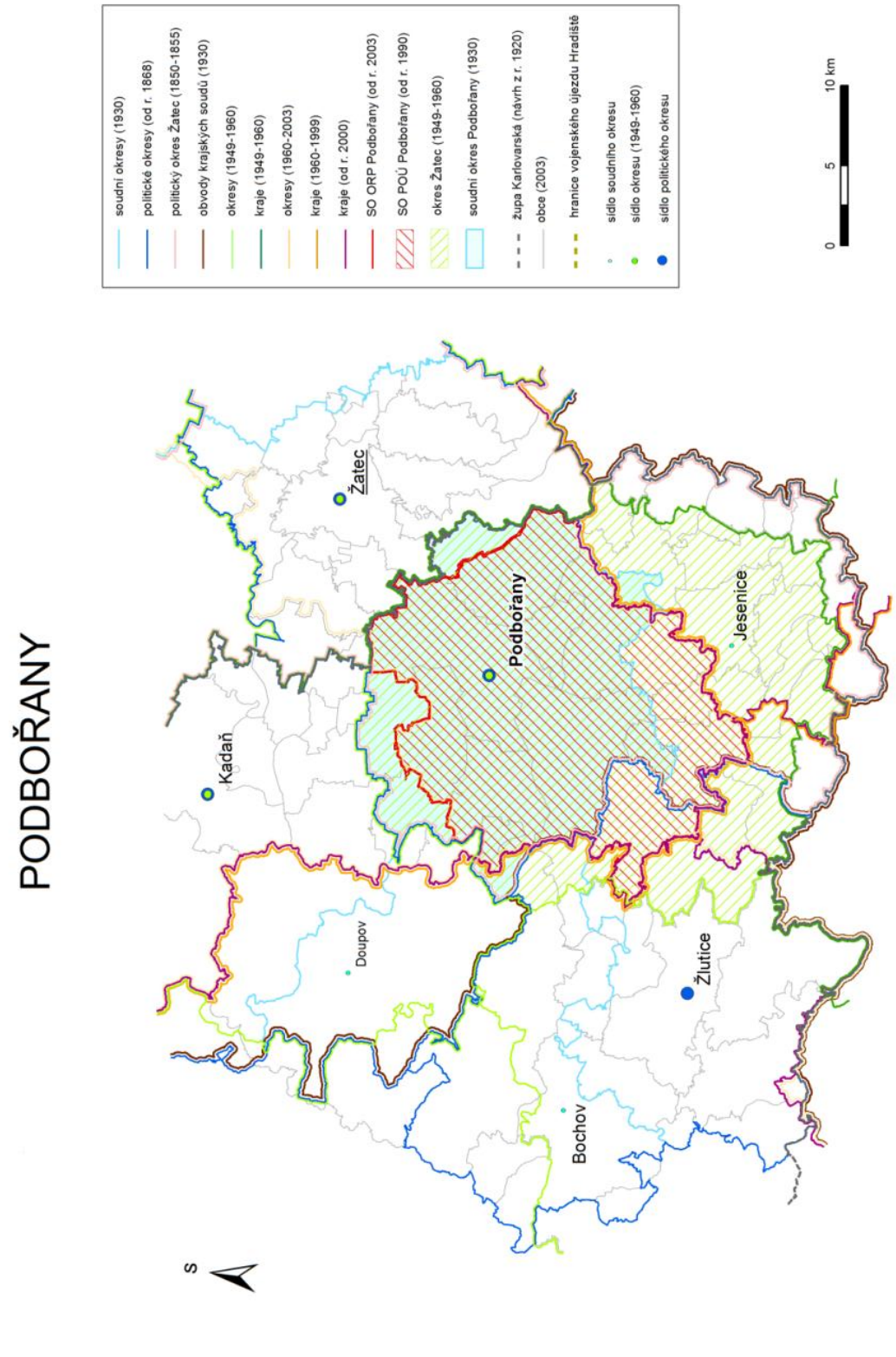
2.2.2.5. Ústecký kraj

Podbořany

Obr. č. 20: **Podbořany: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 40: **Podbořany.**

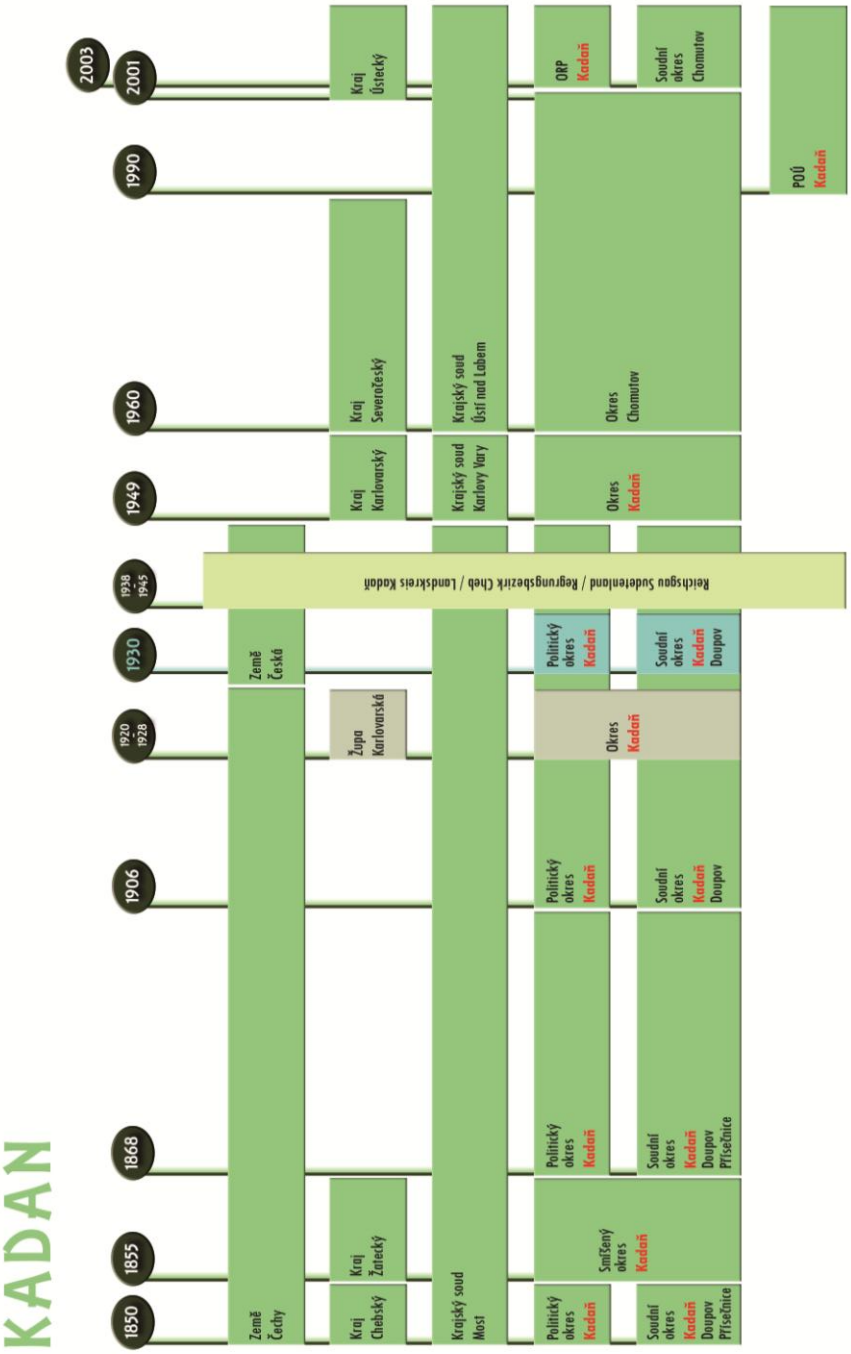

Území leží v Rakovnické pahorkatině na rozhraní Ústeckého, Plzeňského a Středočeského kraje v v blízkosti reliktní česko-německé jazykové hranice. Od roku 1850 byl soudní okres Podbořany součástí politického okresu Žatec, který patřil k největším okresům v českých zemích – jeho území se skládalo celkem šesti soudních okresů. V roce 1868 po obnovení politických okresů tak byly na území politického okresu Žatec zřízeny tři nové politické okresy – Žatec, Chomutov a Podbořany (soudní okresy Podbořany a Jesenice). O nevyhraněnosti územní příslušnosti Podbořanska k vyšším správním celkům svědčí také to, že od roku 1850 bylo součástí kraje Cheb, od roku 1855 pak Žateckého kraje, v letech 1920–1928 součástí Karlovarské župy a v letech 1949–1960 Karlovarského kraje. Vlastní území soudního i politického okresu Podbořany bylo po celou dobu své existence až do roku 1949 poměrně stabilní a docházelo jen k drobným úpravám jeho hranic.

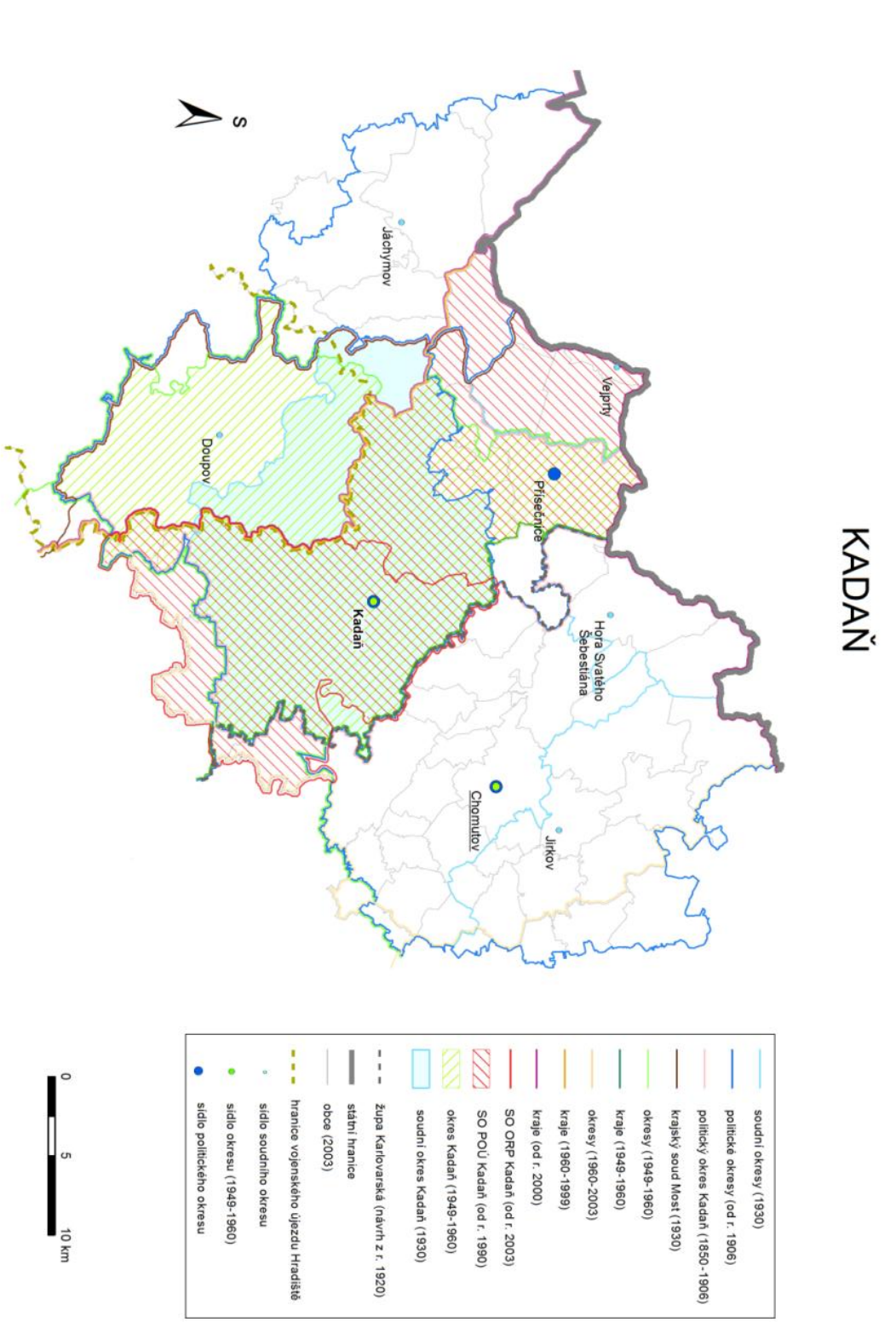
Složité byly zejména národnostní poměry v tomto převážně zemědělsky využívaném území na jazykové hranici (80 % Němců v roce 1930). Po roce 1945 došlo k poklesu hustoty zalidnění o téměř polovinu (z 81 v roce 1930 na 41 obyv/km^2 v roce 1950), počet obyvatel centra se však ve stejném období téměř nezměnil (v roce 1930 3 730 a v roce 1950 3 600 obyvatel). Bylo to i tím, že Podbořansko bylo dosídleno větším počtem reemigrantů z Volyně. Správní funkci si Podbořany uchovaly i po roce 1949 jako součást Karlovarského kraje. Pouze nejzápadnější a nejjižnější části politického okresu Podbořany byly v roce 1949 připojeny k okresu Rakovník v Pražském kraji a k okresu Plasy v Plzeňském kraji, ale většina území v zázemí Podbořan i hranice okresu zůstaly stabilní. Postupné dělení území a změna spádovosti centra pak pokračovalo po roce 1960, kdy další části Jesenicka, spolu se sídlem bývalého soudního okresu, přešly do okresu Rakovník ve Středočeském kraji a zčásti také do okresu Plzeň-sever v Západočeském kraji. Paradoxně se toto území stalo jedinou částí politického okresu Podbořany, které si uchovalo stejnou krajskou příslušnost, jako většina bývalého Karlovarského kraje. Zbytek okresu Podbořany totiž přešel do okresu Louny a spolu s ním do Severočeského kraje. Ani zřízení POÚ v roce 1990 a ORP Podbořany v roce 2003 neznamenalo změnu krajské příslušnosti. Součástí ORP Podbořany jsou převážně obce původního soudního okresu Podbořany (kromě několika na severu, které se po roce 1960 staly součástí okresu Chomutov a dnes jsou součástí ORP Kadaň) a 3 obce bývalého soudního okresu Jesenice. Důsledkem všech těchto změn je neexistence územního propojení mezi Středočeským a Karlovarským krajem (jako tomu bylo v letech 1949 až 1960) a naopak společná hranice Ústeckého a Plzeňského kraje, z čehož vyplývá pro Podbořansko unikátní poloha na rozhraní čtyř vyšších územně správních celků.

Kadaň

Obr. č. 21: **Kadaň: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 41: **Kadaň.**

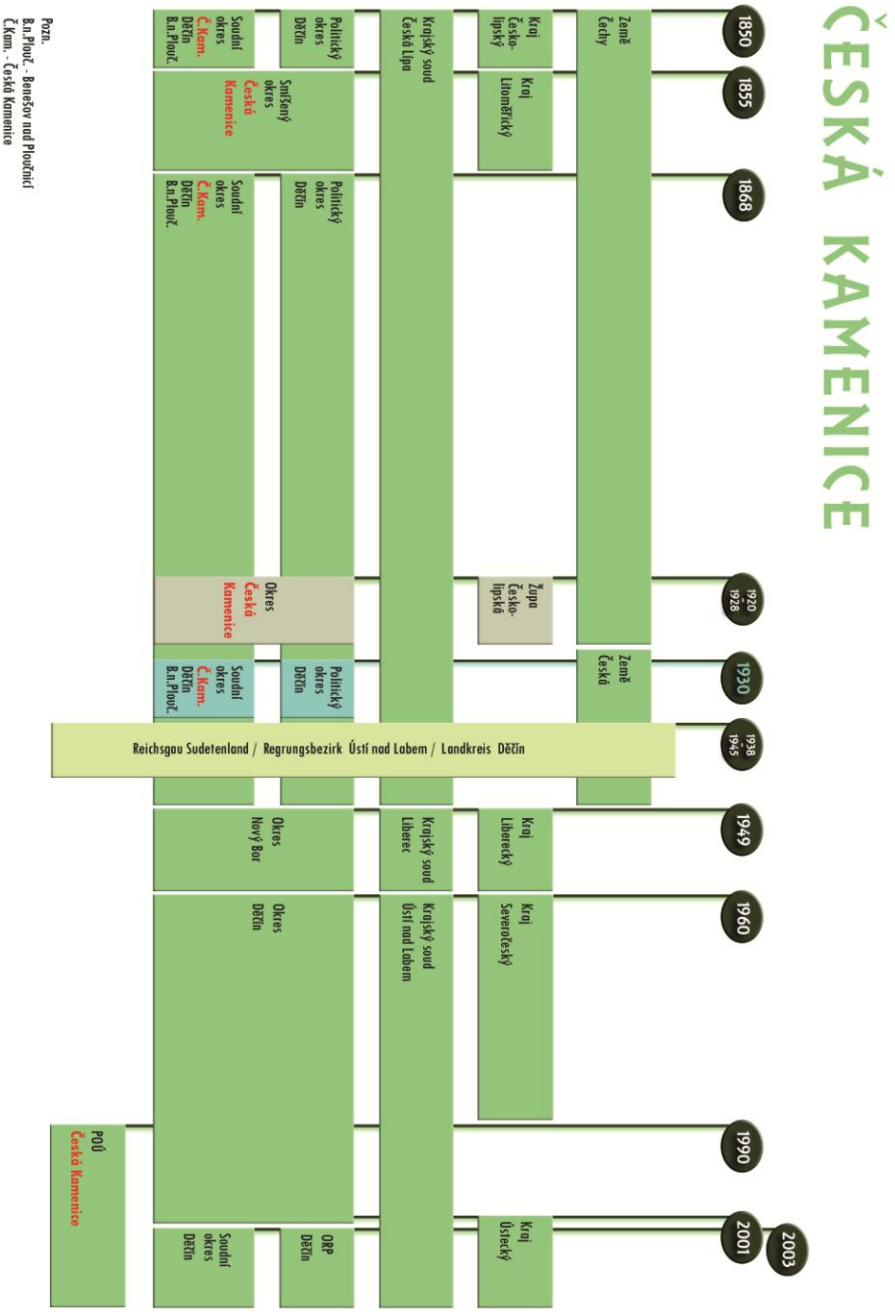
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území na rozhraní Mostecké pánve a Doupovských hor leží na jihozápadě Ústeckého kraje u hranic s Karlovarským krajem. Pro soudní okres resp. POÚ Kadaň platí řada stejných argumentů pro zařazení mezi zájmové mikroregiony jako v případě soudního okresu resp. POÚ Podbořany. Sdílel spolu stejné správní osudy ve vztahu k vyšším územně správním celkům (patřil postupně pod Cheb, Žatec a Karlovy Vary, byl součástí německého záboru Sudet). Podobný vývoj měl také po roce 1949 (součást Karlovarska a poté Severočeského resp. Ústeckého kraje). Rozdíly jsou však patrné především v sociogeografických charakteristikách (průmyslový region s povrchovou těžbou hnědého uhlí a velkým ekologickým zatížením versus tradiční zemědělský region). A rovněž ve fyzickogeografických podmínkách (okraj pánevní oblasti na úpatí Krušných hor oproti pahorkotině). Liší se míra perifernosti území a jeho vnitřní integrity. Podobná naopak byla původní skladba obyvatelstva, kdy přes 97 % ho v roce 1930 na obou územích tvořili Němci. Zcela rozdílný byl vývoj v druhé části politického okresu Kadaň, tedy v soudním okrese Doupov, jehož převážná část se stala součástí vojenského prostoru Hradiště včetně jeho sídla. Dalším rozdílem je poměrně vysoká stabilita hranic Kadaňska, především v obdobích po roce 1930 a v letech 1949–1960, kdy došlo jen k malým změnám na severu okresu Kadaň, jehož součástí se po roce 1949 stala převážná část okresu Přísečnice. Soudní okresu Vejprty byl připojen k okresu Chomutov, a s ním i k Ústeckému kraji.

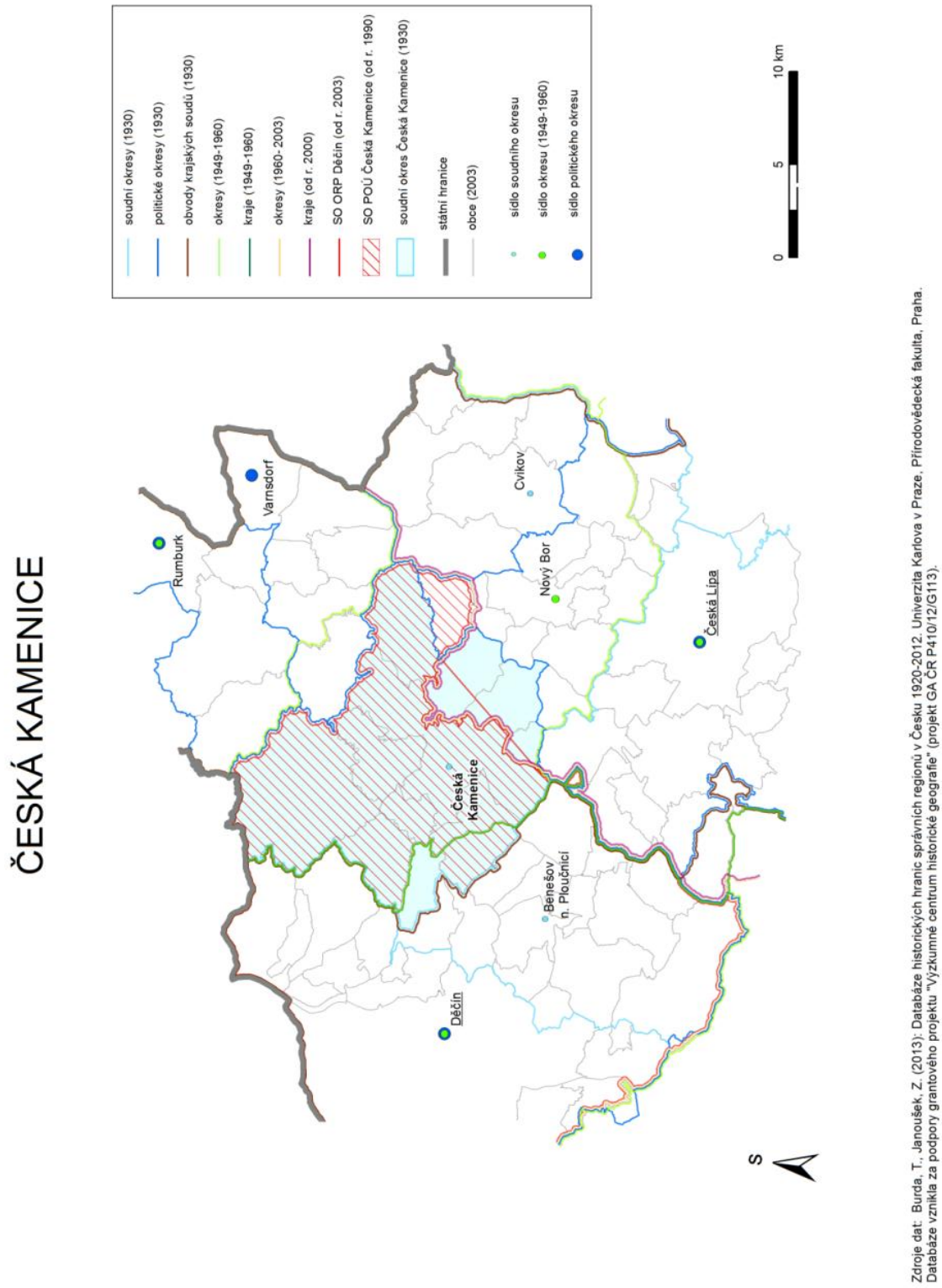
K největší změně v územněsprávním členění tak došlo po zrušení okresu Kadaň a připojení jeho východní části spolu s městem Kadaň k Chomutovu, zatímco jeho západní část (40 % území) byla připojena k okresu Karlovy Vary a tím k Západočeskému kraji. Restituce správní funkce Kadaně přišla až se zřízením POÚ a následně i ORP, ale již bez území na západě původního okresu. Při reformě správy v 90. letech 20. století patřilo Kadaňsko spolu s Podbořanskem k územím, u kterých se zvažovalo opětovné připojení ke Karlovarskému kraji, ale kvůli zásadě neměnit stávající okresní hranice, k tomu nedošlo. Problémem Kadaňska jsou časté změny spádovosti k vyšším zejména mezoregionálním centrům. Ta se postupně měnila i v návaznosti na vývoj dopravní sítě už v 19. století a později došlo k přesunu vazeb z poměrně blízkých a dopravně dobře dostupných Karlových Varů na Ústí nad Labem, případně na Chomutov a přes něj pak přímo na Prahu.

Česká Kamenice

Obr. č. 22: **Česká Kamenice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 42: **Česká Kamenice.**

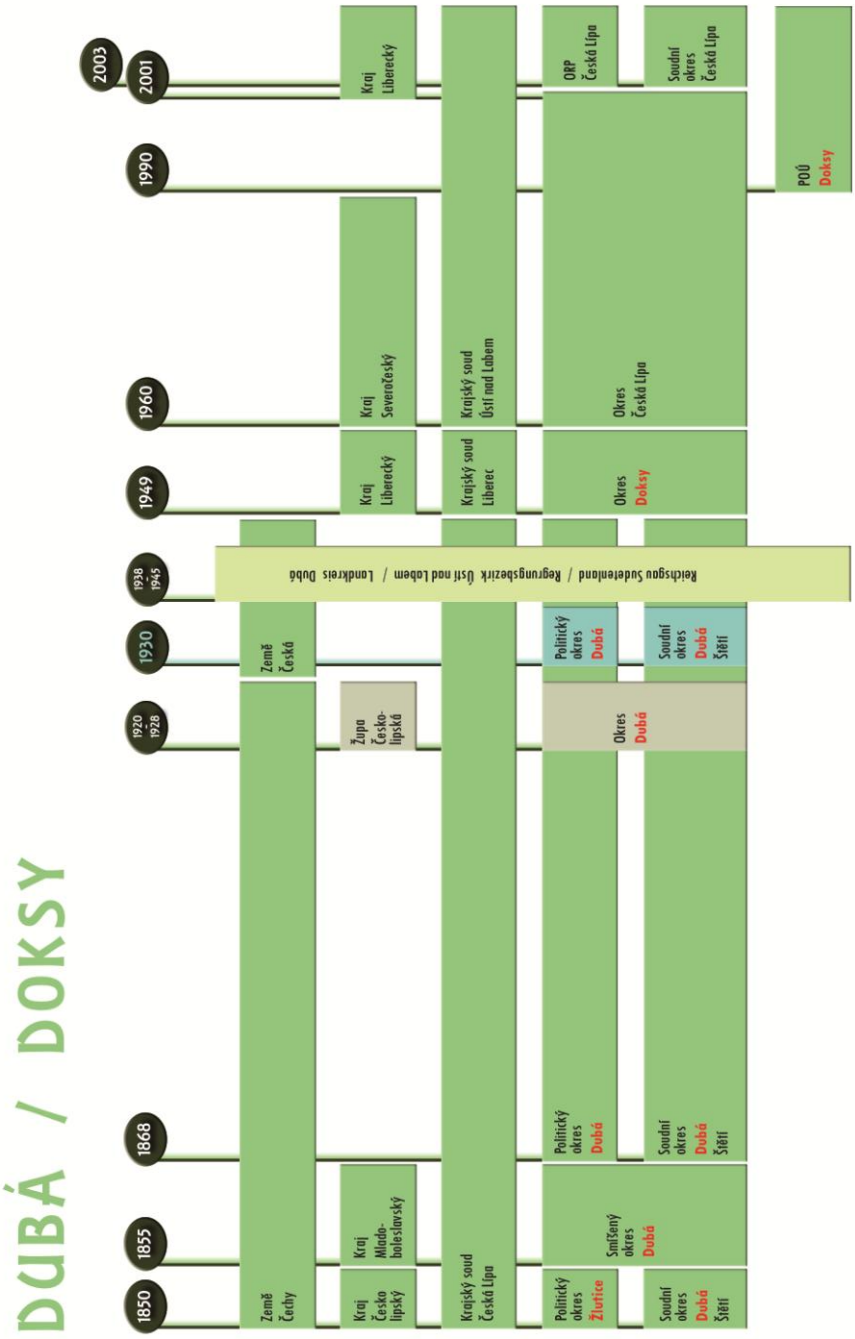
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na rozhraní Lužických hor a Ralské pahorkatiny na severovýchodě Ústeckého kraje u hranic s Libereckým krajem a u hranic s Německem. Tvoří poměrně stabilní mikroregion (změny samotných administrativních hranic se ho dotýkaly jen minimálně). Často se však měnila příslušnost k vyšším celkům (již v polovině 19. století patřilo nejdříve ke kraji Českolipskému a poté ke kraji Litoměřickému, poté k župě Česká Lípa). Českokamenicko je v severozápadní části Česka, vedle Šluknovského výběžku (Varnsdorfsko, Rumbursko a Šluknovsko) a dále Podbořanska a Kadaňska, příkladem rozdělení do krajů vzniklých v roce 2000 podle hranic velkých okresů z roku 1960, které nerespektovalo přirozené vazby v území a převládající spádovost k centrům vyššího řádu. V případě soudního okresu Česká Kamenice je tento fakt zajímavější o to, že před rokem 1949 byl tento okres součástí politického okresu Děčín a po roce 1949 byl v podstatě celý (kromě dvou obcí) připojen k tehdejšímu soudnímu okresu Nový Bor v politickém okrese Česká Lípa a z těchto dvou území vznikl nový okres se sídlem v Novém Boru. Stal se součástí Libereckého kraje, když předtím přirozeně spádoval k České Lípě (sídlo župy i krajského soudu). Za pouhých 11 let toto řešení přestalo vyhovovat a celé území bývalého soudního okresu Česká Kamenice spolu s okresy Varnsdorf a Rumburk bylo připojeno k okresu Děčín a s ním pak k Severočeskému resp. po roce 2000 Ústeckému kraji. Částečně se správní funkce České Kamenici vrátila v roce 1990 po zřízení POÚ. Problematická je zejména poloha Českokamenicka vůči dalším správním centrům a špatná dopravní dostupnost území (železniční spojení pouze lokální dráhou, která byla zrušena na konci 70. let 20. století). Problematický je jeho hospodářský a společenský vývoj charakterizovaný rozvojem průmyslu již v první polovině 19. století, postupnou stagnací umocněnou odsunem německého obyvatelstva v roce 1945 (přes 90 % všech obyvatel) a následným nedostatečným dosídlením (pokles obyvatel centra mikroregionu ze 4 538 v roce 1930 na 3 024 v roce 1950, viz graf č. 4).

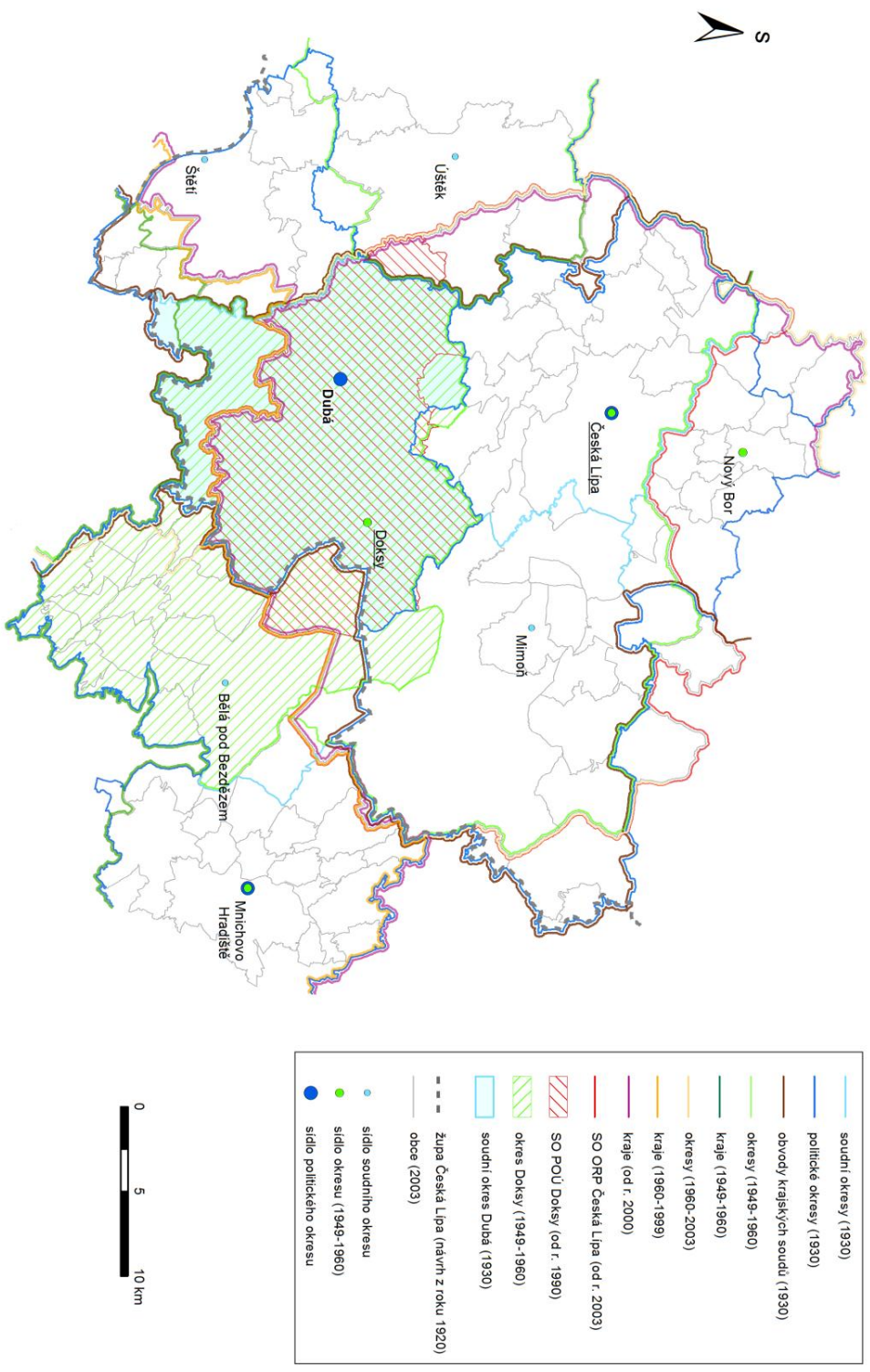
2.2.2.6. Liberecký kraj

Dubá (Doksy)

Obr. č. 23: **Dubá (Doksy): schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 43: **Dubá (Doksy).**

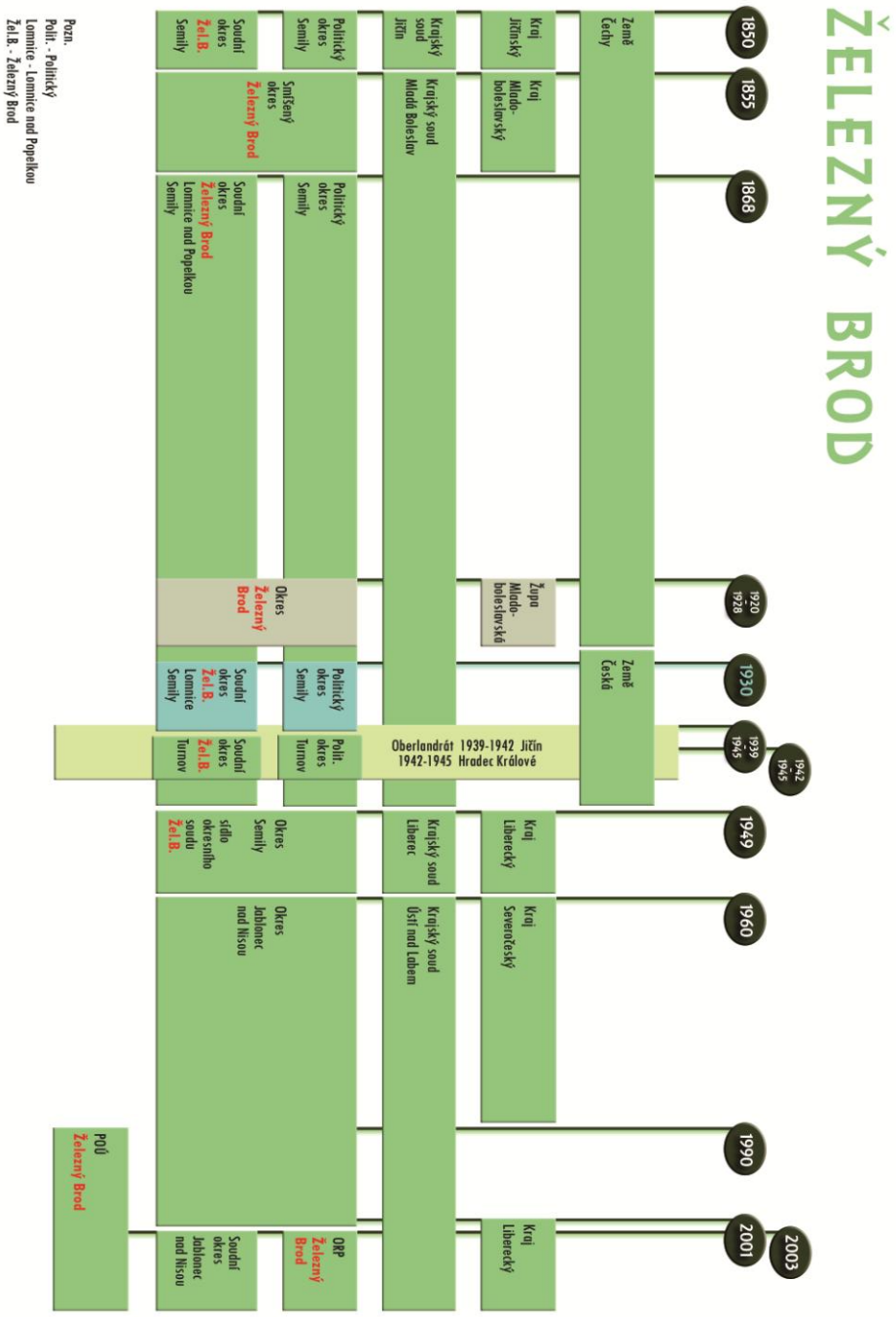
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na jižním okraji Ralské pahorkatiny na rozhraní Libereckého, Ústeckého a Středočeského kraje. Dubá je příkladem okresu resp. okresního města, které patřilo k tradičním správním centrům (bylo také sídlem panství) na pomezí středních a severních Čech v blízkosti česko-německé jazykové hranice. V období moderní správy především od počátku 20. století se postupně zhoršovaly sociogeografické a socioekonomické podmínky (špatná dopravní dostupnost, horší struktura ekonomiky, velká heterogenita uvnitř politického okresu). Zvyšovala se periferní pooha Dubé a rostlo spíše centrum druhého soudního okresu Štětí, které leželo přímo na Labi a mělo také nižší podíl německého obyvatelstva (74 % oproti 91 % v Dubé v roce 1930). Vylidňování Dubé začalo již od roku 1880 (pokles do roku 1930 z 1885 na 1417 obyvatel v roce 1930 resp. na 1145 v roce 1950, viz graf č. 4). Odsun Němců způsobil výraznější úbytek obyvatel na celém území soudního okresu Dubá (v roce 1930 byla hustota zalidnění 52 obyv./km^2, v roce 1947 již jen 36 obyv./km^2). Po roce 1945 nebyla v Dubé obnovena činnost okresního soudu a soudní moc vykonával okresní soud v České Lípě. Výsledkem těchto změn bylo to, že v roce 1949 došlo k přenosu správní funkce na blízké Doksy, které profitovaly z toho, že byly již před rolem 1938 známým letoviskem u Máchova jezera a ve městě narostl počet obyvatel i po roce 1945 (v roce 1930 2565 a v roce 1950 2613 obyvatel). Podobných případů, kdy se středisko politického okresu nestalo centrem nového okresu je zaznamenáno pouze pět. Bývalý soudní okres Dubá přešel do nového okresu Doksy téměř beze změny (připojeny byly pouze dvě obce z okresu Česká Lípa a naopak jedna obec přešla do okresu Mělník). Došlo k odtržení celého soudního okresu Štětí a připojení jeho převážné části k okresu Roudnice nad Labem v Ústeckém kraji a naopak k připojení celého soudního okresu Bělá p. Bezdězem (bez obce Dolní Krupá) z politického okresu Mnichovo Hradiště.

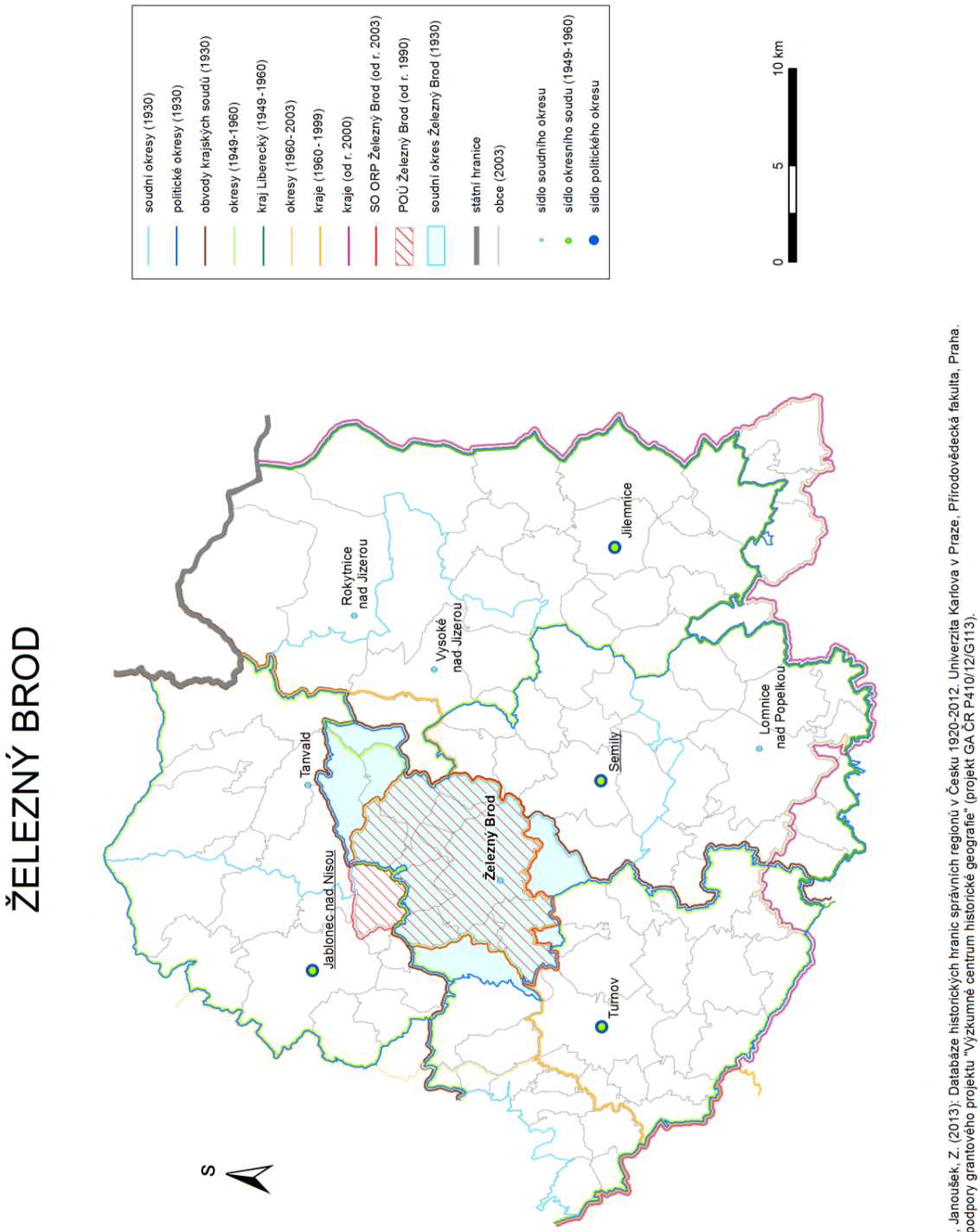
Výjimečná je poloha tohoto území v oblasti vnitřní periferie na rozhraní tří krajů, Libereckého, Ústeckého a Středočeského. Po roce 1960 byly ke Středočeskému kraji a k okresu Mělník připojeny jižní části okresu Doksy, tedy především část bývalého soudního okresu Bělá pod Bezdězem. Území leží v blízkosti reliktní česko-německé jazykové hranice, která se zde projevuje i v krajině např. různými typy domů. Podobně rozmanité jsou také fyzickogeografické podmínky (od rovin Pojizeří až po CHKO Kokořínsko a oblast Bezdězu na severu). Správní funkce Dubé nebyla po roce 1990 obnovena, POÚ byl zřízen v Doksech. Vliv ztráty správní funkce je na vývoj města Dubá velmi patrný (stagnace počtu obyvatel – v roce 2001 už pouze 1 246 obyvatel, došlo k dalšímu zhoršení dopravní dostupnosti).

Železný Brod

Obr. č. 24: **Železný Brod: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 44: **Železný Brod.**

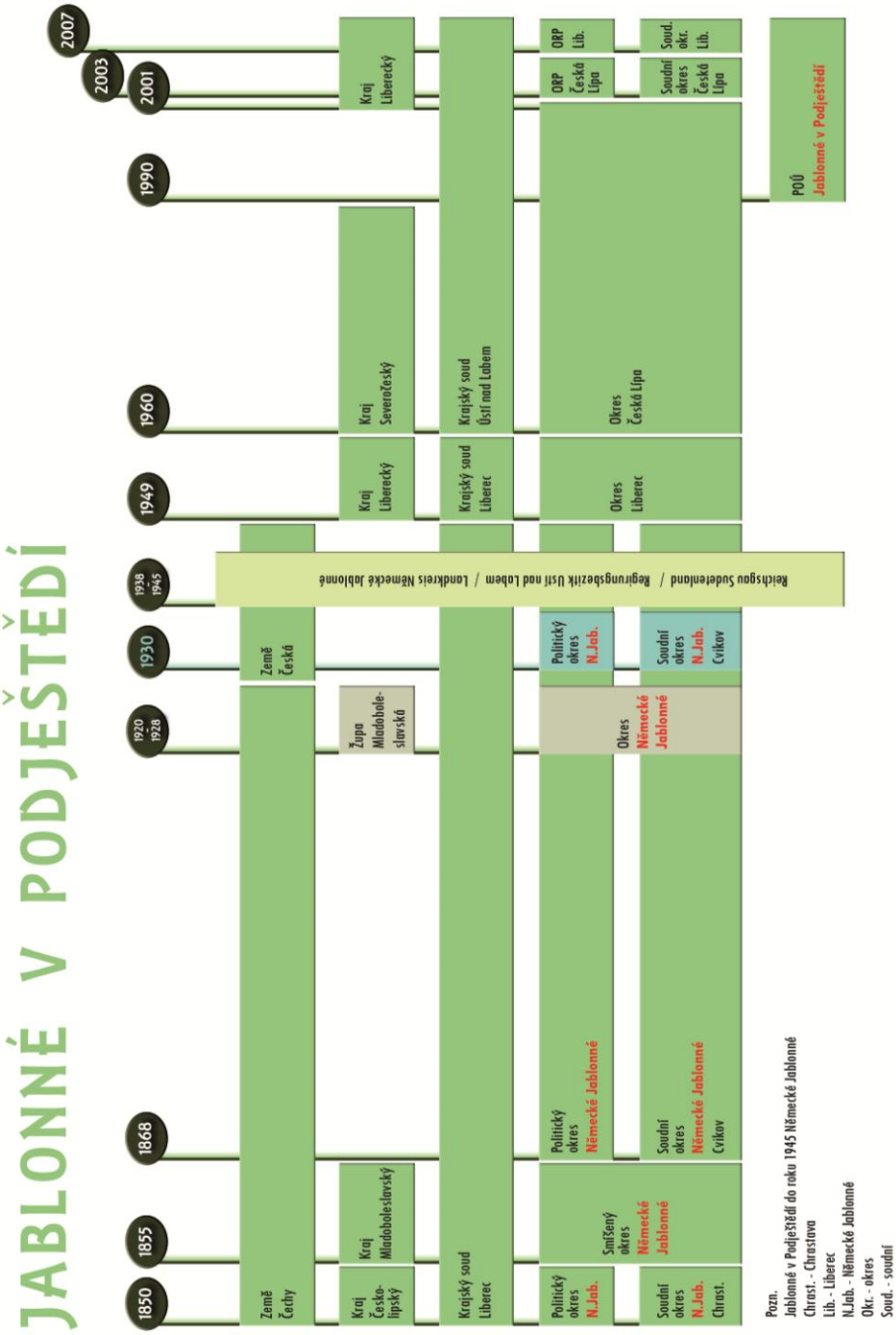

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

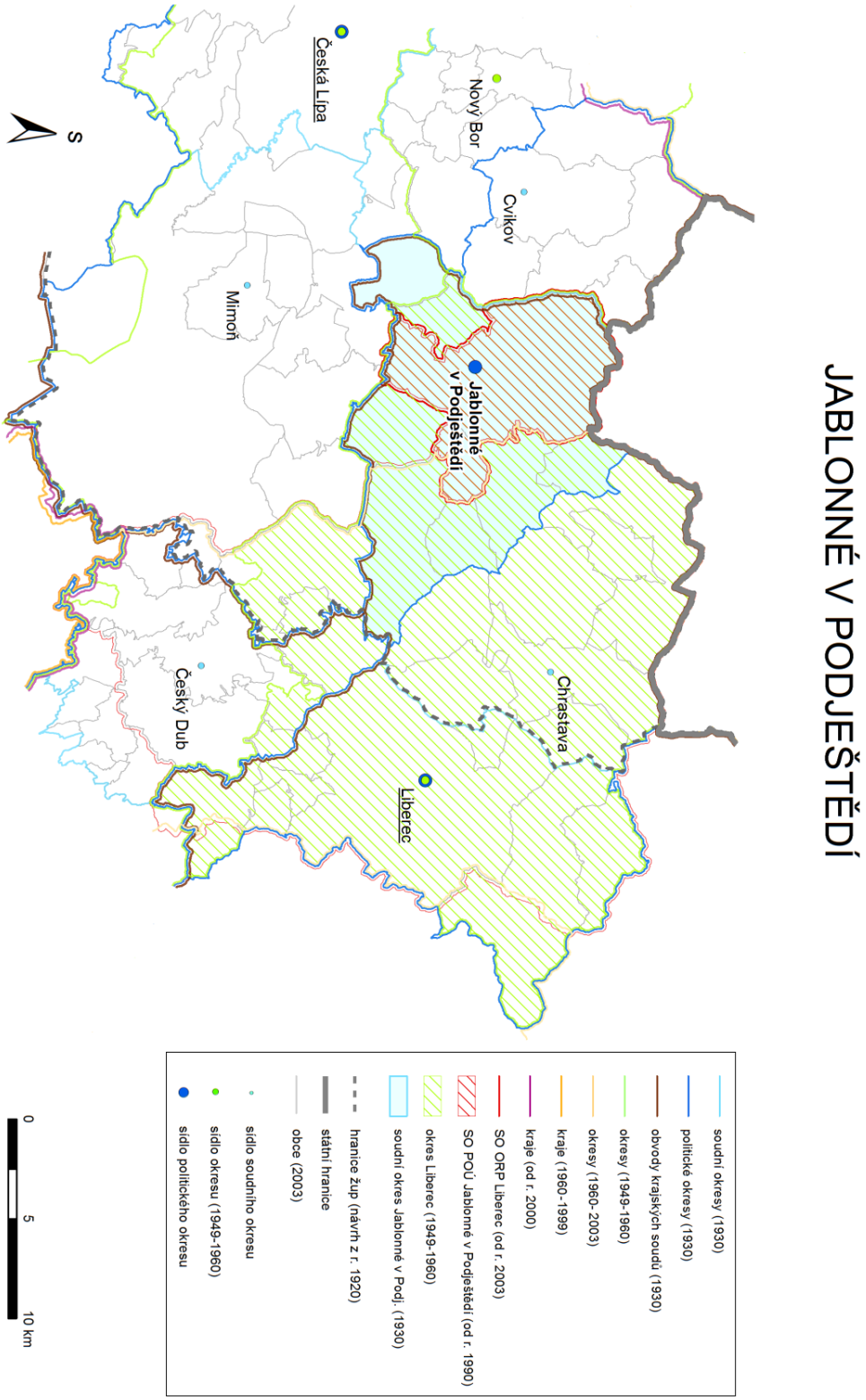
Území leží v Krkonošském podhůří na okraji Ještědsko-Kozákovského hřbetu v blízkosti CHKO Českého ráj v jižní části Libereckého kraje a jeho osu tvoří tok řeky Jizery. Železnobrodsko spádovalo, především díku dobrému dopravnímu spojení, k Semilům (sídlo politického okresu i okresu 1949–60, před rokem 1945 společné české území v blízkosti jazykové česko-německé hranice). Pouze soudní příslušnost byla jiná. Soudní okres Železný Brod spadal pod krajský soud v Mladé Boleslavi, zatímco ostatní dva soudní okresy politického okresu Semily (Semily a Lomnice nad Popelkou) patřily pod krajský soud v Jičíně. Po roce 1938 byly připojeny k Německu pouze tři obce soudního okresu Železný Brod (podíl Němců na celém území soudního okresu byl v roce 1930 necelé 1 %). V letech 1949–1960 patřilo území do okresu Semily v Libereckém kraji, okresní soud zůstal v Železném Brodě s působností pro celý nově vytvořený okres Semily. Nejpodstatnější správní změna zasáhla Železnobrodsko při reformě v roce 1960 v podobě vzniku velkých okresů a krajů, kdy došlo k přetrhání přirozených vztahů a umělému začlenění Železného Brodu s bezprostředním okolím do okresu Jablonec nad Nisou a s ním do Severočeského kraje. Nová správní centra byla jen velmi obtížně dopravně dosažitelná i kvůli fyzickogeografickým bariérám (hlavní evropské rozvodí mezi Odrou resp. Nisou a Labem resp. Jizerou). Větší část území bývalého soudního okresu byla připojena k okresu Semily ve Východočeském kraji. Po roce 1960 město přišlo nejen o svoji správní funkci, ale i o většinu svého spádového regionu. Tato situace byla jen velmi částečně vyřešena po roce 1990, kdy byl zřízen POÚ a v roce 2003 i ORP Železný Brod (ve stejném rozsahu), jeho území je však omezeno pouze na bývalou část okresu Semily z let 1949–60, která byla součástí velkého okresu Jablonec na Nisou (celkem pouhých 11 obcí) a nebyly k němu připojeny ani další obce původního soudního okresu Železný Brod, které se staly součástí okresu Jablonec nad Nisou už před rokem 1960 a přirozeně spádují k Železnému Brodu (Malá Skála), o připojení dalších obcí z původního velkého okresu Semily ani nemluvě. Výsledkem nového územněsprávního členění je rozlohou, ale i počtem obyvatel jeden z nejmenších ORP v Česku s velmi problematickým vymezením a funkčností.

Jablonné v Podještědí

Obr. č. 25: **Jablonné v Podještědí: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 45: **Jablonné v Podještědí (Německé Jablonné).**

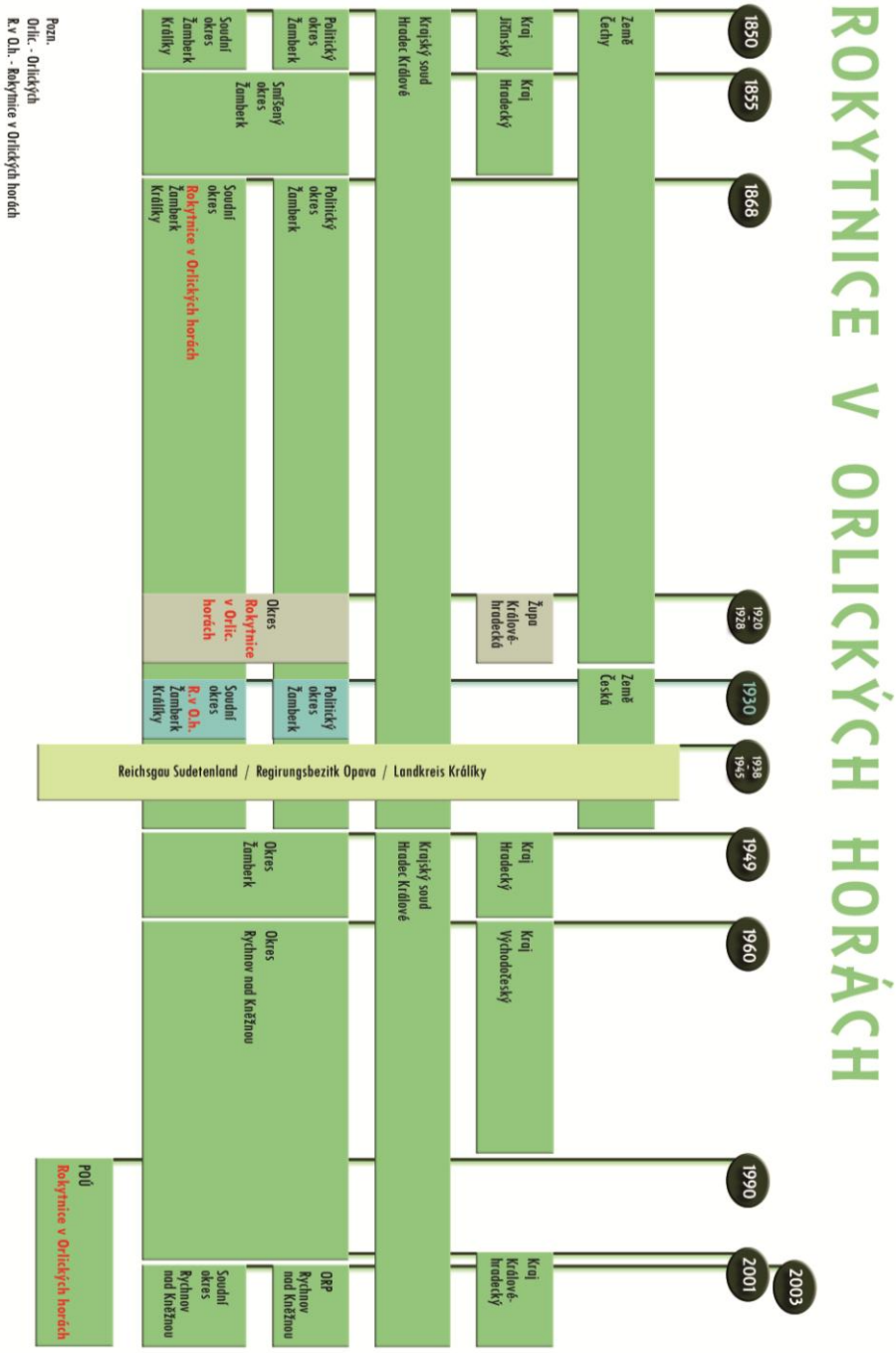
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na rozhraní Lužických hor a Ralské pahorkatiny na severu Libereckého kraje u hranic s Německem. Soudní okres Německé Jablonné (do roku 1945 Jablonné v Podještědí) tvořil se soudním okresem Cvikov politický okres, který ležel v blízkosti hranic s Německem (od roku 1871, předtím s Pruskem) a vyplňoval sníženinu mezi Šluknovským a Frýdlantským výběžkem a od Liberecka byl oddělen hřebenem Ještědu. Jablonné bylo napojeno na železnici již na počátku druhé poloviny 19. století a průmyslovým rozvojem prošlo již v první polovině 19. Století. Patří tak ke starým průmyslovým oblastem. Tento čistě německý region (v roce 1930 96 % Němců) se zaměřoval především na textilní a sklářský průmysl a velmi intenzivní byly jeho vztahy s územími za státními hranicemi, v oblasti Saska a Pruska. Okres Jablonné vznikl v roce 1850 nejen jako sociogeograficky, ale také fyzickogeograficky homogenní mikroregion. Příčinou ztráty správní funkce byla stagnace průmyslu, spojená s částečnou depopulací a rozpadem vazeb uvnitř území a především odsun německého obyvatelstva a následné horší dosídlení i poloha u hranic a s tím spojené zvýšení perifernosti území (pokles hustoty zalidnění ze 110 v roce 1930 na 60 obyv./km^2 v roce 1947). V roce 1949 byl proto okres Jablonné zrušen a část území i s centrem byla připojena k okresu Liberec, zbytek soudního okresu Jablonné a celý soudní okres Cvikov byl přičleněn k okresu Nový Bor (oba v Libereckém kraji). V roce 1960 se tuto nelogičnost podařilo částečně napravit (okresní město Liberec bylo odděleno přes 1 000 metrů vysokým masivem Ještědu) a alespoň bezprostřední okolí Jablonného bylo připojeno k okresu Česká Lípa, převážná část území bývalého soudního okresu Jablonné však zůstala součástí okresu Liberec. Ani tato změna nebyla definitivní. V roce 1990 došlo k obnovení správní funkce centra zřízením POÚ Jablonné v Podještědí, které zahrnuje pouhé dvě obce (samotné Jablonné a Janovice v Podještědí). V roce 2007 bylo území POÚ Jablonné v Podještědí vyňato ze správního okresu a ORP Česká Lípa a připojeno ke správnímu okresu a ORP Liberec paradoxně s argumentem lepší dopravní dostupnosti. Jablonné v současnosti neleží na krajské hranici, ale vykazuje shodné znaky vnitřní periferie jako území, která leží v blízkosti současné krajské hranice.

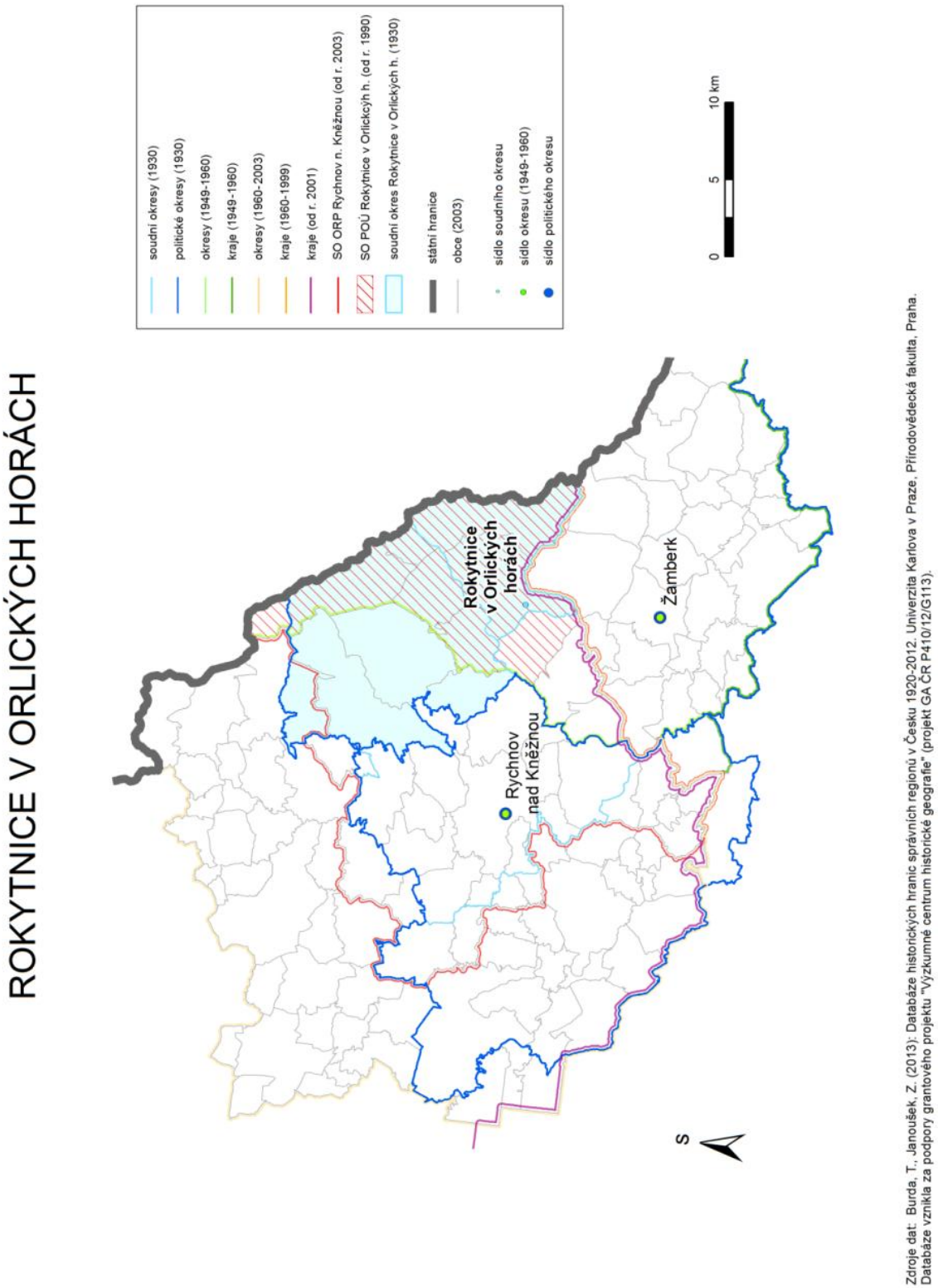
2.2.2.7. Královéhradecký kraj

Rokytnice v Orlických horách

Obr. č. 26: **Rokytnice v Orlických horách: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 46: **Rokytnice v Orlických horách.**

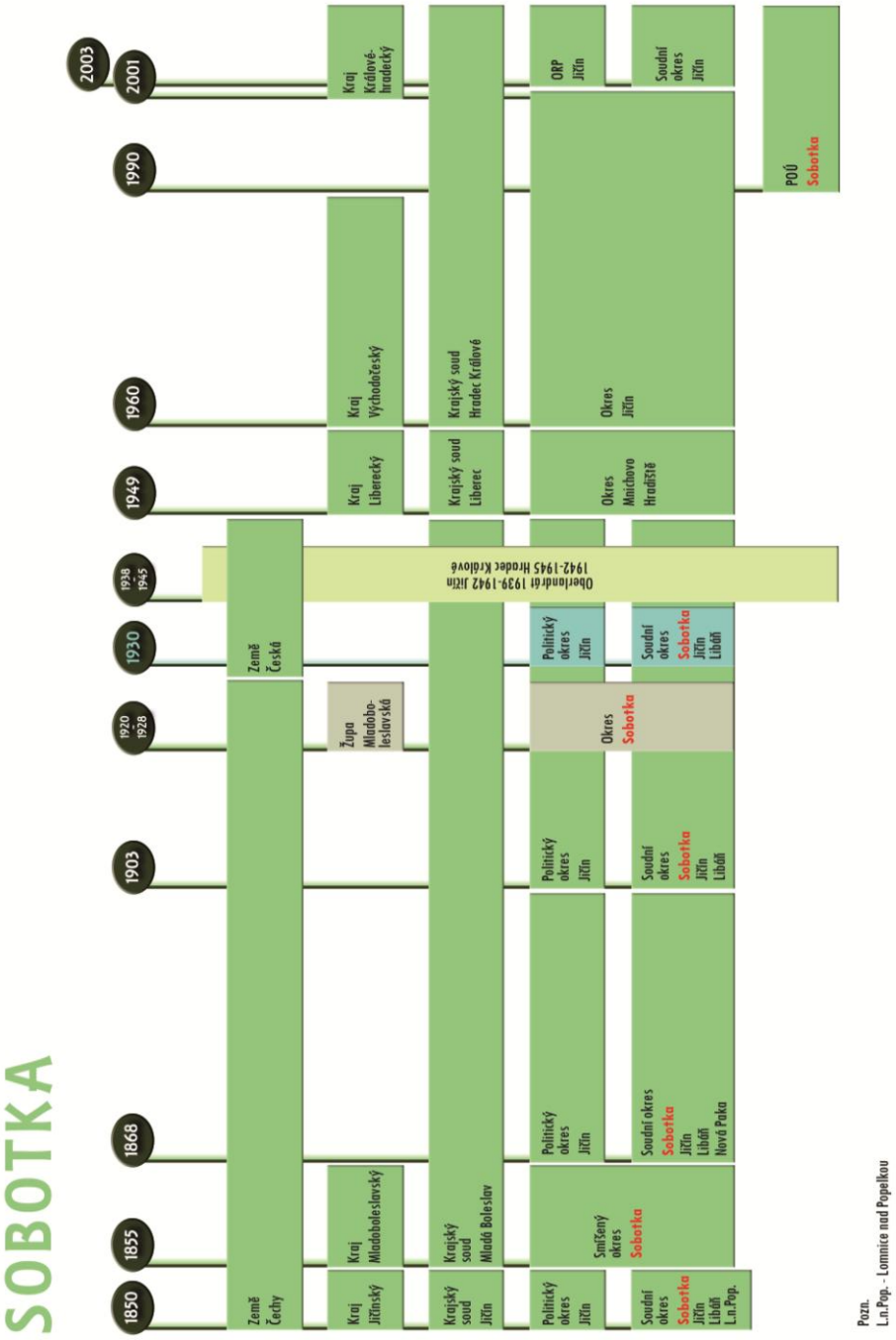

Území leží v Orlických horách na východě Královéhradeckého kraje na hranicích s Pardubickým krajem a s Polskem a zasahuje do CHKO Orlické hory. Soudní okres Rokytnice v Orlických horách se nacházel především ve vyšších polohách Orlických hor a v údolí horního toku Divoké Orlice přímo na hranicích s Německem (do roku 1871 s Pruskem). Je příkladem správní jednotky vzniklé v roce 1868 rozdělením jazykově smíšeného území na českou a německou část. Podobně vznikly např. soudní okresy Slavonice, Hartmanice nebo Štoky. V přípravě zřízení nového soudního okresu se angažovali místní Němci, kteří se zúčastňovali prací okresní samosprávy v okrese Žamberk a prosadili jeho zřízení u vlády ve Vídni. Soudní okres Rokytnice byl vyčleněn z území soudních okresů Žamberk (19 obcí) a dále obcí s převahou německy mluvícího obyvatelstva ze soudního okresu Rychnov (11 obcí) (Burda 2013). Německé osídlení v této oblasti tvořilo poměrně úzký pás rozprostírající se okolo hřebene Orlických hor. Jedním z důvodů zřízení soudního okresu Rokytnice bylo zlepšení dopravní dostupnosti a výkonu správy především v horní části údolí Divoké Orlice, přímo na hranicích s tehdy pruským Kladskem. Vzhledem k poloze území bychom mohli soudní okres Rokytnice zařadit i mezi vnější periferie, ale území leží také na rozhraní vyšších územních celků se sídly v Pardubicích a v Hradci Králové a nese znaky vnitřní periferie. Poprvé tato administrativní hranice existovala v letech 1920 až 1928, kdy došlo k rozdělení politického okresu Žamberk mezi župu Hradec Králové a župu Pardubice (viz tab. č. 4). Byla obnovena po vzniku samosprávných krajů v roce 2000.

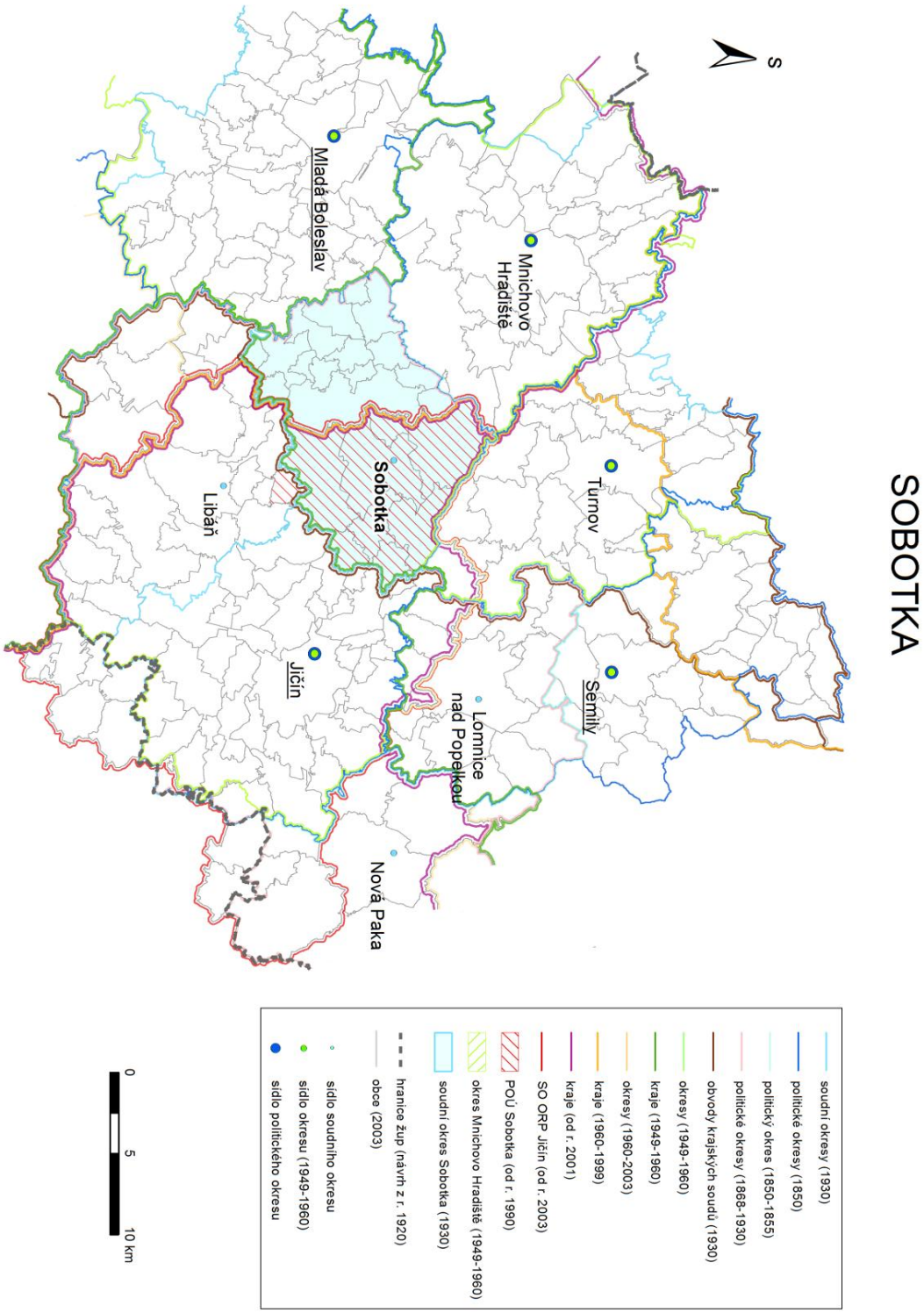
V letech 1938–1945 bylo celé území soudního okresu Rokytnice připojeno k Německu a samotný soudní okres byl zrušen (soudní správu na jeho území vykonával krátce i krajský soud v Kladsku) a ani po roce 1945 nebyla činnost okresního soudu obnovena. Příčinou byl odsun německého obyvatelstva (v roce 1930 přes 94 % Němců) a naprosto nedostatečné dosídlení, došlo i k zániku řady sídel především v horských oblastech. Pokles hustoty zalidnění můžeme pozorovat již od konce 19. století (1890 – 88, 1900 – 80, 1910 – 73, 1921 – 66, 1930 – 61, 1947 pouhých 21 obyv./km^2). Správní funkce Rokytnice v Orlických horách zanikla při reformě v roce 1949, většina území soudního okresu (bez obcí původně patřících okresu Rychnov) byla připojena k okresu Žamberk a s ním patřila k Hradeckému kraji. Po roce 1960 bylo pak toto území připojeno k okresu Rychnov nad Kněžnou ve Východočeském kraji. Obnova správní funkce Rokytnice přišla až v roce 1990, kdy byl zřízen POÚ s územím shodným s bývalou částí okresu Žamberk připojenou k okresu Rychnov nad Kněžnou v roce 1960. Rokytnicko je vhodným příkladem území, které nese znaky jak funkční tak polohové periferie a lze na něj pohlížet jako na vnější i na vnitřní periferii, tedy jako na součást tzv. „dvojího pohraničí“.

Sobotka

Obr. č. 27: **Sobotka: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 47: **Sobotka.**

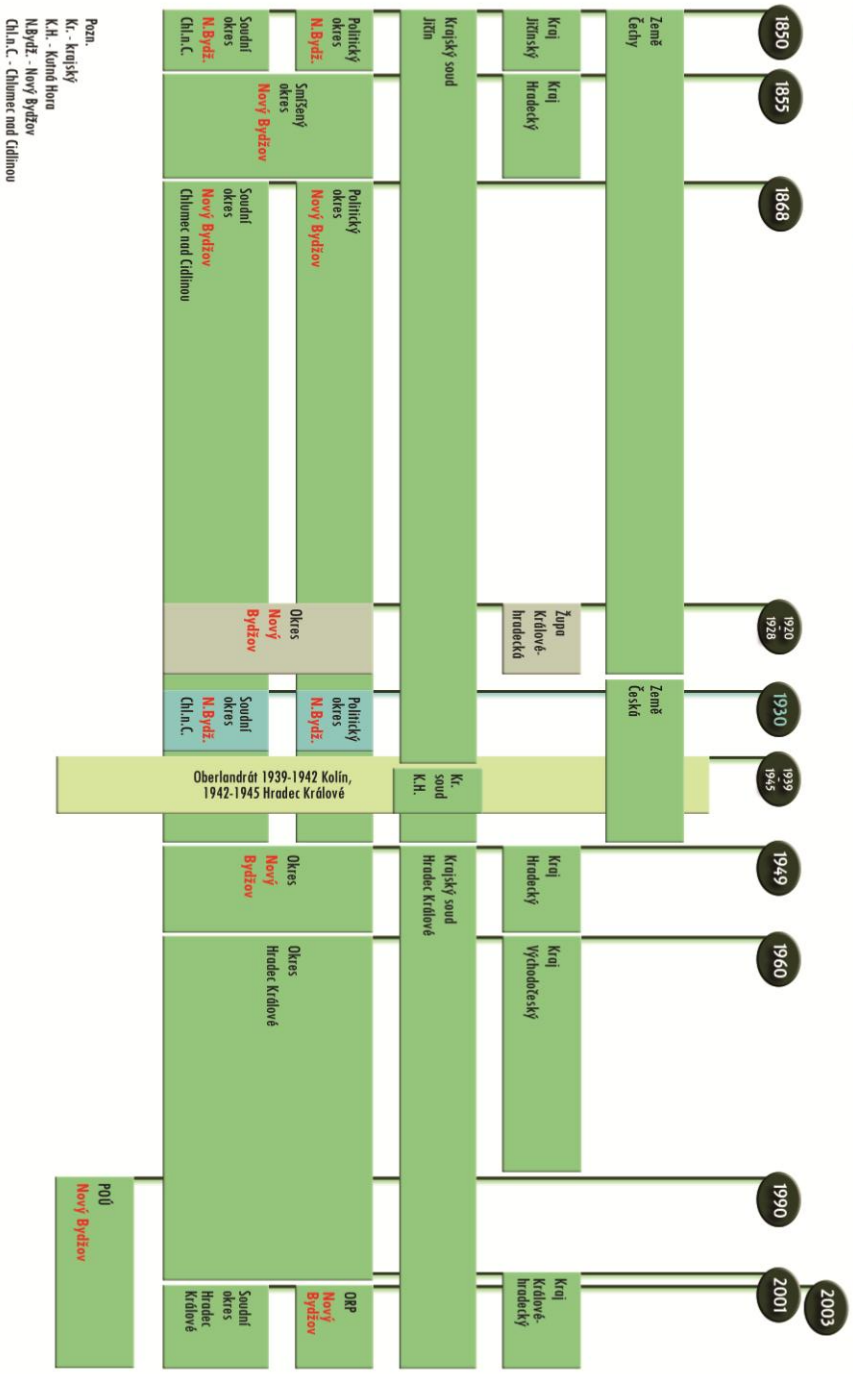
Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží v Jičínské pahorkatině na pomezí Středočeského, Královéhradeckého a Libereckého kraje a zasahuje do oblasti Českého ráje (CHKO). Sobotecko je příkladem územní jednotky, která měnila v průběhu doby poměrně často svoji spádovost k hierarchicky vyšším centrům a ležela po větší část trvání moderní správy na rozhraní několika vyšších správních jednotek. Většina území soudního okresu Sobotka patřila před rokem 1850 k Soboteckému panství a tím k Jičínskému, resp. Bydžovskému kraji. Již v roce 1855 došlo k rozdělení území politického okresu Jičín, a i přesto, že Jičín zůstal sídlem kraje a krajského soudu, tak byl smíšený okres Sobotka připojen k nově vzniklému Mladoboleslavskému kraji a soudně podřízen tamnímu krajskému soudu. Nesoulad soudní a politické správy vznikl po obnovení politických okresů a opětovnému spojení Sobotecka s politickým okresem Jičín a trval až do roku 1949. V návrhu župního členění bylo celé území politického okresu Jičín připojeno k župě se sídlem v Mladé Boleslavi. Poměrně vysoká byla naproti tomu vnitřní stabilita území soudního okresu Sobotka, a to prakticky až do jeho zániku v roce 1949 (došlo pouze k jedině změně jeho hranic v roce 1900). Postupně docházelo, spolu s rozvojem hospodářství, změnou dopravních vztahů a intenzitou vyjížďky za prací z tohoto převážně venkovského mikroregionu, k rozmělňování vnitřních vazeb. Od počátku 20. století začala především západní část území v okolí Dolního Bousova spádovat k jiným centrům, než byly Sobotka a Jičín. V roce 1949 bylo celé území bývalého soudního okresu Sobotka připojeno k okresu Mnichovo Hradiště a spolu s ním i k Libereckému kraji. Sobotecko a především Dolnobousovsko však spádovalo spíše k Mladé Boleslavi a tento fakt byl určující pro další správní reformu v roce 1960, kdy se území okresu Mnichovo Hradiště s jeho správním centrem stalo součástí okresu Mladá Boleslav a tím i Středočeského kraje. Větší část území bývalého soudního okresu Sobotka včetně jeho sídla byla vrácena do okresu Jičín ve Východočeském kraji. Po roce 1990 byl na tomto území zřízen obvod POÚ Sobotka.

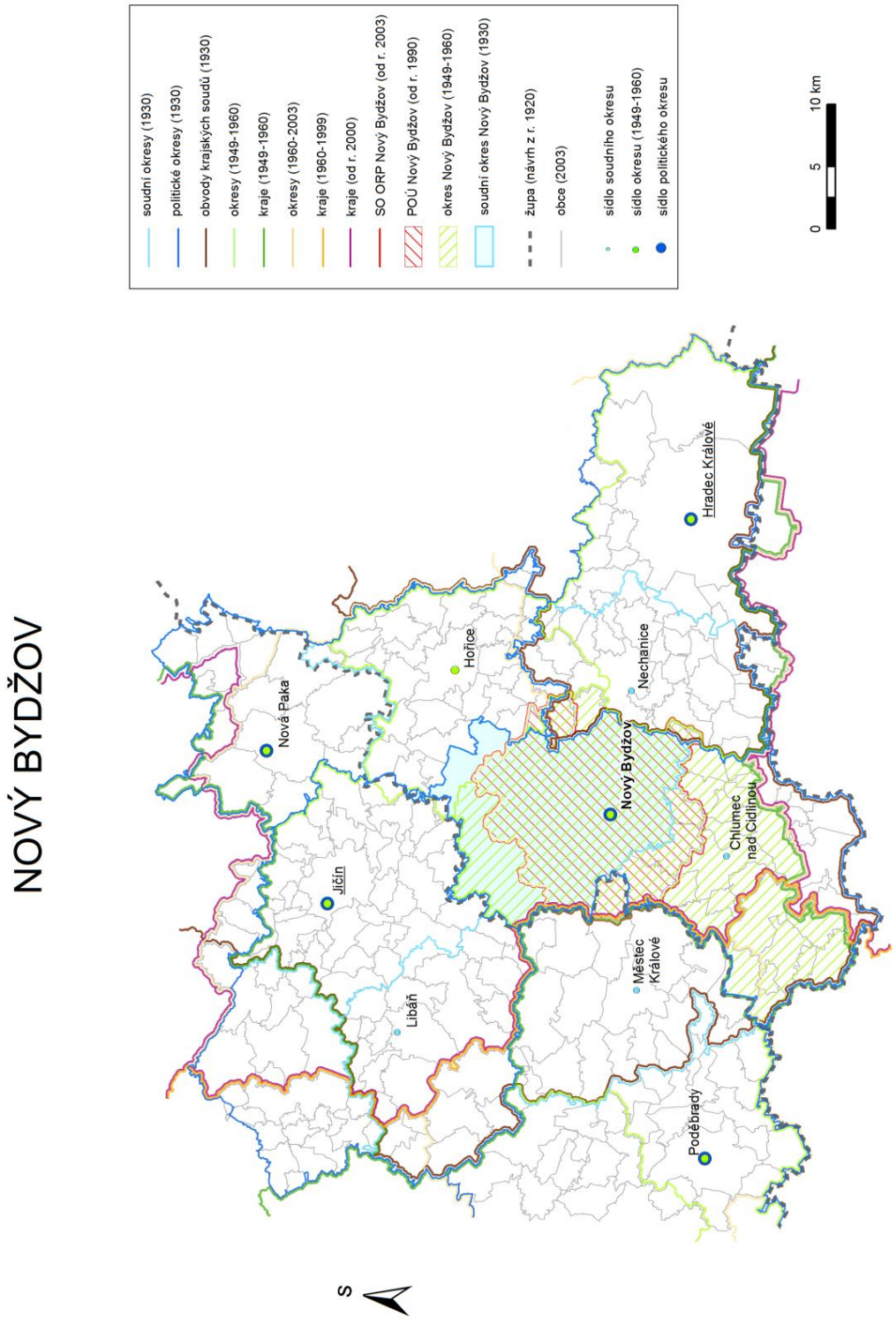
Sobotecko nese řadu znaků vnitřní periferie – poloha na rozhraní několika vyšších územních celků, převaha venkovského osídlení, ztráta významu centra, postupná depopulace (1869 – 105, 1890 – 100, 1910 – 96, 1930 – 89 a v roce 1947 – 73 obyv./km^2), ale na druhou stranu má poměrně dobrou dopravní polohu a leží v blízkosti průmyslových center, především Mladé Boleslavi. Další výzkumy se mohou zaměřit na identifikaci hlavních procesů, které vedly k rozpadu stabilního mikroregionu a vzniku vazeb na nová hierarchicky vyšší centra a tím i překrývání řady územních identit.

Nový Bydžov

Obr. č. 28: **Nový Bydžov: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 48: **Nový Bydžov.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží ve Východolabské tabuli na hranicích Středočeského kraje a Královéhradeckého kraje. Nový Bydžov má silnou správní tradici, která sahá až do středověku. Centrem stejnojmenného kraje byl až do konce 18. století (pak byl krajský úřad přenesen do Jičína, ale status krajského města si podržel Bydžov až do roku 1849). Politický okres zahrnoval také soudní okres Chlumec nad Cidlinou a od roku 1850 až do roku 1949 nedošlo ke změně jeho hranic. Zajímavější byl vývoj jeho postavení k vyšším správním celkům, kdy soudní správou a v letech 1850–1868 i krajskou příslušností byl spojen s Jičínem, nikoliv s bližším Hradcem Králové, ten se pro Bydžovsko stal správním centrem až v návrhu župního členění v roce 1920 a teprve od roku 1949 je jeho krajským městem.

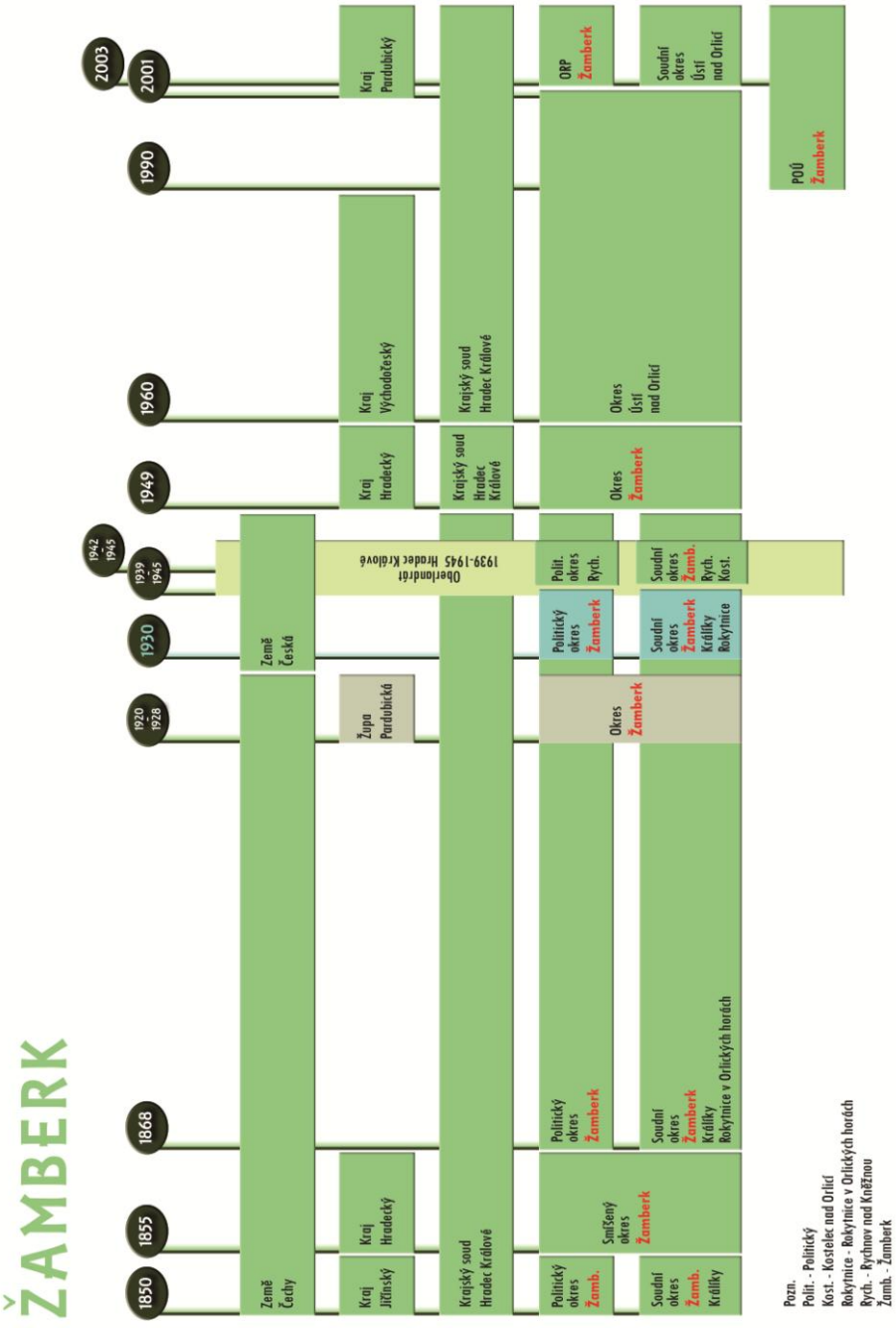
V roce 1949 byl zřízen okres Nový Bydžov na většině území obou bývalých soudních okresů a několika obcí z okresů Poděbrady a Hradec Králové. Pět obcí politického olresu Nový Bydžov bylo připojeno k okresu Přelouč v Pardubickém kraji. Novobydžovsko se tak ocitlo na hranicích tří krajů (Hradeckého, Pardubického a Pražského). Správní funkce Nového Bydžova zanikla při reformě v roce 1960, kdy bylo území okresu rozděleno hned do čtyř velkých okresů. Jádro okresu i s jeho centrem a Chlumcem nad Cidlinou se stalo součástí okresu Hradec Králové, obce na jihu byly připojeny k okresu Pardubice, na jihozápadě k okresu Kolín a na severu v okolí Vysokého Veselí k okresu Jičín. Území leží v blízkosti vyšších center, s nimiž má dobré dopravní spojení. Vykazuje však řadu znaků vnitřní periferie jako jsou nižší hustota zalidnění, stagnace a následný pokles obyvatelstva (1880 – 111, 1900 – 113, 1930 – 109, 1947 – 89 obyv./km^2), a to i v centru okresu (viz graf č. 4). Vyšší je také podíl venkovského osídlení, počet ekonomicky aktivních v priméru a nezaměstnanost.

Správní funkce se vrátila Novému Bydžovu zřízením POÚ v roce 1990 a v roce 2003 vznikl také ORP. Ten měl podle návrhů vzniknout většině území bývalého okresu Nový Bydžov z let 1949–1960, nakonec však nezahrnuje obvod POÚ Chlumec nad Cidlinou, který se stal součástí ORP Hradec Králové i přesto, že vzdálenost z Chlumce do centra ORP je nyní 27 km, do Nového Bydžova 11 km, na území obou POÚ existuje MAS Společná Cidlina a od roku 1850 byla obě území v jednom právním celku.

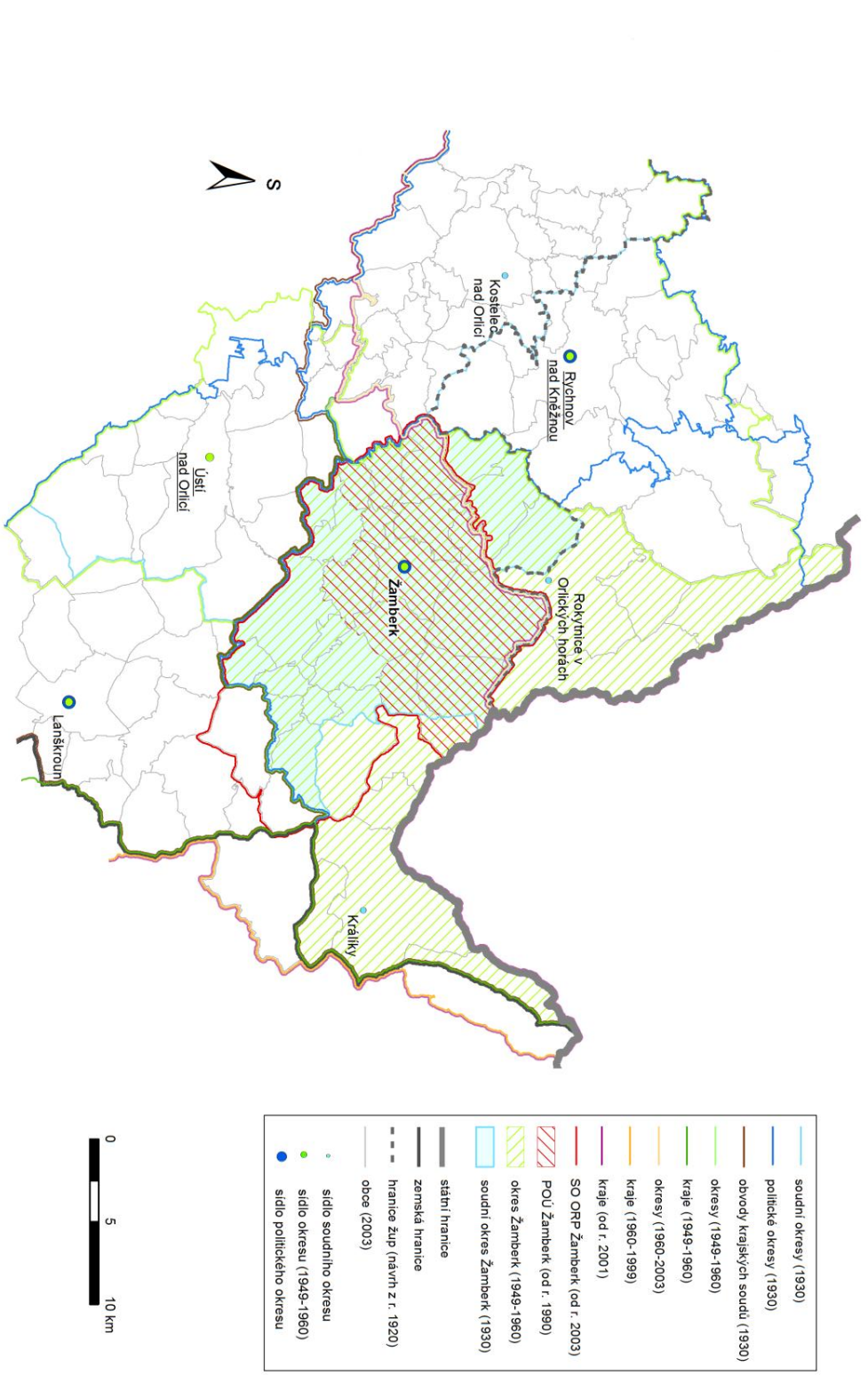
2.2.2.8. Pardubický kraj

Žamberk

Obr. č. 29: **Žamberk: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti).**
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 49: **Žamberk.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

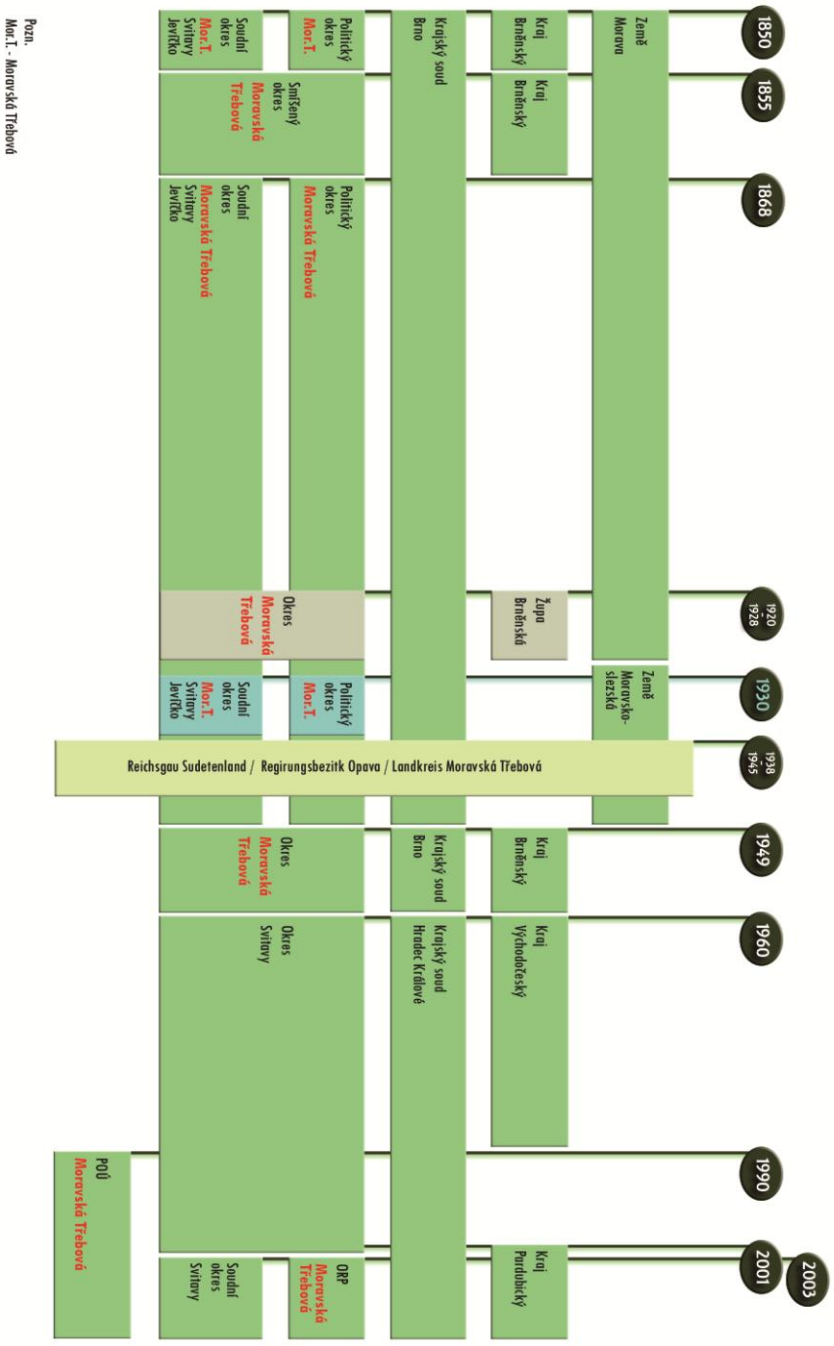
Území leží v Orlickém podhůří na severovýchodě Pardubického kraje na hranicích s Královéhradeckým krajem na hranici s Polskem (dříve s Německem) a v blízkosti reliktní česko-německé jazykové hranice i zemské česko-moravské hranice. Až do roku 1868 byl jazykově smíšeným územím, tehdy byl z převážně německých obcí na severu okresu zřízen nový soudní okres se sídlem v Rokytnici v Orlických horách a soudní okres Žamberk se stal téměř výhradně českým (v roce 1890 – 98 % Němců, Králíky 97 %, Žamberk pouhé 1 %, celý politický okres 51 %, v roce 1930 tato čísla činila již jen 94 %, 83 %, 1 % a 43 %). Rozdílné byly také fyzickogeografické podmínky obou území, zatímco německé soudní okresy ležely v horských oblastech, soudní okres Žamberk se nacházel v předhůří Orlických hor. Žamberk byl přirozeným dopravním a obchodním centrem i pro oba německé soudní okresy. Přesto došlo k prvnímu rozdělení politického okresu již v roce 1920 při návrhu župního členění. Zatímco soudní okresy Žamberk a Králíky se staly součástí župy Pardubice, tak soudní okres Rokytnice patřil do župy Hradec Králové. Soudní okresy Rokytnice a Králíky byly v roce 1938 celé odstoupeny Německu a na jejich území byl vytvořen Landkreis Grulich/Králíky. V roce 1942 byl politický okres Žamberk zrušen a jeho území bylo připojeno k politickému okresu Rychnov nad Kněžnou. Po válce byl obnoven, ale vzhledem k velkému poklesu počtu obyvatelstva v soudních okresech Králíky a Rokytnice, které byly postiženy odsunem Němců[85] , nebyla obnovena činnost tamních okresních soudů. V roce 1949 byl dosavadní politický okres přeměněn na okres Žamberk s výjimkou několika obcí v severní části Orlických hor, které připadly okresu Rychnov nad Kněžnou. Ke ztrátě správní funkce Žamberka došlo v roce 1960. Zbylá část bývalého soudního okresu Rokytnice a několik obcí na severu bývalého soudního okresu Žamberk byly připojeny k okresu Rychnov nad Kněžnou a zbytek území se stal součástí okresu Ústí nad Orlicí spolu s původně moravskými obcemi Velká Morava a Červená Voda. V roce 1990 byly v bývalých sídlech soudních okresů zřízeny POÚ. Před vznikem nových krajů se uvažovalo o rozdělení velkého okresu Ústí nad Orlicí a přičlenění Žamberecka ke Královéhradeckému kraji, k tomu však nedošlo. Žamberecko se stalo již podruhé součástí mezoregionu se sídlem v Pardubicích. V roce 2003 byly zřízeny ORP v Žamberku a v Králíkách (jeden z nejméně lidnatých v Česku).

Území Žamberecka leží na rozhraní dvou krajů a nemá vyhraněnou spádovost do hierarchicky vyššího centra (Pardubice x Hradec Králové), nese tedy shodné znaky jako další regiony ležící v blízkosti správních hranic, nemůžeme jej však především z polohového hlediska považovat za klasickou vnitřní periferii, protože leží v blízkosti státní hranice. Otázkou zůstává určení míry atraktivity hierarchicky vyšších správních center a také případná změna regionální identity především po roce 1949.

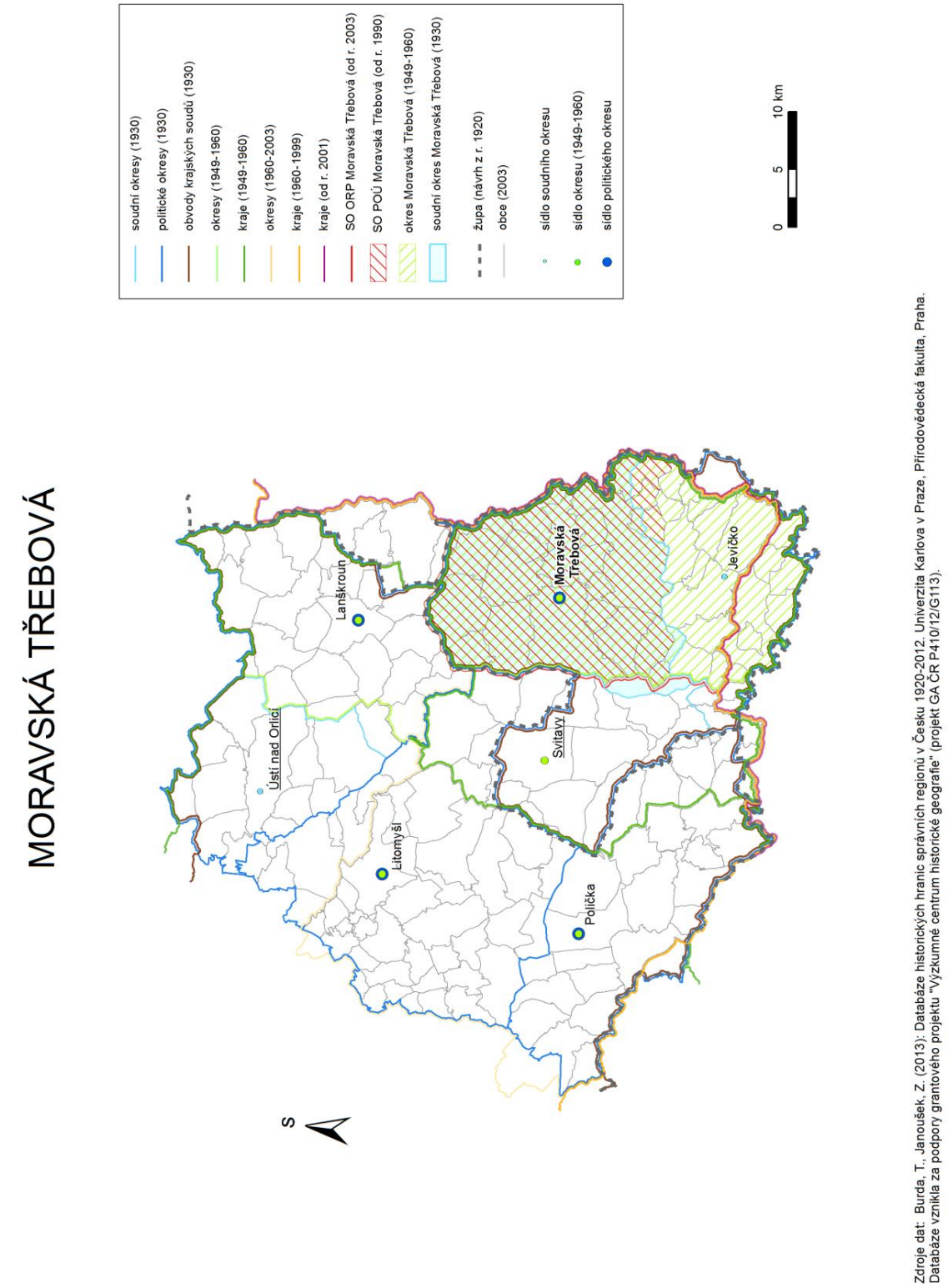
[85] Počet obyvatel soudního okresu Králíky klesl na polovinu a soudního okresu Rokytnice dokonce na třetinu předválečného stavu.

Moravská Třebová

Obr. č. 30: **Moravská Třebová: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 50: **Moravská Třebová.**

Území v Podorlické pahorkatině a na Hřebečském hřbetu leží na západní Moravě v Pardubickém kraji u hranic s Olomouckým krajem v blízkosti reliktní česko-moravské zemské hranice. Soudní okresy Moravská Třebová a Svitavy patřily do oblasti tzv. Svitavského německého jazykového ostrova s výraznou převahou německy mluvícího obyvatelstva (v roce 1930 téměř 90 %), naopak soudní okres Jevíčko měl přes 85 % obyvatelstva české národnosti. Jevíčsko patří podle řady ukazatelů k nejvíce periferním územím v Česku (dopravní odlehlost, hranice tří krajů, nízká hustota zalidnění a stagnace počtu obyvatel již od roku 1850 a následná depopulace od roku 1921, převaha venkovského osídlení; Žitnáková, Vaishar 2011). Přesto tato poměrně nesourodá území tvořila stabilní politický okres, který s výjimkou let 1938–1945[86] a 1855–1868 existoval od roku 1850 až do roku 1949 a jako celek spádoval k Brnu. V roce 1949 došlo k jeho rozdělení na okresy Svitavy a Moravská Třebová a zániku soudního okresu Jevíčko. Největší správní změnu přinesl rok 1960, kdy se stalo toto moravské území, spolu s Poličskem a Litomyšlskem v Čechách, součástí okresu Svitavy ve Východočeském kraji. Rok 1960 znamenal zánik správní funkce Moravské Třebové. Bylo to způsobeno horšími polohovými podmínkami i sociekonomickým vývojem ve srovnání se Svitavami, které prožívaly od poloviny 19. století daleko větší průmyslový rozvoj a získaly díky železnici lepší dopravní spojení. Patrný je tento fakt při pohledu na vývoj počtu obyvatel Moravské Třebové (viz graf č. 4). Mezi další důvody upřednostnění Svitav bylo horší dosídlení Moravskotřebovska a jeho periferní poloha v rámci nového velkého okresu. Hlavní problémem nového územního členění byla změna spádovosti k hierarchicky nadřazeným celkům[87] a přičlenění historicky moravského území k Čechám. Hned po roce 1990 započaly snahy o změnu tohoto stavu, ale vzhledem k praktickému zrušení krajů a zachování velkých okresů, k žádným úpravám nedošlo. Stejně tak při vzniku nové krajské soustavy bylo přičleněno území celého okresu Svitavy k Pardubickému kraji. Přesto se občané cítí být spíše Moravany, jak o tom svědčí např. výsledky voleb v 90. letech (vysoké zisky politických stran s programem obnovy samosprávné Moravy a vysoký podíl moravské národnosti při sčítáních především v roce 1991). Situace byla podobná jako v případě Dačicka. V některých oblastech života, kde došlo k obnovení dělení Česka na země, jako například v soutěžích v kopané, se moravská část okresu Svitavy organizačně přičlenila k Moravě (viz kapitola 2.4.). Pro další analýzy se jeví klíčová otázka míra spolupráce v území přes krajskou hranici a změna spádovosti mezi mezoregionálními centry (Pardubicemi, Brnem resp. Hradcem Králové).

[86] V roce 1938 byl zabrán Německem celý soudní okres Svitavy a také až na čtyři obce celý soudní okres Moravská Třebová a 8 obcí ze soudního okresu Jevíčko. Zbytek tohoto okresu byl přičleněn k politickému okresu Boskovice (Oberlandrát 1939–1940 Prostějov, poté až do roku 1945 Brno). Zabrané území bylo součástí Reichsgau Sudetenland, Regierungsbezirk Opava a byly v nich zřízeny dva Landkreisy – Moravská Třebová (Mährisch Trübau) a Svitavy (Zwittau).

[87] Zatímco ze Svitav je to do Brna 65 km a do centra Východočeského kraje Hradce Králové 80 km, tak v případě Jevíčka jsou tyto hodnoty již 60 km, resp. 110 km.

2.2.2.9. Kraj Vysočina

Vzhledem k tomu, že Jihlavský kraj byl při reformě v roce 1949[88] utvořen poprvé tak, že nerespektoval z větší části průběh zemské hranice – i přesto, že tato hranice byla zachována jako správní hranice nižších celků (okresů) – můžeme v podstatě jeho všechny okrajové části zařadit mezi území se specifickým správním vývojem a také k oblastem vnitřních periferií.

V roce 1949 došlo poprvé[89] k rozbití zemské hranice, což byl ostatně i jeden z cílů této reformy (viz kap. 1.2.3.7). Většina okrajových částí kraje spádovala k jiným centrům než k Jihlavě, i když na rozdíl od současného Kraje Vysočina vzniklého po roce 2000, těchto území nebylo tolik (Dačicko spádovalo spíše k Jihlavě, Chotěbořsko bylo součástí Pardubického kraje, zázemí Tišnova a Bystřice nad Pernštejnem náležely k Brněnskému kraji) a jejich odstředivé tendence se mohly projevit v období nastupujícího totalitního režimu jen latentně. V roce 1960 Jihlavský kraj zanikl a byl rozdělen mezi čtyři nové kraje – Havlíčkobrodsko spolu s Chotěbořskem jako nový okres Havlíčkův Brod připadly Východočeskému kraji. Západní část Ledečska (bývalý soudní okres Dolní Kralovice) k okresu Benešov a ke Středočeskému kraji, Pacovsko, Humpolecko, Pelhřimovsko a část okresu Kamenice nad Lipou byly spojeny do okresu Pelhřimov a připojeny stejně jako Dačicko, které se stalo součástí okresu Jindřichův Hradec, k Jihočeskému kraji. Zbylá moravská část Jihlavského kraje byla připojena k Jihomoravskému kraji. Z území Čech se připojila k Jihomoravskému kraji jen malá území v okolí bývalé zemské hranice na Žďársku a Novoměstsku k okresu Žďár nad Sázavou a části bývalých soudních okresů Polná a Štoky se staly součástí okresu Jihlava.

Při diskusích odborníku na regionalizaci a státní správu v 90. letech 20. století se obnovení nebo neobnovení Jihlavského kraje zdála být jedním z klíčových problémů nového územněsprávního členění (Hampl 2005). Nakonec zvítězila varianta tzv. velkého Jihlavského kraje složeného z pěti okresů – Jihlava, Žďár nad Sázavou a Třebíč z původního Jihomoravského kraje, Pelhřimov z Jihočeského kraje a Havlíčkův Brod z Východočeského kraje, a to s argumenty poukazující jak na poměrně osvědčenou historickou zkušenost i potřebou posílit slabá území na okraji dosavadních celků (vnitřní periferie). Užší varianta byla navrhována bez okresů Žďár nad Sázavou a Třebíč. Mimo nový kraj zůstaly některé oblasti původního Jihlavského kraje z let 1949–1960 na Dačicku a západně od Ledče nad Sázavou a také v nejzápadnějším cípu Jihomoravského kraje v okolí Vratětína, naopak k novému kraji bylo připojeno Bystřicko,

[88] V předchozích obdobích existoval Jihlavský kraj (1855–1868) resp. Jihlavská župa (1920–1928) vždy pouze na území Moravy, včetně rozděleného území samotného sídelního města, jehož předměstí ležela v Čechách a příslušela tak k pod okresy v Čechách (Polná resp. Německý Brod a s nimi v letech 1855–68 pod Čáslavský kraj a v letech 1920–1928 pod Pražskou župu).

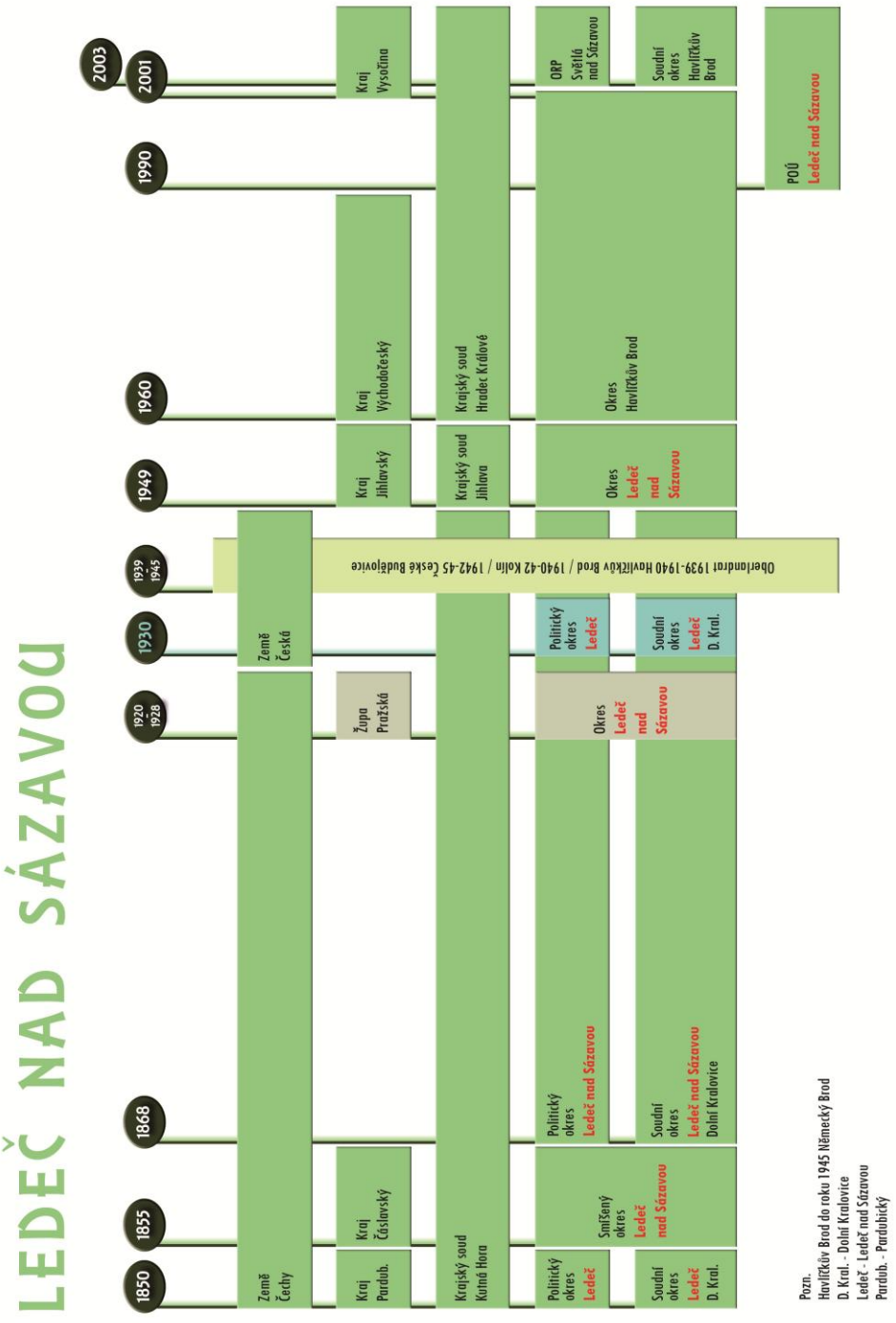
[89] Jedinou výjimkou bylo období tzv. Protektorátu, kdy kvůli záboru německých oblastí a některým opatřením protektorátní správy byly soudní okresy Polná a Štoky přičleněny k politickému okresu Jihlava a soudní okres Přibyslav k politickému okresu Nové Město na Moravě.

Chotěbořsko a další území na Třebíčsku (okolí jaderné elektrárny Dukovany), které se v něm ocitly poprvé a převážně spádovaly do jiných mezoregionálních center (viz kapitola 1.2.4.).

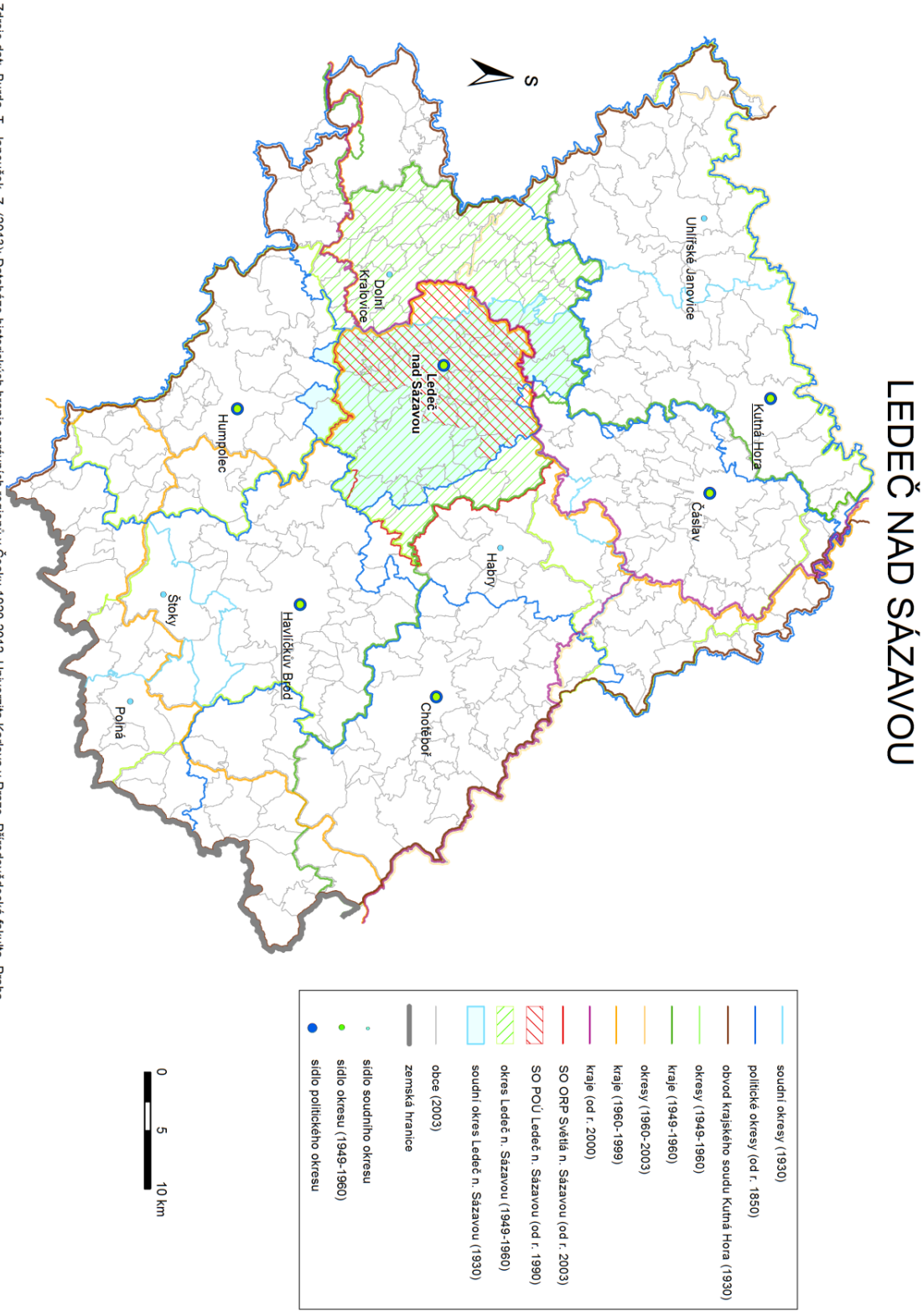
Všechny změny vyvolávají i proměny regionální identity na území dnešního Kraje Vysočina. Problematiku zpracoval již Chromý (2000b). K posílení soudržnosti kraje a budování nové nebo obnovené regionální identity pomohlo vhodné zvolení jeho názvu. V roce 2001 byl původní Jihlavský kraj přejmenován na Vysočinu (i na základě výsledků ankety mezi občany kraje) a v roce 2011 na Kraj Vysočina, což lépe vystihuje charakter území i další symboliku a stávající situaci v kraji (znak kraje, názvy jednotlivých organizací kraje, umístění některých institucí mimo Jihlavu – např. krajská knihovna sídlí v Havlíčkově Brodě). Přesto se objevily zejména po ihned vzniku kraje v roce 2000 odstředivé tendence v okrajových územích kraje jako například na Chotěbořsku, Ledečsku nebo Bystřicku. Ale také i dostředivé v případě Dačicka nebo jižní části Jemnicka v okolí Vratětína – tady motivované snahou kraje o získání přímého územního spojení s Rakouskem, tak jak tomu bylo v letech 1949–60. Úspěšné byly snahy o změnu územní příslušnosti na Bystřicku, kde v roce 2005 došlo zatím k jediné výraznější změně krajské hranice v Česku (kromě přesunu POÚ Moravský Beroun od Moravskoslezského kraje ke kraji Olomouckému). Okolí Nedvědice (celkem 26 obcí včetně hradu Pernštejna) bylo připojeno k ORP Tišnov a s ním k Jihomoravskému kraji.

Ledeč nad Sázavou

Obr. č. 31: **Ledeč nad Sázavou: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 51: **Ledeč nad Sázavou.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na rozhraní Středočeské pahorkatiny a Českomoravské vrchoviny v západní části Kraje Vysočina u hranic se Středočeským a Jihočeským krajem. Politický okres Ledeč zahrnoval od roku 1850 soudní okresy Ledeč a Dolní Kralovice a jeho území zůstalo stabilní až do roku 1949, ale velmi často měnilo svoji příslušnost k vyšším územním celkům. Po roce 1850 patřilo k Pardubickému kraji, v letech 1855 až 1868 k Čáslavskému kraji a v návrhu župního členění v roce 1920 bylo součástí Pražské župy, krajským soudem pak náleželo do Kutné Hory. Složitým vývojem prošlo v období druhé světové války, kdy postupně patřilo pod Oberlandráty v Havlíčkově Brodě (1939–1940), v Kolíně (1940–42) a od roku 1942 v Českých Budějovicích.

Výraznější změny nezaznamenalo Ledečsko ani při správní reformě v roce 1949, pouze z bývalého soudního okresu Dolní Kralovice bylo přičleněno okolí Čechtic k okresu Pacov v Jihlavském kraji a naopak k okresu Ledeč nad Sázavou bylo přiřazeno několik obcí z bývalého soudního okresu Habry. Došlo tedy k posunu těžiště okresu na východ a Ledči jako správnímu centru začala konkurovat rychle rostoucí Světlá nad Sázavou – železniční křižovatka s rozvíjejícím se průmyslem. Počet obyvatel Ledče stagnoval, Světlé naopak rostl. V roce 1960 byl okres Ledeč nad Sázavou zrušen a téměř celý bývalý soudní okres Dolní Kralovice, s výjimkou několika obcí na východ od Dolních Kralovic[90], byl připojen k okresu Benešov. Stejný osud potkal i většinu obcí bývalého soudního okresu Ledeč nad Sázavou na Čechticku, ostatní pak byly spolu s Pacovem připojeny k okresu Pelhřimov a s ním k Jihočeskému kraji. Severozápadní část okresu (okolí Zruče nad Sázavou) pak byla připojena k okresu Kutná Hora ve Středočeském kraji. Východní a centrální část okresu spolu s jeho sídlem, byla připojena k okresu Havlíčkův Brod ve Východočeském kraji. V roce 1990 byl v Ledči zřízen POÚ (stejně tak i ve Světlé) a území bylo připojeno v roce 2001 ke Kraji Vysočina. V roce 2003 se sídlem nově zřízeného ORP stala Světlá nad Sázavou.

Z hlediska obyvatelstva se jedná o území typickou vnitřní periferii s depopulačními tendencemi (v celém politickém okrese v roce 1880 – 82, v roce 1930 – 77 a v roce 1947 – 65 obyv./km^2), ještě patrnější je tato tendence patrná na území soudního okresu Dolní Kralovice (v roce 1880 – 76 a v roce 1947 již jen 56 obyv./km^2). Převažuje venkovské osídlení a území je výrazně zatížené rekreací, především druhým bydlením. Po roce 1960 bylo rozdělené do tří a po roce 2000 do dvou krajů. Celkem můžeme napočítat na Ledečsku od roku 1850 6 různých nadřazených správních center. Bylo by vhodné uskutečnit výzkum změn regionální identity, sociálního kapitálů i vlivů správních změn na spádovost k hierarchicky nadřazeným jednotkám.

Již po roce 2005 začala snaha přestavitelů z Ledče nad Sázavou a některých z místních mikroregionálních sdružení o zřízení ORP se sídlem v Ledči. V současné podobě územního členění je jen velmi málo pravděpodobná změna POÚ na ORP bez rozšíření jeho území. Aktéři těchto

[90] Tyto obce na levém břehu Želivky zůstaly v jednom územním celku s Ledečskem i po roce 1960, kdy byly připojeny k okresu Havlíčkův Brod. Kvůli výstavbě vodního díla Švihov na Želivce však by obce, které by nebyly novou přehradní nádrží zaplaveny, zůstaly izolovány od ostatního území okresu. Proto byly v roce 1967 připojeny k okresu Benešov ve Středočeském kraji.

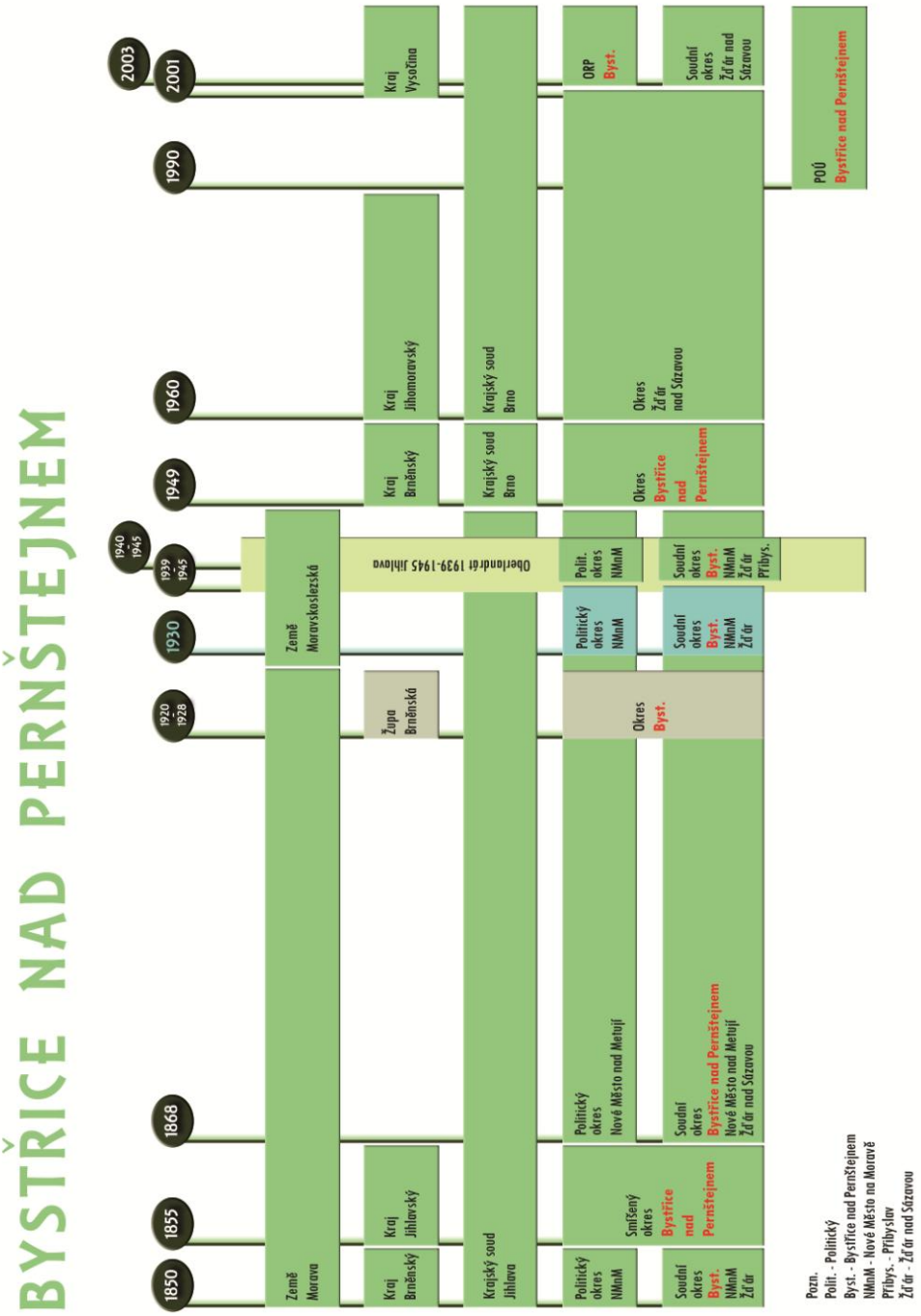
změn zvažovali jako reálné dvě možnosti. Jednou bylo odtržení od Kraje Vysočina a vytvoření ORP ve Středočeském kraji spolu s POÚ Zruč nad Sázavou a druhou pak obnova stavu správního členění před rokem 1960 a návratu částí okresu Ledeč nad Sázavou, které se staly součástí Středočeského kraje a vytvoření nového ORP v rámci kraje. Tyto plány však nemají podporu nejen ve vedení kraje, ale také se s nimi neztotožňují představitelé okolních obcí (Janáček, Stránský 2012).

Bystřice nad Pernštejnem

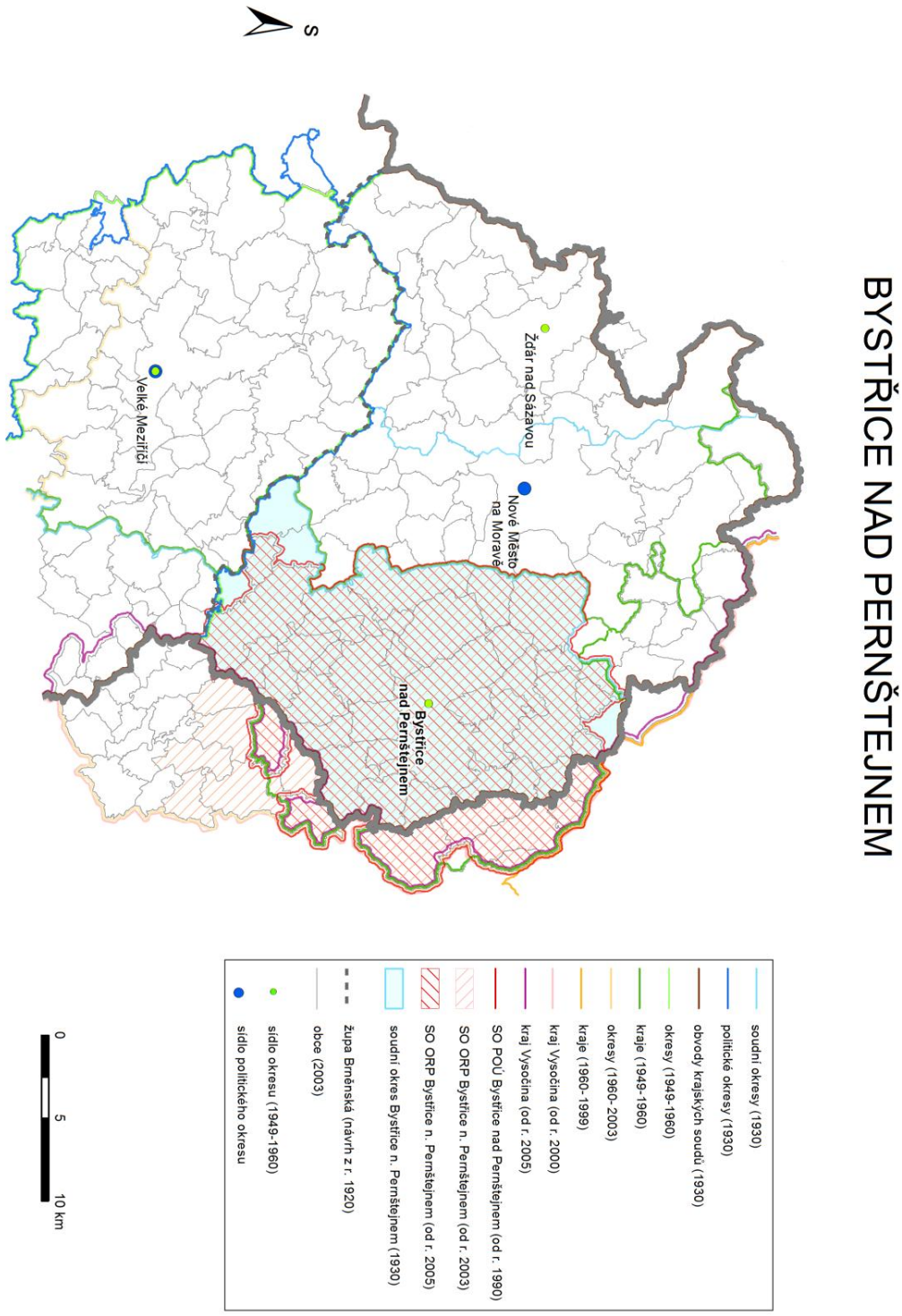
Území leží na okraji Křižanovské vrchoviny a Boskovické brázdy v severovýchodní části Kraje Vysočina u hranic Jihomoravského a Pardubického kraje. Bystřicko spádovalo v minulosti spíše k Brnu, svědčí o tom příslušnost k Brněnskému kraji v letech 1850–55 (v době neexistence kraje Jihlavského), ale také k Brněnské župě v návrhu župního členění z roku 1920 (tedy v době kdy také Jihlava byla centrem župy). K Jihlavě však Bystřicko a s ním i celý politický okres Nové Město na Moravě patřilo krajským soudem a také krajem v letech 1855–1868[91]. Tato rozpolcenost je pro toto území typická a naznačuje i jeho poměrně složitý územněsprávní vývoj. V případě soudního okresu Bystřice nad Pernštejnem jde o území s řadou znaků charakteristických pro oblasti vnitřních periferii – převažující rozptýlené venkovské osídlení (přes 70 obcí), špatná dopravní dostupnost, depopulace již od konce 19. století (v roce 1880 – 76, v roce 1900 – 72, v roce 1930 – 65 a v roce 1947 již jen 56 obyv./km^2), absence větších průmyslových podniků. Tyto charakteristiky platily ve stejné míře i pro další dva soudní okresy politického okresu Nové Město na Moravě a také pro dva nové okresy, které vznikly v roce 1949 jejich transformací. K okresu Žďár nad Sázavou byly připojeny původně české oblasti, a to převážná část soudního okresu Přibyslav (včetně sídla okresu) a východní část soudního okresu Polná. Došlo tak k prolomení česko-moravské zemské hranice, která zde nebyla zachována ani jako okresní hranice. Na severu nového okresu byla zachována alespoň jako nová okresní a krajská hranice (Jihlavský x Pardubický kraj) a tato správní hranice zanikla až posunem na sever při další územně správní reformě roce 1960. Na území okresu Žďár nad Sázavou přešla v roce 1949 také převážná část soudního okresu Nové Město na Moravě (Jimramovsko bylo připojeno k okresu Hlinsko v Pardubickém kraji), jeho centrum tak po sto letech ztratilo svoji správní funkci ve prospěch Žďáru. Důvodem byl kromě lepší dopravní dostupnosti, především nárůst počtu obyvatel spojený s plánovaným a později uskutečněným záměrem lokalizovat ve městě významný strojírenský podnik (Žďas).

[91] Na Moravě došlo ke zrušení krajských úřadů již v roce 1860, samotné kraje dožívaly, stejně jako v Čechách, až do roku 1868.

Obr. č. 32: **Bystřice nad Pernštejnem: schéma správního vývoje**
(od roku 1850 do současnosti). Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 52: **Bystřice nad Pernštejnem.**

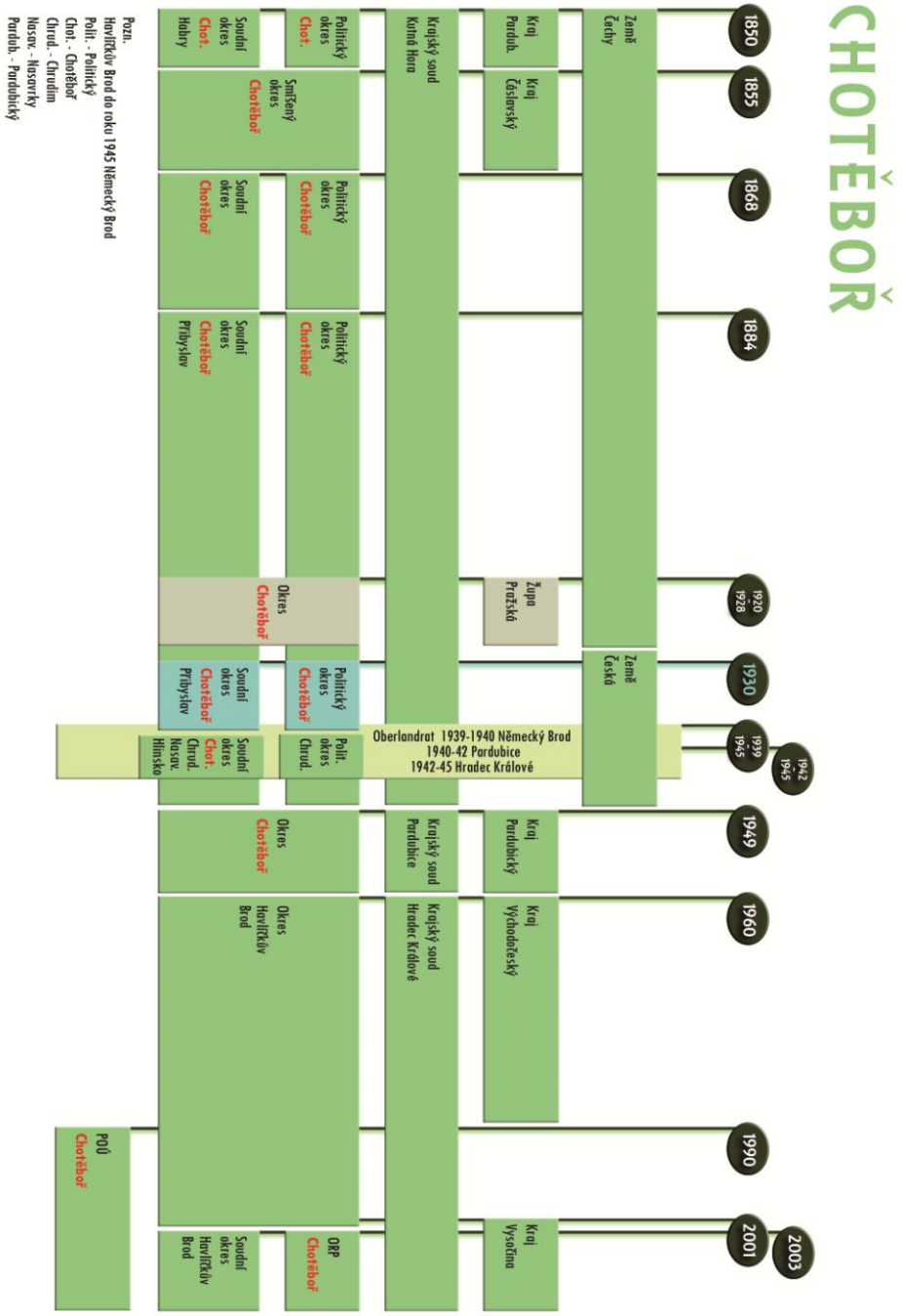

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha. Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

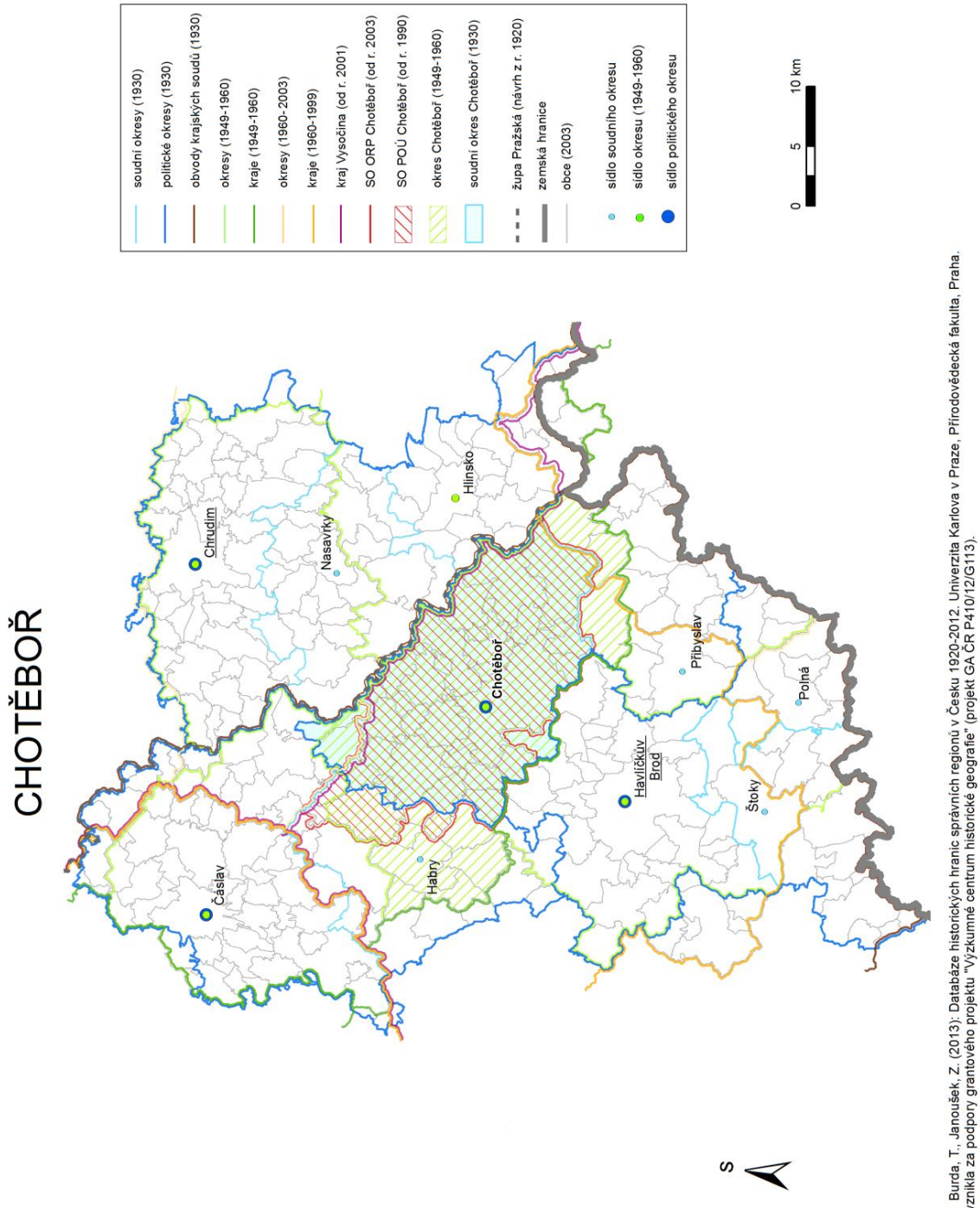
Okres Bystřice nad Pernštejnem vznikl v roce 1949 ze stejnojmenného soudního okresu a části soudních okresů Boskovice a Tišnov. Nový okres však nepatřil na rozdíl od okresu Žďár nad Sázavou do Jihlavského kraje, ale byl připojen k Brněnskému kraji, po sto letech se tak ocitly tři přirozené mikroregiony v jiných správních celcích, resp. jeden z nich zcela zanikl. Tato situace neměla dlouhého trvání a při reformě v roce 1960 zanikl i okres Bystřice nad Pernštejnem a byl vytvořen velký okres Žďár nad Sázavou. Jeho správní centrum se mezitím stalo největším sídlem v oblasti a čtvrtým největším městem na území dnešního Kraje Vysočina. Nový okres byl začleněn do Jihomoravského kraje. Jeho území nevzniklo jen pouhým sloučením dvou dosavadních okresů. Nebyla do něj zahrnuta větší část území bývalého soudního okresu Přibyslav, která se stala součástí Havlíčkobrodska a s ním Východočeského kraje. Pouze obce na východ od Přibyslavi po bývalou zemskou hranici spolu s nejvýchodnější částí okresu Chotěboř v okolí Krucemburku zůstaly součástí Žďárska i po roce 1960. Na východě bylo připojeno k okresu Žďár nad Sázavou rozsáhlé území z okresu Tišnov (až k samotným hranicím města Tišnov), tedy oblasti, které vždy spádovaly k Brnu (před rokem 1896 a vznikem politického okresu Tišnov, to byla dokonce součást politického okresu Brno). V roce 1990 vznikl POÚ Bystřice nad Pernštejnem a od roku 2001 se stal celý okres Žďár nad Sázavou součástí Kraje Vysočina. V roce 2003 byly zřízeny ORP v sídlech bývalých soudních okresů a hranice jejich obvodů jsou vymezeny velmi podobně jako před rokem 1949. Problémem bylo vymezení ORP Bystřice nad Pernštejnem a především jeho jihovýchodní části. Tady již bezprostředně od přičlenění ke Kraji Vysočina sílily tendence k odtržení a připojení k okresu Brno-venkov, resp. ORP Tišnov. Argumentem těchto obcí byla výrazná spádovost k Brnu i horší dopravní dostupnost do Jihlavy, jiná správní minulost území a rozdílná regionální identita obyvatel. Nakonec k 1. lednu 2005 přešlo 26 obcí z obvodu ORP Bystřice nad Pernštejnem (včetně tří, které byly součástí okresu Bystřice v letech 1949–1960) k ORP Tišnov a s ním do Jihomoravského kraje. Podrobnější výzkum problematiky, spojené s přechodem z jednoho kraje do druhého, může přinést odpovědi na otázky, které si kladou v dalších regionech, které o podobném kroku uvažují.

Chotěboř

Obr. č. 33: **Chotěboř: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 53: **Chotěboř.**

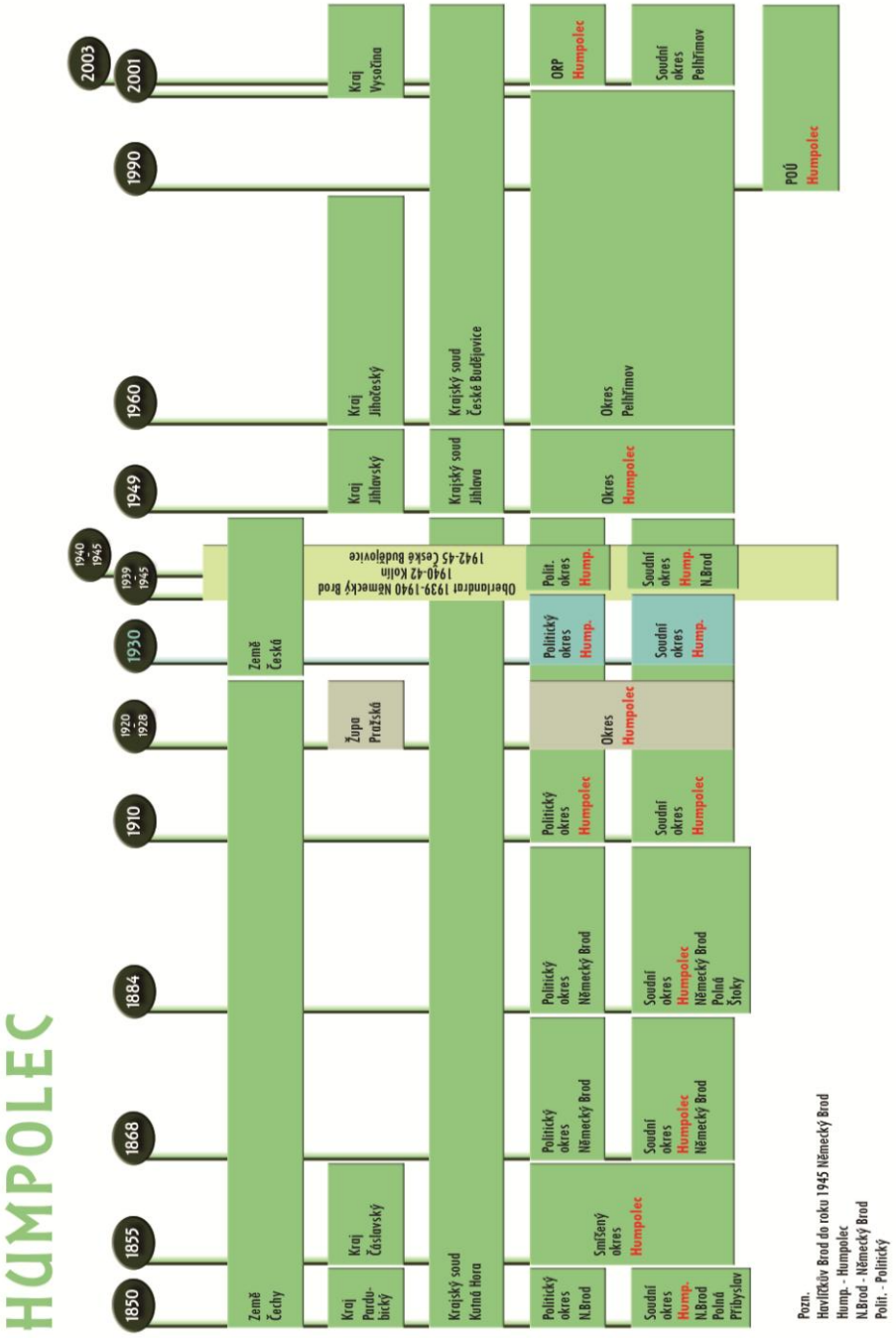

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

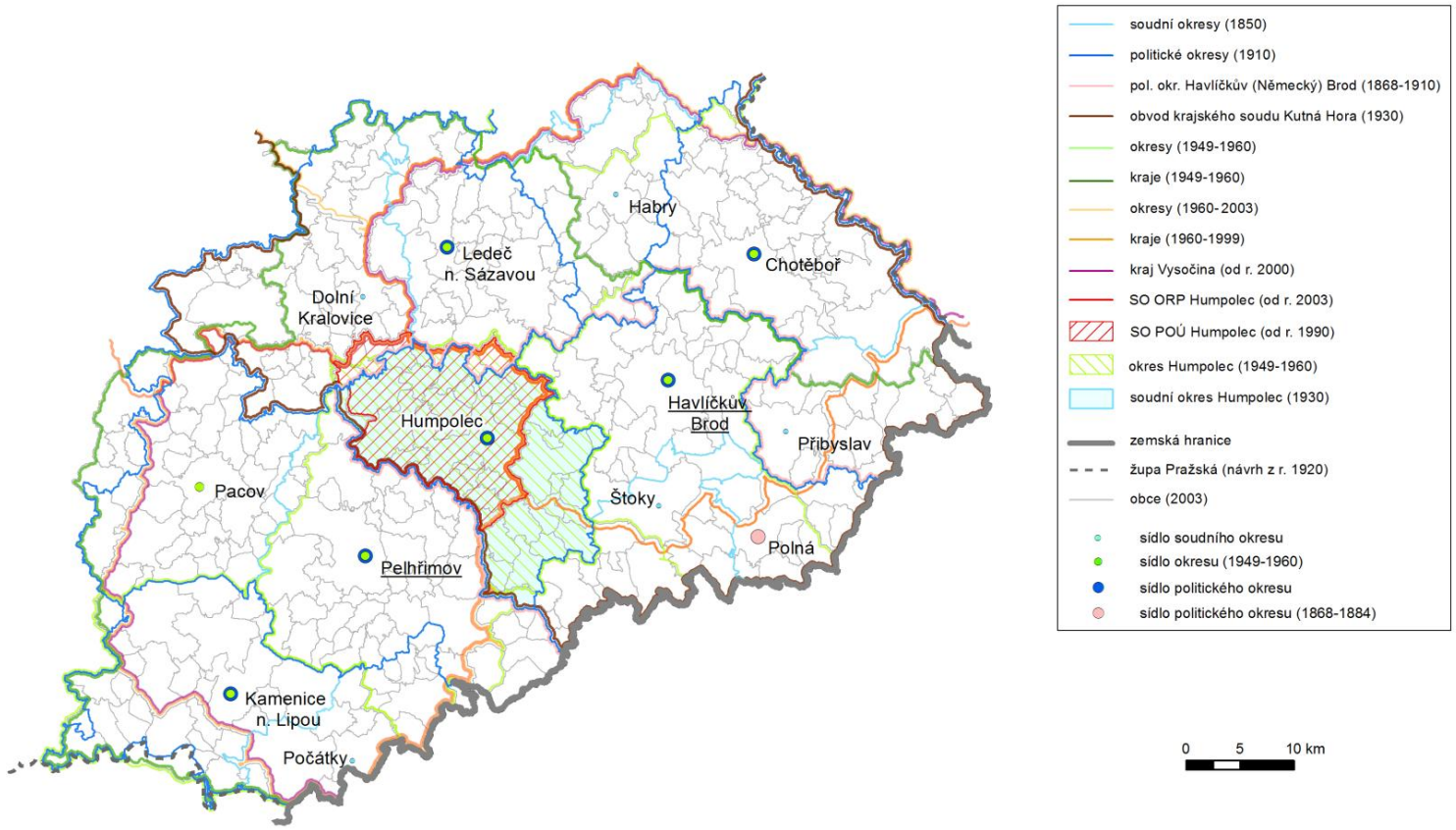
Území leží na severním okraji Hornoposázavské pahorkatiny na rozhraní Kraje Vysočina a Pardubického kraje. Řada socioekonomických ukazatelů řadí tento mikroregion spíše do středních nebo východních Čech než ke Kraji Vysočina. Politický a zároveň soudní okres Chotěboř vznikl v roce 1850, v roce 1884 k němu byl připojen soudní okres Přibyslav, který předtím patřil k zaniklému politickému okresu Polná. Samotné hranice mikroregionů byly poměrně stabilní a nedošlo u nich k větší změně až do roku 1949. V roce 1942 však došlo k zániku politického okresu Chotěboř. Soudní okres Přibyslav byl připojen k politickému okresu Nové Město na Moravě (prakticky první nerespektování zemské hranice) a soudní okres Chotěboř k politickému okresu Chrudim. Po roce 1945 došlo opět k obnovení politického okresu ve stejných hranicích, ale již v roce 1949 přišla další změna, téměř celý soudní okres Přibyslav byl připojen k okresu Žďár nad Sázavou. Naopak k soudnímu okresu Chotěboř byla z politického okresu Čáslav připojena část soudního okresu Habry včetně jeho sídla. Okres Chotěboř se stal součástí Pardubického kraje. V roce 1960 pak došlo ke sloučení okresů Chotěboř, Ledeč a Havlíčkův Brod s dalšími územími v okolí Golčova Jeníkova a také Herálce a Věže (severně od Humpolce) a byl vytvořen okres Havlíčkův Brod, který byl začleněn do Východočeského kraje. V roce 1990 byla obnovena správní funkce Chotěboře vznikem POÚ, v roce 2003 vznikl ve stejných hranicích ORP Chotěboř. Od roku 2001 patří území Chotěbořska do Kraje Vysočina. ORP Chotěboř, kromě území bývalého soudního okresu, zahrnuje téměř celý bývalý soudní okres Habry. V roce 1990 vznikl také POÚ Přibyslav, který se stal po roce 2003 součástí ORP Havlíčkův Brod. Velkými změnami procházelo Chotěbořsko ve vztahu k vyšším správním celkům, celkem můžeme nalézt pět center, ke kterým území postupně patřilo. Nevyhraněná je spádovost území a s ní i regionální identita jeho obyvatel, která se generačně měnila. Také na Chotěbořsku se v období správních reforem na přelomu tisíciletí objevily snahy o přičlenění k Pardubickému nebo Středočeskému kraji. I přes relativní blízkost nového centra trvá cesta veřejnou dopravou do Jihlavy téměř stejně tak dlouho jako do vzdálenějších Pardubic, se kterými má Chotěboř přímé železniční spojení.

Humpolec

Obr. č. 34: **Humpolec: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

HUMPOLEC

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Mapa č. 54: **Humpolec.**

Území leží v Křemešnické vrchovině v západní části Kraje Vysočina u hranic Středočeského kraje. Soudní okres Humpolec vznikl v roce 1850 jako součást politického okresu Německý (Havlíčkův) Brod spolu se soudními okresy Německý Brod, Polná a Přibyslav a patřil k Pardubickému kraji a od roku 1855 k Čáslavskému kraji. V roce 1868 byl Humpolec opět připojen k obnovenému politickému okresu Německý Brod, ale tentokrát už bez soudních okresů Polná a Přibyslav, které se staly součástí nově zřízeného politického okresu Polná (od roku 1876 k nim patřil i nově vzniklý soudní okres Štoky). Po zániku politického okresu Polná v roce 1884 byl soudní okres Přibyslav přiřazen k politickému okresu Chotěboř a zbylé dva soudní okresy Polná a Štoky k politickému okresu Německý Brod, který se tak stal jedním z největších na území Česka (902 km^2). Protože Humpolecko těžilo ze své dobré dopravní polohy, rozvíjejícího se průmyslu a populačně příliš neztrácelo (Humpolec byl druhým největším městem politického okresu), byl v roce 1910 zřízen v hranicích dosavadního soudního okresu politický okres Humpolec. V roce 1920 bylo jeho území připojeno k navrhované Pražské župě.

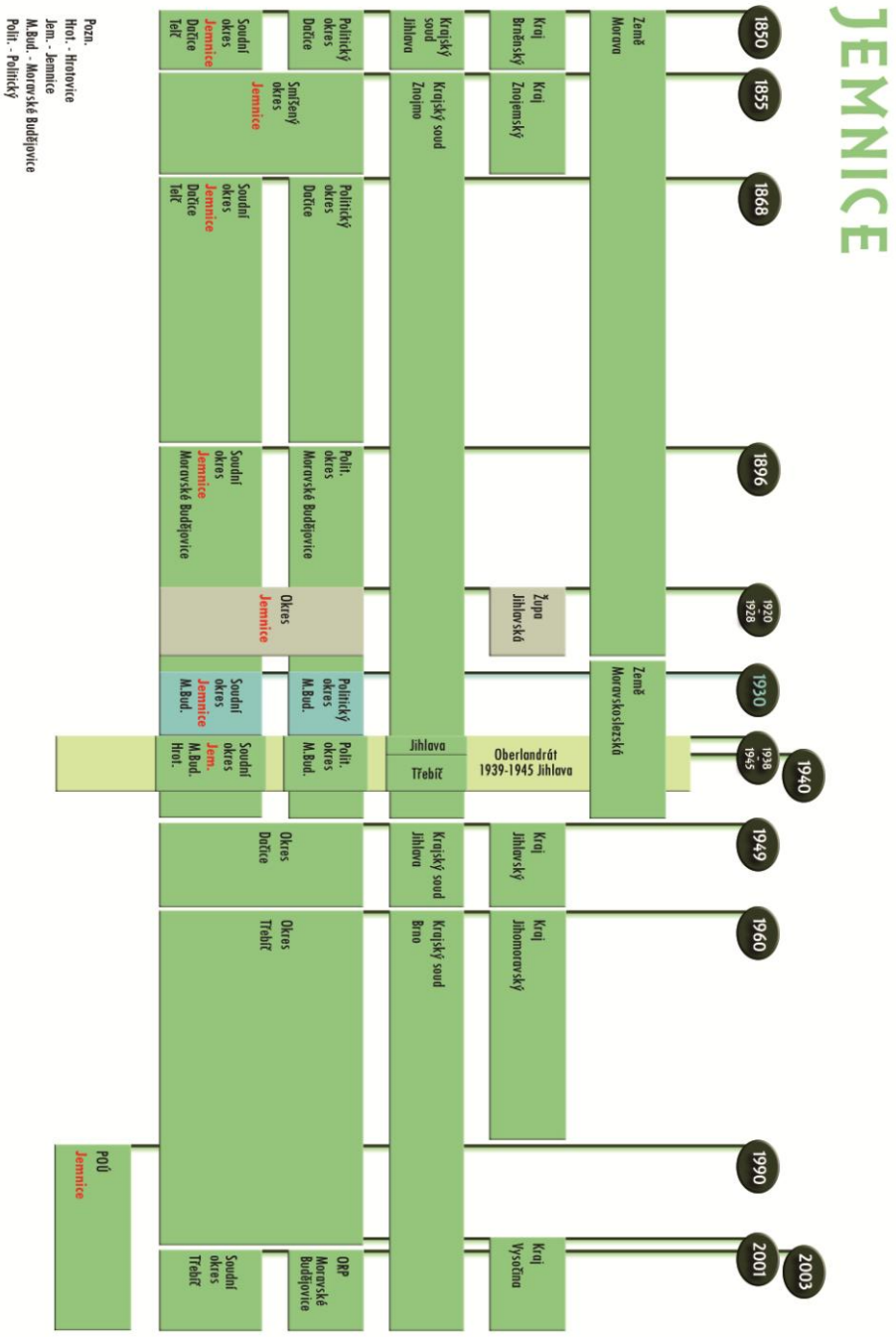
V roce 1949 byl zřízen okres Humpolec ve velmi podobných hranicích, došlo pouze k přičlenění několika obcí z bývalého soudního okresu Ledeč nad Sázavou.

Největší územní změnu přinesla reforma v roce 1960, která znamenala po 110 letech zánik správní funkce Humpolce a jeho připojení k okresu Pelhřimov v Jihočeském kraji. Pouze část území na severu v okolí Herálce a Věže bylo připojeno k okresu Havlíčkův Brod ve Východočeském kraji a okolí Větrného Jeníkova k okresu Jihlava v Jihomoravském kraji. Paradoxně se tak území, které leželo do té doby uvnitř kraje, ocitlo ve třech nově vzniklých územně správních celcích a na hranicích čtvrtého (okresu Benešov ve Středočeském kraji). Poprvé se tak ocitlo Humpolecko po správní stránce v jižních Čechách. Důsledkem tohoto rozhodnutí byla stagnace Humpolce a růst centra nového okresu do té doby populačně menšího Pelhřimova (umístění nových průmyslových závodů). Změnu nepřineslo ani otevření dálnice D1 mezi Prahou a Brnem v roce 1980, která prochází v bezprostřední blízkosti města a umožňuje i denní dojížďku do Prahy.

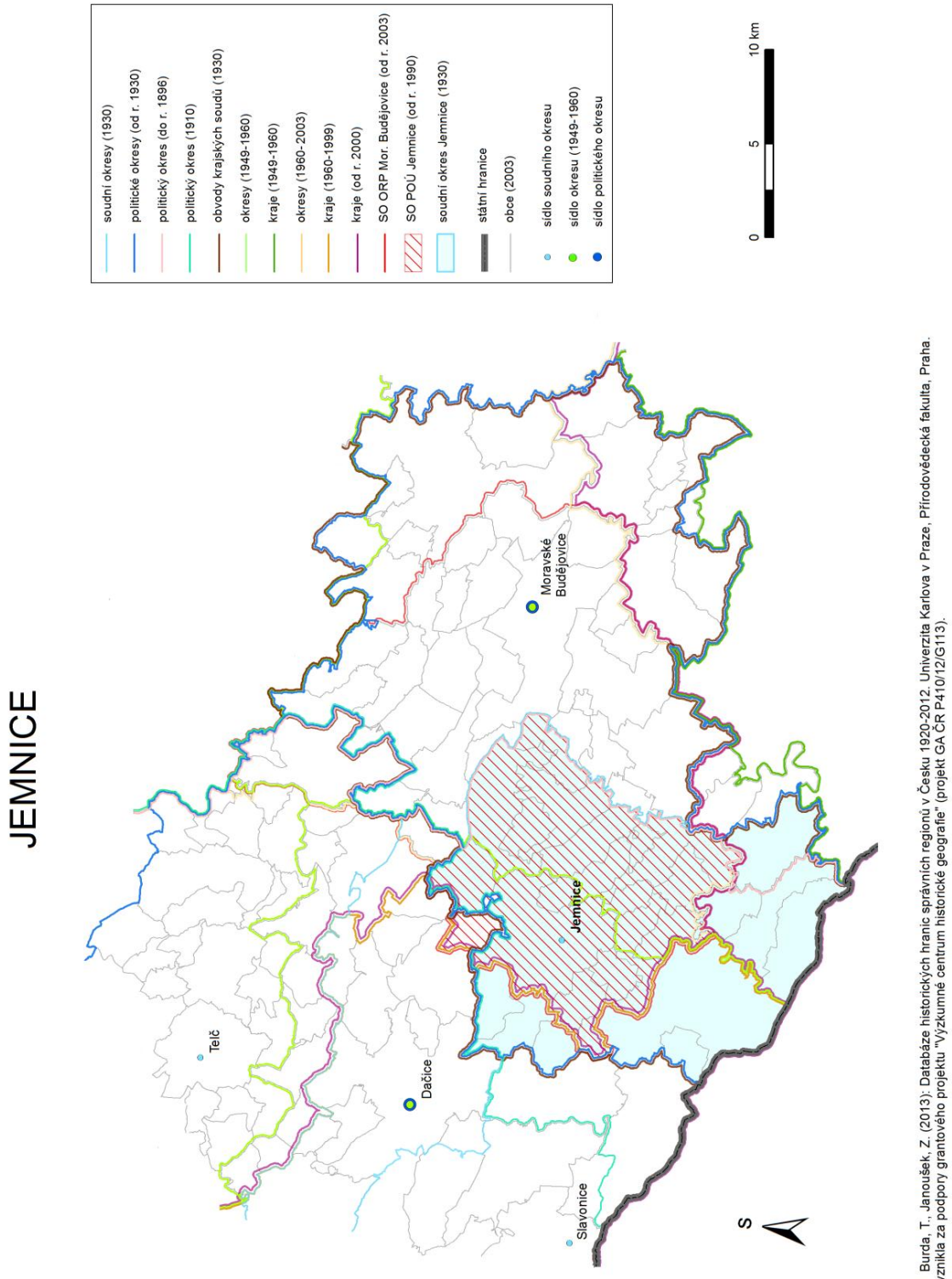
V roce 1990 byla zřízením POÚ navrácena Humpolci správní funkce, v roce 2003 vznikl ORP v hranicích stávajícího POÚ. Od roku 2001 se Humpolecko stalo součástí Jihlavského kraje (Kraje Vysočina).

Jemnice

Obr. č. 35: **Jemnice: schéma správního vývoje** (od roku 1850 do současnosti).
Zdroj: vlastní zpracování podle Mleziva (2010).

Mapa č. 55: **Jemnice.**

Zdroje dat: Burda, T., Janoušek, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.
Databáze vznikla za podpory grantového projektu "Výzkumné centrum historické geografie" (projekt GA ČR P410/12/G113).

Území leží na rozhraní Jevišovické pahorkatiny a Křižanovské vrchoviny na jihozápadní Moravě v jižní části Kraje Vysočina u hranic s Jihomoravským a Jihočeským krajem v blízkosti reliktní česko-německé etnické hranice. Jemnicko prošlo poměrně složitým správním vývojem. Soudní okres Jemnice vznikl v roce 1850 jako součást politického okresu Dačice. Postupně však docházelo ke změnám vazeb a jejich směřování k dopravnímu koridoru mezi Jihlavou a Znojmem na Moravské Budějovice, kudy procházela císařská silnice a od roku 1870 i hlavní železniční trať na Vídeň. Již v roce 1855 se soudní okres Jemnice stal součástí Znojemského kraje, zatímco soudní okresy Dačice a Telč byly připojeny k Jihlavskému kraji. V roce 1868 došlo k obnově stavu před rokem 1855, ale krajský soud pro Jemnicko zůstal i nadále ve Znojmě. Ke změně politického okresu došlo symbolicky v roce 1896, kdy byla zprovozněna místní dráha Moravské Budějovice – Jemnice. Vznikl politický okres Moravské Budějovice vyčleněním soudního okresu Moravské Budějovice z politického okresu Znojmo a soudního okresu Jemnice z politického okresu Dačice. Hranice soudního okresu se změnily v roce 1911, kdy z převážně německých obcí na území soudních okresů Dačice a Jemnice vznikl nový soudní okres Slavonice. Tím došlo k přesunu 8 obcí zpět do politického okresu Dačice (podíl Němců na Jemnicku se snížil z 34 % v roce 1910 na 19 % v roce 1921). V roce 1938 byla jižní část soudního okresu Jemnice s 15 obcemi připojena k Německu jako součást Ostmarky a Reichsgau Niederdonau. Zbylá část soudního okresu spolu s jeho sídlem se stala součástí Oberlandrátu Jihlava, kde byl v letech 1938 až 1940 příslušný krajský soud (v letech 1940 až 1945 sídlil v Třebíči). Po roce 1945 došlo k obnovení předválečného stavu, ale při reformě v roce 1949 soudní okres Jemnice zanikl a ze 46 jeho obcí bylo 18, včetně města Jemnice, připojeno k okresu Dačice. Celé území soudního okresu se stalo součástí Jihlavského kraje. To se změnilo po zániku okresu Dačice v roce 1960, kdy se 10 obcí spolu s Jemnicí vrátilo na Moravu do Jihomoravského kraje, ale zbylé obce zůstaly spolu s Dačickem součástí okresu Jindřichův Hradec v Jihočeském kraji. V roce 1990 byla Jemnici navrácena správní funkce zřízením POÚ Jemnice. Hustota zalidnění soudního okresu spíše stagnovala (1869 – 51, 1880 – 53, 1900 – 53, 1910 – 53, 1921 – 55, 1930 – 54, 1947 – 46 obyv/km^2); pokles v roce 1947 byl způsoben především odchodem obyvatel do blízkého pohraničí. Jemnicko je příkladem území v blízkosti jak státní hranice, etnické hranice, tak především několika reliktních i současných správních hranic s jedinečnou polohou na rozhraní tří krajů.

2.2.2.10. Dosavadní výzkumy prováděné v zájmových územích

Některým z námi vybraných zájmových území věnovali geografové pozornost v rámci výzkumů vnitřních periferií a sledování sociálního a lidského kapitálu již v minulosti. Tyto práce, tak mohou být obohaceny a doplněny o nová zjištění a poznatky, které vyplynuly z našeho výzkumu změn administrativního členění. Přinášíme stručný přehled dosavadních publikovaných výstupů včetně některých právě probíhajících výzkumů.

Březnicku byla z důvodu jeho polohy na rozhraní tří krajů dlouhodobě věnována pozornost při výzkumech sociálního a lidského kapitálu i změn regionálních identit v této oblasti především v pracích pražských geografů (Váně 2012; Jančák 2001).

Sobotecku a jeho územněsprávnímu členění se věnoval již od 70. let 20. století Jeleček (1999). V současnosti se příslušnosti území k turistickému regionu Český ráj (Sobotecko a Mnichovohradištsko) a změnami regionálních identit a rozvojem v těchto územích zabývá Semian (2012).

Sociální kapitál a jeho změny byly předmětem výzkumu v oblasti Žluticka, které bylo komparováno s mikroregiony Slavonicka a Březnicka (Jančák a kol. 2010). Žluticku a změnám tohoto periferního území v blízkosti rozhraní tří krajů se věnuje z hlediska struktury systému osídlení, zanikání sídel a celkové přeměny kraji také Kučera (2007).

Podbořansku a určení typu jeho perifernosti, tedy otázce, zda se jedná o novou či starou periferii v pojetí Hampla (2003) se věnovala Kuldová (2005), hodnocení venkovské krajiny pak Kučera, Kučerová (2012).

Většina námi vybraných mikroregionů v severozápadních Čechách, tedy v Karlovarském, Ústeckém a Libereckém kraji je zkoumána z hlediska změn regionálních identit v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky „Formování územních identit v oblastech s intenzivně přeměněnou krajinou: příklad severozápadních Čech“ na kterém se podílejí geografové z Univerzity Karlovy v Praze a z Univerzity J. E. Purkyně z Ústí nad Labem.

Dalším výzkumy se uskutečnily na jihozápadní Moravě v oblasti Dačicka a Jemnicka. O specifičnosti daných území svědčí řada výzkumů a dotazníkových šetření podniknutých v tomto regionu v minulých letech při řešení výzkumných úkolů zaměřených na výzkum periferií, rozvoj území, lidský kapitál a také změny ve využití půdy – Land Use v marginálních územích (Bartoš, Těšitel, Kušová 1998). Jemnicku a jeho poloze v blízkosti několika typů hranic (administrativní, etnická, státní) věnuje pozornost zejména Chromý (2000b); Vaishar (2000); Vaishar, Zapletalová (1998), v rámci výzkumů sociálního a lidského kapitálu pak Jančák (2001).

Oblasti na rozhraní Olomouckého, Brněnského a Pardubického kraje se věnují vědci z geografických pracovišť v Brně, kteří prováděli výzkumy vnitřní periferie v oblasti Moravské Třebové a Jevíčka (Žitnáková, Vaishar 2011; Hynek a kol. 2005).

2.2.3. Zhodnocení a typologie vnitřních periferií

2.2.3.1. Hodnocení perifernosti zájmových území

Zájmová území jsou porovnána s dosavadními výsledky výzkumů periferních území v Česku a dále pak s přítomností hranic na jejich území. Cílem tohoto hodnocení bylo stanovit mimo jiné to, kteří autoři již označili naše vybraná modelová území za periferní území. Celkem bylo zvoleno osm různých kategorii, ve kterých se projevuje perifernost daného území (pět a tři). Jednak jde o práce, které se zabývají:

a) identifikací periferních území podle charakteristik z oblasti lidského a sociálního kapitálu – Novák, Netrdová (2011) na základě území obcí a Jančák a kol. (2008) na základě obvodů POÚ;

b) vymezením vnitřních periferií na základě sociologických, demografických a ekonomických charakteristik (Musil 1988; Musil, Müller 2008) na základě generelových jednotek;

c) doplňuje je typologie rozvojového potenciálu venkovského prostoru – Perlín, Kučerová, Kučera (2010) vypracovaná na základě území jednotlivých obcí.

Zbylá tři hodnocení vycházejí z předpokladu posílení perifernosti území působením bariérového efektu různých typů hranic, které jsou překážkou spolupráce v území (viz kapitola 1.2) a nacházejí se v příslušných zájmových mikroregionech. Byly proto zvoleny:

a) hranice regionů soudržnosti NUTS 2;
b) další správní (státní hranice, hranice obvodů krajských soudů, tedy správních krajů, vojenských újezdů) a jiné hranice (reliktní – bývalá českomoravská zemská hranice, hranice velkoplošných chráněných území – CHKO a Národních parků, viz mapa mapa č. 56).

Pozitivní roli v rozvoji území naopak hrají místní akční skupiny, které zasahují na území více krajů, tedy tam, kde je bariérový efekt správní hranice překonáván spoluprací v území (viz kapitola 2.5.).

Jednotlivým kategoriím byly přiřazeny bodové hodnoty v 0; 0,5 nebo 1, podle toho, zda se dané území shoduje s identifikovanými územími v jednotlivých kategoriích. V případě vnitřních periferií v pracích Musila (1988) a Musila a Müllera (2008) se jedná o v případě shody alespoň na části území o hodnotu 1, jinak o hodnotu 0.

V případě práce Nováka a Netrdové (2011) byla použita shoda většiny území modelového mikroregionu s výslednou bodovou mapou. Jestliže se zájmový mikroregion nachází většinou svého území na mapě vytvořené bodovou metodou s hodnotami –3 až –6 je mu přidělena hodnota 0,5, jestliže pak v území s hodnotami –6 až –12, je mu přidělena hodnota 1 (k metodice tvorby bodové mapy viz Novák, Netrdová 2011).

V případě, že se jedná o hodnocení v rámci obvodů POÚ (Jančák a kol. 2008; Perlín, Kučerová, Kučera 2010) pak došlo ke shodě nebo neshodě na celém území zájmových regionů. V prvním případě byla hodnota 1 přidělena při shodě s územím s nízkým potenciálem sociálního i lidského kapitálu, v případě shody území pouze s nízkým sociálním nebo lidským kapitálem byla přiřazena hodnota 0,5 (k metodice tvorby mapy viz Jančák a kol. 2008). Ve druhém případě byla přiřazena hodnota 1 v případě zařazení modelového území do kategorií nerozvinutý sousedský venkov, problémový rekreační venkov a strukturálně postižený venkov, hodnota 0,5 pak v případě zařazení mezi neprofilovaný venkov (k metodice tvorby výsledné mapy potencionálu rozvoje venkova viz Perlín, Kučerová, Kučera 2010).

V případě přítomnosti hranic NUTS 2 byla přidělena hodnota 1, v případě stejné NUTS 2 nebo nepřítomnosti současné krajské hranice byla přiřazena hodnota 0, v případě obou typů krajské hranice (tedy té, která tvoří hranici NUTS 2 i té, která ji netvoří) byla modelovému území přiřazena hodnota 0,5. Jistou výjimku tvoří kategorie další hranice, kde je možný výskyt celkem pěti různých typů hranic s potencionálním bariérovým efektem, je za každý typ hranice přidělen jeden bod. Hodnoty v této kategorii se pohybují mezi 0 a 5. Maximální počet bodů mohl

dosahovat až 12, minimální 0. V případě příhraničních místních akčních skupin lze jejich existenci hodnotit příznivě – jako nástroj na překonávání perifernosti a bariérového efektu, a proto v případě existence příhraniční MAS byla přidělena hodnota –1, v případě neexistence současné krajské hranice byla přiřazena hodnota 0 a v případě neexistence příhraniční MAS byla přiřazena hodnota 1.

Výsledkem tohoto hodnocení je stanovení pořadí jednotlivých zájmových území podle jejich perifernosti, které jsme provedli součtem jednotlivých vážených bodů v řádcích a podle počtu takto získaných bodů jsme stanovili pořadí perifernosti území. Nejperifernější je to území, které obdrželo za umístění v klasifikacích perifernosti nejvíce bodů a nejméně periferní to, které v součtu obdrželo nejméně bodů. Minimální počet dosažených bodů byl ve skutečnosti 2,5 a maximální 7,5 bodu.

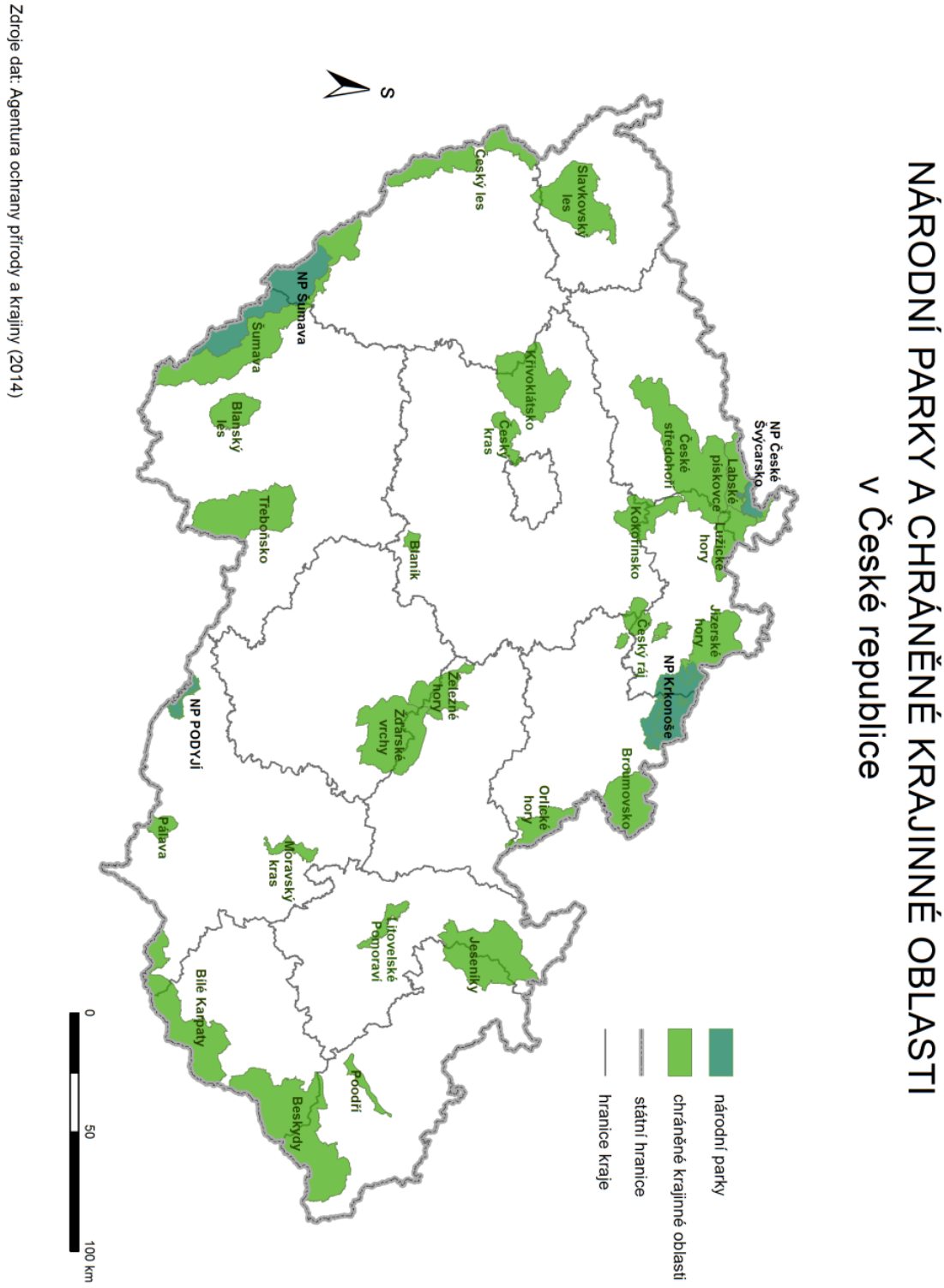
Soubor zájmových území lze na základě provedeného hodnocení rozčlenit do několika skupin. Celkem jde o čtyři skupiny. Jako nejlépe hodnocené, tedy s nejmenší mírou vyšetřené perifernosti (skóre 2,5 a 3) vyplynuly modelová území Jablonné v Podještědí, Železný Brod a Loket, území, která v současné době neleží v blízkosti krajské hranice. Do této skupiny patří dále Mnichovo Hradiště, které leží na rozvojové ose mezi Prahou a Libercem v blízkosti Mladé Boleslavi a jeho poloha je příznivá a také Planá. Druhou skupinu (skóre 3,5 až 4,5) tvoří jednak území s poměrně dobrou polohou v relativní blízkosti větších center, případně dopravních tahů: Dačice, Horažďovice, Sobotka, Podbořany, Kadaň a Ledeč nad Sázavou, poněkud překvapivě i ta, která jsou v jiných hodnoceních (shluková analýza) považována za vyloženě periferní území, tedy Jemnice a Rokytnice v Orlických horách. Třetí skupinu tvoří území s poměrně silnou perifernosti (skóre 5 až 5,5), což potvrzuje častá identifikace těchto oblastí jako vnitřní periferie, relativně nízký je však počet hranic, které těmito územími prochází. Jedná se o Jesenici, Žlutice, Žamberk, Českou Kamenici, Blatnou, Mladou Vožici a Nový Bydžov, výjimku tvoří Rokycany s dobrou dopravní polohou, ale i zde je větší počet hranic (VÚ Brdy). Poslední skupinu s nejvyšším skóre perifernosti (6 až 7,5) tvoří sedm území, která leží především v blízkosti hranic Středočeského kraje (Doksy, Čáslav, Březnice, Humpolec) a dále v blízkosti reliktní hranice mezi Čechami a Moravou (Chotěboř, Moravská Třebová a Bystřice nad Pernštejnem).

V tomto hodnocení se nepotvrzuje tak výrazně prostorový vzorec dosídlené a nedosídlené oblasti, ale ukazuje se spíše gradient západ – východ, tedy Čechy a Morava. Projevuje se také socioekonomická vyspělost regionu a jejich poloha vůči centrům, lze tedy říct, že touto metodou se podařilo spíše určit polohové periferie.

Tab. č. 9: **Hodnocení perifernosti území.** Zdroje: vlastní zpracování; Musil (1988); Musil, Müller (2008); Novák, Netrdová (2011); Jančák a kol. (2008); Perlín, Kučerová, Kučera (2010); NS MAS ČR 2014.

	Perifernost území				Typ venkova	NUTS 2	Další hranice (zemská, obvodu krajského soudu státní, vojenského újezdu, chráněného území)	MAS přes hranice kraje	Celkové skóre (pořadí)
Centrum	Musil (1988)	Musil, Müller (2008)	Novák, Netrdová (2011)	Jančák a kol. (2008)	Perlín, Kučerová, Kučera (2010)				
Blatná	0	1	0,5	0,5	1	0,5	1	1	**5,5 / 16.–21.**
Březnice	0	1	0	1	1	1	2	1	**7 / 25.–27.**
Bystřice n. Pernštejnem	1	1	1	0	1	0,5	3	1	**7,5 / 28.**
Čáslav	1	0	0,5	0,5	1	1	2	1	**7 / 25.–27.**
Česká Kamenice	0	1	0	0,5	1	1	1	1	**5,5 / 16.–21.**
Dačice	0	1	0,5	0	0,5	1	2	–1	**4 / 7.–9.**
Dubá (Doksy)	1	1	0,5	0,5	1	1	2	–1	**6 / 22.–23.**
Horažďovice	0	0	0,5	0,5	1	0	1	1	**4 / 7.–9.**
Humpolec	0	1	0,5	0, 5	1	1	1	1	**6 / 22.–23.**
Chotěboř	0	1	1	0,5	1	1	1	1	**6,5 / 24.**
Jablonné v Podještědí	0	0	0	0	1	0	2	0	**3 / 2.–5.**
Jemnice	0	1	1	0,5	0,5	0,5	1	–1	**3,5 / 6.**
Jesenice	0	0	1	0	1	1	1	1	**5 / 14.–15.**
Kadaň	1	1	0,5	0	1	0	2	–1	**4,5 / 10.–13.**
Ledeč nad Sázavou	0	0	0,5	0	1	1	1	1	**4,5 / 10.–13.**
Loket	1	0	0	0	1	0	1	0	**3 / 2.–5.**
Mladá Vožice	1	1	1	0,5	1	1	1	–1	**5,5 / 16.–21.**
Mnichovo Hradiště	0	0	0	0,5	0	1	2	–1	**2,5 / 1.**
Moravská Třebová	0	1	1	0,5	0,5	1	2	1	**7 / 25.–27.**
Nový Bydžov	1	0	0	0,5	1	1	1	1	**5,5 / 16.–21.**
Planá	0	0	0	0,5	0,5	1	2	–1	**3 / 2.–5.**
Podbořany	0	1	1	0,5	0,5	0,5	2	–1	**4,5 / 10.–.13.**
Rokycany	0	0	0	0,5	1	1	2	1	**5,5 / 16.–21.**
Rokytnice v Orl. horách	0	0	0	0,5	1	0	2	1	**4,5 / 10.–13.**
Sobotka	1	1	0	0,5	0	0,5	2	–1	**4 / 7.–9.**
Žamberk	0	1	0	0	1	0	2	1	**5 / 14.–15.**
Železný Brod	0	1	0	0	1	0	1	0	**3 / 2.–5.**
Žlutice	1	1	1	0	1	0,5	2	–1	**5,5 / 16.–21.**

Mapa č. 56: **Velkoplošná chráněná území a administrativní hranice (CHKO a národní parky).**

Zdroje dat: Agentura ochrany přírody a krajiny (2014)

2.2.3.2. Prostorová diferenciace zájmových území

Jak je naznačeno výše, zájmová území procházela různým vývojem a docházelo v nich k řadě změn správního členění, a to zejména k proměnám jejich vazeb na hierarchicky vyšší centra. Řada z nich může být již na základě dostupných demografických, socioekonomických údajů označena jako periferní území. Tato území mají povahu periferie jak polohové, tak i funkční. Vstupním předpokladem je, že skutečnost, že se nacházejí v blízkosti administrativních hranic, nemusí být nutně příčinou této perifernosti, ale tuto perifernost významně posiluje ve smyslu kumulativní kauzality (viz obr. č. 3). Pro klasifikaci a odlišení jednotlivých zájmových území byla zvolena shluková analýza.

2.2.3.3. Indikátory perifernosti

Celkem bylo jako vstupních použito 9 ukazatelů, které zastupovaly jednotlivé znaky perifernosti. Byly vybrány ukazatele, které již byly použity ve studiích zabývajících se identifikací periferií v Česku (Musil, Müller 2008; Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Blažek, Netrdová 2012; Jančák a kol. 2010) a doplněny některými novými ukazateli získanými ze sčítání 2011 a z průběžných dat evidovaných ČSÚ (podíl neobydlených bytů určených k rekreaci, počet obyvatel na jednu poštu).

Nejprve bylo třeba definovat znaky perifernosti a k nim vyhledat vhodné kvantitativní indikátory. Prvním z těchto znaků je vzdálenost periferního území od centra, tedy znak polohové periferie. Jako ukazatel byla zvolena vzdálenost sídla POÚ od krajského centra v minutách z databáze ČSÚ z roku 2008 (KRAJ_VZD). Časová dostupnost, udávaná v minutách, byla upřednostněna před distanční vzdáleností (v kilometrech), jelikož zároveň vyjadřuje faktor zapojení území do stávající dopravní infrastruktury a zapojení do sítí. Řada periferních území může být distančně blízko centra, ale dopravně velmi špatně dostupná, tj. neatraktivní. Jistým problémem se může jevit také excentričnost polohy některých center POÚ (např. Horažďovice), avšak většina obvodů POÚ tvoří relativně malé dostatečně uzavřené regiony blížící se nodálním.

Druhým předpokládaným znakem periferie je menší integrace do regionálního systému, tedy horší vybavení službami. Data byla získána z databáze ČSÚ udávající vybavenost obcí k roku 2011. Jako ukazatel byl vybrán počet obyvatel na jednu poštu (POSTA). Česká pošta má v současnosti přes 3 000 poboček. Aktuálně se diskutuje o určení jejich minimálního počtu a jejich

redukci právě v periferních venkovských oblastech. Tento ukazatel se jeví jako vhodnější než vybavenost území inženýrskými sítěmi, které jsou silně podmíněny sídelní sítí a reliéfem (Dostál, Markusse 1989). Údaj o existenci poboček České pošty, jakožto služby koordinované státem, je také vhodnější než udání počtu školských zařízení, jejichž zřizování či rozhodnutí o uzavření je v kompetenci obecní samosprávy.

Třetím znakem je menší ekonomická výkonnost v periferních oblastech, zde byly zvoleny dva ukazatele. Jednak počet nezaměstnaných z databáze ČSÚ z roku 2012 jako podíl nezaměstnaných na počtu všech ekonomicky aktivních (NEZAM). Tento ukazatel, jehož prostorový vzorec je primárně vázán na strukturálně postižené oblasti, byl doplněn o podíl ekonomicky aktivních v priméru (tedy v zemědělství, lesnictví, rybářství a těžbě) podle sčítání z roku 2011 (EAO_I). Podíl ekonomicky aktivních v priméru indikuje horší výkonnost ekonomiky v periferních územích a jsou v něm zastoupeni především pracovníci v lesnictví a v rybářství.

Další dva znaky jsou spojené s intenzitou osídlení. Jako základní ukazatel pro intenzitu osídlení, používaný v řadě analýz, byla zvolena hustota zalidnění v území s tím, že rozloha a počet obyvatel v jednotlivých POÚ byly získány ze sčítání 2011 (HUSTZAL). Atraktivitu území a životní podmínky v něm pak prezentuje změna počtu obyvatel mezi populačními cenzy v letech 1991 a 2011 (OBYV_ZM). Tento ukazatel se pro klasifikaci vnitřních periferii jeví jako vhodnější než intenzita bytové výstavby (Blažek, Netrdová 2012), který více ovlivňují suburbanizační procesy.

Šestým znakem je kvalitnější resp. méně zatížené životní prostředí, které je charakterizované vyšší rekreační funkcí. Jako ukazatel byl zvolen podíl neobydlených bytů určených k rekraci na počtu všech bytů ze sčítání 2011 (REKR_P). Jde jen o částečné určení rekreační funkce, ale kvůli menší dostupnosti plošných dat se tento ukazatel jeví jako nejvhodnější. Vhodnější by byl podíl rekreačních objektů, který byl však naposledy zjišťován při sčítání v roce 1991 a novější data nejsou k dispozici za celé území Česka (Vágner, Fialová 2010).

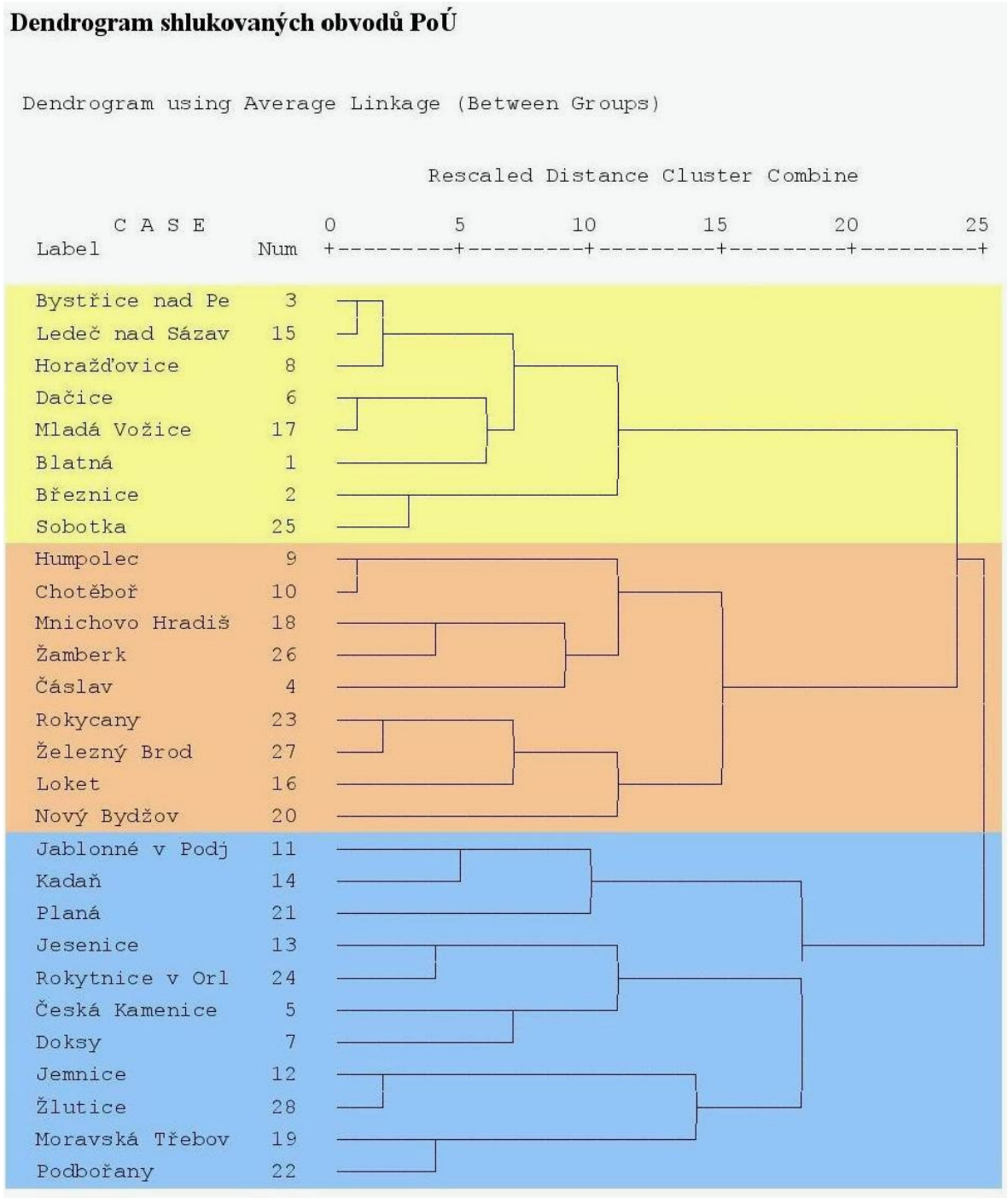
Jako sedmý znak typický pro periferie, který je diskutován a přijímán ve většině prací, které se zabývají jejich identifikací a klasifikací, je stárnutí obyvatelstva. V naší analýze je zastoupen ukazatelem podílů starších 65 let na celkovém počtu obyvatel ze sčítání 2011 (STARI).

Posledním znakem je menší atraktivita území, kombinovaná s předchozími (starší populace, více ekonomicky aktivních v priméru, úbytek obyvatelstva). Tímto komplexním ukazatelem je index vzdělanosti (KRAJ_VZD). Konstrukce indexu vzdělanosti: I = (1 x ZŠ + 1,5 x SO + 2 x SŠ + 3,5 x VŠ) / (ZŠ + SO + SŠ + VŠ) x 100, kde ZŠ je počet lidí se základním vzděláním, SO se středním odborným bez maturity, SŠ se středním s maturitou a VŠ s vysokoškolským (ke konstrukci indexu viz Hampl 2005).

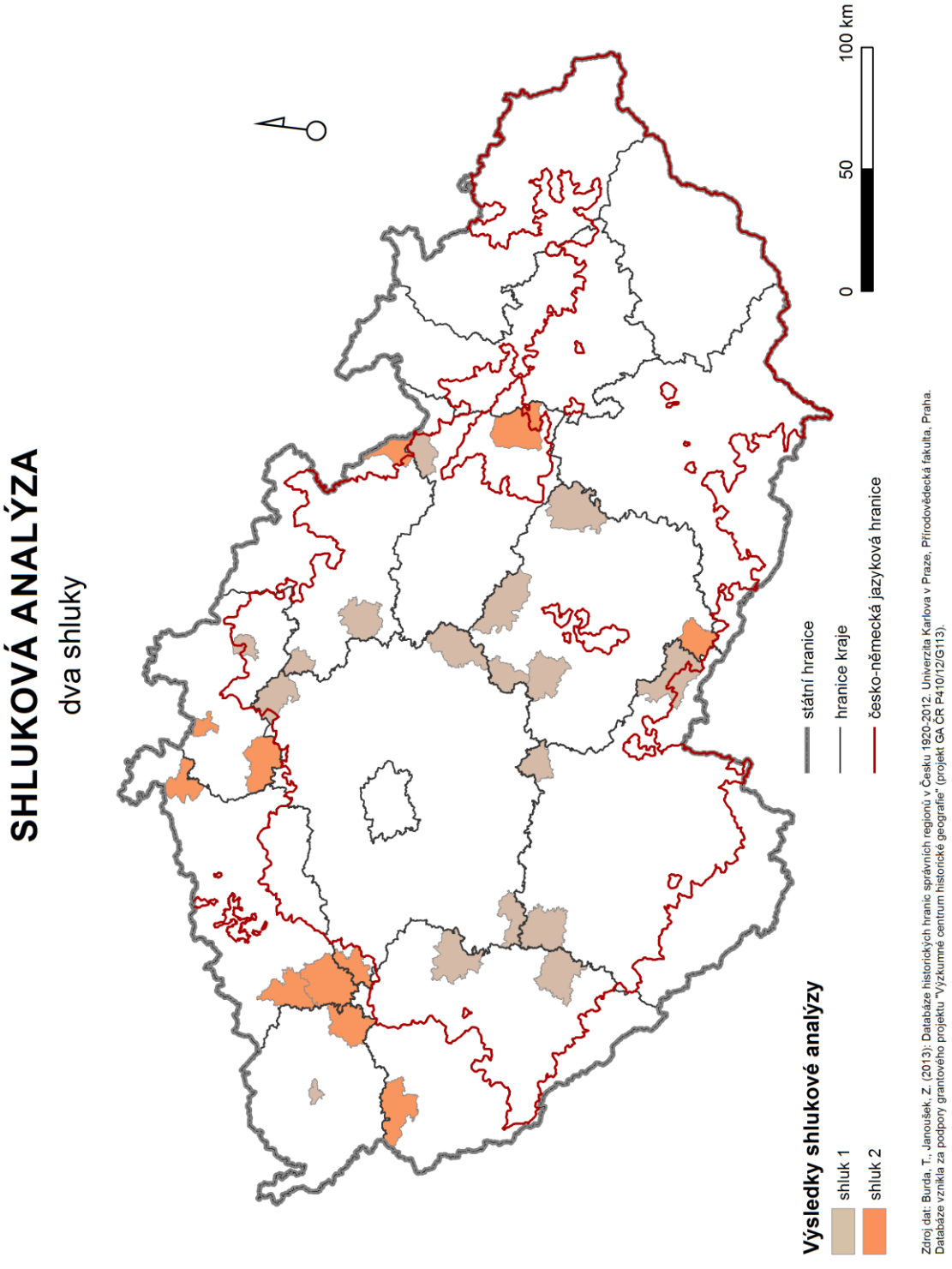
Tab. č. 10: **Ukazatele perifernosti v zájmových územích.** Zdroje: vlastní zpracování podle databází Českého statistického úřadu (dostupných na www.czso.cz).
Pozn.: SČ – Středočeský, JČ – Jihočeský, PLZ – Plzeňský, KV – Karlovarský, UL – Ústecký, LBC – Liberecký, HK – Královéhradecký, PCE – Pardubický, VYS – Kraj Vysočina.

Kraj	POU název	Podíl bytů k rekreaci (%)	Saldo obyv. 1991 –2011 (%)	EA v zem. (%)	Nezaměst-nanost (%)	Počet obyv. na 1 poštu	Hustota zalidnění (obyv./ km2)	Podíl obyv. 65+ (%)	Časová dostup-nost sídla kraje z obce (min)	Index vzdělání
SČ	Březnice	12,92	–0,92	8,62	9,51	1 394	45,31	17,47	83	170
	Čáslav	8,53	0,55	5,63	10,26	2 078	90,89	17,47	81	179
	Jesenice (RA)	14,87	7,57	5,15	13,14	1 241	28,07	15,99	76	159
	Mnichovo H.	10,65	6,17	4,73	6,49	2 315	76,24	16,82	65	176
JČ	Blatná	17,81	–4,16	9,13	7,81	2 309	49,74	18,75	78	173
	Dačice	9,89	–4,73	8,30	9,22	2 655	45,47	17,15	96	171
	Mladá Vožice	9,98	–11,33	10,40	8,68	2 330	32,00	18,27	87	166
PLZ	Horažďovice	8,58	–5,78	7,72	9,63	1 514	46,79	19,18	64	172
	Planá	1,25	7,81	4,28	11,06	1 878	35,22	13,99	53	164
	Rokycany	5,21	3,89	2,30	7,22	2 995	131,66	17,57	20	179
KV	Loket	2,05	7,42	1,85	11,24	1 954	117,58	10,91	14	174
	Žlutice	7,80	–6,09	13,74	15,33	1 354	24,32	15,46	40	157
UL	Č. Kamenice	11,33	5,14	3,08	16,07	1 620	51,77	16,79	42	164
	Kadaň	1,66	2,82	2,84	11,29	3 213	103,16	14,65	82	166
	Podbořany	5,13	0,83	5,40	13,13	1 586	46,97	15,61	91	161
LBC	Doksy	18,34	4,90	4,52	13,90	2 947	35,89	17,03	68	168
	Jablonné v. P.	4,04	–1,61	1,85	11,69	3 849	59,96	14,42	28	163
	Železný Brod	9,18	0,45	1,55	11,78	2 469	166,73	18,30	38	177
HK	Nový Bydžov	9,21	2,64	6,42	10,03	1 751	81,72	16,86	46	168
	Rokytnice v O.h.	11,31	8,47	7,18	9,23	1 090	24,30	14,16	75	166
	Sobotka	13,47	3,48	7,52	6,68	902	48,28	18,88	66	172
PCE	Moravská Třeb.	5,88	–4,84	4,41	14,43	2 246	66,90	16,50	92	168
	Žamberk	8,15	4,64	8,34	7,59	2 208	89,35	15,45	75	178
VYS	Bystřice nad P.	10,35	–7,90	8,32	10,68	1 700	58,62	18,08	84	172
	Humpolec	10,12	–0,13	6,29	7,58	2 467	75,76	18,98	44	177
	Chotěboř	10,08	0,30	7,30	8,35	1 867	68,09	18,03	53	174
	Jemnice	3,67	–2,78	11,04	12,29	1 958	50,14	16,85	60	166
	Ledeč n. Sáz.	14,53	–11,84	7,27	9,75	1 885	64,83	19,61	83	178

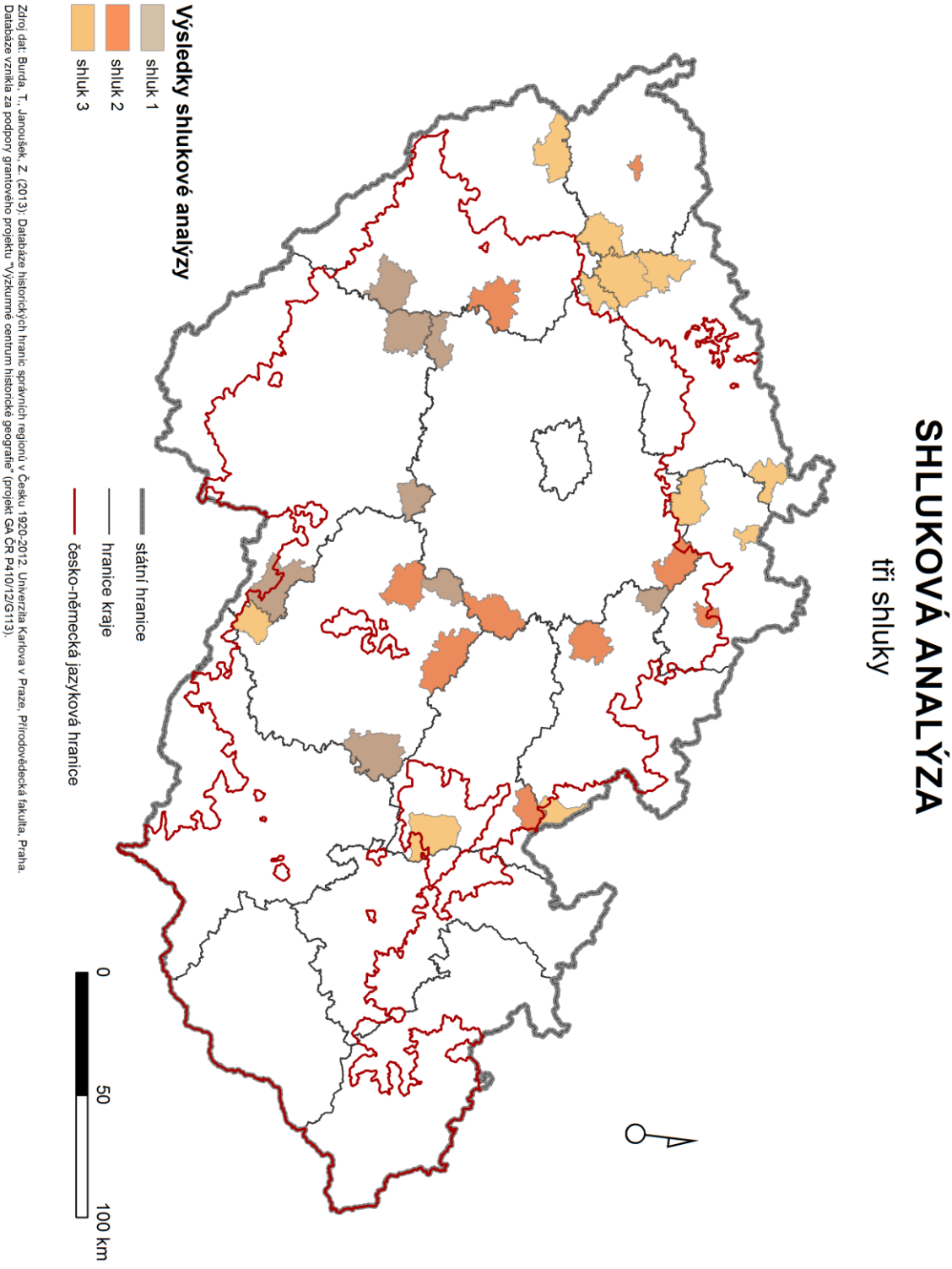
Obr. č. 36: **Dendrogram shlukovaných obvodů POÚ.**
Zdroj: vlastní zpracování.

Mapa č. 57: **Shluková analýza (dva shluky).**
Zdroj: vlastní zpracování.

Mapa č. 58: **Shluková analýza (tři shluky).**
Zdroj: vlastní zpracování.

2.2.3.4. Kategorizace zájmových území podle perifernosti

Všechny statistické výpočty byly provedeny pomocí statistického softwaru SPSS 16.0. Jako první krok byla provedena vzájemná korelace proměnných pro případné vyloučení některých ukazatelů. Vzájemná korelace proměnných proběhla podle Pearsonova korelačního koeficientu s uvážením 95 % i 99 % hladiny významnosti. Na 99 % hladině významnosti byla prokázána signifikantní korelace ukazatelů podílu obyvatelstva staršího 65 let s podílem neobydlených bytů určených k rekreaci. Vzhledem k tomu, že každý ukazatel indikuje jinou charakteristiku, byly vstupní údaje ponechány beze změny. Při tomto kroku byla prokázána také signifikantní korelace na 95 % hladině významnosti u ukazatelů počet obyvatel na jednu poštu s ukazatelem hustota zalidnění. Existuje riziko posílení charakteristiky intenzity osídlení území při prováděné analýze. Vzhledem k tomu, že indikátor počtu pošt byl zvolen pro charakteristiku občanské vybavenosti, oba ukazatele zůstaly v analýze. Do shlukové analýzy tedy vstoupilo všech devět proměnných.

Samotná shluková analýza proběhla metodou hierarchického clusterování. Nejprve byly proměnné standardizovány pomocí směrodatné odchylky a aritmetického průměru. Ke shlukování byla použita metoda maximální podobnosti uvnitř skupin (vnitřní homogenity) a maximální nepodobnosti mezi jednotlivými skupinami (vnější heterogenity). Shlukování bylo ukončeno na hladině tří shluků. Při počtu dvou shluků je shluk číslo 1 tvořen sedmnácti obvody POÚ a shluk číslo 2 jedenácti obvody POÚ. V prvním kroku došlo k rozdělení clusterů především na základě ukazatele hustota zalidnění a dále též s významným přispěním ukazatelů míra nezaměstnanosti a index vzdělanosti. Signifikantní rozdíly mezi dvěma shluky na 95% hladině významnosti byly prokázány pro ukazatel nezaměstnanosti (NEZAM) a vzdělanost (VZDEL_I).

Na 95% hladině významnosti tedy byla zamítnuta nulová hypotéza o neexistenci rozdílů meziprůměry sledovaných shluků v případě ukazatelů nezaměstnanost a vzdělanost.

Hlavním rozlišovacím znakem těchto dvou skupin obvodů POÚ je dosídlenost či na opačné straně nedosídlenost území – příslušnost k oblastem, které měly před rokem 1945 většinový podíl německého obyvatelstva (shluk 2) a vnitrozemským oblastem s kontinuálním vývojem obyvatelstva (shluk 1). Určitou výjimku představují pouze POÚ Loket (příslušnost ke shluku 1) a POÚ Jemnice (příslušnost ke shluku 2). Poměrně silná je také odlišnost shluků v ukazatelích hustota zalidnění a podíl obyvatel starších 65 let.

V dalším kroku shlukování se původního shluk 1 rozdělil na dva shluky o počtu osm a devět jednotek. Nově byly označeny jako shluky 1 a 3. Na 95% hladině významnosti byla zamítnuta nulová hypotéza o neexistenci rozdílů mezi průměry sledovaných shluků v případě ukazatelů: nezaměstnanost, vzdělanost a hustota zalidnění. Poměrně silná je také odlišnost shluků v ukazatelích změna počtu obyvatel, podíl obyvatel 65+ a vzdálenost do krajského centra.

K rozdělení souboru jednotek došlo zejména na základě časové dostupnosti KRAJ_VZD do sídel krajů. Shluk 3 vykazuje velmi dobrou dostupnost do sídel krajů a nízkou aktivitu obyvatelstva v priméru. Celkově se jedná o poměrně homogenní skupinu obvodů ORP s nízkou vnitřní variabilitou souboru. Ve shluku 1 zůstaly obvody POÚ nejvíce vzdálené od sídla kraje, s úbytkem obyvatelstva a vysokým podílem ekonomicky aktivních obyvatel v priméru. Výsledky jsou dobře patrné i z mapy č. 57 (dva shluky) a z mapy č. 58 (tři shluky). Vidíme především výrazné vnitřní „makroperiferie“ v blízkosti hranic více krajů (Středočeský, Plzeňský a Jihočeský; Kraj Vysočina, Středočeský; Středočeský a Pardubický; Královéhradecký, Liberecký a Středočeský; Karlovarský, Středočeský, Ústecký, Karlovarský a Plzeňský nebo Kraj Vysočina, Jihočeský a Jihomoravský). Tyto rozsáhlé vnitřní periferie se často shodují s vymezením vnitřních periferií i u jiných autorů (Musil, Müller 2008; Blažek, Netrdová 2012; Jančák a kol. 2008). V případě, že leží v blízkosti bývalé česko-německé etnické hranice, jsou často sousedící územní jednotky součástí různých shluků, zvlášť patrné to je například při srovnání POÚ Dačice a Jemnice, Rokytnice v Orlických horách a Žamberk nebo Mnichovo Hradiště a Doksy/Dubá. To podporuje úvodní hypotézu, že velký vliv na charakter vnitřních periferií má kontinuální nebo diskontinuální vývoj osídlení, a to i pouze v části zájmového území.

2.2.4. Závěrečné shrnutí

Cílem kapitoly byla identifikace a následná mapová a textová analýza územně správních jednotek, ve kterých docházelo k častým změnám administrativního členění a které měnily svoji správní příslušnost k nadřazeným územním jednotkám. Na základě analýzy rekonstrukčních map správy (viz kapitola 2.1.), Historického lexikonu obcí (Růžková, Škrabal a kol. 2006), Retrospektivního přehledu (Mleziva 2010) a dalších pramenů se nám podařilo identifikovat soubor celkem 28 územních jednotek, které odpovídaly výchozím kritériím. Naprostá většina z nich leží v blízkosti hranic současných krajů (25 jednotek). Tento soubor lze rozdělit podle různých hledisek např. podle příslušnosti k současnému kraji (viz tab. č. 7), historickým vyšším správním jednotkám, dnešní správní funkce (celkem patnáct obcí s rozšířenou působností a třináct pověřených obecních úřadů), podle toho jestli tvoří přirozený celek s regionální identitou (viz tab. č. 8), zda existují snahy o překonání bariérového efektu administrativní hranice působením aktérů území v rámci mikroregionů a místních akčních skupin (viz mapa č. 69 a tab. č. 12), podle velikosti centra, velikosti celého mikroregionu apod. Daleko vhodnější se jeví

hodnotit soubor jako jeden celek pomocí shlukové analýzy i zanesením jednotek do mapy Česka. Tím se vytvoří celá řada periferních území po obou stranách krajské hranice, především v blízkosti styku tří krajů (viz mapa č. 27). Tyto rozsáhlé oblasti „makroperiferií“ jimiž procházejí administrativní hranice, můžeme označit také jako vnitřní pohraničí.

Z výsledků shlukové analýzy se plně potvrdil předpoklad, že jednotlivá modelová území se od sebe budou odlišovat zejména svoji polohou v kontinuálně osídleném území nebo pohraničí. Dalším významným znakem, který odlišuje jednotlivé typy vnitřních periferií, je časová dostupnost do krajského centra. Jako vhodné se ukázaly pro shlukovou analýzu také další zvolené charakteristiky jako vybavenost území, ekonomická aktivita nebo nezaměstnanost.

Z analýz rekonstrukčních map a dalších výstupů je patrná vnitřní variabilita souboru zájmových jednotek z hlediska jejich vnitřní stability. Přes tři čtvrtiny zájmových území zůstalo od roku 1850 do roku 1949 a v některých případech až do roku 1960 prakticky nezměněno, měnila se však, a to i několikrát, jejich příslušnost k vyšším správním centrům. Zbylá čtvrtina území prošla většími změnami svých hranic, které souvisely s jejich polohou na česko-německé etnické hranici. Zejména na přelomu 19. a 20. století došlo k rozdělení těchto jednotek na českou a německou část (Dačice, Jemnice, Žamberk). I u takových území docházelo ke změnám vazeb na vyšší správní centra. Dalším případem byla ta území, která změnila své správní centrum až na výjimky (Březnice, Blatná) se tak stalo při reformě v roce 1949 v důsledku změn v osídlení po odsunu a následném nedostatečném dosídlení správních center a jejich zázemí (Žlutice, Dubá). Mezi modelovými územími nebylo žádné území, které by charakterizovala změna hranic, ale nedošlo ke změně příslušnosti centra k hierarchicky vyšším centrům. Z toho lze usuzovat, že rozhodující ze změn správy je právě změna příslušnosti k vyšším správním centrům, která se objevila u naprosté většiny zájmových území.

2.3. Autobusová obslužnost v oblastech měnících svoji správní příslušnost (příklad Středočeského kraje)

V této části práce se soustředíme na identifikaci efektů, kterými působí administrativní hranice na vztahy v území a potažmo na jeho rozvoj. Budeme se zabývat autobusovou dopravní obslužností na pomezí Středočeského kraje v zájmových regionech určených obvody pověřených obecních úřadů Mladá Vožice, Březnice, Zruč nad Sázavou (spolu s Ledčí nad Sázavou) a Jesenice. Zajímá nás především intenzita autobusové dopravy a vazby jak na současná správní centra, tak i vztahy a doprava, která je provozována přes současné krajské hranice a do sídel, které byly pro daná modelová území administrativními centry v minulosti. Následující text vychází ze značné míry z nepublikované studie Obslužnost a sociální exkluze na příkladě Středočeského kraje (Burda, Jaroš, Trenda 2014)

2.3.1. Dopravní obslužnost v periferních územích

Dopravní vztahy a vazby jsou jednou z hlavních složek uspořádání sídelního systému a umožňují dojížďku za prací, do škol, za službami a také za rekreací. Intenzita těchto vztahů je rozhodující pro vytváření a integraci uzavřených/nodálních regionů (Hampl, Gardavský, Kühnl 1987; Marada 2001; Rölc 2004). Intenzita vztahů slábne obecně s rostoucí vzdáleností od centra dojížďky (Halás, Klapka 2010), ale kromě toho ji ovlivňuje celá řada sociogeografických (hustota osídlení, struktura obyvatelstva, struktura zaměstnanosti, územní rozložení ekonomiky, dopravní infrastruktura) i fyzickogeografických faktorů (členitost terénu, říční síť) (Horňák, Pšenka 2013). V období totalitního režimu měla na dopravní obslužnost vliv i nepřirozená podpora řady periferních území, která byla zapříčiněna snahou centrálně plánované ekonomiky o plošný rozvoj všech území a vyrovnávání rozdílů v ekonomice i v životní úrovni obyvatel. Proto docházelo i k určitému zkreslení při sociogeografické regionalizaci založené zejména na dojížďce, která byla silnější z některých periferních oblastí právě z důvodu vysoké nabídky dotované veřejné dopravy, která převyšovala přirozenou poptávku po dopravě. Po roce 1989 tyto trendy skončily a začaly se více prosazovat ekonomická hlediska i v zajišťování dopravní obslužnosti.

Nedostatečné zapojení do dopravního systému je pak jedním z nejvýraznějších znaků perifernosti území (Marada 2001, Marada, Květoň, Vondráčková 2010; Nutley 1998; Siedenglanz

2007). Důležité je to, že dopravní dostupnost je na rozdíl od většiny ukazatelů perifernosti dynamickým mechanismem a může tak lépe dokumentovat procesy její změny než spíše statické údaje o stavu obyvatelstva a ekonomiky v daném území.

Dopravní obslužnost je rozdělena naindividuální a hromadnou dopravou (Kraft, Vančura 2009). Jejich podíl se mění v čase i v prostoru a záleží na řadě faktorů, především na dostupnosti, kvalitě a nákladech, které jsou třeba vynaložit na jednotlivé druhy dopravy. V krajních případech, tedy v územích s minimální hustotou veřejné hromadné dopravy, které jsou charakteristické pro periferní až marginální oblasti (Marada, Květoň 2010; Marada, Hudeček 2006) převažuje individuální doprava s tím, že klesá především intenzita dopravních vazeb na nezbytné minimum, představované dojížďkou do zaměstnání a do škol a za nezbytnými službami, uplatňují se nové formy společné dopravy (spolujízda, sousedská výpomoc, individuální dojížďka do uzlů veřejné dopravy a pokračování dál vlaky a autobusy, zajišťování dopravní obslužnosti jednotlivými obcemi prostřednictví minibusů a vanů, autobusy na zavolání). Změny v poměru hromadné a individuální přepravy jsou opět zvláště patrné po roce 1989 s nástupem transformačního období a skokovému snížení nabídky veřejné dopravy, což se projevilo především v řídce osídlených oblastech s horší dostupností do center. Pro tyto periferní oblasti je dnes typické vyšší stáří automobilů a relativně vyšší stupeň automobilizace, který zajišťuje alespoň základní standardní kvality života (Marada, Květoň, Vondráčková 2010). Přes tyto změny však veřejná hromadná doprava i přes pokles intenzity jejího využívání hraje stále velmi významnou roli v zajišťování základní dopravní obslužnosti. Typologii všech mikroregionů z hlediska dopravní obslužnosti v Česku, zpracovali Marada a Květoň (2010) na základě clusterové analýzy velikostně významových a strukturálních charakteristik vyjadřujících nabídku dopravních možností.

Z hlediska postižitelnosti hlavních přepravních proudů je pak daleko snadnější zachycení právě těchto přepravních proudů. Zatímco celková dojížďka do zaměstnání a do škol, včetně individuální dopravy, je zjišťována kromě dopravních mikrocensů pouze v desetiletých intervalech při sčítáních, tak obslužnost a intenzita hromadné dopravy je zjistitelná z jednotlivých jízdních řádů a je možné tak zaznamenat změny, ke kterým dochází v období po roce 1989 velice často. Tyto změny souvisejí jak se změnou poptávky po dojížďce, tak především se změnami v organizaci dopravy související se změnami územně správní organizace Česka, především se zřízením krajů v roce 2000 a zrušením okresů v roce 2002. Do té doby panovala jistá dvojkolejnost v zajišťování veřejné dopravy, kdy železniční doprava byla záležitostí centra tedy Ministerstva dopravy spolu s Českými drahami. Autobusovou dopravu pak koordinovaly jednotlivé okresní úřady v rámci finančních prostředků, které jim byly poskytovány z centra, tedy z rozpočtu ministerstva dopravy.

Základní dopravní obslužnost definuje nově od roku 2010 zákon O veřejných službách v přepravě cestujících jako „zabezpečení dopravy po všechny dny v týdnu především do škol a školských zařízení, k orgánům veřejné moci, do zaměstnání, do zdravotnických zařízení

poskytujících základní zdravotní péči a k uspokojení kulturních, rekreačních a společenských potřeb, včetně dopravy zpět, přispívající k trvale udržitelnému rozvoji územního obvodu“ (Zákon č. 194/2010 Sb.). Tento zákon stanoví také způsob zajištění veřejné dopravy v návaznosti na předpisy Evropské unie a stanoví odpovědnost za její organizace především na krajské úrovni a v případě dálkové dopravy pak na celostátní úroveň prostřednictvím ministerstva dopravy.

Postupně tak byla organizace a financování regionální hromadné dopravy přenesena na kraje a ve většině případu vznikli krajští organizátoři dopravy, často integrující do dopravního systému i městskou hromadnou dopravu v centrech – ROPID (Pražská integrovaná doprava v Praze a část Středočeského kraje), OREDO (Organizátor regionální dopravy IREDO) v Královéhradeckém a Pardubickém kraji (na území obou krajů funguje ještě integrovaný dopravní systém Vydis integrující železniční spojení a MHD v obou krajských městech), IDS JMK (Integrovaný dopravní systém Jihomoravského kraje – částečně zasahující i do okrajových částí Kraje Vysočina[92], Olomouckého a Zlínského kraje, na Slovensko a do rakouských měst Drosendorf a Laa an der Thaya) (IDSJK 2014), IDOL (Integrovaný dopravní systém Libereckého kraje), IDP (Integrovaný dopravní systém Plzeňska – především železniční doprava a MHD v Plzni), IDOK (integrovaný dopravní systém Karlovarského kraje – s přesahem do Plzeňského kraje v oblasti Plané) a další (viz mapa č. 59).

Kraje si objednávají rozsah dopravní obslužnosti jak autobusové, tak i regionální železniční dopravy při zohlednění požadavků jednotlivých obcí nebo jejich svazků. Změna územního uspořádání vyvolala i změny v dopravní obslužnosti. V řadě případů došlo k lepšímu územnímu rozvržení dopravy, a to díky spojení organizace železniční a autobusové dopravy a kordinaci dopravní obslužnosti ze strany představitelů krajů. Zlepšila se dopravní obslužnost v okrajových částech okresů příslušných do jednoho kraje (Vysočina). Zhoršení naopak nastalo u železniční dopravy, kde především regionální tratě v okrajových částech krajů zaznamenaly velký pokles dopravní intenzity (Plzeňský a Ústecký kraj). Důležité je, jak se vypořádávají jednotlivé subjekty s přesahem do jiných krajů[93], jak frekvencí tak tarifně a jestli mezi nimi funguje spolupráce nebo ne.

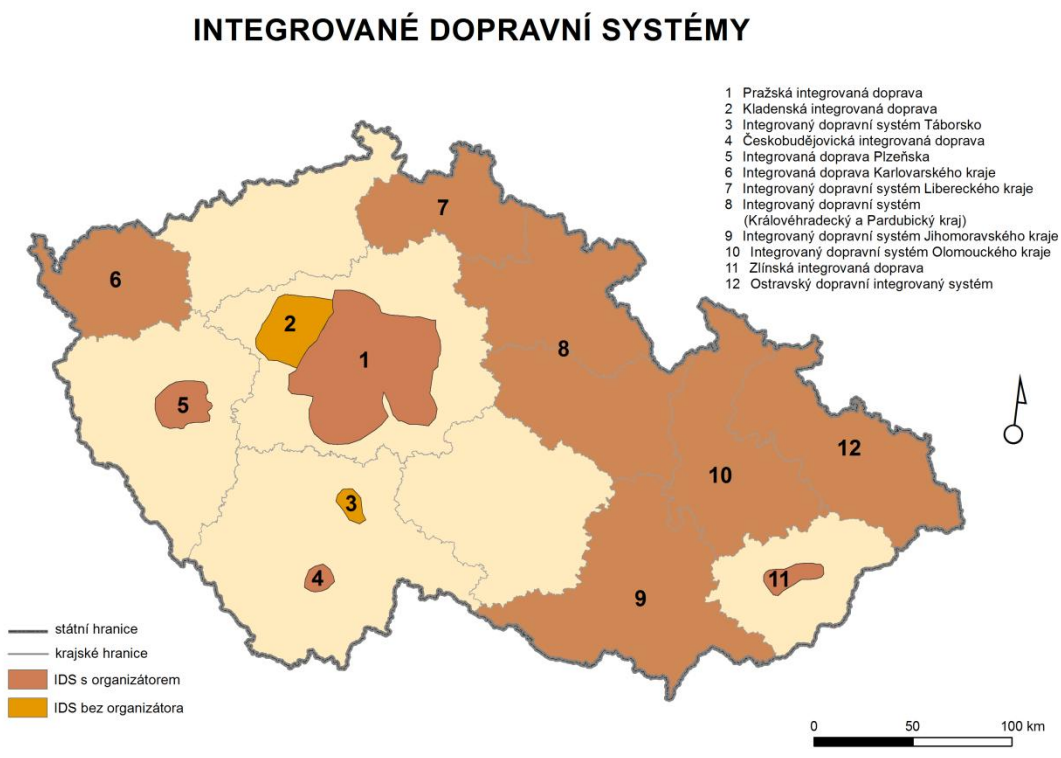
[92] V případě Kraje Vysočina není integrovaný dopravní systém zřízen a ani se v nejbližší době pro velkou finanční náročnost nepřipravuje jeho zřízení. Argumentem je nevhodnost dopravní sítě (neexistence páteřní železnice a roztříštěnost center), zvažuje se zřízení omezené integrace v zázemích Jihlavy a Třebíče, s tím, že okrajové části kraje by se mohly začlenit do integrovaných systémů okolních krajů s argumentem, že „Nemůže platit, že přes krajskou hranici nepojede vlak nebo autobus“ (bývalý hejtman Kraje Vysočina Miloš Vystrčil; Jakubcová 2012)

[93] Například systém Iredo zasahuje do příhraničních oblastí Kraje Vysočina (Svratka), Jihomoravského (Letovice), Olomouckého (Štíty, Hanušovice, Kladky, Šubířov, Mohelnice) a Středočeského kraje (Týnec nad Labem, Chroustov) a dokonce i do zahraničí (autobusová linka do Kudova Zdroje v Polsku; OREDO 2014).

Řada případů z praxe svědčí spíše o nekoordinovaném přístupu v řešení mezi jednotlivými kraji (např. Pardubický kraj je sice zapojen do integrovaných systému IREDO a VYDIS a v jejich rámci posílil autobusovou dopravu, ale výrazně omezil železničních spoje na hranicích s ostatními kraji a zrušil některé navazující spoje regionálních tratí). Pro oblasti vnitřních periferií při administrativních (především krajských) hranicích jsou tyto změny v organizaci dopravy zásadní.

Dá se předpokládat, že administrativní hranice, i když by nebyla zakreslená v mapě, bude patrná podle jednotlivých přepravních proudů. Autobusové linky končí převážně v oblastech u hranic vyšších územně správních celků a přes tyto hranice je intenzita spojení nižší.

Mapa č. 59: **Integrované dopravní systémy v Česku.** Zdroj: upraveno podle www.caovd.cz.

Vytvořením rekonstrukčních map autobusových linek a administrativních hranic z různých období lze prokázat, že se projevuje inerce přepravních proudů i po delším období po změně územně správního členění. V území, které dnes již nepatří ke Středočeskému kraji, můžeme očekávat větší intenzitu dopravy přes hranici kraje a naopak v těch územích, která se integrovala do Středočeského kraje až po roce 1960, bude intenzita veřejné dopravy nižší.

Marada, Květoň, Vondráčková (2010) při výzkumu v periferních venkovských regionech potvrdili páteřní roli autobusové dopravy a pouze doplňující vliv železniční dopravy, která ovlivňuje pouze obce v bezprostřední blízkosti železnice. Tento předpoklad bude ověřen v dalších zájmových územích.

Další hypotézou je, že silnější intenzita dopravy přes administrativní hranici bude tam, kde autobusové linky slouží jako napájecí pro železniční dopravu, především tam, kde je nízká hustota železniční dopravy nebo dokonce železniční spojení chybí úplně.

2.3.2. Modelová území na pomezí Středočeského kraje

Jako modelové byly vybrány mikroregiony (obvody POÚ) na pomezí Středočeského kraje, které změnily svoji krajskou příslušnost oproti stavu v letech 1949–1960. Primární podmínkou výběru bylo zařazení do souboru 28 zájmových území, jejichž výběr a charakteristiky jsou uvedeny v kapitole 2.2. Středočeský kraj a jeho okrajové oblasti byly vybrány z důvodu zastoupení všech typů území z hlediska změn správní příslušnosti i intenzity osídlení a také proto, že alespoň po určitou dobu byly pro tyto oblasti určující vazby na jedno centrum – na Prahu. Celkem prvnímu požadavku vyhovovalo 10 území. Z nich byla vybrána čtyři typově odlišná území:

1. území, které leží v současnosti mimo hranice Středočeského kraje;
2. území, ve kterém došlo k výměně obyvatelstva po roce 1945 a před rokem 1960 leželo mimo Středočeský (Pražský) kraj;
3. území s kontinuálním vývojem obyvatelstva a před rokem 1960 leželo mimo Středočeský (Pražský) kraj;
4. území, které bylo rozděleno krajskou hranicí a jeho centrum je v současnosti mimo Středočeský kraj, ale část území je součástí tohoto kraje.

Druhou podmínkou pro výběr mikroregionu byla maximální velikost území, vzhledem k velice složitému a pracnému získávání dat o autobusové obslužnosti, byla proto vyřazena potenciální modelová území jako Čáslav nebo Mnichovo Hradiště. Společné je všem těmto územím také jejich nezařazení do regionálních integrovaných dopravních systémů, rozdílné je však jejich napojení na dopravní síť. Odlišuje je různá míra zastoupení jednotlivých druhů

dopravy. Na základě požadavků byly vybrány obvody POÚ Mladá Vožice, POÚ Kácov (s přesahem do POÚ Ledeč nad Sázavou), POÚ Jesenice a POÚ Březnice.

V prvním případě jde o území POÚ Mladá Vožice, které je v současnosti součástí Jihočeského kraje (ORP Tábor) a v letech 1949 až 1960 bylo součástí Pražského kraje (okres Votice) (viz kapitola 2.2.2.2.). Území můžeme charakterizovat jako venkovské a řídce osídlené a z dopravního hlediska ležící stranou hlavních dopravních proudů s absencí železničního spojení. Mladá Vožice je křižovatkou 4 silnic II. třídy a je vzdálená 15 km od železniční stanice Sudoměřice u Tábora a 14 km od nájezdu na dálnici D3 u Mezna.

Dalším územím je POÚ Zruč nad Sázavou (Středočeský kraj, ORP Kutná Hora) s přesahem do POÚ Ledeč nad Sázavou (Kraj Vysočina, ORP Světlá nad Sázavou). Obě území tvořila do roku 1960 jeden územní celek – okres Ledeč nad Sázavou v Jihlavském kraji (viz kapitola 2.2.2.9.). Osu území tvoří řeka Sázava a okolo ní probíhající regionální železniční trať z Čerčan do Světlé nad Sázavou. Ze Zruče vede železniční trať na Zbraslavice a dále na Kutnou Horu. Zruč je křižovatkou dvou silnic II. třídy, V Ledči nad Sázavou se sbíhají tři silnice II. třídy[94]. Vzdálenost obou měst je 20 km. Významné je napojení na dálnici D1, nájezd 56 Soutice je 6 km od Zruče a nájezd 66 Loket je od Ledče vzdálen 14 km. Mikoregionem Ledče nad Sázavou se ve své práci o dopravní obslužnosti a s ním spojené sociální exkluzi zabývali také Marada, Květoň, Vondráčková (2010).

Třetí typ modelového území reprezentuje POÚ Jesenice. Venkovské periferní území, které leží ve Středočeském kraji v ORP Rakovník. Do roku 1960 byla převážná část území POÚ na území okresu Podbořany v Karlovarském kraji (dnes ORP v Ústecké kraji) a před rokem 1949 (resp. 1945) pak soudním okresem v politickém okrese Podbořany s převážně německým obyvatelstvem (viz kapitola 2.2.5.). Jedná se o území, které prošlo výměnou obyvatelstva po druhé světové válce (blíže Kuldová 2005). Jesenice leží v blízkosti hlavního silničního tahu Karlovy Vary – Praha (z Jesenice je to 6 km). Jesenicí prochází silnice I. třídy č. 27 a silnice II. třídy č. 228 a regionální železniční trať Rakovník – Bečov nad Teplou. V rozvojových dokumentech Středočeského kraje patří Jesenicko k nejproblémovějším územím (Středočeský kraj 2013).

Poslední modelovým mikroregionem je POÚ Březnice, který leží ve Středočeském kraji v ORP Příbram. Do roku 1960 byl i se sousedním územím dnešního POÚ Rožmitál pod Třemsínem součástí okresu Blatná v Plzeňském kraji (dnes POÚ a ORP Blatná v Jihočeském kraji) a před rokem 1949 pak soudním okresem v politickém okrese Blatná (viz kapitola 2.2.2.1.). Periferní poloha v blízkosti vojenského újezdu Brdy je vyvážena relativně dobrou dopravní infrastrukturou - územím prochází silnice I. třídy č. 19, v Březnici se kříží se dvěma silnicemi II. třídy a k rychlostní

[94] Silnice č. 150 měla do roku 1997 status silnice I.třídy č. 18 a byla vůbec nejdelší silnicí I. třídy v bývalém Československu mezi Plzní a Michalovcemi na Slovensku. Ztratila částečně svůj význam po dobudování dálnice mezi Plzní, Prahou, Brnem a Bratislavou a také její celkový stav byl velmi špatný.

silnici č. 4 do Mílina je to odsud 14 kilometrů. Březnice je významnou křižovatkou regionálních železničních tratí do Protivína, Zdic, Strakonic a odbočky do Rožmitálu pod Třemšínem.

2.3.3. Metodika tvorby map intenzit autobusové dopravy

Mapy intenzit autobusové dopravy na území Středočeského kraje, které zachycují intenzitu místní meziobecní dopravy v pracovních dnech, byly vytvořeny v prostředí GIS. Vlastní Intenzita autobusové dopravy byla zjišťována z jízdních řádů umístěných na portálu http://portal.idos.cz (IDOS 2014). Byla vybrána nabídka Veřejná linková autobusová doprava – autobusy, jízdní řády ve formátu pdf, vyhledávání podle objektů – města a obce. V této nabídce byly zadávány názvy obcí a postupně z ní byly načítány jednotlivé jízdní řády. Intenzita autobusové dopravy byla poté manuálně vypočtena z jízdních řádů a přiřazována k jednotlivým komunikacím. Byla zjišťována pouze intenzita místní dopravy, proto byly z portálu idos.cz vybírány pouze příměstské linky.

V době tvorby map (19. 6. 2013 – 4. 3. 2014) nebyla dostupná databáze s přesnou lokalizací jednotlivých autobusových zastávek v prostředí GIS. Umístění jednotlivých autobusových zastávek bylo proto přibližně určováno podle jejich názvů a také byl k lokalizaci zastávek použit mapový internetový server mapy.cz, kde bylo dohledáváno přesné umístění zastávek především v zázemí Prahy.

K určování umístění autobusových zastávek v ostatních oblastech byly využity i ortofotomapy ze stejného mapového internetového serveru. V řadě případů bylo k jejich lokalizaci použito umístění typických objektů v terénu, které jsou patrné na ortofotomapách, jako například čekárny nebo smyčky pro obracení vozidel.

Vlastní intenzita autobusové dopravy byla přiřazena k jednotlivým silničním komunikacím podle lokalizace zastávek. K určení trasy autobusů byla volena zpravidla předpokládaná nejkratší cesta mezi zastávkami, v případě nejasností pak byla jejich trasa konfrontovaná s údaji o vzdálenostech mezi jednotlivými zastávkami v jízdních řádech. K tvorbě map byla využita Digitální geografická databáze ArcČR 500, verze 2.0 a verze 3.0 (datové soubory, DVD). Jako podklad pro silniční síť byla použita vrstva z verze 3.0. Jako mapový podklad byla použita mapa Výsledky sčítání dopravy na dálniční a silniční síti v roce 2005 – Kraj Středočeský, stažená z internetové stránky Ředitelství silnic a dálnic (2005). V případech, kdy autobusová linka využívá po své trase komunikaci, která není obsažena ve vrstvě silnic (databáze ArcČR 500, verze 2.0), byla tato komunikace vektorizována na podkladě mapy Výsledky sčítání dopravy na dálniční

a silniční síti v roce 2005 – Kraj Středočeský. Pokud se komunikace nenacházela ani na této mapě, byl uvedený úsek vektorizován na podkladě internetového mapového serveru mapy.cz. Zobrazená intenzita autobusové dopravy odpovídá stavu intenzity veřejné autobusové dopravy zjištěné z jízdních řádů stažených z portálu IDOS (2014). Za základní územní jednotku byly zvoleny obce pro rozlišení dostupnosti autobusové dopravy (obce s autobusovou dopravou a obce s občasnou autobusovou dopravou). V mapových výstupech jsou zaneseny autobusové linky a jejich intenzita také uvnitř obcí. Je tak zachycena i vnitrobecní intenzita, která se často může lišit od výsledků intenzity dopravní obslužnosti pouze na úrovni obcí (Květoň 2006). Hranice krajů ve vymezení k roku 2012 a hranice krajů z období 1949 až 1960 byly převzaty z databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920–2012 (Burda, Janoušek 2013).

Vzhledem k časové náročnosti zpracování podkladů a výsledných map jsou konkrétní dny zvolené pro jednotlivé mapy rozdílné, vždy se jedná o středu uprostřed týdne. Datum je uvedeno přímo v příslušné mapě. Referenčním byl pro použité spoje brán ten pracovní týden, ve kterém byl den, ke kterému byla vybrána příslušná data z jízdních řádů. Všechny výpočty intenzity autobusové dopravy se tak vztahují pouze k tomuto týdnu.

Do map byly zakresleny ty autobusové spoje, které překračují hranici obce a zároveň jedou alespoň tři dny v rámci referenčního pracovního týdne.

V jednotlivých případech, kdy autobus jede v rámci jednoho spoje po jedné silniční komunikaci vícekrát, bylo postupováno následujícím způsobem:

a) autobus, který jede po jednom silničním úseku vícekrát (například zajíždí do sídla a sjíždí proto z hlavní komunikace) byl zakreslen pouze jednou.

b) tzv. okružní autobus, který jede po jedné komunikaci vícekrát, ale mezitím obsloužil zpravidla více zastávek a na tuto komunikaci se vrací z jiného směru, byl zakreslen k uvedené komunikaci dvakrát.

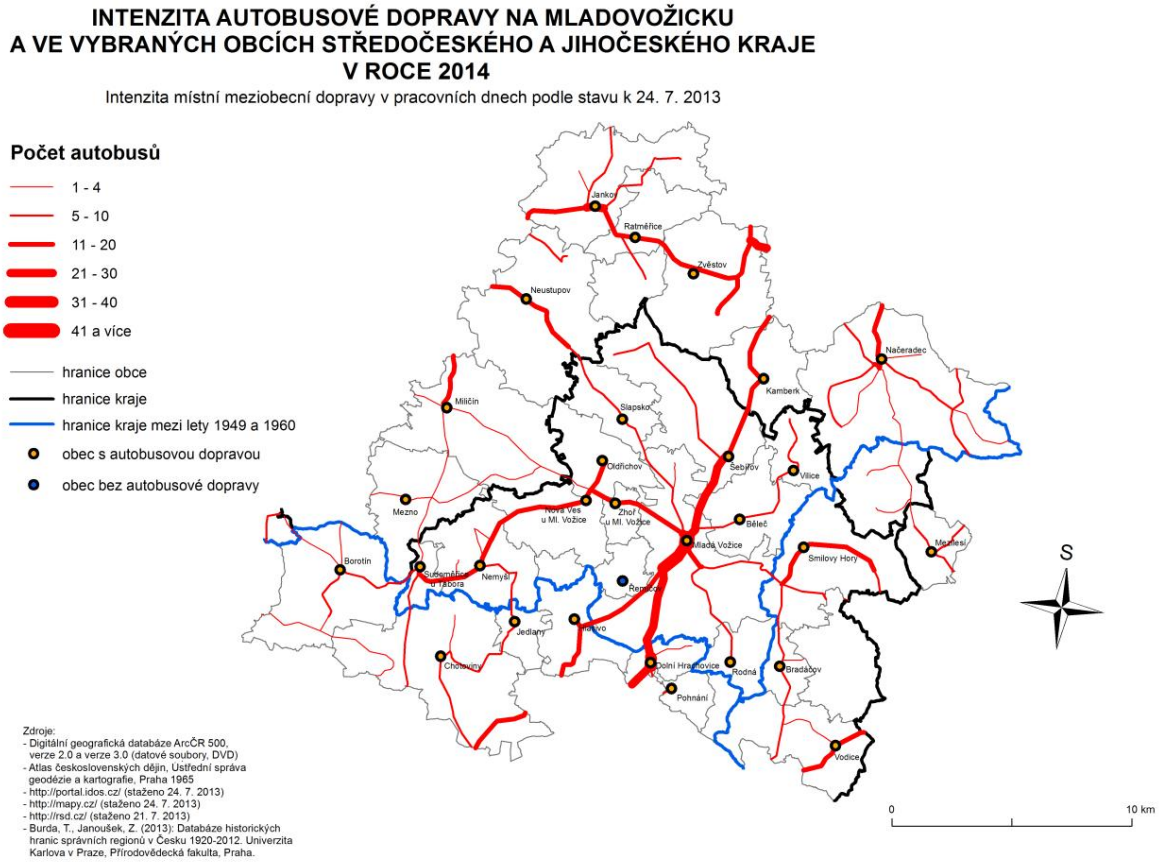
2.3.4. Autobusová doprava v modelových územích

Při interpretaci mapových výstupů za účelem rozpoznání role administrativních hranic jako bariéry pro dopravní obslužnost, je nutné přihlížet k dalším podmíněnostem v modelových územích, jako jsou nutnost zaručené minimální obslužnosti, potřebnost či nepotřebnost spojení v daném směru, nízká hustota zalidnění zapříčiněná výměnou obyvatelstva a nedostatečným

dosídlením po roce 1945 (Jesenicko), struktura osídlení a rozmístění ekonomických aktivit (Mladovožicko), fungování jiných možností dopravy (vlakové spojení – Ledečsko, Březnicko, Jesenicko, dálkové autobusy na silnici I. třídy č. 4 na Písek a dále na Strakonice, silnější automobilizace), existence dalších bariér v území (větší vodní toky, přehradní nádrž Švihov, blízkost dálnice D1 na Ledečsku, vojenský prostor Brdy, rozsáhlé lesní komplexy na Březnicku), s tím také souvisí nedostatečně rozvinutá dopravní síť.

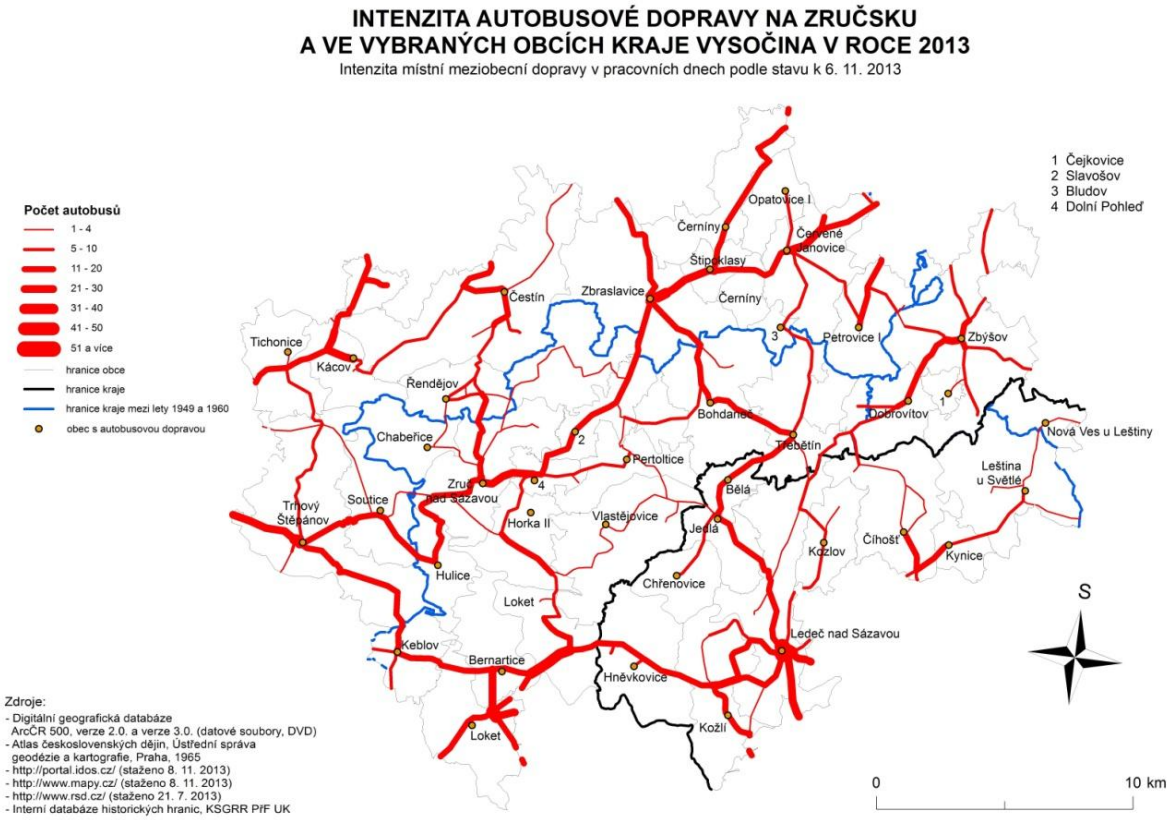
Na Mladovožicku je většina autobusové dopravy směřována do centra POÚ. Mladá Vožice má pravidelné přímé spojení s Prahou (dvě linky přes Votice a Louňovice pod Blaníkem) a dále přímé spojení s Voticemi, Benešovem, Pacovem. Nejintenzivnější spojení má Mladá Vožice s Táborem a Sudoměřicemi u Tábora (napájecí linka na hlavní železniční trať Praha – Tábor). Všechny obce v POÚ jsou napojeny na autobusovou dopravu s přímou vazbou na centrum POÚ.

Mapa č. 60: **Intenzita autobusové dopravy na Mladovožicku.**

Zručsko a Ledečsko tvoří relativně dopravně integrované území a jejich centra jsou spojena především železniční dopravou (přibližně dvanáct párů vlaků denně, přímé autobusové spojení obstarává jen jeden pár spojů denně). Silniční spojení je vedeno mimo údolí řeky Sázavy, kterým vede železnice. Díky členitosti území a stávající silniční síti (bariéru tvoří vodní nádrž Švihov na Želivce, přes kterou vede jediné silniční spojení mezi Hněvkovicemi a Loktem) se vytvořilo několik navzájem propojených menších uzlů autobusové dopravy - kromě Zruče a Ledče jsou to Trhový Štěpánov, Zbraslavice a Loket. Přímé autobusové spojení s Prahou mají Zruč (přes Soutice a dále po D1) i Ledeč (dvě linky – přes Loket a dále po D1 a přes Vlašim). Dopravní směry v této oblasti ovlivnily nejen změny v jeho územní příslušnosti, ale také výstavba vodní nádrže Švihov a s ní spojené změny v dopravní infrastruktuře (zrušení železničního spojení do z Trhového Štěpánova do Dolních Kralovic, výstavba dálnice D1). Lze konstatovat, že bariérový efekt hranice Středočeského kraje a Kraje Vysočina se výrazně neprojevuje.

Mapa č. 61: **Intenzita autobusové dopravy na Zručsku a Ledečsku.**

Území POÚ Jesenice prošlo v posledních správních reformách významnými změnami spojenými především se zmenšením zázemí samotné Jesenice[95], a tím i poklesem poptávky po dopravě. O velké správní roztříštěnosti svědčí i přítomnost současných tří krajů a dokonce čtyř krajů v letech 1949 až 1960. Samotná Jesenice má poměrně málo intenzivní autobusové spojení i přesto, že přes ni vede regionální železniční trať Blatno – Rakovník ve směru západ-východ. Dopravní uzly se vytvořily mimo ni – Hořovičky, Kolešov v blízkosti silnice I. třídy č. 6 a Čistá s přímým napojením na Rakovník i na Kralovice v Plzeňském kraji jak po silnici, tak po železnici. Poměrně málo autobusů jezdí po silnicích I. třídy. Velmi nízká je intenzita přeshraničního dopravního spojení s Ústeckým krajem. Existuje pouze na severu území u Kolešova, lepší je propojení s Plzeňským krajem.

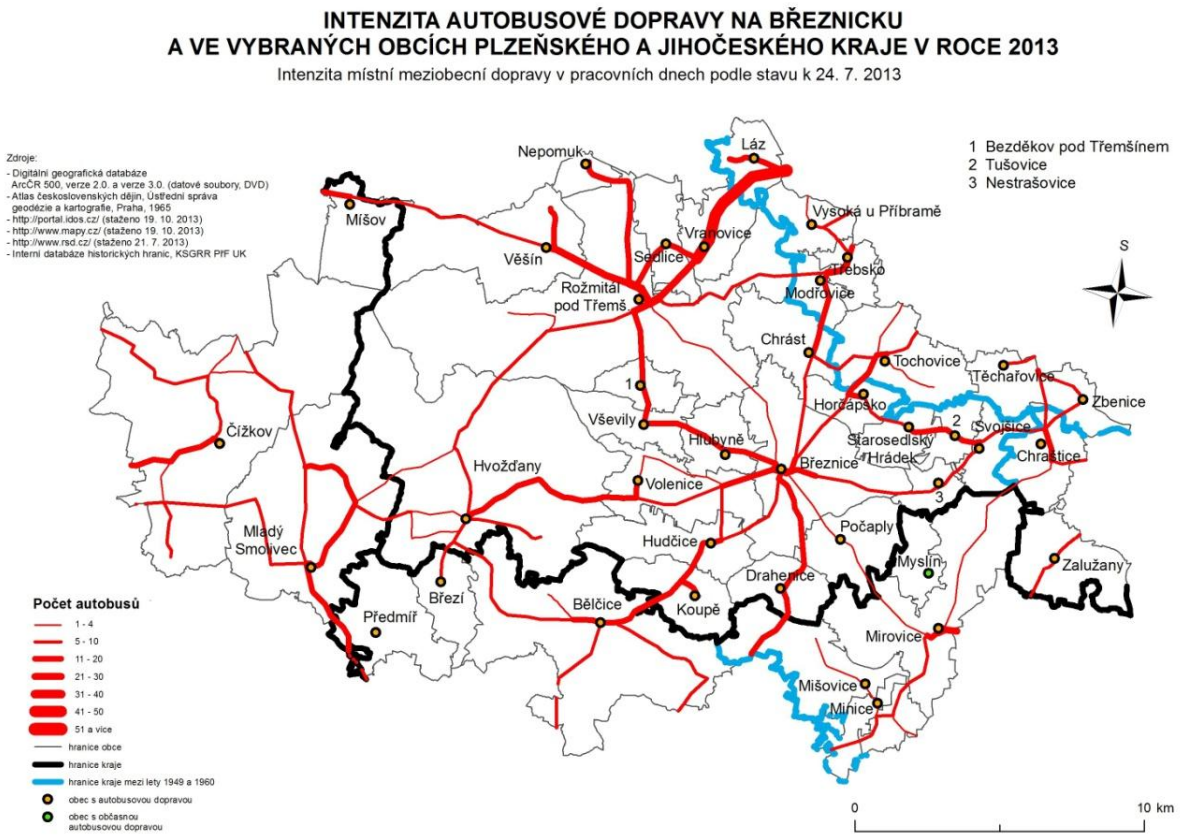
Mapa č. 62: **Intenzita autobusové dopravy na Jesenicku.**

[95] Z původních 41 obcí soudního okresu Jesenice jich většina zůstala mimo území dnešního Středočeského kraje (především v Ústeckém a Plzeňském kraji). POÚ Jesenice se v současnosti skládá pouze z 10 obcí.

V POÚ Březnice se projevuje role autobusové dopravy poměrně výrazně i přes existenci několika regionálních železničních tratí (včetně rychlíkové mezi Protivínen a Zdicemi), které tvoří uzel v Březnici. Lepší přímé autobusové spojení s Příbramí má Rožmitál pod Třemsínem (přímé spojení s Březnicí je omezenější s ohledem na existenci železnice). Březnice a částečně Rožmitál jsou přestupními dopravními uzly i pro některá území v Jihočeském (Bělčice, Březí) a Plzeňském kraji (Mladý Smolivec). Březnice má přímé autobusové i železniční spojení s Prahou (dva páry rychlíků denně). Všechny obce POÚ mají autobusové dopravní spojení, které přibližně v polovině obcí doplňuje železniční doprava. Vliv administrativní hranice se projevuje především na jihovýchodě území v oblasti Mirovic v Jihočeském kraji, které spádují na Písek a Příbram díky existenci přímého spojení po silnici I. třídy č. 4.

Mapa č. 63: **Intenzita autobusové dopravy na Březnicku.**

2.3.5. Administrativní hranice a její dopad na dopravní obslužnost

Předpoklad, že tam, kde se hranice změnila a v území, které dnes již nepatří ke Středočeskému kraji, zůstala intenzita dopravy přes hranici kraje větší, se na Mladovožicku potvrdil (včetně dvou přímých linek do Prahy). Intenzita je srovnatelná s intenzitou spojení do současných správních center (Tábor). Další hypotéza, že na územích připojených ke Středočeskému kraji až po roce 1960 je intenzita spojení s novým centrem menší a existují zde stále vazby na dřívější centra dojížďky, se potvrzuje částečně v oblasti Březnicka, kde existuje poměrně intenzivní spojení na město Blatná, a také na tu část okresu Blatná, která zůstala v Plzeňském kraji. Spojení s novým centrem tedy s Příbramí má stejnou intenzitu jako v ostatních částech Příbramska. V případě Zručska a Ledečska existují poměrně silné dopravní vazby přes současné krajské hranice, kde Ledeč nad Sázavou představuje dopravní centrum i pro část území patřícího do Středočeského kraje (Zbýšov, Třebětín). V případě Jesenicka pak spoje přes současné krajské hranice téměř nepokračují, důvodem je mimo jiné existence železničního spojení ve směru na Blatno u Jesenice v Ústeckém kraji. Spojení Čisté (před rokem 1960 v Plzeňském kraji v okrese Plasy) s obcemi, které zůstaly v Plzeňském kraji, je intenzivnější. Z interpretace map dopravní obslužnosti a jejich srovnání s mapami vývoje územního členění, lze vysledovat návaznost dopravní dostupnosti na další procesy v území, tj. procesy které měly vliv na změny správního členění – urbanizace, změny v hustotě osídlení, struktura zaměstnanosti.

2.4. Spolupráce v území jako nástroj překonávání vnitřních disparit a hledání identity v oblastech vnitřních periferií na příkladu členské základny Fotbalové asociace České republiky a místních akčních skupin

Tato část práce je založena na textu nepublikované studie Regionální diference spolkové aktivity v Česku, fotbalové identity: Analýza členské základny Fotbalové asociace České republiky (Váně, Burda, Chromý 2014) a je doplněna o analýzu vlivu místních akčních skupin ležících na krajské hranici na rozvoj příhraničních regionů zejména vnitřních periferií.

2.4.1. Spolkové aktivity a fotbalové hnutí jako nositelé sociálního kapitálu

Fotbalové oddíly spolu s dalšími lokálními spolky a sdruženími (hasiči, rybáři, zahrádkáři aj.) tvoří nedílnou součást společenského života ve venkovských oblastech. Jsou jedním z „hlavních motorů“ společenského dění na lokální/mikroregionální úrovni (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Role fotbalového klubu nemusí být (a také většinou není) jen ryze sportovní, ale mnohdy představuje i jakési „institucionální zastřešení“ řady dalších aktivit, a to např. sociokulturních (zábavy, dny dětí, pořádání soutěží v dalších sportech), socioekonomických (provozování restauračních zařízení, ubytování, podpora svých členů), environmentálních (sběr železa, úklid obce), politických (kandidátky sportovců do zastupitelstev v různých úrovních, přičemž vztah reprezentace obce k fotbalovému oddílu bývá často klíčový pro chod klubu v souvislosti s majetkovým propojením na vlastníka sportovního areálu) a jiných aktivit. Vedle toho lze na kluby nahlížet také jako na významné činitele při udržování tradic i nositele identity mnohých venkovských obcí v Česku. Přestože řada členů fotbalových oddílů se angažuje i v dalších (nejen sportovních) sdruženích v dané obci/mikroregionu, nelze v tomto případě hovořit o konkurenci, ale spíše o kooperaci, která přispívá k posilování sociálního kapitálu. Konkurence nastává snad jen v případě rozdílných zájmů a priorit aktérů a zájmových skupin (finanční, mocenské, prostorové aj., např. při preferování odlišných aktivit při výchově mládeže). Dobrovolná sdružení na území obce/mikroregionu však většinou tvoří jeden celek,

resp. sociální síť, propojenou navzájem řadou často nestálých vazeb a vztahů (horizontálních a vertikálních), které významnou měrou přispívají k budování a reprodukci sociálního kapitálu, jakožto nedílné složky endogenního rozvojového potenciálu. Vzhledem k charakteru činnosti fotbalových klubů (zpravidla účasti v regionálních soutěžích) je nutné brát v potaz, že vedle „pozitivních" aspektů (participace, angažovanost, důvěra) se zde v nemalé míře uplatňují i aspekty „negativní", které vyplývají ze vzájemného soupeření (často velmi silný nekritický lokální patriotismus a z něj pramení lokální/regionální rivalita, derby) a mohou být zdrojem napětí mezi jednotlivými kluby a jejich příznivci.

Fotbalová asociace České republiky (FAČR) v současnosti registruje přes 3800 klubů s více než 280 000 členy (téměř 3 % populace Česka) a představuje tak největší sportovní organizaci u nás. Značná část klubů je soustředěna ve venkovských oblastech a některé venkovské obce tak mají na „fotbalové mapě" daleko větší význam, než který jim přísluší podle jiných kritérií. V nedávné minulosti se v některých vysloveně venkovských obcích či malých městech (Blšany, Drnovice, Lázně Bohdaneč) dokonce hrála nejvyšší celostátní soutěž – první liga, což lze označit jako určité české specifikum[96]. Častým problémem takových „venkovských velkoklubů" však je naprostá absence vazeb hráčů i funkcionářů na danou lokalitu a jediným vztahem k území je pouze prostorová lokalizace. Pro kvalitu spolkového života, potažmo rozvoj lokality, je nesmírně důležitá identita hráčů, funkcionářů a příznivců, jakožto vyjádření sounáležitosti jednak s daným klubem a zprostředkovaně i s danou lokalitou, tedy vymezování se vůči vnějšímu světu („my" versus „oni"). Tato identifikace se děje na několika úrovních: lokální (většinou hráčská, funkcionářská či divácká účast v místním oddíle), regionální (většinou fanoušci a diváci regionálního klubu ve vyšší soutěži - divize či třetí nejvyšší soutěž – Česká fotbalová liga, příp. jiná spolupráce s těmito kluby) a národní (ztotožnění se s ligovým klubem v sídle mezoregionu či v sídle vyššího významu, často již není vázáno na místo pobytu, např. příznivci Sparty Praha či Baníku Ostrava jsou z celé republiky). Další úrovní identity fanoušků může být náklonnost k určitému klubu z fotbalově vyspělých zemí (např. FC Barcelona, Bayern Mnichov, Manchester United aj.) a s tím spojenou činností fanklubů těchto subjektů a stále častější návštěvy (z různých motivů) jejich zápasů fotbalovými fanoušky z Česka. Jako specifický pak lze označit vztah, který má fanoušek k národní reprezentaci. Identifikace s ní představuje jeden z podstatných projevů sounáležitosti s národním společenstvím, resp. územím.

[96] V ostatních zemích střední a západní Evropy nejsou tyto případy tak běžné. Příkladem podobného vývoje může být Slovensko, kde distribuce a plošné rozmístění fotbalových klubů probíhalo do roku 1993 i po něm podle podobného vzorce. V Německu může být příkladem fotbalový klub Hoffenheim, který sídlí ve stejnojmenné obci s třemi tisícovkami obyvatel ve spolkové republice Bádensko-Würtenbersko a od roku 2008 hraje 1. Bundesligu. Fanoušci a další aktéři zapojení do života klubu, však pochází z širšího okolí. Klub vlastní miliardář Dietmar Hopp, nový stadion pro 30 tisíc diváků byl postaven v blízkém městě Sinsheim. Určitou analogií v Česku je současný prvoligový klub Slovácko, který se postupně transformoval z klubů ve Starém Městě u Uherského Hradiště.

Cíle této části práce lze definovat v několika rovinách. Prvním cílem je analýza vývoje územního členění fotbalového hnutí a jeho vztahu k územněsprávnímu členění Česka. Druhým cílem je přispět do diskuse teoreticko-metodologických východisek hodnocení kvality sociálního kapitálu, resp. významu aktivity místních spolků a sdružení v rozvoji venkovských periferních oblastí zejména v oblastech v blízkosti administrativních hranic. Třetím cílem pak je zhodnotit diferenciaci členské základny FAČR ve venkovském prostoru Česka se zvláštním zřetelem na oblasti vnitřních periferií. Na základě uvedených cílů lze zformulovat několik předpokladů, které se snažíme ověřit.

1. Územní členění fotbalového hnutí se podobně jako územněsprávní členění vyvíjelo v různých kontextech a prostorových rámcích. Zpočátku i kvůli specifickému rozložení (koncentrace v oblasti Prahy a středních Čech, rozdělení fotbalových soutěží podle národností) panoval nesoulad mezi oběma členěními. Spolu s rozvojem fotbalového hnutí došlo od 30. let 20. století na zemské úrovni k přizpůsobení obou těchto členění (celostátní liga a divizní soutěže), ostatní soutěže byly organizovány podle fotbalových žup. V roce 1949 došlo ke sjednocení územního členění fotbalu s tím územně správním na všech hierarchických úrovních (kraje, okresy). |K další úpravě došlo v souladu se změnou územně správního členění v roce 1960. Tento stav vydržel pouze do konce 60. let, avšak pokus o změnu a znovuzavedení žup na Moravě skončil již v první polovině 70. let. Také po roce 1990 bylo fotbalové hnutí jedním z projevů uplatnění moravské resp. slezské identity, která se odrazila v dvoukomorové organizaci fotbalového hnutí a založením Českomoravského fotbalového svazu. Tehdy vznikla dvojkolejnost, kdy v Čechách pokračovalo tradiční územní dělení podle krajů vzniklých v roce 1960, a na Moravě se fotbal hrál v rámci čtyř žup. Se vznikem nového krajského členění v roce 2000 došlo k opětovnému sjednocení územně správního členění s organizací fotbalových soutěží na celém území Česka. Výzkumná otázka zní, jaké jsou důvody souladu či nesouladu územního členění fotbalu s územně správním členěním Česka?

2. Fotbalové kluby mohou hrát v rozvoji venkovských obcí významnou roli, protože jejich činnost často představuje jedinou možnost kulturního vyžití pro místní obyvatelstvo (pravidelná setkávání se při fotbalových utkáních a dalších akcích pořádaných oddílem) a zároveň se jejich prostřednictvím může zvyšovat sounáležitost místních obyvatel se „svou“ obcí/regionem. Výzkumnou otázku jsme formulovali následovně: Jaký vliv má činnost fotbalového klubu na kvalitu sociálního kapitálu a rozvoj

obce/lokality/mikroregionu, resp. jak ovlivňuje identifikaci obyvatel se „svou“ obcí/lokalitou/mikroregionem?

3. Hustota členství ve Fotbalové asociaci ČR je územně diferenciována, vykazuje specifický prostorový vzorec, který je ovlivněn řadou faktorů (kontinuita osídlení, sídelní struktura, tradice aj.) a zprostředkovaně vyjadřuje také kvalitu sociálního kapitálu, resp. podmínky pro jeho rozvoj. Předpokládáme, že územní diferenciace ponese známky dichotomie Čechy vs. Morava, příp. vnitřní vs. vnější periferie, stejně jako v předešlých podobně zaměřených výzkumech (Jančák a kol. 2008; 2010). Výzkumnou otázku lze formulovat následovně: Liší se hustota členství ve FAČR u oblastí pohraničních a vnitrozemských (dosídlených a nedosídlených), v oblastech vnitřních a vnějších periferií, příp. vykazuje i další prostorové vzorce (např. Čechy vs. Morava) a korespondují námi získané výsledky s typologií venkovských oblastí podle Perlína, Kučerové a Kučery (2010)?

Studie je členěna do několika částí. V první části se diskutují klíčové koncepty, které se týkají činností místních spolků (konkrétně fotbalových klubů) ve venkovských oblastech, a to se zaměřením na sociální kapitál a územní identity a na územní vývoj fotbalového hnutí a jeho souladu či nesouladu s územně správním dělením Česka. Následuje představení datové základny a použité metodiky. Třetí část je pak věnována hodnocení rozmístění registrovaných členů FAČR na území Česka na měřítkové úrovni správních obvodů obcí s pověřeným obecním úřadem. Tato úroveň byla zvolena jako nejmenší možná z hlediska dostupnosti dat i shody s územním měřítkem dalších územních hodnocení a analýz v dalších částí práce.

2.4.2. Vývoj územního uspořádání fotbalových soutěží

Fotbalové soutěže a s tím v podstatě celá struktura FAČR (Fotbalová asociace České republiky) je organizována na základě poměrně specifického územního členění, které odráží vývoj především po roce 1989 a snahy o zrovnoprávnění Čech a Moravy[97]. Silně se projevuje zaniklá zemská identita a na úrovních vyšších soutěží (národní ligy a divize) je v podstatě federalistické

[97] Název Fotbalová asociace České republiky existuje od roku 2011. Do té doby byl používán v podstatě identitární název Českomoravský fotbalový svaz, který měl symbolizovat rovnoprávnost Čech a Moravy. Otázka Slezska je pak řešena v názvech soutěží, tedy Moravskoslezské fotbalové ligy a Moravskoslezských divizí.

rozdělení mezi Čechami a Moravou s jistými ohledy na rozdílnou velikost obou částí, které se projevuje nejenom v soutěžích, ale také v organizační struktuře FAČR (dvoukomorový systém s poměrným zastoupením obou zemí a profesionálního fotbalu ve výkonném výboru). Tato identita však není spojena s územní identitou.

Kopaná byla od počátku územně členěna na základě žup, nejprve vznikl již v roce 1901 Český fotbalový svaz a v rámci něho postupně spolu se vznikem jednotlivých klubů vznikaly jednotlivé fotbalové župy. Nejvíce klubů vzniklo v Praze a v okolí takže nejdříve vznikla Středočeská župa, jejíž územní působnost zasahovala Prahu a většinu dnešního Středočeského kraje, postupně se přidávaly i další župy (do roku 1914 například Západočeská, Kladenská, Východočeská). V roce 1922 vznikla Československá fotbalová asociace, která byla rozdělena celkem 13 žup (10 z nich na území dnešního Česka), ve kterých byly organizovány jednotlivé soutěže. Kromě nich existovaly takzvané menšinové svazy, které sdružovaly fotbalisty z německých, polských nebo maďarských oblastí a také židovský svaz. V roce 1937 bylo v Českých zemích celkem 1454 klubů organizovaných v Československém fotbalovém svazu a působily v rámci 13 žup[98] (Jelínek, Jenšík 2005). Od roku 1925 se hrála společná celostátní liga, nejprve za účasti pražských a středočeských oddílů a postupně se do ní probojovávaly i fotbalové kluby z jiných částí republiky. Vedle první ligy, existovaly i čtyři divize a jednotlivé župní soutěže. Po roce 1939 došlo k rozdělení fotbalových soutěží a k zániku mnoha oddílů zejména v pohraničí, ale postupně také ve vnitrozemí. Po roce 1945 došlo k obnově soutěží. K 1. 1. 1949 došlo ke sjednocení celé tělovýchovy se státoprávním uspořádáním, což znamenalo zánik fotbalových žup (Jeřábek 2007). Tyto změny se projevily ve struktuře fotbalových soutěží, která byla poznamenána nastupujícím komunistickým režimem. Jednou z příčin změn byla snaha odstranit fotbalové funkcionáře spojené s dřívějším režimem a nahradit je „pokrokovými" lidmi (Jelínek, Jenšík 2005). Vznikly krajské odbory kopané a soutěže se organizovaly v rámci Sokola a později ČSTV. Výjimkou byla Praha, která v letech 1952 až 1960 měla vlastní soutěže vyčleněné z Pražského kraje (Praha a střední Čechy). Na územněsprávní reformu reagovalo fotbalové hnutí přizpůsobením své struktury již od podzimu 1960. K pokusu o obnovení župního zřízení a samostatnosti fotbalového hnutí došlo v letech 1968–69. Tehdy vznikl samostatný Československý fotbalový svaz (od roku 1967 do roku 1970 Československá fotbalová asociace), ale po roce 1970 mohl působit opět jen v rámci ČSTV (Jenšík, Macků 1998). Došlo především k částečné reorganizaci soutěží na Moravě, kdy se v roce 1969 vytvořily tři župy – Jihomoravská,

[98] Byly to Středočeská, Podbrdská, Jihočeská, Západočeská, Severozápadočeská, Severočeská, Severovýchodočeská, Východočeská, Západomoravská, Hanácká, Slezská, Těšínská a župa Mittelgau. Další župy působily na Slovensku a na Podkarpatské Rusi.

Středomoravská[99] a Severomoravská. Po sezóně 1971–1972 však byla opět přizpůsobena územní organizace kopané správnímu členění.

Po roce 1989 nastala dvojkolejnost v rámci fotbalového hnutí, které se opět osamostatnilo. V Čechách zůstala zachována struktura velkých krajů, kdežto na Moravě došlo v roce 1991 k opětovnému založení žup. Celkem to byly čtyři župy podobné těm historickým, které existovaly před rokem 1948 (Jelínek, Jenšík 2005)[100]. Tímto vyvrcholily snahy o územní identifikaci s Moravou – historicky moravská území v tehdejším Východočeském kraji, Svitavsko a Moravskotřebovsko, se stala součástí nově vzniklých moravských fotbalových žup.

Po roce 2001 nastalo opětovné přizpůsobení struktury fotbalových soutěží novému územně správnímu členění nejprve v Čechách (9 krajů) a později – od podzimní sezóny 2003 – také na Moravě (5 krajů) s tím, že je dodržováno zařazení fotbalových klubů do soutěží podle místa jejich sídla. Kluby ze Svitavska a Moravskotřebovska se vrátily do českých soutěží v Pardubickém kraji. Kraj Vysočina (zahrnující jak oblasti v Čechách, tak na Moravě) byl celý přičleněn k Moravě. Proto existují nelogičnosti v územním uspořádání, kdy např. fotbalisté z Pelhřimova, Humpolce, Polné nebo Havlíčkova Brodu hrají ve vyšších soutěžích proti soupeřům z Moravy a Slezska. Paradoxně tak nové krajské hranice znamenají výraznou bariéru. Kvůli praktické nemožnosti změny územní příslušnosti klubu ani z důvodu výhodnějšího dopravního začlenění do soutěží v jiném územním celku. To může brzdit rozvoj fotbalu v územích na okrajích krajů a také například v Praze nebo v dalších větších městech a v jejich zázemí, kde by pro tyto kluby bylo ekonomicky výhodnější hrát soutěže v rámci území příslušného města. V 70. letech 20. století přitom území Prahy a okresy Praha-východ a Praha-západ tvořily v rámci fotbalového územního uspořádání jeden celek.

Nejnižším stupněm fotbalových soutěží jsou stále i po roce 2002 okresy z roku 1960. Ve všech okresech existují okresní soutěže řízené okresními fotbalovými svazy (na úrovni krajů jsou to krajské fotbalové svazy). Také v rámci okresů je v poslední době vyžadováno poměrně striktně dodržování správního členění (ztížení možnosti startu klubů z jiného okresu, které po roce 1990 bylo běžné např. v okolí Plzně, na Kolínsku, Královéhradecku i jinde)[101]. Na druhou

[99] Středomoravská župa se sídlem v Olomouci zahrnovala okresy Olomouc, Zlín (Gottwaldov), Kroměříž, Uherské Hradiště, Přerov a Prostějov.

[100] Původní Hanácká župa byla rozdělena na Hanáckou (Olomouc) a Středomoravskou (Uherské Hradiště), dále existovaly župa Jihomoravská (Brno) a Slezská (Ostrava). Došlo i k formální změně názvů fotbalových územních jednotek v Čechách z krajů na oblasti, jejich územní rozsah se však nezměnil.

[101] Stále existuje několik výjimek především v okolí velkých měst (Plzeň, Brno) nebo v okrajových částech okresů. V několika jednotlivých případech pak existují na úrovni okresních soutěží i případy účasti v okresních soutěžích sousedních krajů (Červený Hrádek z Jihočeského kraje v Kraji Vysočina, Horní Beřkovice z Ústeckého kraje ve Středočeském kraji, Prysk z Libereckého kraje v Ústeckém kraji, Pačlavice ze Zlínského kraje v Jihomoravském kraji). Jiným řešením je vytvoření společného klubu dvou sídel z různých územních celků a přemístění sídla nového klubu do vhodnějšího územního celku, příkladem je spojení Vratětína z Jihomoravského kraje a Jemnice z Kraje Vysočina do klubu Jemnicko se sídlem v Jemnici.

stranu v případě nutnosti (malý počet klubů nebo špatná kvalita soutěží) dochází ke vzájemné spolupráci a vzniku společných meziokresních či mezikrajských soutěží (Východočeský přebor staršího dorostu složeným z družstev z Pardubického a Královéhradeckého kraje).

2.4.3. Spolková činnost a její teoreticko-metodologické zarámování

Sociální kapitál představuje klíčovou složku rozvojového potenciálu, jehož aktivizace je důležitou podmínkou úspěšného rozvoje regionu (Blažek 2012; Blažek, Macešková, Csank 2006; Bryden 1998 cit. v Terluin 2001; Hampl 2003; Lin 2001; Veselý 2008). Vzhledem k velkému množství různých kontextů, v rámci nichž je sociální kapitál zkoumán, existuje celá řada jeho definic a pojetí (Beugelsdijk, Schaik 2005; Bourdieu 1986; Portes 1998; Putnam 1993; 2000; van Deth 2008). V našem příspěvku za sociální kapitál považujeme vlastnosti sociální organizace (sítě, důvěra, normy a hodnoty), které usnadňují koordinované jednání, čímž přispívají k výkonnosti společnosti a zlepšování kvality života (Putnam 1993). Sociální kapitál ve formě sítí různě silných vazeb tak nabývá v každodenním životě venkovských oblastí zásadního významu. A to nejen tím, že upevňuje soudržnost místních komunit zevnitř (Badescu, Sum, Uslaner 2004), ale také tím, že jako přemosťující a spojující sociální kapitál propojuje různé sociální skupiny a různé hierarchické úrovně (Putnam 2000). Jinými slovy řečeno, integrace aktérů a subjektů do lokálních a externích sítí představuje důležitý předpoklad ke zvyšování efektivity rozvojových aktivit a využití rozvojového potenciálu (Lowe, Murdoch, Ward 1995). Sociální kapitál (a konkrétně aktivitu fotbalových oddílů a členství v nich) tak lze považovat za pozitivní faktor sociokulturní povahy, přičemž propojení mezi jednotlivými aktéry v rámci sociálních sítí umožňuje efektivněji dosahovat společných cílů (Coleman 1988; Fukuyama 1995).

Bohatý společensky život, resp. podobné zájmy a sdílené hodnoty, tvoří jakýsi integrující prvek, který významnou měrou přispívá k vytváření, posilování a reprodukci sociálního kapitálu (Granovetter 1973; Paxton 1999; Putnam 1993; Keller 2009; Šafr, Sedláčková 2006). Putnam (1993; 2000) dobrovolná sdružení považuje za generátory sociálního kapitálu, podle něj přispívají k socializaci a občanské angažovanosti. Aktivity v rámci sdružení navíc umožňují setkávání osob různých profesí i sociálních postavení (Roberts 1999), což může vést k zlepšování společenského klimatu, tolerance a budování důvěry napříč společností. Spolky tak mohou představovat významný potenciál pro tvorbu generalizované důvěry a zprostředkovaně i ekonomické prosperity. Z uvedeného vyplývá, že míru spolkové aktivity lze v určitém smyslu považovat za indikát kvality života a fungování místních komunit (Kůsová 2013). Lewandowski (2006)

zdůrazňuje význam tzv. horizontálních vazeb, které mají schopnost podporovat smysl pro kolektivitu (společné „my“), která je v případě fotbalových spolků nezpochybnitelná. Bourdieu (1986) tvrdí, že členství ve sportovních klubech (konkrétně golfových a tenisových) umožňuje setkávání prostorově i jinak vzdálených partnerů coby sportovních soupeřů, což mj. přispívá k přenosu informací, vytváření konexí a akumulaci sociálního kapitálu. V tomto individuálním pojetí tak sociální kapitál představuje síť kontaktů, které může jedinec využít ke svému prospěchu. Aktéři, kteří disponují vysokým individuálním sociálním kapitálem ve spojení s rozsáhlejšími sociálními sítěmi (v případě Bourdieu se jedná hlavně o dominantní třídu s vyšším sociálním postavením) mají větší tendence se aktivně angažovat v občanských sdruženích (Curtis, Grabb, Baer 1992). V tomto případě však nelze opomíjet riziko růstu meziskupinové nedůvěry v rámci vzájemných zápasů (Šafr, Sedláčková 2006).

Vedle rozlišení sociálního kapitálu na individuální a kolektivní (blíže např. Pileček 2010; Šafr, Sedláčková 2006) lze rozlišovat i metody jeho měření. Sociální kapitál je hodnocen jednak pomocí syntetických ukazatelů, které zohledňují více dimenzí sociálního kapitálu (např. Putnam 2000) a jednak pomocí ukazatelů, které se zaměřují pouze na určitý konkrétní aspekt sociálního kapitálu. Námi použitá míra angažovanosti ve fotbalových oddílech v žádném případě nemůže postihnout sociální kapitál jako celek, ale přesto bere v potaz nejen strukturní složku sociálního kapitálu (sociální sítě), ale s ohledem na schopnost posilovat důvěru skrze opakované interakce (pravidelná setkávání se) v rámci těchto sítí se dotýká i složky kulturní (van Deth 2008). Z tohoto pohledu tak lze ukazatel považovat za relativně komplexní indikátor kvality sociálního kapitálu v daném území.

Bezprostředně navazujeme na práci Kůsové (2013), která analyzovala regionální diferenciaci spolkové aktivity v Česku se zvláštním zaměřením na sbory dobrovolných hasičů, k čemuž využila data o počtech občanských sdružení z registru ekonomických subjektů. Výsledky mj. ukázaly určité rozdíly mezi Čechami a Moravou (podobně jako např. v analýze Pileček, Jančák 2010) s tím, že jako nejvýznamnější oblasti koncentrace všech typů sdružení byly označeny jižní a jihozápadní Čechy a část Vysočiny, a to včetně rozsáhlé oblasti vnitřních periferií podél krajských hranic. To Kůsová (2013) interpretuje aktivizací endogenního potenciálu rozvoje v důsledku „vnějších nevýhod“, projevem tradice a s ní spojenou vyšší mírou lokální autoidentifikace obyvatelstva.

Angažovanost obyvatelstva ve spolcích různých řádovostních úrovní hodnotili také Jančák a kol. (2010) a Váně (2012), a to konkrétně ve vybraných periferních mikroregionech vymezených správními obvody obcí s pověřeným obecním úřadem. Výzkum ukázal, že právě ve spolcích na místní úrovni se angažuje nejvíce respondentů (se zvyšující se řádovostní úrovní počet kladných odpovědí klesal), a tudíž se lze domnívat, že jejich vliv na lokální život bude (zejména v populačně menších obcích) značný. Místní spolky byly v tomto případě specifikovány

jako uskupení, jejichž aktivita směřuje především k rozvoji života v dané obci a organizaci společenského, kulturního, sportovního či ekonomického dění v obci (např. myslivci, hasiči, fotbalisté).

Janc (2006) použil indikátor počtu členů sportovních klubů na 1000 obyvatel pro analýzu regionální diferenciace kvality sociálního kapitálu na území Polska. Angažovanost ve sportovních klubech považuje za jednu z nejdůležitějších forem, která integruje společnost vytvářením sociálních vazeb skrze opakované interakce, a to na základě aktivní i pasivní participace. Nejvyšších hodnot sociálního kapitálu (brány v potaz i další ukazatele) dosáhla velká polská města, ale také tradiční oblasti jihovýchodního Polska, které jsou charakteristické vysokou religiozitou a sounáležitostí obyvatelstva s daným regionem (Janc 2006).

Určitý vliv konzervatismu a tradicionalismu na kvalitu sociálního kapitálu potvrdili vedle již zmíněného Jance (2006) a Kůsové (2013) i Pileček, Jančák (2010), kteří v rámci hodnocení regionální diferenciace sociálního kapitálu v okresech Česka použili mj. i počet registrovaných členů tělovýchovných jednot a sportovních klubů na 1000 obyvatel. Podkladem jim byla data ze statistické ročenky ČSTV (Civín 2009), která však na rozdíl od námi použité databáze členů FAČR, neumožňují dostatečný územní detail.

2.4.4. Metodika zpracování map prostorového rozložení členů FAČR a fotbalových klubů

Při zpracování této části práce jsme využili především metody kvantitativní povahy založené na zpracování a analýze statistických dat. Jako hlavní zdroj těchto dat jsme využili volně přístupnou databázi členů Fotbalové asociace České republiky (dále jen FAČR). Získali jsme tak unikátní data, která po patřičných úpravách umožňují analýzu podmínek pro rozvoj sociálního kapitálu v dostatečném územním detailu (POÚ, ORP). Z databáze byly postupně získány jmenné seznamy všech členů FAČR registrovaných pod hlavičkami jednotlivých fotbalových oddílů (podle Adresáře klubů FAČR). V období sběru dat (listopad a prosinec 2012) bylo ve zmíněném adresáři evidováno přes 4 tisíce subjektů. Během roku 2013 však došlo k jeho revizi v souvislosti s úpravami čísel a názvů klubů a množství klubů (v současnosti již neexistujících, sloučených s jiným klubem apod.) bylo vyřazeno. Ke dni 14. 8. 2013 tak adresář obsahoval něco málo přes 3800 subjektů. V případě hodnocení regionální diferenciace hustoty členství ve FAČR však kvůli synchronizaci se sběrem dat vycházíme ze stavu k 31. 12. 2012. Současná data se tak vzhledem k průběžným změnám mohou od námi získaných nepatrně lišit.

Jak už bylo uvedeno výše, brali jsme v potaz pouze členy registrované pod hlavičkou jednotlivých klubů. Ve výzkumu tedy nejsou zahrnuti tzv. samostatní členové FAČR s výjimkou těch, kteří jsou uvedeni přímo mezi členy některých oddílů. Data za jednotlivé kluby bylo potřeba dále revidovat. Počítáni tak byli pouze členové s platným členstvím, tedy s řádně vyplněnou, přijatou a zpracovanou přihláškou a zaplaceným ročním členským poplatkem, který v období sběru dat činil 50 Kč za dospělou osobu (od roku 2013 pak 200 Kč). S ohledem na existenci a výši poplatku se lze domnívat, že registrace členů není pouze formální a registrované osoby jsou ve svých oddílech nějakým způsobem aktivní. U celé řady klubů se v seznamech objevovali i členové, kteří jsou sice v daném oddílu aktivní (např. hostování, působení v realizačním týmu apod.), ale členství mají registrované u oddílu jiného. Tito členové tedy byli započítáni pouze do klubu, pod jehož názvem jsou registrováni, abychom předešli případné duplicitě (aby tentýž člen nebyl počítán vícekrát). Většinou se však jednalo o kluby ze stejného (mikro)regionu, a tudíž k přílišnému ovlivnění regionální diferenciace nedošlo. Podle sčítání, které počátkem roku 2013 provedla samotná fotbalová asociace, měla členská základna více než 280 000 členů. V našem případě jsme dospěli k celkovému počtu přes 275 tisíc. V našem výzkumu se tak neobjevuje přibližně pět tisíc samostatných členů FAČR (rozhodčí, delegáti, funkcionáři v různých úrovních, hráči, příznivci…).

Další fází zpracování dat byla selekce klubů, které nejsou lokalizovány ve venkovském prostoru. Vybrali jsme tak pouze kluby, jejichž sídlo se nachází v obcích s méně než 10 tisíci obyvateli, a to bez ohledu na to jakou soutěž hrají. Hranice 10 tisíc obyvatel byla zvolena z důvodu přílišného zkreslení výsledků v důsledku vysokého počtu obyvatel u velkých měst. Zároveň se lze domnívat, že s rostoucí populační velikostí obce klesá v důsledku větší nabídky alternativních aktivit i vliv činností fotbalových spolků na lokální život, resp. lokální rozvoj. Na druhou stranu se nám pak jako nevhodná pro naše potřeby jevila i hranice 3 tisíc obyvatel, kterou použili např. již dříve zmiňovaní Perlín, Kučerová a Kučera (2010). Zejména proto, že bychom „přišli“ o velké množství klubů v menších městech, která jsou nedílnou součástí struktury osídlení Česka a kde mohou přispívat ke zvyšování kvality sociálního kapitálu a kulturního života podobně jako v tradičních venkovských obcích a sídlech („na vesnici“). Dále jsme z důvodu specifického systému správy (Seidl, Chromý 2010) vyřadili i 5 vojenských prostorů, a to navzdory skutečnosti, že např. ve Vojenském újezdu Město Libavá v Olomouckém kraji je evidován aktivní klub Hvězda s více než 70 členy. V úvahu nebyly brány také dílčí administrativní změny, které proběhly v roce 2013. Kupříkladu dnes již samostatné obce Krhová a Poličná ve Zlínském kraji (a fotbalové oddíly v nich) jsou stále počítány pod město Valašské Meziříčí.

Vybrané kluby a počty jejich členů byly následně rozděleny podle příslušnosti k správním obvodům obcí s pověřeným obecním úřadem. Získané celkové součty členů v daném obvodu pak byly vztaženy k počtu obyvatel těchto mikroregionů (pouze obcí do 10 tisíc obyvatel). Získali jsme

tak hodnoty ukazatele počet členů FAČR/1000 obyvatel. Výsledky byly následně s pomocí softwarového programu ArcGIS vyjádřeny v mapě č. 64.

Vedle územní diferenciace členské základny FAČR jsme se podobným způsobem pokusili i o zhodnocení diferenciace počtu klubů (počet klubů/1000 obyvatel; viz mapa č. 66). V tomto případě jsme však brali v potaz nejen lokalizaci klubu v obci do 10 tisíc obyvatel, ale zároveň také minimální počet členů v klubu, abychom mohli postihnout pouze „aktivní" subjekty. Tuto hranici jsme nakonec po diskusi stanovili na 15 členů. Vycházeli jsme z předpokladu, že k utkání standardně nastupuje 11 hráčů, přičemž v zápise o utkání musí být vždy uveden minimálně ještě vedoucí mužstva a v domácích zápasech pak také hlavní pořadatel. Dále jsme předpokládali, že klub, který pravidelně hraje některou ze soutěží FAČR, bude mít k dispozici více než jedenáctku hráčů, a proto jsme minimální počet členů klubu, který považujeme za „aktivní" zvýšili na patnáct. Je však nutné kriticky dodat, že se jedná vyloženě o technické řešení, přičemž v žádném případě není vyloučeno, že v realitě některé kluby s méně než 15 členy pravidelné soutěže hrají a naopak, že některé na „členy bohatší" kluby k soutěžím nenastupují. Nakonec jsme však na základě tohoto kritéria vyřadili jen 25 klubů, pokud tedy nepočítáme registrované kluby s nulovým počtem členů.

Tab. č. 11: **Členové FAČR podle krajů.** Zdroj: databáze členů FAČR (k 31. 12. 2012). Pozn.: všechna data v tabulce jsou pouze za obce do 10 tis. obyvatel (k 1. 1. 2012) a kluby s nejméně 15 platnými členy.

Kraj	Počet obyvatel	Počet členů FAČR	Počet členů FAČR na 1 000 obyvatel	Počet klubů	Počet klubů na 1 000 obyvatel	Počet členů FAČR na 1 klub
Hl. m. Praha	0	0	0,00	0	0,00	0,00
Středočeský	866 066	39 831	45,99	613	0,71	64,95
Jihočeský	407 815	15 355	37,65	230	0,56	66,59
Plzeňský	332 882	14 066	42,26	227	0,68	61,91
Karlovarský	136 771	4 949	36,18	78	0,57	63,45
Ústecký	305 469	12 647	41,40	218	0,71	57,85
Liberecký	227 760	7 503	32,94	121	0,53	61,91
Královéhradecký	339 459	10 503	30,94	151	0,44	69,52
Pardubický	302 627	11 079	36,61	158	0,52	70,09
Vysočina	328 851	13 982	42,52	194	0,59	72,07
Jihomoravský	615 273	25 351	41,20	340	0,55	74,49
Olomoucký	351 495	13 034	37,08	202	0,57	64,46
Zlínský	341 154	15 895	46,59	228	0,67	69,61
Moravskoslezský	449 389	15 739	35,02	211	0,47	74,46
ČESKO	**5 005 011**	**199 934**	**39,95**	**2971**	**0,59**	**67,22**

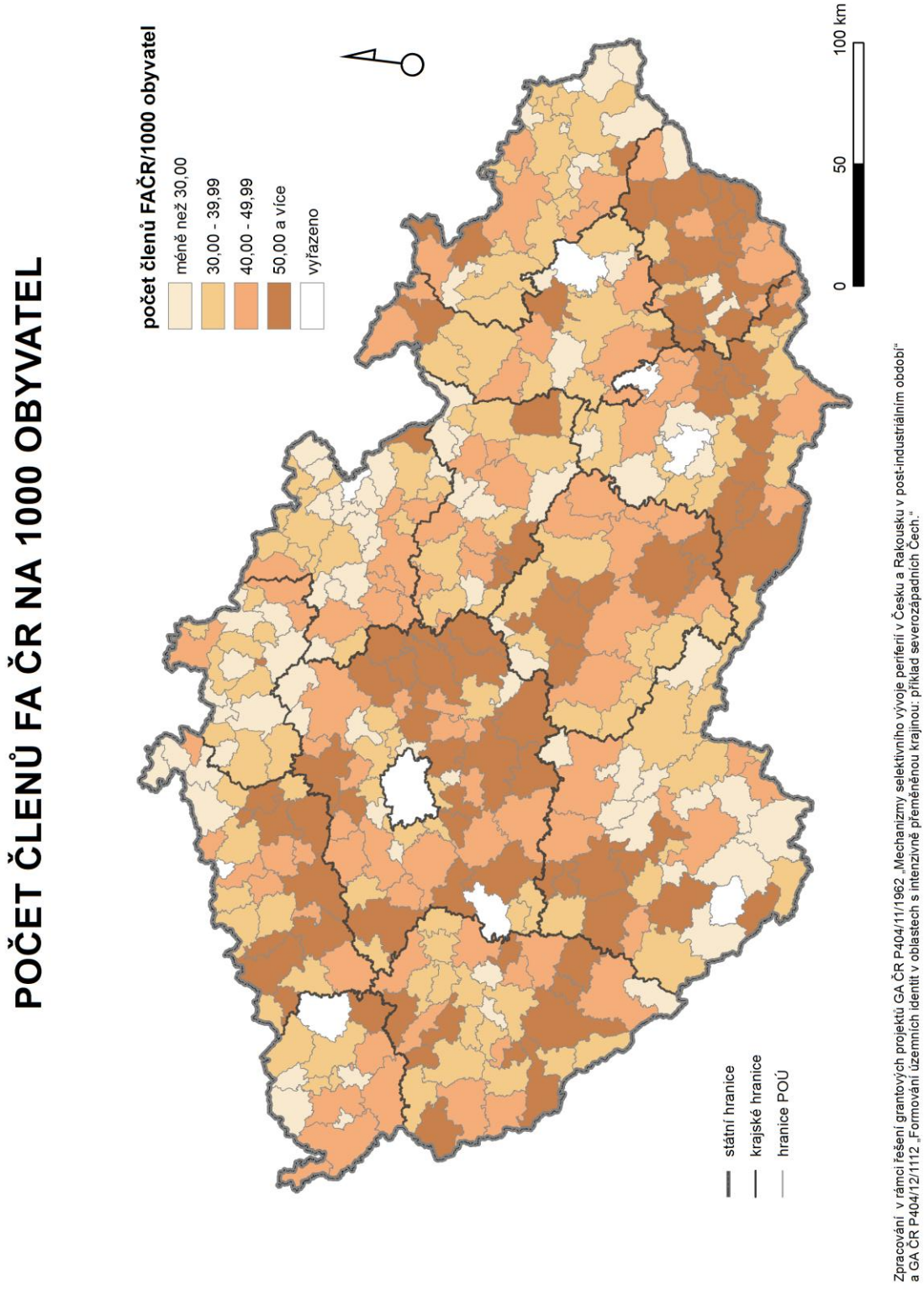
Z aktualizovaného adresáře fotbalových klubů jsme se pak pokusili okrajově zhodnotit i oficiální názvy klubů se zaměřením na ty subjekty, které ve svém názvu vyjadřují určitou identifikaci s lokalitou, ve které se nacházejí. Výsledkem pak je mapa těchto klubů s „identitárními“ názvy (viz mapa č. 67).

2.4.5. Interpretace výsledků a závěrečná zhodnocení

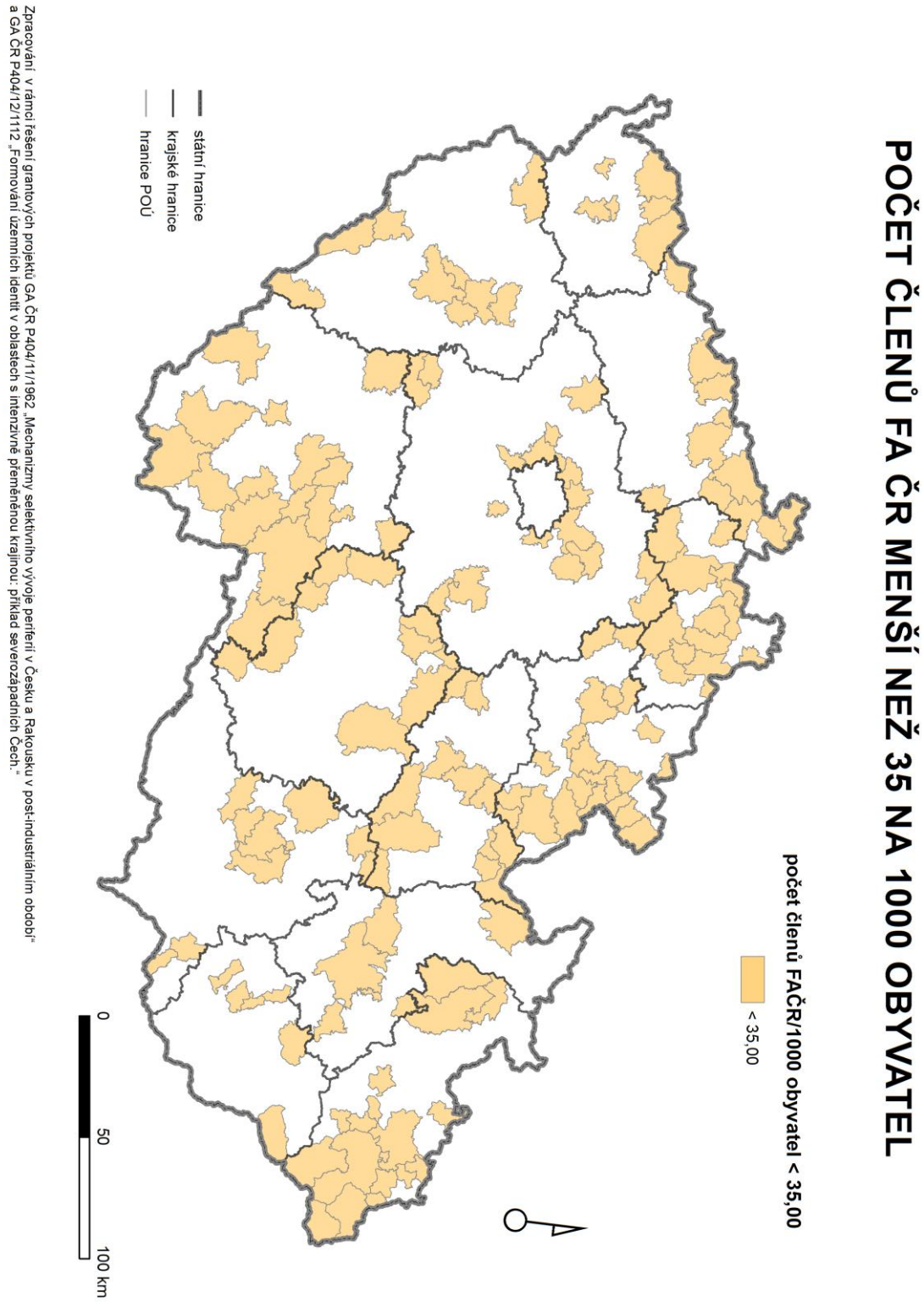
Na první výzkumnou otázku lze odpovědět, že územní členění fotbalového hnutí bylo po roce 1949 většinou v souladu s územněsprávním členěním. Výjimky existovaly pouze na území Moravy a Slezska v letech 1969–1972 a od roku 1990 do roku 2001. Důvodem bylo nevhodné územněsprávní členění pro organizaci fotbalových soutěží, když největší koncentrace fotbalových klubů a jejich členů je v prostoru střední Moravy a došlo tak jejímu rozdělení mezi Jihomoravský a Severomoravský kraj. Nejstabilnější se zdá organizace na úrovni nejnižších fotbalových soutěží, tedy okresů, která byla ponechána i po roce 2002 jako základní organizační článek. Můžeme však pozorovat snahy o přechod fotbalových oddílů do soutěží v jiném kraji nebo okrese, z důvodů lepší dopravní dostupnosti a nižších finančních nákladů, stejně jako je to v případě územně správního členění.

Výsledky analýzy členské základny FAČR ukazují vyšší koncentraci v pásu táhnoucím se od Ústeckého přes Středočeský, Pardubický kraj dále na Vysočinu a přes střední Moravu až na hranice se Slovenskem. Naopak nižší koncentrace je patrná v severní části Královéhradeckého kraje a také v oblasti pásu jižních Čech, který zasahuje až na Vysočinu. Z mapy č. 65 zachycením (z hlediska fotbalu) periferních oblastí, vyplývá shoda s výsledky dosavadních výzkumů Jančáka a kol. (2008; 2010), tedy prostorový vzorec určující nižší koncentrace členů FAČR i členských klubů v území vnější periferie především severozápadních Čech a v oblasti jihovýchodních Čech. Menší shoda je pak v oblasti Kraje Vysočina a především pohraničí se Slovenskem (vyšší koncentrace). Vysoká shoda pak panuje ve vymezení vnitřních periferií, především v oblastech u hranic krajů zejména Kraje Vysočina, Pardubického a také Středočeského kraje, což koresponduje i s identifikací vnitřních periferií v práci Musila a Müllera (2008).

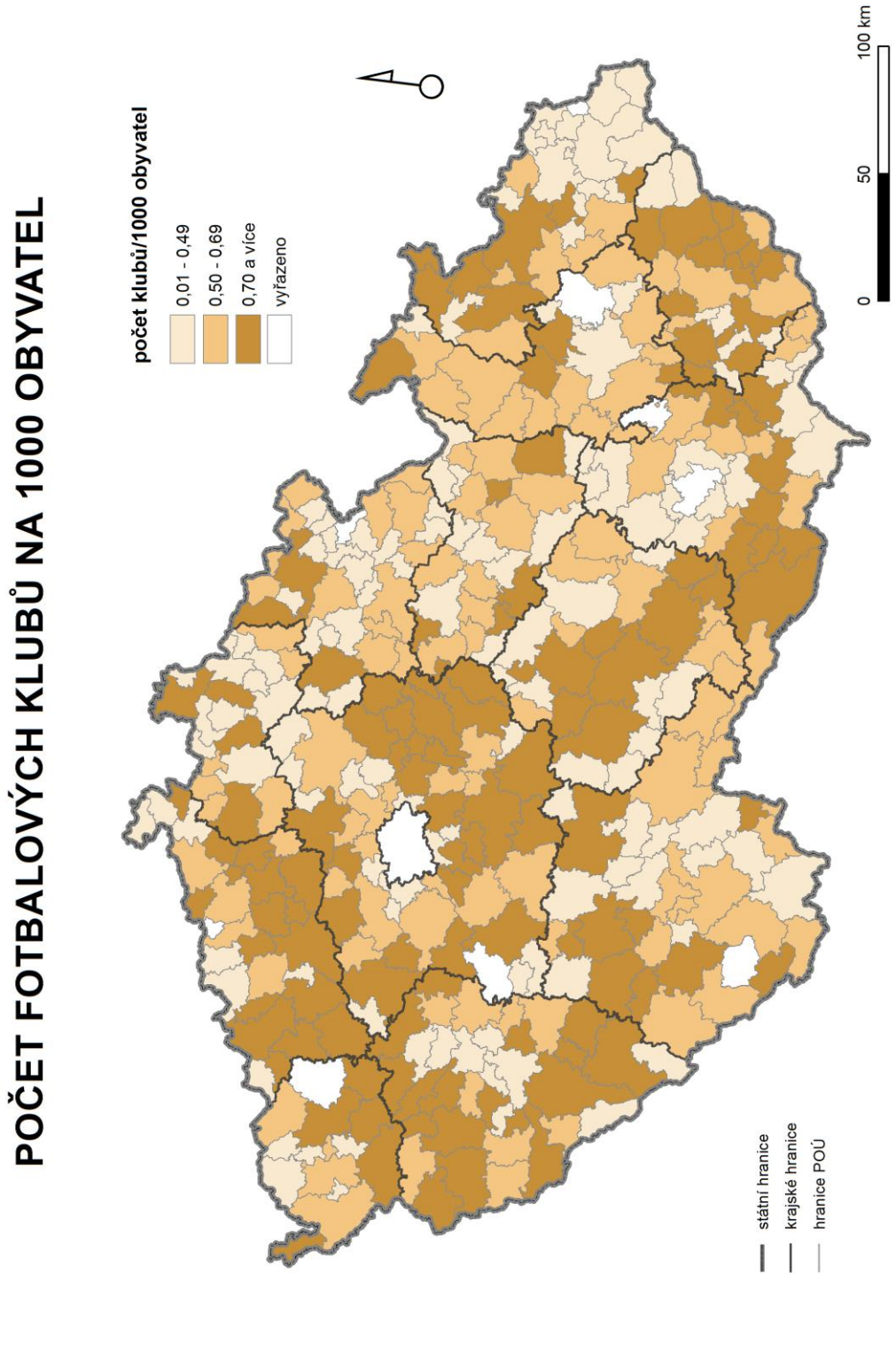
Mapa č. 64: **Počet členů FAČR podle obvodů POÚ na území Česka.**
Zdroj: databáze členů FAČR (k 31. 12. 2012).

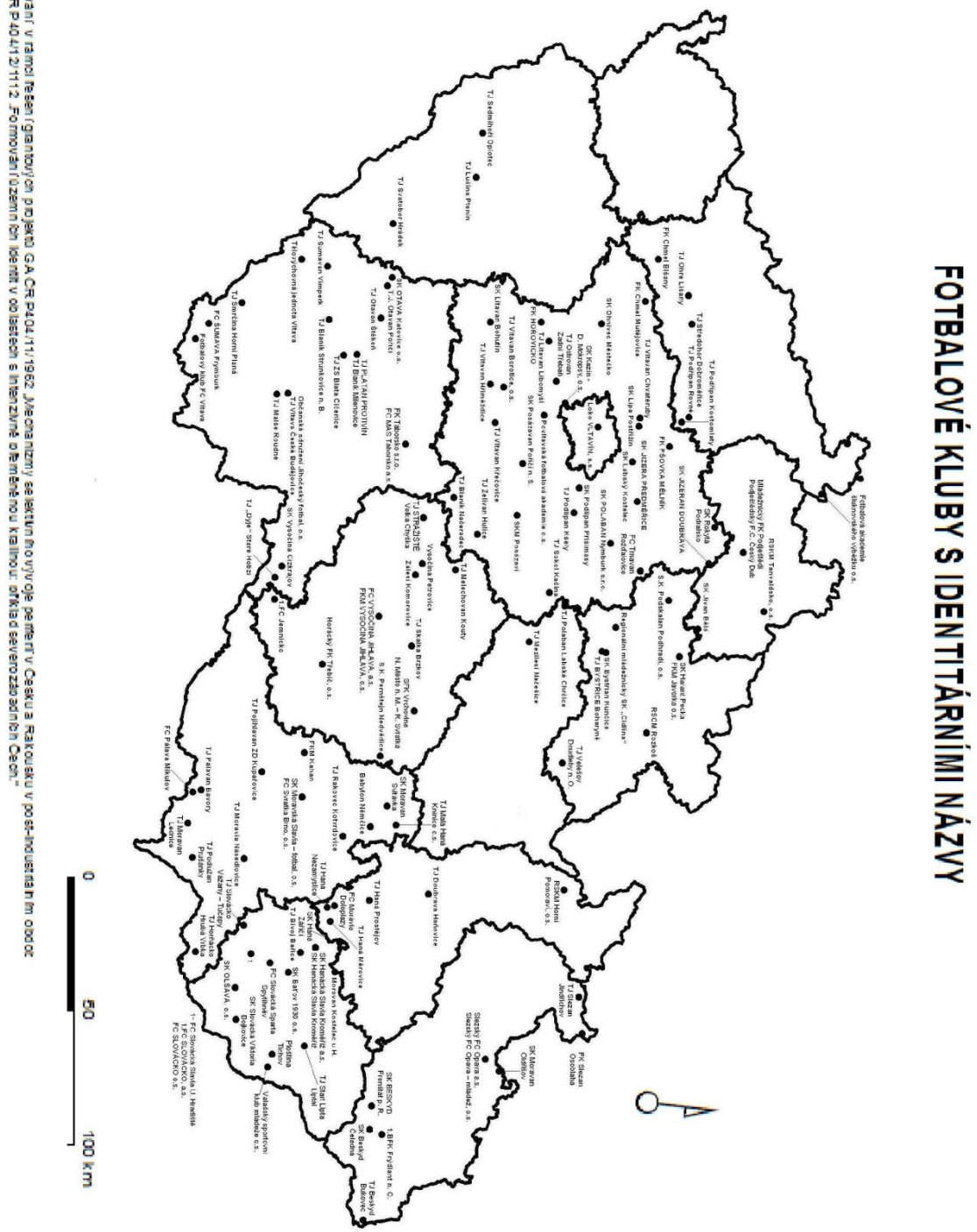
Mapa č. 65: **Podíl členů FAČR menší než 35 na 1 000 obyvatel.**
Zdroj: databáze členů FAČR (k 31. 12. 2012).

Mapa. č. 66: **Počet členský klubů FAČR podle POÚ na území Česka.**
Zdroj: databáze členů FAČR (k 31. 12. 2012).

Mapa č. 67: **„Identitární" názvy fotbalových klubů.**
Zdroj: databáze členů FAČR (k 31. 12. 2012).

Zpracování v rámci řešení grantového projektu GA ČR P404/11/1962 „Mechanizmy sekulárního vyvíjejí periferií v Česku a Rakousku v post-industriálním období a GA ČR P404/12/1112 „Formování územních identit v oblastech s intenzivně proměnnou krajinou: příklad severozápadních Čech."

V porovnání s typologií venkovského prostoru (Perlín, Kučerová, Kučera 2010) se jako území s vyšší koncentrací členů FAČR jeví především oblasti sousedského nerozvinutého venkova a částečně také rozvojového venkova v Čechách. Výjimku tvoří bezprostřední zázemí velkých měst především Prahy, což souvisí i s vysokým stupněm suburbanizace a zapojením především dětí do fotbalových klubů ve městech. Naopak ve větší vzdálenosti od těchto center roste počet členů FAČR. V širším zázemí Prahy je to na Kolínsku, Nymbursku, Benešovsku, Litoměřicku a Lounsku; v zázemí Brna pak jsou to území jižně a severovýchodně od města. Vyšší koncentrace členů a zejména členských klubů FAČR najdeme v oblasti vybaveného moravského venkova a také v moravských periferiích na Bruntálsku, Opavsku, Jesenicku a Šumpersku. Svědčí to o řadě menších klubů, které jsou ve většině obcí v tomto regionu, což může svědčit o tom, že fotbal je zde jednou z mála možností trávení volného času. Souvislost s vyšším počtem členů FAČR můžeme nalézt v sídelní struktuře s menším počtem měst nad 10 000 obyvatel. Naopak oblasti s většími městy vykazují nižší počty členů FAČR severozápadních Čech (Karlovarský, severní část Ústeckého a téměř celý Liberecký kraj). Nižší jsou počty členů FAČR také v oblasti problémového rekreačního venkova a intenzivního rekreačního venkova, kde lze předpokládat vyšší nabídku jiných aktivit (Kůsová 2013).

Srovnání identitárních názvů fotbalových klubů (mapa č. 67), tedy názvů spjatých s přírodními (Vltavan, Polaban, Blaník, Pošumavan, Bystřian aj.) a dalšími symboly regionu (Chmel, Ohnivec, Ostrovan, Harant, Pernštejn aj.), s regionální (Hořovicko, Sedmihoří, Tanvaldsko, Vysočina, Horácko, Jemnicko aj.) nebo zemskou identitou ukazuje prostorový vzorec s vyšší koncentrací v Čechách než na Moravě a ve Slezsku také v kontinuálně osídleném vnitrozemí. Naopak tyto názvy se téměř nevyskytují v severozápadních Čechách, tedy v oblastech, kde došlo k výměně obyvatel po roce 1945, ale také v Plzeňském a Pardubickém kraji. Na Moravě a ve Slezsku můžeme najít koncentrace identitárních názvů v oblasti střední a jihovýchodní Moravy s tím, že více je zde zdůrazňována příslušnost k zemi (Moravě výjimečně ke Slezsku) a především k národopisným oblastem (Haná, Podluží, Slovácko). V Čechách se jedná spíše o přírodní a krajinné dominanty. Často identitární název používají nově vzniklé kluby, které zastřešují mládež v širším regionu (fotbalové školy a akademie nebo regionální mládežnické sportovní kluby např. Cidlina, Javorka, Podještědí, Rozkoš, Vysočina, Povltavská fotbalová akademie aj.).

Na výzkumnou otázku jaký vliv má činnost fotbalového klubu na kvalitu sociálního kapitálu a rozvoj obce/lokality/mikroregionu a jak ovlivňuje identifikaci obyvatel se „svou“ obcí/lokalitou/mikroregionem jsme částečně odpověděli již v části studie věnované souladu územního členění fotbalového hnutí. Vždy záleží na míře zapojení fotbalových klubů a jeho členů nejen do sportovních aktivit, ale také do běžného života v obci a v lokalitě. Fotbalové oddíly jsou zejména v menších obcích často jedinými nositeli kulturních a společenských tradic (pořádají plesy, zábavy, kácení májí, hody aj.). Fotbalisté mnohdy spolupracují s hasičskými spolky. Klubovna na hřišti pak slouží jako pohostinství otevřené všem obyvatelům obce a jejího okolí.

Řada fotbalových oddílů se zejména z důvodů možnosti čerpání finančních prostředků stává členy místních akčních skupin a přímo se tak zapojují do institucionalizovaných aktivit/sítí ovlivňujících rozvoj daného území. Na podrobnější analýzy a identifikaci vztahů a procesů, které ovlivňují sociální kapitál a rozvoj konkrétního území, by bylo vhodné prohloubit další výzkum v zájmových územích.

2.4.6. MAS v Česku a jejich role v regionální spolupráci

Jedním z nástrojů, který by měl překonávat negativní vliv administrativních hranic na rozvoj území, jsou různá sdružení a svazky obcí, která spolupracují bez ohledu na administrativní zejména krajské hranice. Místní akční skupiny působí jako regionální iniciativa organizovaná zdola ve smyslu buttom-up, která by měla stavět na spolupráci, propojení a komunikaci místních subjektů a aktérů jako jsou místní samosprávy, neziskové organizace a spolky, podnikatelské subjekty a aktivní občané v daném území. Tato spolupráce je mnohdy starší než současné administrativní hranice a společným jmenovatelem vzniku těchto uskupení byly již fungující spolupráce obcí a dalších subjektů na základě historickogeografického vývoje území, prvků osídlení, fyzickogeografické podobnosti, osobností (které se zde narodili nebo působili) nebo – zejména na Moravě – příslušnosti k přirozeným etnickým, folklorním nebo jinak vyprofilovaným regionům.[102] Přitom právě jasný a srozumitelný název charakterizující MAS by měl být součástí regionálního marketingu a snahy o vybudování nové regionální identity právě prostřednictví institucionalizace v rámci sdružení MAS.

Hlavní důvodem spolupráce v území by měla být snaha o překonání územních disparit zdola vzájemnou spoluprací rozhodujících aktérů, tedy prostřednictvím aktérů a subjektů jako jsou místní samosprávy, neziskové organizace a spolky, podnikatelské subjekty a aktivní občané. Rozvoji území se věnuje v poslední době vyšší pozornost a tím roste význam těchto sdružení. Mikroregiony a svazky obcí začaly vznikat již v 90. letech 20. století, v poslední době spolu se vstupem do Evropské unie roste význam místních akčních skupin, které posilují vliv na rozhodovací procesy v území a rozšiřují ho ze zástupců měst a obcí právě na zástupce podnikatelského sektoru, neziskové organizace a spolky a další subjekty, které chtějí

[102] Názvy jednotlivé MAS získaly např. po historických událostech (Prusko-rakouská válka v roce 1866), městech, historických památkách a stavbách, povodích (Posázaví, povodí Moštěnky), přírodních krajinách (Toulcovy Maštale, Železnohorský region, Hříběcí hory, Český ráj), dominantách krajiny (Blaník, Zvičina, Říp, Ralsko, Vladař), osobnostech (Havlíčkův kraj) nebo etnografických regionech (Haná, Slovácko, Valašsko).

spolupracovat na komunitně vedeném rozvoji území. Významnou podporu těchto snah je možnost získání finančních prostředků na řadu projektů v územích, pro které je příliš obtížné získat jinou podporu například kvůli velké pracnosti administrace žádostí o dotační prostředky nebo nedostatku odborných kapacit a neznalosti postupů získávání dotačních titulů z programů EU.

V Česku v roce 2014 působilo celkem 179 místních akčních skupin. K 9. dubnu 2014 pokrývaly místní akční skupiny skoro 90 % území Česka. Bylo do nich územně zapojeno 5727 obcí (91,6 % z celkového počtu) s téměř 56 % všech obyvatel. Obcí, které se aktivně zapojují do rozhodovacího procesu v jednotlivých MAS buď samostatně, prostřednictvím dobrovolných svazků obcí (DSO) nebo členstvím v orgánech MAS bylo 4721 (viz internetové stránky NS MAS ČR 2014). Lze konstatovat, že většina obcí do 25 000 obyvatel je součástí nějaké místní akční skupiny a její obyvatelé mají možnost se aktivně zapojit do procesu rozvoje území, prosazovat svoje návrhy, žádat o dotační prostředky a ovlivňovat prostřednictví svého členství aktivity v území MAS.

MAS mohou být administrátory menších projektů a mohou rozhodovat prostřednictvím svých orgánů (monitorovací výbor, řídící výbor, výběrové komise) o alokaci finančních prostředků v mikroregionu. Především se tyto projekty zaměřují na vybudování a rekonstrukci drobné infrastruktury (zlepšení vzhledu obce, opravy drobných staveb, zlepšení prostor pro vzájemné potkávání lidí, cyklostezky, sportovní hřiště a jejich zázemí, rekonstrukce a vybavení menších škol, herní prvky v krajině a v intravilánech obcí apod.). Dále jsou to prostředky určeny pro podnikatele na venkově v zemědělství i jiných oborech činnosti, které mají posílit zaměstnanost. Stále více se klade důraz i na „měkké“ projekty sloužící k rozšiřování partnerství obcí, kulturního, sportovního a spolkového života v nich a uchování a budování tradic v regionu a tím i posilování sounáležitosti s územím a budováním regionální identity a hrdosti na místo a prostor, ve kterém člověk žije.

První MAS začaly vznikat po vzoru členských zemí Evropské unie bezprostředně po vstupu Česka do EU v roce 2004 (Blažek 2012) většinou na základě spojení již existujících mikroregionů a svazků obcí, které mezi sebe přijaly i další subjekty z území především z nekomerční sféry a místní podnikatele, protože platí pravidlo, že podíl členů z oblasti samosprávy může činit nejvýše 50 %. V řadě MAS i proto nejsou zastoupeny jako členové jednotlivé obce, ale stávající dobrovolné svazky obcí a mikroregiony. Vznik MAS byl poměrně novou situací a nové participianty z řad podnikatelské i veřejné sféry se podařilo získávat zejména poté, co se v rámci politiky EU místní akční skupiny začaly přímo podílet na alokaci finančních prostředků, které mohly být použity pro rozvoj podnikání v souvislosti s plánovacím obdobím EU pro léta 2007–2013. Plánovací období 2007–2013 znamenalo vznik dalších MAS nejen v Česku. Na rozdíl od předešlé spolupráce svazků obcí na dobrovolném základě, jen s minimem společných pravidel a předpisů a také podpory ze strany státní správy a samosprávy, zde převážily důvody

ke spolupráci shora. Jednalo se o koordinovanou činnost s nastavenými jasnými pravidly, které jsou nutné pro čerpání dotačních titulů a zabezpečení činnosti MAS na celonárodní a krajské úrovni (Národní síť MAS a jeho krajská sdružení). Na činnost MAS začaly přispívat ze svých prostředků jednotlivé kraje a zájmem státní správy i samosprávy je pokrytí co největší části území Česka sítí MAS.

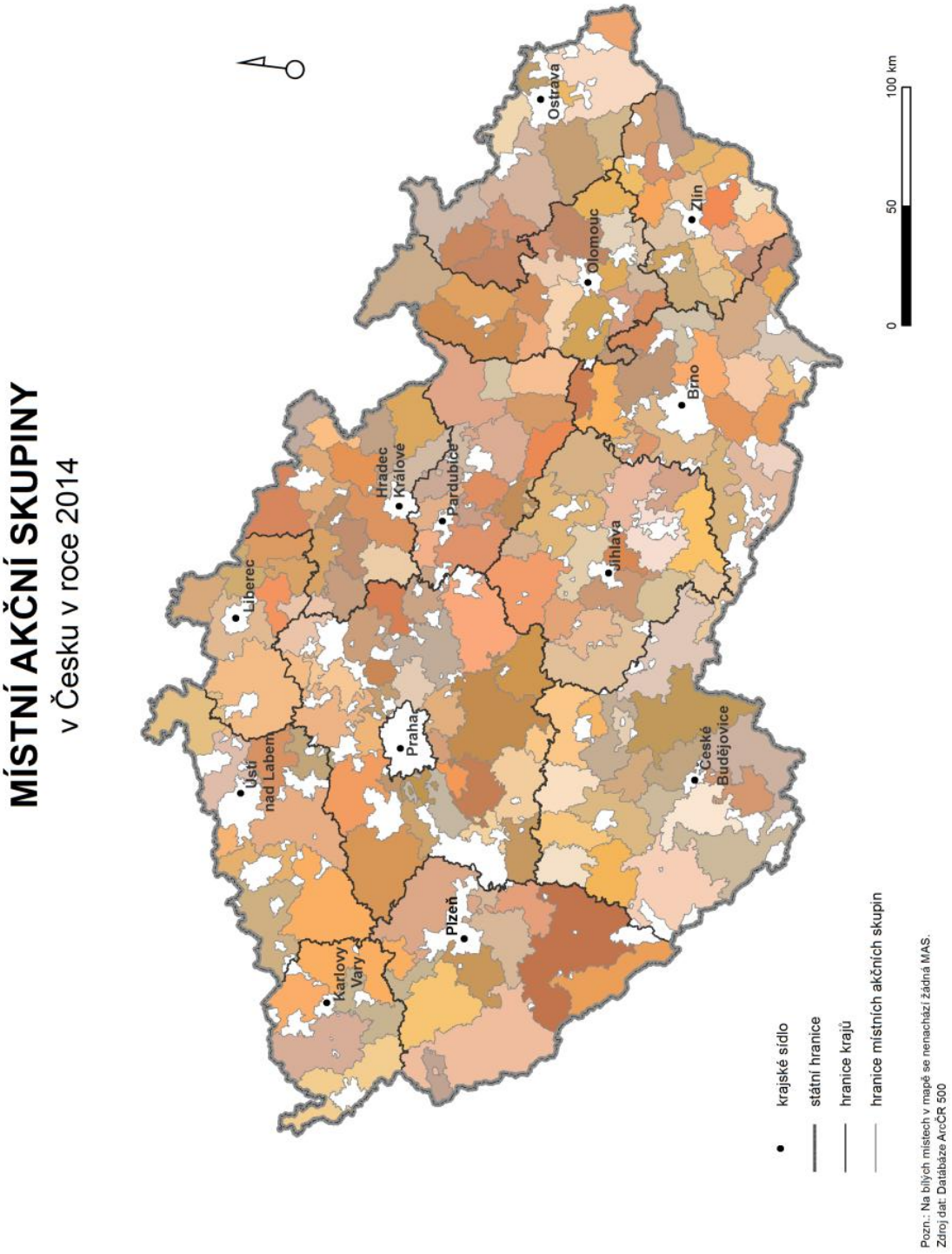
2.4.7. MAS na pomezí územněsprávních celků

Působnost MAS přes hranice administrativních jednotek se prosazuje především v místech, kde jsou přirozené regiony rozděleny do více územních celků bez ohledu na to, že jsou překonávány i hranice NUTS 2, tedy regionů soudržnosti, které jsou základní pro čerpání dalších prostředků z EU. Příkladem může být MAS Český ráj v centrální části Českého ráje, s částí území ve Středočeském kraji (NUTS 2 Střední Čechy), Libereckém a Královéhradeckém kraji (NUTS 2 Severovýchod) nebo Jemnicko v okolí stejnojmenného města na jihozápadní Moravě s částí území v Jihomoravském kraji a v Kraji Vysočina (NUTS 2 Jihovýchod) a v Jihočeském kraji včetně města Slavonice (NUTS 2 Jihozápad) nebo MAS Vladař ležící v unikátní poloze na rozhraní hned čtyř krajů a zasahující do tří z nich a do několika ORP i do Vojenského újezdu Hradiště. Ta se rozprostírá na více jak 1 700 km^2 a je tak největší MAS v Česku[103]. Největší část jejího území leží v Karlovarském kraji a Ústeckém kraji (NUTS 2 Severozápad), menší část pak v Plzeňském kraji (NUTS 2 Jihozápad).

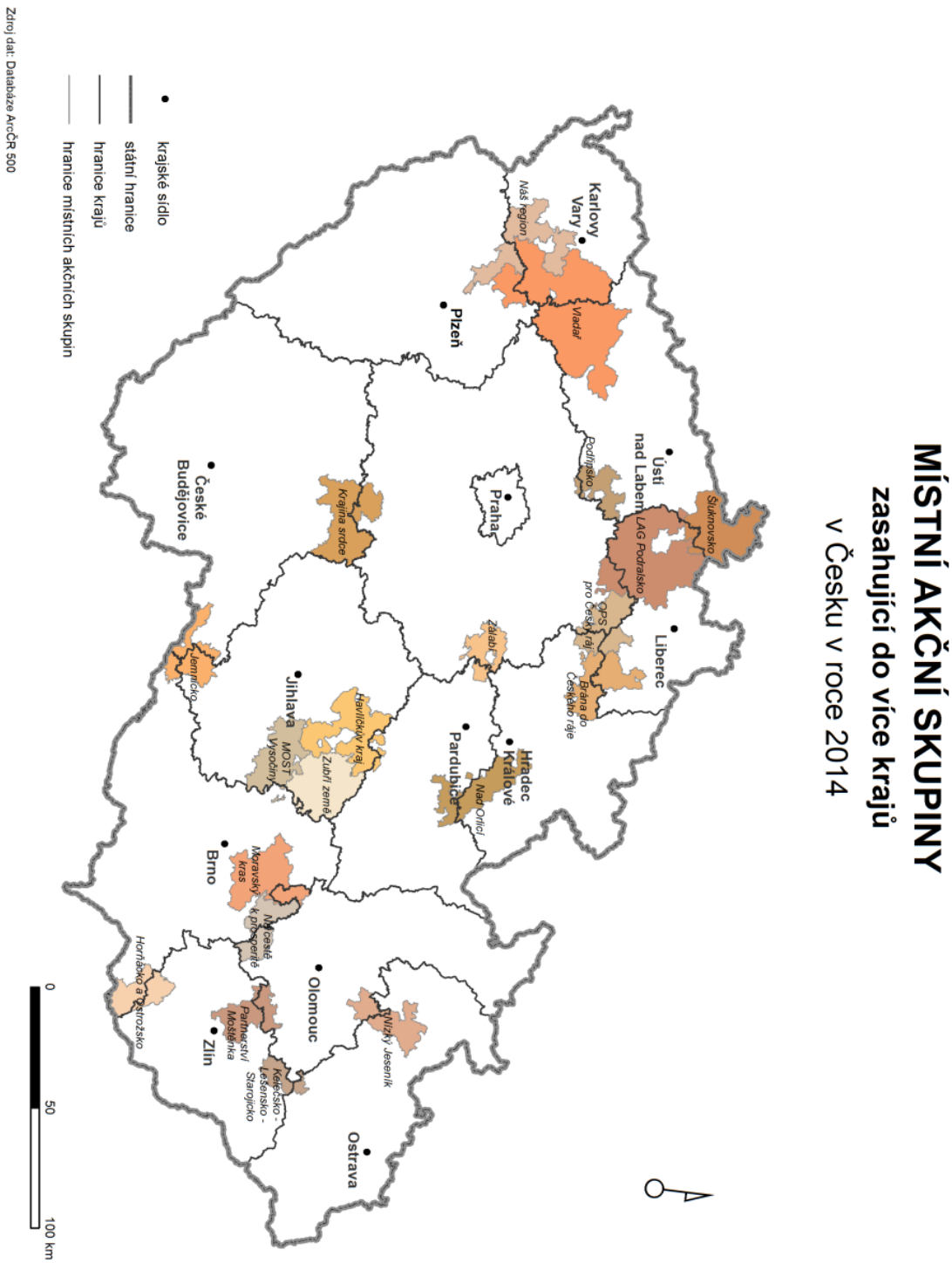
Tato území však tvoří poměrně kompaktní funkční regiony spojené na základě společné přírodní (Český ráj, hora Vladař a Doupovské hory) nebo místní (Jemnicko) identity a v minulosti byly součástí jednoho územněsprávního celku (okres Mnichovo Hradiště, resp. soudní okresy Sobotka nebo Jemnice či politický okres Podbořany, resp. Karlovarský kraj v letech 1949–1960).

[103] Pouze pět MAS má rozlohu větší než 1 000 km^2. Kromě největší MAS Vladař to jsou LAG Podralsko s rozlohou 1 175 km2 (zasahující do Středočeského kraje a do Libereckého kraje a zahrnující bývalý VVP Ralsko), MAS Český Les s rozlohou 1 469 km^2, MAS Pošumaví s rozlohou 1 442 km^2 zahrnující stejnojmennou fyzickogeografickou jednotku v Plzeňském kraji a MAS Třeboňsko, která zaujímá území o rozloze 1 020 km2 - leží v Jihočeském kraji a zaujímá převážnou část CHKO Třeboňsko).

Mapa č. 68: **Území místních akčních skupin v Česku** (stav k březnu 2014).
Zdroj: NS MAS ČR 2014.

Mapa č. 69: **Přeshraniční místní akční skupiny** (stav k březnu 2014).
Zdroj: NS MAS ČR 2014.

Tab. č. 12: **Přehled místních akčních skupin překračujících krajské hranice.**
Zdroj: NS MAS ČR 2014; webové stránky jednotlivých místních akčních skupin.

Název MAS	Kraje	Rozloha (v km$^{2)}$)	Počet obyvatel	Počet obcí	Sídlo MAS
Jemnicko	Kraj Vysočina, Jihočeský, Jihomoravský kraj	377	13 744	32	Jemnice
Český ráj	Královéhradecký, Liberecký, Středočeský kraj	397	41 406	40	Karlovice
Vladař	Karlovarský, Ústecký, Plzeňský kraj	1710	83 690	43	Valeč
LAG Podralsko	Liberecký, Středočeský kraj	1168	70 368	62	Mimoň
Moravský kras	Jihomoravský, Olomoucký kraj	575	67 149	54	Sloup
Partnerství–Moštěnka	Olomoucký, Zlínský kraj	338	42 580	51	Horní Moštěnice
Zálabí	Středočeský, Pardubický kraj	245	19 531	30	Týnec nad Labem
Brána do Českého ráje	Královéhradecký, Liberecký kraj	451	40 721	35	Libuň
Horňácko a Ostrožsko	Jihomoravský, Zlínský kraj	328	42 663	16	Uherský Ostroh
Krajina Srdce	Středočeský, Jihočeský kraj	623	20 984	46	Mladá Vožice
Most Vysočiny	Kraj Vysočina, Jihomoravský kraj	474	37296	59	Velké Meziříčí
Nad Orlicí	Královéhradecký, Pardubický kraj	473	51 285	58	Kostelecké Horky
Nízký Jeseník	Moravskoslezský, Olomoucký kraj	353	12 414	19	Horní Benešov
Zubří země	Kraj Vysočina, Jihomoravský kraj (pouze městys Nedvědice a obec Černvír do roku 2005 součást Vysočiny)	620	39 917	69	Bystřice nad Pernštejnem
Podřipsko	Ústecký, Středočeský kraj	249	35 633	32	Roudnice nad Labem
Na cestě k prosperitě	Jihomoravský, Olomoucký kraj (k rozšíření o VÚ Březina a tři obce Jihomoravského kraje došlo v roce 2013)	322	18 890	30	Víceměřice
Náš region	Karlovarský, Plzeňský kraj	575	12 760	19	Teplá
Šluknovsko	Ústecký, Liberecký kraj	635	71 764	42	Vilémov
Kelečsko – Lešensko – Starojicko	Moravskoslezský, Zlínský kraj	145	11 709	11	Police
Havlíčkův kraj	Pardubický kraj, Kraj Vysočina	648	36 642	61	Ždírec nad Doubravou

3. Závěr

Předkládaná disertační práce byla strukturovaná do několika rovin. V první z nich jsme se zabývali hodnocením dosavadního stavu poznání jednak v problematice hranic a efektů s nimi spojenými, jednak výzkumů příhraničních a periferních území. A to s důrazem na jejich význam v procesu polarizace prostoru, resp. diskusi vývojových souvislostí tohoto procesu. Hlavní pozornost jsme zaměřili na administrativní/správní hranice a výzkumy prováděné v rámci vnitřních periferií v Česku v období od poloviny 19. století.

Dále jsme sledovali vývoj moderní veřejné správy v období od roku 1850 do současnosti s důrazem na období po roce 1920 a především jednotlivé etapy vývoje územní správy a společnosti a důležité mezníky, které znamenaly i změnu v motivacích správu na území Česka měnit. Tato analýza byla nezbytná nejen pro pochopení současného stavu, ale zejména pro objasnění problémů, se kterými se dnes při vymezení a změnách územněsprávních jednotek setkáváme. Změny vnějších rámců vývoje územní správy v uplynulých téměř 170 letech byly relativně četné. Souvisely nejen s obecným přechodem společnosti z preindustriální do industriální etapy vývoje společnosti, ale zejména se změnami státních zřízení na území Česka a snahami státu zajistit efektivní výkon správy, v období totalitních režimů pak i efektivním uplatněním politické moci. Měnil se kontext a s ním i povaha správy, měnil se její účel a cíle, které jsou s výkonem správy spojovány. Provedli jsme analýzu stability správních center na úrovni mezoregionů z hlediska trvání jejich správní funkce a vývoje počtu obyvatel v celém sledovaném období (viz graf č.3, tab. č. 2 a mapa č. 16).

V další rovině jsme přistoupili, i za pomoci poznatků, které vyplynuly z předchozích částí práce, k objasnění metodiky digitalizace hranic správního členění na území Česka v prostředí GIS v několika časových horizontech a k interpretaci příčin změn hranic od roku 1920 do současnosti. Výsledkem je databáze správních hranic, která ve čtyřech základních časových horizontech pokrývá území Čech a části Moravy a umožňuje jejich využití při převodu prostorových dat z historických pramenů, tvorbu rekonstrukčních map hranic a následná hodnocení socioprostrových změn.

Na základě této databáze jsme vytvořili několik desítek rekonstrukčních map s přehledným vývojem územní správy, map dopravní obslužnosti a diferenciace sociálního kapitálu na základě aktivit členů Fotbalové asociace České republiky a vybraných zájmových mikroregionů v oblastech rozsáhlých vnitřních periferií v blízkosti především krajských hranic.

S využitím databáze změn správních hranic jsme identifikovali celkem 28 zájmových mikroregionů na území Čech a Kraje Vysočina (viz tab. č. 7 a mapa č. 27), jejichž příslušnost se z hlediska územní správy v posledních 170 letech intenzivně měnila. Tyto mikroregiony jsme zařadili mezi oblasti vnitřních periferií Česka. Jako výchozí správní jednotku jsme zvolili obvody pověřených obecních úřadů a obvody soudních okresů, které představovaly nejstabilnější článek územní správy od roku 1850 až do roku 1949, přičemž je zřejmé, že právě obvody POÚ často zachovávají ve svém vymezení kontinuitu s těmito reliktními jednotkami v mikroregionální úrovni. Následně jsme tato území podrobili analýze a vzájemně je porovnali s cílem vytvořit jejich klasifikaci. Analýza byla provedena na základě rekonstrukčních map a schémat vývoje správy. Schémata zahrnují veškeré správní změny, ke kterým v daných územích od roku 1850 dodnes došlo. Klasifikaci zájmových území jsme provedli pomocí několika výzkumných metod. Zaprvé jsme analyzovali rozdíly v míře institucionalizace regionu (viz tab. č. 8) pomocí shlukové analýzy (viz mapy č. 57 a 58 a tab. č. 10). Dále jsme provedli bodové ohodnocení perifernosti území založené především na působení hraničního bariérového efektu (viz tab. č. 9). V hodnocení jsme kromě administrativních hranic pracovali také s hranicemi velkoplošných chráněných území a geoparků (viz mapy č. 56 a č. 26), s reliktní česko-moravskou zemskou hranicí, bývalou jazykovou hranicí (viz mapa č. 8), státní hranicí a s vymezením místních akčních skupin zasahujících do více krajů (viz mapa č. 69). Určili jsme hlavní prostorové vzorce v rozmístění zájmových mikroregionů a také míru jejich perifernosti, ke které přispívá přítomnost různých hranic a předělů včetně těch reliktních a fyzickogeografických. Zhodnotili jsme význam správní funkce pro rozvoj center zájmových mikroregionů na základě vývoje počtu obyvatel (viz graf č. 4). Výsledkem těchto analýz je identifikace rozsáhlých zón vnitřních „makroperiferií“ na styku krajských hranic (viz mapa č. 27). Tím jsme potvrdili závěry výzkumů Musila (1988) a Musila a Müllera (2008). S tím, že jsme ukázali, že vnitřní periferie nejsou z hlediska problémů rozvoje homogenní a případné koncepce jejich rozvoje by měly tuto skutečnost reflektovat. Naznačili jsme také hlavní směry dalších výzkumů, které mohou zodpovědět specifické otázky příčin problémů, se kterými se v těchto územích můžeme setkat.

Potvrzení působení hraničních efektů, především bariérového, vlivu administrativních hranic včetně reliktních na proces polarizace prostoru, utváření „příhraniční“ spolupráce a „příhraničních“regionálních identit a budování a rozvoj sociálního kapitálu jsme provedli v závěrečných případových studiích. V první z nich za pomocí „tvrdých“ dat na příkladu analýzy dopravní autobusové obslužnosti ve vybraných mikroregionech na pomezí Středočeského kraje. Vybrali jsme čtyři obvody obcí s pověřenými obecními úřady s odlišným správním i sociogeografickým vývojem (Březnicko, Jesenicko, Mladovožicko a Kácovsko resp. Ledečsko). Z výsledků je patrný silný vliv administrativních hranic na vztahy v území reprezentovaný nabídkou možností dojížďky do hierarchicky nadřazených center. Projevuje se nejen bariérový efekt současných administrativních hranic. Z výsledků je patrný i vliv reliktních správních hranic

(zejména hranic krajů z let 1949–1960). Nižší intenzita dopravy do současných administrativních center kompenzovaná spojením s centry ležícími mimo území současného kraje je patrná ve všech sledovaných mikroregionech, zejména pak na Březnicku a Mladovožicku (viz mapy č. 59 a 60).

„Měkká“ data jako je budování neformální přeshraniční spolupráce a sítí, rozvoj sociálního kapitálu a vytváření regionálních identit v různých řádovostních úrovních dokumentujeme ve studii věnované analýze členství a jeho prostorového rozložení ve Fotbalové asociaci České republiky. Analýzu doplňuje základní přehled místních akčních skupin, které působí na území více krajů v celém Česku. Prostorové rozložení těchto jevů je zachyceno v sérii map č. 64 až 69). Stejně jako v případě dopravní obslužnosti se ukázal silný vliv současné administrativní hranice na aktivizaci sociálního kapitálu a aktivity v území. Z téměř 180 místních akčních skupin působí přes krajské hranice pouhých 20. Většina z nich leží v prostoru vnitřních periferií Česka a v řadě případů se shoduje s vymezením našich zájmových území (viz tab. č. 12 a mapy č. 27 a č. 69). Prostorový vzorec rozložení členské základny Fotbalové asociace České republiky koresponduje s rozložením jak vnějších (severozápadní a severovýchodní Čechy a severovýchodní Morava), tak vnitřních periferií, a to především u hranic Kraje Vysočina. Dalším výstupem této části výzkumu je mapa identitárních názvů fotbalových klubů (viz mapa č. 67). Z ní je patrná dichotomie mezi oblastmi, které prošly po 2. světové válce výměnou obyvatelstva a oblastmi s kontinuálním osídlením. Ve vnitrozemských oblastech je patrná větší míra sounáležitosti s regionem a jeho symboly.

Hlavním cílem práce v obecné rovině bylo přispět do diskuse o významu administrativních/správních hranic regionů různých měřítek v procesu polarizace prostoru, resp. periferií a diskutovat koncepty vnitřního pohraničí resp. formování vnitřních periferií. Tento cíl jsme splnili jednak v úvodní části práce, kde jsme diskutovali hlavní koncepty a dosavadní výzkumy hranic, pohraničí, periferních území s důrazem na administrativní hranice a vnitřní periferie; jednak v části věnované časovému a prostorové kontextu změn administrativních hranic na území Česka od roku 1850 do současnosti.

První dílčím cílem našeho výzkumu bylo identifikovat prostřednictvím zachycení změn administrativních hranic oblasti, které měnily svoji správní příslušnost v období moderní správy od poloviny 19. století až do současnosti jak v úrovni mezoregionální (krajů), tak v úrovni mikroregionální (okresů). Dále bylo cílem tyto oblasti analyzovat, zhodnotit a klasifikovat.

Podařilo se nám identifikovat, analyzovat a zhodnotit oblasti, které měnily svoji správní příslušnost v období moderní správy od poloviny 19. století až do současnosti jak v úrovni mezoregionální (kraje/župy), tak v úrovni mikroregionální (okresy), a to na území Čech a Kraje Vysočina na základě rekonstrukčních map vytvořených metodikou představenou v kapitole 2. 1. a schémat vývoje správy. Ta byla vytvořena pro všechna modelová území na základě změn

správní příslušnosti (včetně soudní) ve všech měřítkových úrovních od mikroregionální (soudní okresy a POÚ), přes mezoregionální (kraje, župy a obvody krajských soudů) až po úroveň zemskou.

Určili jsme oblasti intenzivních změn správy a jejich rozhodující časové mezníky, které navazují na změny ve společnosti a přispívají tak k rostoucí polarizací prostoru. Největší změny byly zaznamenány v územích, která mají nevyhraněnou spádovost k vyšším (zejména krajským centrům), vykazují vysoký stupeň perifernosti a procházela také dalšími změnami (oblasti, kde došlo k výměně obyvatelstva po roce 1945 a depopulační venkovské oblasti ve větších vzdálenostech od center). Na základě intenzity změn správní příslušnosti a proměn správních hranic se nám podařilo identifikovat oblasti vnitřních periferií, které leží v blízkosti současných krajských hranic především na pomezí Středočeského kraje s ostatními kraji (Březnicko, Rokycansko, Blatensko, Mladovožicko, Ledečsko, Čáslavsko, Novobydžovsko, Sobotecko, Mnichovohradištsko, Dubsko, Jesenicko, Podobřansko), u hranic Kraje Vysočina (Ledečsko, Chotěbořsko, Bystřicko, Jemnicko, Dačicko, Humpolecko, Mladovožicko), v blízkosti hranic Pardubického a Hradeckého kraje (Žamberecko, Rokytnicko) nebo v oblasti Karlovarského kraje (Žluticko, Planensko, Podobořansko, Kadaňsko) a Libereckého kraje (Železnobrodsko, Českokamenicko). Řada z nich leží v oblasti reliktní etnické česko-německé hranice (např. Dačicko, Jemnicko, Jesenicko, Podbořansko, Dubsko, Železnobrodsko, Žamberecko aj.; viz mapy č. 57 a č. 58) nebo česko-moravské zemské hranice (Žamberecko, Moravskotřebovsko, Bystřicko, Dačicko, Jemnicko). Tato jednotlivá území se spojují do poměrně rozsáhlých vnitřních „makroperiferií“, jejichž jednotícím prvkem je přítomnost současných i reliktních hranic, především pak hranic administrativních. Můžeme v nich identifikovat řadu shodných charakteristik jako v oblastech vnějších periferií u státních hranic, proto lze o takto vymezených oblastech mluvit jako o oblastech vnitřního pohraničí.

Takto vymezená území vykazují velkou míru shody s územími, která jako vnitřní periferie vymezili také další autoři (Musil 1988; Musil, Müller 2008; Jančák a kol. 2008; Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Novák, Netrdová 2011 aj.) na základě řady hodnocení především socioekonomických a demografických charakteristik (viz kapitola 2.2. a tab. č. 9).

Hranice správních jednotek a území při nich, která jsme identifikovali jako problémová, stojí na okraji zájmu, resp. dosahu sféry vlivu center. Centra se o tyto oblasti zajímají jen v případě, pokud jsou součástí jejich správního území. O oblasti, které leží mimo vliv center a jsou tedy za hranicemi jejich správního území, se centra zajímají již daleko méně. Při přesunu hranic celků se posune i zájem těchto center. Území při hranicích kraje se tak stane novou periferií. Příkladem může být přechod území v okolí Bystřice nad Pernštejnem z Kraje Vysočina do Jihomoravského kraje.

Při detailnějším pohledu na mapy změn správního členění (viz mapy změn správního členění středních Čech č. 19 a č. 20) je možné identifikovat i další území, která často procházela změnou správní příslušnosti zejména v úrovni okresů, ale z důvodu jejich příliš malé velikosti většinou nevytvářejí vlastní mikroregion nebo alespoň subregion. Z hlediska změn správní příslušnosti však můžeme usuzovat, že změna správní příslušnosti má stejné příčiny jako v měřítkově vyšší, mezoregionální – krajské úrovni. K potvrzení této hypotézy by však bylo nezbytné provést podrobnější analýzy a vybraná území zhodnotit s použitím např. generelových jednotek použitých v práci Musila a Müllera (2008) nebo v měřítkové úrovni jednotlivých obcí.

Druhým dílčím cílem výzkumu bylo zhodnotit míru stability hranic správních regionů, především v měřítkové úrovni krajů/žup a stabilitu center těchto regionů. Tento cíl jsme řešili v kapitole 1.2.5 a dále v kapitole 2.2. Posoudili jsme míru stability hranic správních regionů krajů/žup a stabilitu center těchto regionů, a to s využitím rekonstrukční mapy stability správních center (mapa č. 16 a tab. č. 2). Určili jsme tak celkem 28 měst, která v období od roku 1850 do roku 2014 byla centry krajského nebo župního stupně správy. K vyhodnocení významu správní funkce jsme použili graf č. 1 s vývojem počtu obyvatel v těchto centrech od roku 1850 do roku 2011. Z grafu je patrná souvislost významu správní funkce s dobou trvání správní funkce a změnou počtu obyvatel centra. Určili jsme čtyři kategorie měst podle četnosti a trvání jejich správní funkce v měřítkové úrovni mezoregionů. V první z nich jsou kromě Prahy ještě České Budějovice, Plzeň a Brno, v druhé z nich pak Hradec Králové, Pardubice, Jihlava, Olomouc a Ostrava, ostatní města byla centry krajů nebo žup po kratší období. Z rozložení těchto center je patrná zejména větší stabilita systému osídlení v jižní části území Česka a dále ve vnitrozemí. Pohraniční oblasti naproti tomu vykazují větší nestabilitu správních center.

Třetím z cílů výzkumu bylo posoudit význam hranic regionů, zejména krajských hranic v procesu polarizace prostoru a posoudit vztah mezi existencí administrativních hranic a problémy rozvoje okrajových (periferních) částí regionů. Ověřovali jsme působení barierového efektu hranic na základě zhodnocení dopravní obslužnosti příhraničních území, podílu členů Fotbalové asociace České republiky na počtu obyvatel a působení místních akčních skupin zasahujících na území více krajů.

Tato hodnocení jsme uskutečnili prostřednictvím zhodnocení dopravní obslužnosti příhraničních území ve čtyřech zájmových oblastech na hranicích Středočeského kraje pomocí analýzy autobusové dopravy (mapy č. 60 až č. 63). Dále jsme provedli analýzy rozložení členské základny FAČR, včetně podílu fotbalových klubů, a „příhraničních MAS“ a jejich podílu na celkovém počtu MAS v Česku.

Na otázku, zda existuje bariérový efekt administrativní hranice a je překážkou pro vzájemnou spolupráci v regionech jsme se pokoušeli nalézt odpověď na základě analýzy různých zájmových mikroregionů (28 území, která měnila svoji správní příslušnost a jimž jsme se věnovali zejména v kapitole 2.2 a 4 modelové mikroregiony na pomezí Středočeského kraje, ve kterých jsme hodnotili dopravní obslužnost v kapitole 2.3), příhraničních MAS na území celého Česka, vývoje územní správy v období po roce 1850 do současnosti a dalších studií. Zhodnotili jsme tento efekt pomocí řady charakteristik a můžeme konstatovat, že působení bariérového efektu lze prokázat zejména v oblastech vnitřních periferií Česka. Problematická je absence nástrojů regionálního rozvoje, které by umožnily bariérový hraniční efekt překonat. Většina oblastí života je organizovaná v rámci stávajících územněsprávních jednotek, především krajů, a postupně se této struktuře přizpůsobují i další oblasti. Příkladem může být snaha krajských institucí o přizpůsobení soudní správy územím současných samosprávných krajů. Tím dochází k posilování role správních hranic. Na základě zhodnocení dopravní obslužnosti, především autobusové dopravy v prostoru vnitřní periferie na hranicích Středních Čech lze prokázat bariérovou funkci hranice jak na současné krajské hranici, tak i v případě reliktních správních hranic (krajských hranic z období 1949–1960).

K překonání problémů spojených s bariérovým efektem vnitřních hranic, jak na úrovni mikroregionů, tak i na úrovni krajů, lze doporučit lepší komunikaci mezi centry jednotlivých správních celků na stejné i různé měřítkové úrovni. Oblasti příhraničí mají podobný potenciál rozvoje a je nutné snažit se o větší kooperaci a koordinaci tamních aktivit. Přestavitelé krajů a dalších subjektů jak v řádovostně nižší úrovni (MAS, mikroregiony, občanské iniciativy, místní samosprávy apod.; iniciativy spíše „zdola“) tak v řádovostně vyšší úrovni (představitelé centrálních orgánů, regionů soudržnosti, profesních komor a sdružení, iniciativy spíše „shora“) by tedy měly spojovat a slaďovat navzájem rozdílné postoje. Měly by v souladu s teoriemi hranic hrát roli „mostu“, který by pomohl překonávat barierový efekt hranic.

Největším přínosem práce je zhodnocení stability administrativních hranic a stability jejich center na mezoregionální i mikroregionální úrovni, které bylo v takovém rozsahu provedeno poprvé.

V otázce změn regionální identity lze pozorovat proměny spojené s dojížďkou do různých správních center. Právě na příkladu samosprávných krajů lze tyto změny pozorovat. Můžeme sledovat postupnou institucionalizaci regionů spjatou s budováním nové regionální identity krajů. Především je to patrné v případě Kraje Vysočina – od neexistence kraje v prvních návrzích správního členění přes užší vymezení v dalších fázích přípravy reformy, až po zřízení Jihlavského kraje, volby do orgánů kraje, přes změnu názvu kraje na Vysočinu a budování krajských institucí, nárůstu správních agend, pokusy o dezintegraci území kraje až po přejmenování na Kraj Vysočina v roce 2011. Tehdy se slovo kraj stává součástí názvu územní jednotky, a symbolizuje tak jednotu

tohoto původně mnohými vlastními obyvateli nechtěného vyššího územněsprávního celku. Přes původní snahy řady okrajových částí o změnu územní příslušnosti lze dnes ve většině těchto oblastí pozorovat jejich utlumení. Stírají se i rozdíly ve vnímání změn v oblasti vnitřních periferií při krajských hranicích a v dalších regionech. Významné rozdíly jsou především v těch případech, kde existují společné zájmy a problémy, které je nutné řešit na obou stranách správní hranice. V těchto oblastech je významná aktivita na úrovni jednotlivých obcí a dalších aktérů/subjektů v území. Ta je často institucializovaná v rámci činnosti místních akčních skupin, které spolupracují bez ohledu na administrativní hranici. Spolupráci lze zaznamenat i ve sledovaných zájmových mikroregionech, např. na Dačicku a Jemnicku, Žluticku a Podbořansku, Mladovožicku nebo v oblasti Českého ráje (Sobotecko a Mnichovohradištsko).

Snahou centrální moci je přenést v řadě případů problematiku rozvoje periferních oblastí na samosprávu (dopravní obslužnost, zdravotnictví, regionální školství), tedy do pravomocí krajských a obecních zastupitelstev. Na krajské úrovni většinou řešení není možné, protože se pro tato centra jedná o příliš „vzdálená“ (okrajová) území s malým přínosem pro celek. Obce mají potřebu tyto problémy řešit, ale jsou slabé, „podřízené“ centru a bez rozhodovacích pravomocí a možností problémy řešit komplexně. Bez uplatnění endogenního potenciálu, bez kvalitního lidského a sociálního kapitálu i bez spolupráce s ostatními obcemi a dalšími aktéry v území (místní akční skupiny, mikroregiony, spolky, občanská sdružení) je řešení problémů vnitřního pohraničí prakticky nemožné.

Je potřebné konstatovat, že provedený výzkum vyvolal další otázky a hypotézy, na které budeme muset hledat odpovědi při návazném výzkumu v rámci procesu polarizace prostoru, vnitřních periferií, a to zejména v měřítkové úrovni mikroregionů s rozšířením zájmu o procesy, které vedly ke konkrétním změnám správních hranic, a o způsob vnímání těchto změn v území.

Další výzkum by měl být změřen zejména na rozšíření digitalizace hranic pomocí námi vytvořené metodiky (kapitola 2. 1.) na celé území Česka. Tedy do zbývajících čtyř krajů na Moravě a ve Slezsku (Jihomoravský, Olomoucký, Zlínský a Moravskoslezský kraj). Mohli bychom si klást otázku, nakolik souvisí změny administrativních hranic s vývojem sídelního systému. Již provedené analýzy členství ve FAČR a příhraničních MAS naznačují podobné prostorové vzorce v intenzitě změn hranic jako v západní části území s patrnými rozdíly mezi oblastmi, kde proběhla po roce 1945 výměna obyvatelstva na jedné straně, a oblastmi, kde vývoj obyvatelstva byl kontinuální, na druhé straně. V případě Moravy a Slezska by se měla projevit dichotomie mezi střední a jižní Moravou (v oblastech s podobnými parametry jaké má vnitrozemí Čech) a Moravskoslezským krajem (tady podmínky odpovídají spíše oblastem vnějších periferií v Čechách).

Další okruh otázek, na které je třeba hledat odpovědi, se týká regionální identity a jejích proměn v souvislosti se změnami administrativních hranic a správních center. Lze předpokládat, že se regionální identita mění také generačně. Ten kdo vyrůstal v jednom správním členění, má rozdílnou regionální identitu, než ten, kdo převážnou část života prožil v jiném správním členění a např. dojížděl do jiných škol, úřadů, zdravotních zařízení, knihoven nebo nastupoval ve sportovních utkáních proti jiným soupeřům. Tato změna se patrně výrazněji projeví v oblasti Čech, protože na Moravě se vazby k regionu formují silněji v rámci etnografických oblastí. Existují tak oblasti, kde správní hranice a jejich změny nehrají až takovou roli v procesu utváření regionální identity.

Seznam literatury a použitých pramenů

Tištěné zdroje:

ANDREOLI, M. (1994): Development and marginalization in Liguria region.
In: Chang-Yi, D. Ch. (ed.): Marginality and Development Issues in Marginal Regions.
Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions. IGU, Taipei. s. 41–61.

ARNOLD-PALUSSIÉRE, M. (1983): Die grenzüberschreitende regionale Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Raumordnung. Fallstudie für das Rheintal, Elsass, Pfalz, Baden, Nordwestschweiz. ARL, Hannover, 393 s.

BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P. (1996): Politická geografie. Ostravská univerzita, Ostrava, 94 s.

BADESCU, G., SUM, P., USLANER, E. (2004): Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova. East European Politics & Societies, 18, č. 2, s. 316–341.

BAŠOVSKÝ, O. (1992): Prognóza sídelnej a regionálnej štruktúry Slovenska z hľadiska medzinárodných a vnútorných súvislostí a ekonomickej transformácie. In: Stratégia územného rozvoja a usporiadania Slovenska. URBION, Bratislava.

BARTOŠ, M., TĚŠITEL, J., KUŠOVÁ, D. (1998): Marginal areas – historical development, people and land-use. In: Kovář, P. (ed.): Nature and Culture in Landscape Ecology. Experiences for the 3rd Millenium. Karolinum, Praha, s. 109–113.

BEUGELSDIJK, SCHAIK (2005): Social capital and growth in European regions: an empirical test. European Journal of Political Economy, 21, č. 2, s. 301–324.

BEZÁK, A. (1997): Priestorova organizacia spoločnosti a uzemno-spravne členenie štatu. Acta Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie, č. 3, s. 6–13.

BEZÁK, A. (2000): Funkčné mestské regiony na Slovensku. Geographia Slovaca, 15, Geografický ústav SAV, Bratislava, 88 s.

BIČÍK, I. a kol. (2010): Vývoj využití ploch v Česku. ČGS, Praha, 250 s.

BIČÍK, I., Chromý, P. (2006): Změny ve využití země ve vybraných modelových územích Česka. In: Historická krajina a mapové bohatství Česka. Historická geografie – Supplementum I, Historický ústav AV ČR, Praha, s. 189–204 + příl.

BLAŽEK, J. (2012): Regionální inovační systémy a globální produkční sítě – dvojí optika na zdroje konkurenceschopnosti v současném světě? Geografie, 117, č. 2, s. 209–233.

BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007): Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 43, č. 5, s. 945–965.

BLAŽEK, J., MACEŠKOVÁ, M., CSANK, P. (2006): Model 4 kapitálů – nová metoda pro přípravu rozvojových strategií? Obec a finance, 11, č. 5, s. 52–53.

BLAŽEK, J., NETRDOVÁ P. (2009): Can development axes be identified by socio-economic variables? The case of Czechia. Geografie, 114, č. 4, s. 245–262.

BLAŽEK, J., NETRDOVÁ P. (2012): Regional unemployment impacts of the global financial crisis in the new member states of the EU in Central and Eastern Europe. European Urban and Regional Studies, 19, č. 1, s. 42–61.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011): Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace. 2. přeprac. a rozš. vyd. Karolinum, Praha, 342 s.

BOHÁČ, Z. (1999): Atlas církevních dějin českých zemí. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 64 s.

BOURDIEU, P. (1984): Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. Routledge & Kegan Paul, London, 613 s.

BOURDIEU, P. (1986): The forms of capital. In: Richardson, J. G. (ed.): Handbook of theory and research for the sociology of education. Greenwood Press, New York, s. 241–258.

BREAKWELL, G. M. (ed.) (1992): Social Psychology of Identity and the Self Concept. Surrey University Press, Academic Press, London, 271 s.

BRUNET, R. (1989): La France dans l'éspace européen. Reclus, Montpellier, 31 s.

BUMBA, J. (2007): České katastry od 11. do 21. století. Grada, Praha, 192 s.

BURDA, T. (2003a): „Nové okresy" ve světle reformy veřejné správy. In: Jančak, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Univerzita Karlova v Praze, Přirodovědecka fakulta, KSGRR, Praha, s. 114–123.

BURDA, T. (2003b): Development of the Administrative Division of Czechia since 1848 to the Present Times. In: Kowalczyk, A. (ed.): Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century. Warsaw University, Warszawa, s. 385–390.

BURDA, T. (2010): Kraje a jejich hranice 1850–2000. In: Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. Sjezdu České geografické společnosti. Ostravská Univerzita v Ostravě, Ostrava, s. 771–777.

BURDA, T. (2012): Proměny hranic v krajině horního toku Divoké Orlice od roku 1742 až po Schengen. Orlické hory a Podorlicko, 19, s. 29–38.

BURDA, T., JANOUŠEK, Z., CHROMÝ, P. (2014): Historické hranice v prostředí GIS: správní regiony v Česku 1920–2012. Historická geografie, 40, č. 1, s. 41–72.

BURDA, T., JAROŠ, V., TRENDA, J. (2014). Dopravní obslužnost a sociální exkluze na příkladě Středočeského kraje. Nepublikovaný rukopis. 16 s.

CIVÍN, V. (2009): Ročenka ČSTV 2008. Olympia, Praha, 186 s.

COLEMAN (1988): Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94, s. 95–120.

COGAN, R. (2004): Krajské zřízení. Aspi, Praha, 440 s.

CURTIS, J. E., GRABB, E., BAER, D. (1992): Voluntary association membership in fifteen countries: A comparative analysis. American Sociological Review, 57, s. 139–152.

CZAPIEWSKI, K., JANC, K. (2009): Internal peripheries of socio-economic development in Poland. In: Kovacs, A. (ed.): Old and new borderlines/frontiers/margins, Discussion Papers. Centre for Regional Studies HAS, Pecs, s. 109–121.

ČAPKA, F., SLEZÁK, L., VACULÍK, L. (2005): Nové osídlení českých zemí po druhé světové válce. Akademické nakladatelství CERM, Brno, 202 s.

ČECHÁK, V. (2004): Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945–2004). Vysoká škola finnační a správní, Praha, 242 s.

DĚDINA, V. (1921): Zemězpytný vývoj oblasti republiky československé. Vševěd – Knihovna spisů vzdělávacích a všeobecně poučných, sv. 1. Píša, Brno, 102 s.

DĚDINA, V. (1927): Přirozené kraje a oblasti v Československu. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 33, s. 21–25.

DĚDINA, V. (1929): Regionální členění Československa. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 27, s. 21–25.

DOKOUPIL, J. (2000): Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 10–18.

DOKOUPIL, J. (2001): Přeshraniční spolupráce jako součást regionálního rozvoje česko-bavorského pohraničí. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 2, s. 270–279.

DOKOUPIL, J. (2004): Typologie českého pohraničí. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 137–147.

DOKOUPIL, J. (2011): Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. In: Dokoupil, J., Kopp, J. (eds.): Vliv hranice na přírodní a socioekonomické prostředí česko-bavorského pohraničí. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, s. 4–16.

DOSTÁL, P., HAMPL, M. (1992): Urbanization, administration and economies: future geopolitical and geo-economic changes. In: Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M. (eds.): Changing Territorial Organization in Czechoslovakia. International Viewpoints. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, s. 191–203.

DOSTÁL, P., HAMPL, M. (1993): Territorial organization of society: Czechoslovak development. In: Bennett, R. J. (ed.): Local Government in the New Europe. Belhaven Press, London, s. 259–277.

DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2007): Systematic geographical approach, methodological plurality, uncertainties and risks. In: Dostál, P., Langhammer, J. (eds.): Modelling natural environment and society. Geographical systems and risk processes. P3K, Praha, s. 29–44.

DOSTÁL, P., KÁRA, J. (1992): Territorial Administration in Czechoslovakia: An Overview. In: Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M. (eds.): Changing Territorial Administration in Czechoslovakia: International Viewpoints. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, s. 17–32.

DOSTÁL, P., MARKUSSE, J. (1989): Rural settlements networks and elementary service provision: two scenarios for the matching of demand and supply. In: Clark, G., Huigen, P., Thissen, F. (eds.): Planning and the Future of the Countryside: Great Britain and the Netherlands. Netherlands Geographical Studies č. 92, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Amsterdam, s. 62–78.

DVOŘÁK, J. (2003): Jižní Čechy jako region. Historická geografie, 32, s. 135–181.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2012): Regionální identita obyvatel a rekreantů v periferních oblastech Česka. In: Temelová, J., Pospíšilová, L., Ouředníček, M. (eds.): Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života. Aleš Čeněk, Plzeň, s. 122–139.

FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: a case study of Venezuela. MIT Press, Cambridge, Massachussetts, 279 s.

FUKUYAMA, F. (1995): Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. Free Press, New York, 458 s.

GALANDAUER, J. (1988): Vznik Československé republiky 1918. Svoboda, Praha, 344 s.

GOTTMANN, J. (1980): Confronting Centre and Periphery. In: Gottmann, J. (ed.): Centre and periphery: Spatial Variation in Politics. Sage Publications, Beverly Hills, London, s. 11–26.

GRANOVETTER, M. S. (1973): The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 78, č. 6, s. 1360–1380.

GURŇÁK, D. (2000): Fenomén stability hraníc vo vývoji administratívneho členenia Slovenska. Geografické štúdie, 7, s. 83–88.

GURŇÁK, D. (2002): Stabilita administratívneho členenia územia Slovenska v 20. Storočí. Geografické informácie, 7, s. 80–87.

GURŇÁK, D., LAUKO, V. (2007): Stabilita územno-správneho členenia Slovenska v 20. storočí a jej regionálne dimenzie. In: Kraft, S. a kol. (eds.): Česká geografie v evropském prostoru. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, s. 570–579.

HAGGETT, p. (1972): Geography: A Modern Synthesis. Harper and Row, New York, 483 s.

HÄKLI, J. (2008): Re-bordering Spaces. In: Cox, K., Low, M., Robinson, J. (eds.): The SAGE handbook of Political Geography. SAGE, London, s. 471–482.

HALÁS, M. (2002): Hranica a prihraničný región v geografickom priestore (teoretické aspekty). Geographia Slovaca, 18, s. 49–55.

HALÁS, M. (2005): Marginalita a prihraničné regióny. Geografie XVI, Masarykova univerzita Brno, Brno, s. 202–210.

HALÁS, M. (2008): Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44, č. 2, s. 349–369.

HALÁS, M., KLAPKA, P. (2010): Regionalizace Česka z hlediska modelování prostorových interakcí. Geografie – Sborník ČGS 115, č. 2, s. 144–160.

HAMPL, M. (1971): Teorie komplexity a diferenciace světa. Univerzita Karlova, Praha, 183 s.

HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PřF UK v Praze, Praha, 395 s.

HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace: Hledání integrálního řádu. Demoart, Praha, 110 s.

HAMPL, M. (2000): Reality, Society and Geographical/Environmental Organization: Searching for an Integrated Order. UK v Praze, PřF, Praha, 112 s.

HAMPL, M. (2003): Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? Geografie – Sborník ČGS, 108, č. 3, s. 173–190.

HAMPL, M. (ed.) (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext. PřF UK v Praze, KSGRR, Praha, 145 s. + 1 příl.

HAMPL, M., DOSTÁL, P., DRBOHLAV, D. (2007): Social and cultural geography in the Czech Republic under pressures of globalization and post-totalitarian transformation. Social & Cultural Geography, 8, č. 3, s. 475–493.

HAMPL, M., JEŽEK, J., KÜHNL, K. (1978): Sociálně geografická regionalizace ČSR. VÚSEI, Praha, 304 s.

HAMPL, M., KÜHNL, K., GARDAVSKÝ, V. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Univerzita Karlova v Praze, Praha, s. 255 + 4 mapové příl.

HAMPL, M., MÜLLER, J. (1996): Komplexní organizace systému osídlení. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Transformační procesy a jejich obecný kontext. PřF UK v Praze, KSGRR, Praha, s. 53–90.

HANSEN, N. (1981): Mexico's border industry and the international division of labor. The Annals of Regional Science, 15, č. 2, s. 1–12.

HAVLÍČEK, T. (2003): Are Border Regions Peripheral Territories? In: Kowalczyk, A. (ed.): Theoretical and Methodological Aspects of Geographical Space at the Turn of Century. Waszaw University, Warszawa, s. 193–197.

HAVLÍČEK, T. (2004): Teorie vymezení pohraničí. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J. Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 59–66.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 1–11.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. PřF UK v Praze, KSGRR, Praha, s. 6–24.

HAVLÍČEK, T.; CHROMÝ, P.; JANČÁK, V.; MARADA, M. (2008): Innere und äußere Peripherie am Beispiel Tschechiens. Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 150, s. 299–316.

HEINTEL, M. (1998): Einmal Peripherie – immer Peripherie? Szenarien regionaler Entwicklung anhand ausgewählter Fallbeispiele. Abhandlungen zur Geographie und Regionalforschung, Band 5. Institut für Geographie und Regionalforschung, Wien, 265 s.

HEINTEL, M. (1999): Zentrum, Peripherie und Grenze: Alte und neue Herausforderungen in der europäischen Raumplanungspolitik. SWS-Rundschau, 39, č. 3, s. 257–265.

HENDRYCH, D., ŠRÁMEK, A. (1973): Československá státní správa. Orbis, Praha, 117 s.

HIRSCHMAN, A. O. (1958): The Strategy of Economic Development. Yale University Press, New Haven, 217 s.

HLAVAČKA, M. (2006): Zlatý věk české samosprávy. Libri, Praha, 208 s.

HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. (2007): Dějiny správy v českých zemích od počátku po současnost. Lidové noviny, Praha, 147 s.

HORŇÁK, M., PŠENKA, T. (2013): Verejná doprava ako indikátor medzisídelných väzieb medzi mestami Slovenska. Geografický časopis, 65, č. 2, s. 119–140.

HROMÁDKA, J. (1943): Všeobecný zeměpis Slovenska. Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava, 256 s.

HYNEK, A., ŘEZNÍK, T., KARVÁNKOVÁ, P., HYNEK, N. (2005): Středozápadní Morava: periferie, nebo semiperiferie? In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, KSGRR, Praha, s. 148–160.

CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Gustav Fischer, Jena, 331 s.

CHROMÝ, P. (2000a): Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí a jeho geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, s. 63–76.

CHROMÝ, P. (2000b): Kam patříš, Jemnicko? Geografické rozhledy 9, č. 2, s. 38–39.

CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V.; Chormý, P.; Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, s. 163–178.

CHROMÝ, P. (2004): Historickogeografický pohled na české pohraničí. In: Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, s. 33–44.

CHROMÝ, P. (2012): Historickogeografické a kulturněgeografické aspekty studia územní diferenciace: specifika periferních regionů v Česku. Habilitační práce. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 60 s. + příl.

CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M., HAVLÍČEK, T. (2011): Venkov – žitý prostor: regionální diferenciace percepce venkova představiteli venkovských obcí v Česku. Geografie, 116, č. 1, s. 23–45.

CHROMÝ, P., JANŮ, H. (2003): Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions. Acta Universitatis Carolinae – Geographica, XXXVIII, č. 1, s. 105–117.

CHROMÝ, P., JELEČEK, L. (2005): Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku. Historická geografie, 33, s. 327–345.

CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. Geografie, 115, č. 2, s. 223–246.

IŠTOK, R. (2004): Politická geografia a geopolitika. Prešovská univerzita, Prešov, 392 s.

JANÁK, J. (1967): Vývoj správy v českých zemích v epoše kapitalismu: Období první a druhé republiky a okupace (1918–1945), Svazek 2. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 248 s.

JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z. (1989): Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 520 s. + 17 mapových příl.

JANC, K. (2006): Human and Social Capital in Poland – Spatial Diversity and Relations. In: Komornicki, T., Czapiewski, K. (eds.): Core and Peripheral Regions in Central and Eastern Europe. EUROPA XXI. Warszawa: Polish Academy of Sciences, s. 39–55.

JANČÁK, V. (2001): Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 26–35.

JANČÁK, V., HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., MARADA, M. (2008): Regional Differentiation of Selected Conditions for the Development of Human and Social Capital in Czechia. Geografie – Sborník ČGS, 113, č. 3, s. 269–284.

JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 207–222.

JELEČEK, L. (1999): Proměny krajiny a půdní fond Česka. Geografické rozhledy, 8, č. 5, s. 6–7.

JELEČEK, L. (2000): Územněsprávní reformy v Česku v letech 1848–2000. Geografické rozhledy, 9, č. 5, s. 136–137.

JELÍNEK, R., JENŠÍK, M. (2005): Atlas českého fotbalu od roku 1890. Vydavatelství Radovan Jelínek, Praha, 384 s.

JENŠÍK, M., MACKŮ, J. (1998): Kronika českého fotbalu. Díl 2. Od roku 1945. Olympia, Praha, 598 s.

JEŘÁBEK, L. (2007): Český a Československý fotbal. Grada, Praha, 264 s.

JEŘÁBEK, M. (2000): Pohraničí v regionálním rozvoji a jeho výzkum. Geografie – Sbornik ČGS, 105, č. 1, s. 1–9.

JEŘABEK, M. (2005): Subjektivní vnímání území mezi Kozákovem a Troskami. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, KSGRR, Praha, s. 109–117.

JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 297 s.

JOHNSTON, R. J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M. (eds.) (2001): The Dictionary of Human Geography. 4. vyd. Blackwell Publishers, Oxford, 958 s.

KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914. Nakladatelství ČSAV, Praha, 401 s.

KASTNER, Q. (1999): Osidlování českého pohraničí od května 1945 (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka). 2. přeprac. a rozš. vyd. Sociologický ústav AV ČR, Ústí nad Labem, 376 s.

KELLER, J. (2009): Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice. Slon, Praha, 174 s.

KLAPKA, P., TONEV, P. (2008): Regiony a regionalizace. In: Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J. a kol.: Ekonomická a sociální geografie. Aleš Čeněk, Plzeň, s. 371–397.

KNIGHT, D. (1982): Identity and territory: geographical perspectives on nationalism and regionalism. Annals of the Association of American Geographers, 72, č. 4, s. 514–531.

KOCÍCH, M. (1986): Úvahy o správní reformě a zavedení župního zřízení v buržoazním Československu. Slezský sborník 84, č. 1, s. 13–31.

KOCOUREK, L. (2007): Správa v českých zemích a v Československu v letech 1848–2005. Eupress, Praha, 112 s.

KOMLOSY, A. (2003): Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie. Promedia, Wien, 497 s.

KORČÁK, J. (1934): Regionální členění Československa. Statistický obzor, 15, s. 416–434.

KORČÁK, J. (1938): Geopolitické základy Československa. Jeho kmenové oblasti. Orbis, Praha, 171 s.

KOSTELECKÝ, T., PATOČKOVÁ, V., VOBECKÁ, J. (2007): Kraje v Českе republice – existují souvislosti mezi ekonomickým rozvojem, socialním kapitálem a výkonem krajských vlád? Sociologický časopis / Sociological Review, 43, č. 5, s. 911–943.

KOSTIĆ, M. (2004): Vnitřní periferie v Česku: příklad středočesko-jihočeského pomezí. Diplomová práce. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 112 s. + příl.

KRAFT, S., VANČURA, (2009): Geographical organisation of the transport system in Czechia and its development in the transformation period. Geografie, 114, č. 4, s. 298–315.

KUBÍNOVÁ, K. (2007): Vliv administrativních hranic na polarizaci prostoru: příklad vnitřní periferie středočesko-západočeského pomezí. Diplomová práce. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 78 s. + příl.

KUČA, K. (1997–2007): Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I.–VII. Libri, Praha.

KUČERA, Z. (2007): Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945: základní analýza. Historická Geografie, 34, s. 317–334.

KUČERA, Z., CHROMÝ, P. (2012): Depopulation, resettlement and landscape changes in the peripheries of the Czech borderland. In: Paniagua, Á., Bryant, R., Kizos, T. (eds.): The Political Ecology of Depopulation: Inequality, Landscape, and People. Rolde Foundation-CeDDaR, Zaragoza, s. 191–213.

KUČERA, Z., KUČEROVÁ, S. (2012): Historical geography of persistence, destruction and creation: The case of rural landscape transformations in Czechia´s resettled borderland. Historická geografie, 38, č. 1, s. 165–184.

KUCHYŇKA, J. (2010): Geografický koncept periferie na příkladu České republiky. Diplomová práce. Masarykova univerzita Brno, PřF, Brno, 86 s.

KULDOVÁ, S. (2005): Podbořansko – „nová" či „klasická" periferie? In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. PřF UK, Praha, s. 100–108.

KUPKOVÁ, L., BIČÍK, I., NAJMAN, J. (2013): Land Cover Changes along the Iron Curtain 1990–2006. Geografie, 118, č. 2, s. 95–115.

KŮSOVA, T. (2013): Volný čas a sociální kapitál: prostorová diferenciace spolkové aktivity v Česku. Geografie, 118, č. 4, s. 372–391.

KVĚTOŇ, V. (2006): Hodnocení dopravních možností obyvatel: analýza okresů Česka a mikroregionalní pohled. Diplomová prace. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 103 s. + příl.

LEIMGRUBER, W. (1980): Die Grenze als Forschungsobjekt der Geographie. Regio Basiliensis, 21, s. 67–78.

LEIMGRUBER, W. (1994): Marginality and marginal regions: Problems of definition. In: Chang-Yi, D. Ch. (ed.): Marginality and Development Issues in Marginal Regions. Proceedings of Study Group on Development Issues in Marginal Regions. IGU, Taipei, s. 1–18.

LEIMGRUBER, W. (1998): From highlands and high-latitude zones to marginal regions. In: Jussila, H., Leimgruber, W., Majoral, R. (eds.): Perception of Marginality. Ashgate, Aldersrot, s. 27–33.

LEIMGRUBER, W. (2004): Between Global and Local. Marginality and Marginal Regions in the Kontext of Globalization and Deregulation. Ashgate, Aldershot, 321 s.

LEWANDOWSKI, J. (2006): Tocqueville in the New Europe? Social Capital, Stratification, and Democratisation. Manuscript.

LIBROVÁ, H. (1997): Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. Sociologický časopis, 33, č. 1, s. 27–40.

LIN, N. (2001): Social capital: A theory of social structure and action. Cambridge University Press, Cambridge, 294 s.

LOWE, P., MURDOCH, J., WARD, N. (1995): Networks in rural development beyond exogenous and endogenous models. In: van der Ploeg, J. D., van Dijk, G. (eds.): Beyond modernisation: the impact of endogenous rural development. Van Gorcum, Assen, s. 87–105

MACEŠKOVÁ, M., OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2009): Socio-spatial Differentiation in the Czech Republic: Implications for Public (Regional) Policy. Ekonomický časopis, 57, č. 7, s. 700–715.

MAIER, J. (1990): Staatsgrenzen und ihr Einfluss auf Raumstrukturen und Verhaltensmuster. Arbeitsmaterial für Raumordnung und Raumplanung. Universität Bayreuth, Bayreuth, 249 s.

MALÝ, K. (2004): Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989. Karolinum, Praha, 920 s.

MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. Geografie – Sborník ČGS, 106, č. 1, s. 12–25.

MARADA, M., HUDEČEK, T. (2006): Accessibility of peripheral regions: A case of Czechia. In: Komornicki, T., Czapiewski, K. (eds.): Core and Peripheral Regions in Central and Eastern Europe. EUROPA XXI. Warszawa: Polish Academy of Sciences, s. 29–34.

MARADA, M., CHROMÝ, P. (1999): Contribution to studies on peripheral regions of Czechia. Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae Geographica, Supplementum, 2/I, s. 241–255.

MARADA, M., KVĚTOŇ, V. (2010): Diferenciace nabídky dopravních příležitostí v českých obcích a sociogeografických mikroregionech. Geografie, 115, č. 1, s. 21–43.

MARADA, M., KVĚTOŇ, V., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Doprava a geografická organizace společnosti v Česku. Edice Geographica, ČGS, Praha, 165 s.

MARTINEZ, O. J. (1994): The Dynamics of Border Interaction. New approaches to border analysis. In: Schofield, C. H. (ed.): Global Boundaries. Routledge, London, s. 1–15.

MARYAŠ, J. (1983): K metodám výběru středisek maloobchodu a sfér jejich vlivu. Zprávy Geografického ústavu ČSAV, 20, č. 3, s. 61–81.

MATES, P., SCHELLE, K. (1986): Vznik Moravskoslezské země v roce 1927. Časopis Matice moravské, 105, č. 3–4, s. 241–251.

MINGHI, J. V. (1963): Boundary Studies in Political Geography. Annals of the Association of American Geographers, 53, č. 3, s. 407–428.

MOCEK, J., ŽÁČEK, V. (1958): Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868). Archivní správa MV, Praha, s. 352 + obr. příl. + 3 mapy.

MORAVEC, D. (2001): Kartografické a geoinformatické modelování. Karolinum, Praha, 243 s.

MOSCHELESOVÁ, J. (1937): K diskusi o regionalismu. Brázda, 18, s. 136–139.

MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. Územní plánování a urbanismus, 15, č. 2, s. 67–72.

MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44, č. 2, s. 321–348.

MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. Gerald Duckwords, London, 168 s.

NEWMAN, D. (2006): The lines that continue to separate us: borders in our „borderless" world. Progress in Human Geography, 30, č. 2, s. 143–161.

NOLTE, H. H. (ed.) (2001): Innere Peripherien in Ost und West. Steiner, Stuttgart, 188 s.

NOVÁK, J., NETRDOVÁ, P. (2011): Prostorové vzorce sociálně-ekonomické diferenciace obcí v České republice. Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 47, č. 4, s. 717–744.

NOVOTNÁ, M. (ed) (2005): Problémy periferních oblastí. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, KSGRR, Praha, 184 s.

NUTLEY, S. (1998): Rural Areas: Accessebility Problem. In: Hoyle, B., Knowles, R. (eds.): Modern Transport Geography. Wiley and sons, Chichester, s. 185–215.

OKROUHLÝ, J. (1947): Oblastní rozdělení českých zemí a jeho charakter I. a II. Nové hospodářství, Praha, s. 107–112; 154–159.

OUŘEDNÍČEK, M. (2006): New spatial patterns of suburban housing in Prague urban region. Acta Geographica Universitatis Comenianae, 48, s. 293–302.

PAASI, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. Fennia, 164, č. 1, s. 105–146.

PAASI, A. (2002): Place and region: regional worlds and words. Progress in Human Geography, 26, č. 6, s. 802–811.

PAASI, A. (2003): Region and place: regional identity in question. Progress in Human Geography, 27, č. 4, s. 475–485.

PAASI, A. (2005): Generations and the „Development" of Border Studies. Geopolitics, 10, č. 4, s. 663–671.

PAXTON, P. (1999): Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. The American Journal of Sociology, 105, č. 1, s. 88–127.

PERÉZ-SOBA, M. a kol. (2012): Inner Peripheries: a socio-economic territorial specificity. ESPON a University of Geneva, Geneva, 62 s.

PERLÍN, R. (2006): Je strategický plán nástroj rozvoje mikroregionů? In: Majerová, V. (ed.): Mezinárodní konference Venkov je náš svět: Sborník příspěvků. Česká zemědělská univerzita, Praha, s. 487–498.

PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 161–187.

PERNES, J. (1996): Pod Moravskou orlicí aneb dějiny moravanství. Barrister & Principal, Brno, 285 s.

PERROUX, F. (1955): Note sur la notion de pôle de croissance. Economie Appliquée, 8, s. 307–320.

PEROUTKA, F. (1991): Budování státu. I.–IV. díl. Nakladatelství LN, Praha.

PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. Geografie, 115, č. 1, s. 64–77.

PILEČEK, J. (2013): Sociální a lidský kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí Česka. Disertační práce. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 61 s. + příl.

PILEČEK, J., CHROMÝ, P., JANČÁK, V. (2013): Social Capital and Local Socio-economic Development: The Case of Czech Peripheries. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 104, č. 5, s. 604–620.

PILEČEK, J., JANČÁK, V. (2010): Je možné měřit sociální kapitál? Analýza územní diferenciace okresů Česka. Geografie, 115, č. 1, s. 78–95.

PORTES, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. Annual Review of Sociology, 24, s. 1–24.

PRED, A. R. (1984): Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of becoming places. Annals of the Association of American Geographers, 74, s. 279–297.

PRESCOTT, J. R. V. (1987): Political frontiers and boundaries. Allen and Unwin, London, 315 s.

PRŮCHA, V. a kol. (2009): Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, díl II. Období 1945–1992. Doplněk, Brno, 1002 s.

PUTNAM, R. D. (1993): Making Democracy Work: Civic Transitions in Modern Italy. Princetown University Press, Princetown, 249 s.

PUTNAM, R. D. (2000): Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, New York, 544 s.

PUTNAM, R. D. (2001): Social Capital: Measurement and Consequences. Canadian Journal of Policy Research, 2, s. 41–51.

REYNAUD, A. (1981): Sociétté, espace et justice. PUF, Paris, 263 s.

RIEGER, B. (1889): Zřízení krajské v Čechách. Část 1 – Historický vývoj do roku 1740. Tempský, Praha, 371 s.

RIEGER, B. (1893): Zřízení krajské v Čechách. Část 2 – Ústrojí správy v letech 1740–1792. Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha, 692 s. (2 sešity).

ROBERTS, H. (1999): The Control of Intangibles in the Knowledge-intensive Firm. Paper presented at the 22nd Annual Congress of the European Accounting Association, Bordeaux: France.

RÖLC, R. (2004): Hierarchie osídlení a dopravní systémy. Specifika měřítkové diferenciace na příkladě ČR. Dizertační práce. UK v Praze, PřF, Praha, 166 s.

ROUBÍK, F. (1938): Ke vzniku správního rozdělení Čech z roku 1850. In: Prokeš, J. a kol.: Archiv ministerstva vnitra v letech 1935–1937. Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé, sv. 11. Ministerstvo vnitra Republiky československé, Praha, s. 63–172.

ROUBÍK, F. (1939): Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850–1868. Sborník Archivu ministerstva vnitra Republiky československé, sv. 12. Ministerstvo vnitra Republiky československé, Praha, 220 s.

RUMPLER, H., SEGER, M. (2010): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial-, und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910. Band 9, Teilband 2. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 362 s.

RYS, R. (2010): Reforma veřejné správy z pohledu správní vědy. Dizertační práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Brno, 274 s.

ŘEHÁK, S. (2000): Do jaké Evropy přicházíme se svými kraji? Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 3, s. 288–294.

ŘÍKOVSKÝ, F. (1939): Základy k sídelnímu zeměpisu Česko-Slovenska. Brno, 150 s.

SEGER, M., BELUSZKY, P. (1993): Bruchlinie Eiserner Vorhang. Regionalentwicklung im Österreichisch-Ungarischen Grenzraum. Bohlau Verlag, Wien, 303 s.

SEIDENGLANZ, D. (2007): Dopravní charakteristiky venkovského prostoru. Dizertační práce. Masarykova Univerzita v Brně, Brno, 171 s. + příl.

SEIDL, T., CHROMÝ, P. (2010): Problémy integrace marginálního území do regionálního systému – příklad vojenského újezdu Boletice. Geografie, 115, č. 1, s. 44–63.

SEMIAN, M. (2012): Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Česky Raj (Bohemian Paradise), Czech Republic. Moravian Geographical Reports, 20, č. 2, s. 25–35.

SEMOTANOVÁ, E. (2008): K problematice regionů – časoprostorových průsečíků. In: Šimůnek, R, (ed.): Regiony – časoprostorové průsečíky. Historický ústav SV ČR, Praha, s. 7–25.

SEMOTANOVÁ, E., CHROMÝ, P. (2012): Development and current trends of the Czech historical geography. Historická geografie / Historical Geography, 38, č. 1, s. 9–34.

SCHELLE, K. (1987): Příprava zákona o župním zřízení z roku 1920. Časopis Matice moravské, 106, č. 1–2, s. 32–51.

SCHELLE, K. (2005): Vývoj veřejné správy v letech 1848–1990. Eurolex Bohemia, Praha, 430 s.

SCHELLE, K. a kol. (2009): Dějiny české veřejné správy. Aleš Čeněk, Plzeň, 314 s.

SCHMIDT, M. H. (1998): An integrated systemic approach to marginal regions: from definition to development policies. In: Jussila, J., Leimgruber, W., Majora, R. (eds.): Perceptions of marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space. Ashgate, Aldershot, s. 45–66.

SIWEK, T. (1996): Česko-polská etnická hranice. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava, 96 s. + 21 map.

SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava, 98 s. + 2 mapy.

SLEZÁK, L. (1978): Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Blok, Brno, 174 s.

STACHOVÁ, J., ČERMÁK, D. (2009): Obraz českého pohraničí v roce 2008. In: Vajdová, Z. (ed.): Místní společenství Orlicka. Sociologický ústav AV ČR, Praha, s. 39–55.

STARÝ, M. (2007): Vývoj veřejné správy v českých zemích do roku 1848. Vysoká škola finanční a správní, Praha, 98 s.

STRASSOLDO-GRAFFENBERG, R. (1974): Friaul-Julisch Venetien als Europäische Aussenregion. Schriftenreihe des Instituts für Städtebau und Raumordung. Institut für Städtebau und Raumordung, Innsbruck, s. 28–29.

STŘÍDA, M. (1960): Hospodářské oblasti a nové územní rozdělení. Politcká ekonomie 6, s. 552–562.

STŘÍDA, M. (1988): Geografická regionalizace na území Československa. Sborník ČGS, 93, č. 4. s. 241–251.

SÝKORA, L., MATOUŠEK, R. (2009): Sociální kapitál a teritorialita sociálních sítí. In: Poštolka, V., Lipský, Z., Popková, K., Šmída, J. (eds.): Geodny 2008: Sborník příspěvků z výroční konference ČGS. Technická univerzita v Liberci, Liberec, s. 50–56.

SÝKORA, L., MULÍČEK, O. (2009): The micro-regional nature of functional urban areas (FUAs): lessons from the analysis of Czech urban and regional system. Urban Research and Practice, 2, č. 3. s. 287–307.

ŠAFR, J., SEDLÁČKOVÁ, M. (2006): Sociální kapitál. Koncepty, teorie a metody měření. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 93 s.

ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2013): Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. Geografie, 118, č. 4, s. 392–414.

TERLUIN, I. J. (2001): Rural regions in the EU: exploring differences in economic development. Netherlands Geographical Studies č. 289. Dizertační práce. Rijksuniversiteit Groningen, Groningen/Utrecht, 265 s.

THRIFT, N. (1983): On the Determination of Social Action in Space and Time. Environment and Planning D, 1, s. 23–57.

TOUŠEK, V., KUNC, J., VYSTOUPIL, J. (2008): Ekonomická a sociální geografie. Aleš Čeněk, Plzeň, 411 s.

VÁGNER, J., FIALOVÁ, D. (2010): Role cestovního ruchu a druhého bydlení při formování identity regionů a regionální identity. In: Holešínská, A. (ed): 1. Mezinárodní kolokvium cestovního ruchu. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita, Brno, s. 208–214.

VAISHAR, A. (1999): Region Kunštátu na Moravě – vnitřní periferie České republiky. In: Mariot, P., Mikulík, O. (eds.): Specifika transformačního procesu v zázemí velkých měst. Regiograph, Brno, s. 5–14.

VAISHAR, A. (ed.) (2000): Vranov nad Dyjí/Jemnice: region v transformaci. Regiograph, Brno, 144 s.

VAISHAR, A. (2004): Small towns: an important part of the Moravian settlement system. Cities in Transition, 7, s. 309–318.

VAISHAR, A., DVOŘÁK, P., NOVÁKOVÁ, E., ZAPLETALOVÁ, J. (2008): Settlement problems in the Czech borderland. Geografický časopis, 60, č. 3, s. 241–253.

VAISHAR, A., KOUTNÝ, R., MIKULÍK, O., NOVÁČEK, V., ZAPLETALOVÁ, J. (1997): The Course of Transformation in Marginal Rural Regions: The Basin of Middle Dyje River – a Case Study. In: Munzar, J., Vaishar, A. (eds.): Rural Geography and Environment: Proceedings of the 2nd Moravian geographical conference CONGEO' 97. Regiograph, Brno, s. 135–142.

VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (1998): Jemnice: the Role of a Small Town in the Present Stage of Transformation. Moravian Geographical Reports, 6, č. 1, s. 2–13.

VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J., DVOŘÁK, P. (2008): Border administrative units in the Czech Republic. Moravian Geographical Reports, 16, č. 1, s. 46–54.

VAN DETH, J. W. (2008): Measuring Social Capital. In: Castiglione, D., van Deth, J. W., Wolleb, G. (eds.): The Handbook of Social Capital. Oxford University Press, Oxford, s. 150–176.

VÁNĚ, P. (2012): Lidský a sociální kapitál vnitřních periferií Česka: příklad tří mikroregionů Středočeského kraje. Geografický časopis / Geographical Journal, 64, č. 4, s. 357–381.

VÁNĚ, P., BURDA, T., CHROMÝ, P. (2014): Regionální diferenciace spolkové aktivity v Česku, fotbalové identity: analýza členské základny Fotbalové asociace České republiky. Nepublikovaný rukopis. 18 s.

VENHORST, V., VAN DIJK, J., VAN WISSEN, L. (2010): Do the Best Graduates Leave the Periheral Areas of the Netherlands? Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 101, č. 5, s. 521–537.

VESELÝ, (2008): Zdroje a kapitály. In: Potůček, M., Musil, J., Mašková, M. (eds.): Strategické volby pro českou společnost. Teoretická východiska. SLON, Praha, s. 195–214.

VOPÁLKA, V. (1987): Místní státní správa. Ústav státní správy, Praha, 152 s.

VOŠICKÝ, L. (1999): Československý župní zákon z roku 1920 historickogeografické aspekty a souvislosti. Diplomová práce. UK v Praze, PřF, KSGRR, Praha, 140 s.

VYSKOČIL, A. (2011): Slovník představitelů politické správy na Moravě v letech 1850–1918. Historický ústav AV ČR, Praha, 375 s.

WALLERSTEIN, I. (1979): The Capitalist World-Economy. Cambridge University Press, Cambridge, 305 s.

ŽABKA, J. (1978): Organizace politické správy z roku 1927. Disertační práce. Filosofická fakulta University Karlovy, Praha.

ŽÁČEK, R. (2004): Dějiny Slezska v datech. Libri, Praha, 546 s.

Elektronické zdroje:

BROM, B. (2001): Historie obchodních a živnostenských komor na území českých zemí – od počátků až po jejich zrušení, 1850–1948. Praha, 52 s. Dostupné z [www.komora.cz].

JAKUBCOVÁ, H. (2012): Brněnský integrovaný dopravní systém ukousl další část Kraje Vysočina. Dostupné z [www.idnes.cz].

JANÁČEK, J., STRÁNSKÝ, P. (2012): Opustit hranice kraje? Ne, díky, říká většina starostů. Havlíčkobrodský deník. Dostupné z [www.havlickobrodskydeník.cz].

Jihomoravský kraj (2006): Strategie rozvoje Jihomoravského kraje 2006–2016 (2006). Dostupné z [www.kr-jihomoravsky.cz].

LANG, M. (2013): Plzeňský kraj nemá se zrušením újezdu Brdy problém. Deník. Dostupné z [www.deník.cz].

Ministerstvo vnitra ČR (2011): Analýza aktuálního stavu veřejné správy. Ministerstvo vnitra ČR, Praha, 78 s. Dostupné online z [www.mvcr.cz].

Ministerstvo vnitra ČR (2012): Koncepce dokončení reforem veřejné správy. Ministerstvo vnitra ČR, Praha, 41 s. Dostupné z [www.vystrcil.cz/prilohy/136_Koncepce_dokonceni_reformy_VS.pdf].

Národní síť MAS ČR (2012): Komunitně vedený místní rozvoj v praxi České republiky. Dostupné z [www.nsmas.cz].

POTĚŠIL, L. (2007). Územní reforma veřejné správy a územní členění státu. In: Kandalec, P. a kol. (eds.): Dny veřejného práva. Doplněk. Masarykova univerzita Brno, Právnická fakulta, Brno, s. 1344–1351. Dostupné z [www.law.muni.cz/sborniky/Days-of-public-law-doplnek/files/pdf/Potesil.pdf].

Středočeský kraj (2013): Program rozvoje územního rozvoje obvodu Středočeského kraje 2014–2020. Dostupné z [www.kr-stredocesky.cz].

ŽITŇÁKOVÁ, J., VAISHAR, A. (2011): Preconditions for the Development of a rural microregion situated in an inner periphery – case study of Jevíčko. In: Škarpa, P. (ed.): MendelNet 2011: Proceedings of International Ph.D. Students Conference. Mendelova univerzita, Brno, s. 539–548. Dostupné z [http://mnet.mendelu.cz/mendelnet2011].

Tištěné prameny:

Mapový lexikon obcí ČSSR. Kartografické nakladatelství, Praha, 1968.

MLEZIVA, Š. (2010): Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti. Academia, Praha, 982 s.

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1870. Federální statistický úřad, Praha, 1978.

RŮŽKOVÁ, J., ŠKRABAL, J. a kol. (2006): Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, díl 2. Český statistický úřad, Praha, 623 s.

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl 1 – Země Česká.
Státní úřad statistický, Praha, 1934.

Statistický lexikon obcí v republice Československé. Díl 2 – Země Moravskoslezská.
Státní úřad statistický, Praha, 1935.

Elektronické prameny:

Fotbalová asociace ČR (2014): Databáze členů FAČR.
Dostupné z: [https://is.fotbal.cz/clenove/databaze-clenu.aspx].

SOUČEK, Z. (2010): Retrospektivní rejstřík katastrálních území.
Český úřad zeměměřičský a katastrální, Praha, 251 s. Dostupné z
[http://www.vugtk.cz/odis/sborniky/jine/soucek_rejstrik_ku.pdf].

Ředitelství silnic a dálnic ČR (2005): Výsledky sčítání dopravy na dálniční a silniční síti v roce 2005 – Kraj Středočeský. Dostupné z [www.scitani2005.rsd.cz].

Tištěná kartografická díla:

BURDA, T., JELEČEK, L., PERLÍN, R. (2010): Formování státu a správy území.
In: Hrnčiarová, T., Mackovčin, P., Zvara, I. a kol.: Atlas krajiny České republiky – Landscape Atlas of the Czech Republic. Ministerstvo životního prostředí České republiky a Výzkumný ústav Silva Tarouc y pro krajinu a okrasné zahradnictví, Praha a Průhonice, s. 80–81.

BURDA, T. (2014): Vývoj územněsprávních hranic na Mostecku od roku 1850 do současnosti.
In: Šimůnek, R. (ed.): Historický atlas měst České republiky, sv. 26 – Most.
Historický ústav AV ČR, Praha.

GÖTZ, A. a kol. (1966): Atlas Československé socialistické republiky. Ústřední správa geodézie a kartografie, Československá akademie věd, Praha, 142 s.

CHROMÝ, P., HRNČIAROVÁ, T., MACKOVČIN, P. (eds.) (2010): Historická krajina, oddíl 3.
Hrnčiarová, T., Mackovčin, P., Zvara, I. a kol.: Atlas krajiny České republiky – Landscape Atlas of the Czech Republic. Ministerstvo životního prostředí ČR a Výzkumný ústav Silva Tarouc y pro krajinu a okrasné zahradnictví, Praha a Průhonice, s. 73–96.

MARYÁŠ, J., ŘEHÁK, S. (1987): Regionální působnost středisek osídlení.
In: Atlas obyvatelstva ČSSR. Geografický ústav ČSAV, FSÚ, Praha, mapový list III–4.

PURŠ, J. a kol. (1965): Atlas Československých dějin. Ústřední správa geodézie a kartografie, Praha, 239 s.

SEMOTANOVÁ, E. (2002): Atlas zemí Koruny české. Aleš Skřivan, Praha, 192 s.

SEMOTANOVÁ, E. a kol. (2007): Česko – Ottův historický atlas.
Ottovo nakladatelství, Praha, 407 s.

SEMOTANOVÁ, E., CAJTHAML, J. a kol. (2014): Akademický atlas Českých dějin.
Academia, Praha, 559 s.

ŠIMŮNEK, R. (ed.) (1995–2014): Historický atlas měst České republiky, sv. 1–26.
Historický ústav AV ČR, Praha.

Elektronická kartografická díla a mapové servery:

BURDA, T., JANOUŠEK, Z. (2013): Databáze historických hranic správních regionů v Česku 1920-2012. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Praha.

ArcData Praha (2012): ArcČR 500 3.0 [datové soubory].

Mapový server Mapy.cz. Dostupné z [www.mapy.cz].

Zákony:

Vyhláška Ministerstva vnitra ČR č. 388/2002.

Ústavní zákon č. 1/1993 Sb.

Ústavní zákon č. 347/1997 o Vzniku Vyšších územně právních celků.

Zákon č. 11/1918 Sb. (tzv. recepční zákon).

Zákon č. 126/1920 Sb. (tzv. župní zákon).

Zákon č. 125/1927 Sb. O organizaci politické správy (tzv. organizační zákon).

Zákon č. 280/1948 Sb. O krajském zřízení.

Zákon č. 39/1960 Sb. O územním členění státu.

Zákon č. 367/1990 Sb. O obecním zřízení.

Zákon č. 314/2002 Sb. O stanovení obcí s pověřeným úřadem.

Zákon č. 387/2004 Sb.

Zákon č. 194/2010 Sb. O veřejných službách v přepravě cestujících.

Webové prezentace a ostatní internetové zdroje:

Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumordnung, BBSR (2014): Raumbeobachtung.de. Dostupné z [www.raumbeobachtung.de].

Česká asociace organizátorů veřejné dopravy, ČAOVD (2014). Dostupné z [www.caovd.cz].

Český statistický úřad, ČSÚ (2014). Dostupné z [www.czso.cz].

Integrovaný dopravní systém Jihomoravského kraje, IDSJK (2014). Dostupné z [www.kordis.cz].

Veřejný internetový jízdní řád IDOS (2014). Dostupné z [http://jizdnirady.idnes.cz].

Národní síť Místních akčních skupin ČR, NS MAS ČR (2014). Dostupné z [http://nsmascr.cz/].

OREDO – Organizátor regionální dopravy (2014). Dostupné z [http://oredo.cz/].

ŘÍHA, P. (2008): Správní uspořádání 1850–1918. Dostupné z [www.cisleithanien.eu].

Seznam grafických prvků

Seznam obrázků

Obr. č. 1.: Hraniční efekty na základě Martinézova modelu fungování příhraničního regionu	35
Obr. č. 2.: Vybrané hraniční efekty	36
Obr. č. 3: Mapa vnitřních periferií	48
Obr. č. 4: Procesy kumulativní kauzality	50
Obr. č. 5: Ukázka postupu vymezení historických hranic správních regionů: okolí Čechtic	124
Obr. č. 6: Ukázka postupu vymezení historických hranic správních regionů: oblast bývalého vojenského újezdu Ralsko	126
Obr. č. 7: Schéma postupu tvorby hranic historických správních jednotek k roku 1930	128
Obr. č. 8: Čáslav: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	150
Obr. č. 9: Jesenice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	153
Obr. č. 10: Březnice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	156
Obr. č. 11: Mnichovo Hradiště: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	159
Obr. č. 12: Blatná: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	162
Obr. č. 13: Mladá Vožice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	165
Obr. č. 14: Dačice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	168
Obr. č. 15: Horažďovice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	171
Obr. č. 16: Planá: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	174
Obr. č. 17: Rokycany: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	177
Obr. č. 18: Loket: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	180
Obr. č. 19: Žlutice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	183
Obr. č. 20: Podbořany: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	186
Obr. č. 21: Kadaň: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	189
Obr. č. 22: Česká Kamenice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	192
Obr. č. 23: Dubá/Doksy: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	195
Obr. č. 24: Železný Brod: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	198
Obr. č. 25: Jablonné v Podještědí: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	201
Obr. č. 26: Rokytnice v Orlických horách: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	204
Obr. č. 27: Sobotka: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	207
Obr. č. 28: Nový Bydžov: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	210
Obr. č. 29: Žamberk: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti)	213

Obr. č. 30: Moravská Třebová: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 216
Obr. č. 31: Ledeč nad Sázavou: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 221
Obr. č. 32: Bystřice nad Pernštejnem: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 225
Obr. č. 33: Chotěboř: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 228
Obr. č. 34: Humpolec: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 231
Obr. č. 35: Jemnice: schéma správního vývoje (od roku 1850 do současnosti) 234
Obr. č. 36: Dendrogram shlukovaných obvodů POÚ 246

Seznam map

Mapa č. 1: Správa v Českých zemích před rokem 1850 58
Mapa č. 2: Správa v Českých zemích v letech 1850–1855 60
Mapa č. 3: Správa v Českých zemích v letech 1855–1862/1868 62
Mapa č. 4: Správa v Českých zemích v letech 1868 až 1949 64
Mapa. č. 5: Obvody Obchodních a živnostenských komor 66
Mapa č. 6: Obvody krajských soudů 70
Mapa č. 7: Návrh župního členění 71
Mapa č. 8: Správní členění Protektorátu Čechy a Morava 77
Mapa č. 9: Správní členění v letech 1949–1960 80
Mapa č. 10: Srovnání krajského členění v letech 1949–1960 a po roce 2001 83
Mapa č. 11: Správní členění v letech 1960–1990 87
Mapa č. 12: Správní členění k roku 1996 91
Mapa č. 13: Správní členění v letech 2001–2002 95
Mapa č. 14: Regiony soudržnosti – NUTS II 98
Mapa č. 15: Správní členění po roce 2003 103
Mapa č. 16: Stabilita center mezoregionálních celků 110
Mapa č. 17: Území Středočeského kraje: stav administrativních hranic k roku 1930 115
Mapa č. 18: Území Středočeského kraje: stav administrativních hranic k roku 1930 117
Mapa č. 19: Časový průřez krajských (župních) hranic ve středních Čechách mezi lety 1920–2012 119
Mapa č. 20: Časový průřez okresních hranic ve středních Čechách mezi lety 1930–2012 122
Mapa č. 21: Detailní zpracování vývoje administrativního členění: bývalý soudní okres Rokytnice v Orlických horách 132
Mapa č. 22: Vývoj administrativního členění na Mostecku od roku 1850 do současnosti 133

Mapa č. 23: Pražský kraj v letech 1949–1960 136
Mapa č. 24: Středočeský kraj v letech 1960–1999 137
Mapa č. 25: Středočeský kraj od roku 2000 138
Mapa č. 26: Geoparky v České republice 146
Mapa č. 27: Zájmové mikroregiony 147
Mapa č. 28: Čáslav 151
Mapa č. 29: Jesenice 154
Mapa č. 30: Březnice 157
Mapa č. 31: Mnichovo Hradiště 160
Mapa č. 32: Blatná 163
Mapa č. 33: Mladá Vožice 166
Mapa č. 34: Dačice 169
Mapa č. 35: Horažďovice 172
Mapa č. 36: Planá 175
Mapa č. 37: Rokycany 178
Mapa č. 38: Loket 181
Mapa č. 39: Žlutice 184
Mapa č. 40: Podbořany 187
Mapa č. 41: Kadaň 190
Mapa č. 42: Česká Kamenice 193
Mapa č. 43: Dubá (Doksy) 196
Mapa č. 44: Železný Brod 199
Mapa č. 45: Jablonné v Podještědí (Německé Jablonné) 202
Mapa č. 46: Rokytnice v Orlických horách 205
Mapa č. 47: Sobotka 208
Mapa č. 48: Nový Bydžov 211
Mapa č. 49: Žamberk 214
Mapa č. 50: Moravská Třebová 217
Mapa č. 51: Ledeč nad Sázavou 222
Mapa č. 52: Bystřice nad Pernštejnem 226
Mapa č. 53: Chotěboř 229
Mapa č. 54: Humpolec 232
Mapa č. 55: Jemnice 235
Mapa č. 56: Velkoplošná chráněná území a administrativní hranice (CHKO a národní parky) 242
Mapa č. 57: Shluková analýza (dva shluky) 247
Mapa č. 58: Shluková analýza (tři shluky) 248
Mapa č. 59: Integrované dopravní systémy v Česku 255
Mapa č. 60: Intenzita autobusové dopravy na Mladovožicku 260

Mapa č. 61: Intenzita autobusové dopravy na Zručsku a Ledečsku 261
Mapa č. 62: Intenzita autobusové dopravy na Jesenicku 262
Mapa č. 63: Intenzita autobusové dopravy na Březnicku 263
Mapa č. 64: Počet členů FAČR podle obvodů POÚ na území Česka 277
Mapa č. 65: Podíl členů FAČR menší než 35 na 1000 obyvatel 278
Mapa č. 66: Počet členský klubů FAČR podle POÚ na území Česka 279
Mapa č. 67: „Identitární" názvy fotbalových klubů 280
Mapa č. 68: Území místních akčních skupin v Česku 285
Mapa č. 69: Přeshraniční místní akční skupiny 286

Seznam tabulek

Tab. č. 1: Počet a průměrná rozloha okresů na území Česka v přelomových obdobích správního vývoje 107
Tab. č. 2: Počet a průměrná rozloha krajů Česka v letech 1850–2014 113
Tab. č. 3: Počet správních jednotek ve sledovaném období na území Česka 131
Tab. č. 4: Rozdělené politické okresy v župách a v obvodech krajských soudů 134
Tab. č. 5: Přehled katastrálních území, která bylo nezbytné rozčlenit na menší části – ležící ve vojenských újezdech a v blízkosti vodních nádrží 139
Tab. č. 6: Přehled katastrálních území, která bylo nezbytné rozčlenit na menší části – ležící v ostatních oblastech 140
Tab. č. 7: Zájmová území podle současné krajské příslušnosti 143
Tab. č. 8: Fáze instucionalizace regionu podle A. Passiho (1986) 144
Tab. č. 9: Hodnocení perifernosti území 241
Tab. č. 10: Ukazatele perifernosti v zájmových územích 245
Tab. č. 11: Členové FAČR podle krajů 275
Tab. č. 12: Přehled místních akčních skupin překračujících krajské hranice 287

Seznam grafů

Graf č. 1: Průměrné rozlohy okresů 1850–2014 108
Graf č. 2: Průměrná velikost krajů na území Česka 1850–2014 111
Graf č. 3: Vývoj počtu obyvatel v krajských centrech 1850–2011 112
Graf č. 4: Vývoj počtu obyvatel v centrech zájmových mikroregionů 1850–2011 148

Seznam příloh

Příloha č. 1: Porovnání rozdílnosti průměrných hodnot vybraných ukazatelů mezi shluky 1 a 2

Příloha č. 2: Porovnání rozdílnosti průměrných hodnot vybraných ukazatelů mezi shluky 1, 2 a 3

Příloha č. 3: Vývoj počtu obyvatel krajských center 1850–2011

Příloha č. 4: Vývoj počtu obyvatel v centrech zájmových mikroregionů 1850–2011

Přílohy

Příloha č. 1: **Porovnání rozdílnosti průměrných hodnot vybraných ukazatelů mezi shluky 1 a 2.** Zdroje: vlastní zpracování podle databází Českého statistického úřadu (dostupných na www.czso.cz).

Proměnná	Území	Počet jednotek (N)	Průměr	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
KRAJ_VZD	shluk 1	17	63,4	24,0	14	96
	shluk 2	11	64,3	21,5	28	92
	celkem	28	63,7	22,7	14	96
POSTA	shluk 1	17	2046,5	510,5	902	2995,17
	shluk 2	11	2089,2	889,7	1089,67	3849
	celkem	28	2063,3	669,4	902	3849
NEZAM	shluk 1	17	9,0	1,6	6,49	11,78
	shluk 2	11	12,9	2,0	9,23	16,07
	celkem	28	10,5	2,6	6,49	16,07
OBYV_ZM	shluk 1	17	–1,0	5,8	–11,84	7,42
	shluk 2	11	2,0	5,2	–6,09	8,47
	celkem	28	0,2	5,7	–11,84	8,47
HUSTZAL	shluk 1	17	75,8	35,4	32	166,73
	shluk 2	11	47,9	23,2	24,3	103,16
	celkem	28	64,8	33,7	24,3	166,73
REKR_P	shluk 1	17	10,0	3,5	2,05	17,81
	shluk 2	11	7,8	5,6	1,25	18,34
	celkem	28	9,1	4,5	1,25	18,34
STARI	shluk 1	17	17,5	2,0	10,91	19,61
	shluk 2	11	15,6	1,1	13,99	17,03
	celkem	28	16,8	1,9	10,91	19,61
VZDEL_I	shluk 1	17	173,9	4,0	165,67	179,24
	shluk 2	11	163,8	3,5	156,7	167,63
	celkem	28	169,9	6,3	156,7	179,24
EAO_I	shluk 1	17	6,6	2,6	1,55	10,4
	shluk 2	11	5,8	3,6	1,85	13,74
	celkem	28	6,3	3,0	1,55	13,74

Příloha č. 2: **Porovnání rozdílnosti průměrných hodnot vybraných ukazatelů mezi shluky 1 , 2 a 3.** Zdroje: vlastní zpracování podle databází Českého statistického úřadu (dostupných na www.czso.cz).

Proměnná	Území	Počet jednotek (N)	Průměr	Směrodatná odchylka	Minimum	Maximum
KRAJ_VZD	shluk 1	8	80,1	10,7	64	96
	shluk 2	9	48,4	22,9	14	81
	shluk 3	11	64,3	21,5	28	92
	celkem	28	63,7	22,7	14	96
POSTA	shluk 1	8	1836,1	577,2	902	2655,33
	shluk 2	9	2233,6	382,0	1750,5	2995,17
	shluk 3	11	2089,2	889,7	1089,67	3849
	celkem	28	2063,3	669,4	902	3849
NEZAM	shluk 1	8	9,0	1,3	6,68	10,68
	shluk 2	9	8,9	1,9	6,49	11,78
	shluk 3	11	12,9	2,0	9,23	16,07
	celkem	28	10,5	2,6	6,49	16,07
OBYV_ZM	shluk 1	8	–5,4	5,1	–11,84	3,48
	shluk 2	9	2,9	2,8	–0,13	7,42
	shluk 3	11	2,0	5,2	–6,09	8,47
	celkem	28	0,2	5,7	–11,84	8,47
HUSTZAL	shluk 1	8	48,9	9,7	32	64,83
	shluk 2	9	99,8	32,5	68,09	166,73
	shluk 3	11	47,9	23,2	24,3	103,16
	celkem	28	64,8	33,7	24,3	166,73
REKR_P	shluk 1	8	12,2	3,1	8,58	17,81
	shluk 2	9	8,1	2,8	2,05	10,65
	shluk 3	11	7,8	5,6	1,25	18,34
	celkem	28	9,1	4,5	1,25	18,34
STARI	shluk 1	8	18,4	0,8	17,15	19,61
	shluk 2	9	16,7	2,4	10,91	18,98
	shluk 3	11	15,6	1,1	13,99	17,03
	celkem	28	16,8	1,9	10,91	19,61
VZDEL_I	shluk 1	8	171,7	3,4	165,67	177,87
	shluk 2	9	175,9	3,4	168,02	179,24
	shluk 3	11	163,8	3,5	156,7	167,63
	celkem	28	169,9	6,3	156,7	179,24
EAO_I	shluk 1	8	8,4	1,0	7,27	10,4
	shluk 2	9	4,9	2,5	1,55	8,34
	shluk 3	11	5,8	3,6	1,85	13,74
	celkem	28	6,3	3,0	1,55	13,74

Příloha č. 3: **Vývoj počtu obyvatel krajských center 1850–2011.**
Zdroje: Růžková, Škrabal a kol. (2006); FSÚ (1978).

Pozn. 1: Rok 1850 dopočítán podle údajů v Retrospektivním lexikonu (FSÚ 1978) do územního vymezení podle Historického lexikonu (Růžková, Škrabal a kol. 2006). Metodika získávání dat pro rok 1850 byla sice odlišná, ale pro vzájemné srovnání a zaznamenání hlavních vývojových trendů je možné tato data využít (viz metodika získávání dat v Retrospektivním lexikonu, s. 34; FSÚ 1978).

ČB – České Budějovice, HK – Hradec Králové, Olom. – Olomouc, Pardub. – Pardubice, Uher. H. – Uherské Hradiště, K. Vary – Karlovy Vary, M. Bol. – Mladá Boleslav, Č. Lípa – Česká Lípa, Chrud. – Chrudim, Litomer. – Litoměřice, N. Jičín – Nový Jičín.

Město	1850[1]	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Praha	115093	270389	349574	437373	559033	667664	729820	950465	1057570	1133056	1140794	1182186	1214174	1169106	1272690
Brno	72231	104977	120122	145782	176645	216709	237659	283972	299099	324173	344218	371463	388296	376172	384277
Plzeň	15692	31436	48834	64158	91334	112008	122354	134288	127447	140106	153524	171599	173791	166118	169688
ČB	11444	19232	26039	32134	45524	54786	57557	59079	55709	64661	76699	88448	97243	97339	93883
HK	14398	18884	24230	25236	29310	35675	39151	50137	57118	66608	80463	96145	99917	97155	94242
Olom.	23980	30134	39440	43755	52607	59852	66060	77602	73714	80246	89386	99328	102786	102607	99100
Ostrava	19471	38598	56128	84492	144550	186084	198438	219528	215791	254297	297171	322073	327371	316744	302456
Pardub.	8796	12925	15917	18341	24831	31642	36621	41860	49928	64968	78947	92262	94407	90668	91073
Liberec	31219	50252	60198	68135	79740	89312	84845	95623	69 663	78193	84046	95924	101162	99102	102247
Ústí n.L	8505	20284	27834	40 798	57330	68313	71959	79644	64 179	72148	79544	89272	98178	95436	95003
Zlín	9615	10703	11172	11295	11824	12912	14470	34348	61 022	63038	70252	79519	83126	80854	76010
Uher.H.	4546	5659	6663	7232	8925	9451	10 051	10554	13 402	15616	19427	25015	26675	26876	25597
Cheb	15159	17826	21575	228575	28084	31761	32735	37599	20178	22133	26650	30886	31847	32893	33446
K.Vary	6385	14185	22318	28629	42653	52808	53112	63506	41136	50034	52310	56992	56054	53358	53737
Jihlava	20 150	23833	26559	28577	29858	32344	32702	36659	31268	36528	42538	49770	51831	50702	50760
Opava	17 585	27011	32105	35698	42043	47361	49366	54263	40663	48091	53269	58778	62815	61382	58643
M. Bol.	6718	11003	12249	14452	17017	20640	21425	24488	23204	26021	31085	41226	43859	44255	44778
Č.Lípa	10094	12582	13368	13 366	13712	15579	15335	18174	14932	15864	17658	24862	39463	39358	37510
Jičín	5854	7944	9611	9935	11328	11899	12101	12664	12615	13176	13414	16182	16083	16489	16792
Žatec	6631	10050	11660	14520	17754	18666	17761	19757	14088	15661	16525	19145	20320	19919	19208
Čáslav	3733	6312	7178	8396	9174	9318	9460	10635	9407	10107	10317	9950	10107	9904	10100
Louny	2782	4260	5938	6814	10698	12043	12266	12413	12356	12537	13452	17543	20812	19639	18680
Znojmo	12 823	15606	18740	21153	23316	25840	25993	30794	25146	27456	29645	34550	36134	35758	34097
Chrud.	6718	10586	13240	13484	14413	14996	14620	14776	15210	16460	18238	21393	23643	23898	23369
Tábor	7487	10339	11251	12652	15155	17495	18204	19425	23696	24528	27181	31867	36342	36557	35198
Písek	7729	10565	12156	12550	15313	17273	18094	18658	20560	21228	23713	28104	29550	29796	29880
N. Jičín	12213	13262	15354	16945	17853	20415	19237	20396	19647	21905	20481	24405	26640	26975	23909
Litoměř	6129	10811	11728	12203	14063	16595	18135	19718	15126	16830	19595	22869	25719	24879	24405

Příloha č. 4: **Vývoj počtu obyvatel center zájmových mikroregionů 1850–2011.**
Zdroje: Růžková, Škrabal a kol. (2006); FSÚ (1978).

Pozn. 1: Rok 1850 dopočítán podle údajů v Retrospektivním lexikonu (FSÚ 1978) do územního vymezení podle Historického lexikonu (Růžková, Škrabal a kol. 2006). Metodika získávání dat pro rok 1850 byla sice odlišná, ale pro vzájemné srovnání a zaznamenání hlavních vývojových trendů je možné tato data využít (viz metodika získávání dat v Retrospektivním lexikonu s. 34; FSÚ 1978). Pozn. 2: Do roku 1930 je sledován index Dubé, po roce 1930 index Doks (v roce 1930 index = 100).

Město	1850[1]	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1960	1970	1980	1991	2001	2011
Blatná	3532	4924	5014	4891	4815	4839	4700	4476	4355	4722	5265	6208	6944	6644	6777
Březnice	3266	3354	3534	3312	3149	3058	2818	2926	2836	3196	3196	3808	3614	3659	3606
Bystřice n. P.	5326	5468	5405	5119	5006	4770	4576	4170	3922	5032	7644	9510	9304	9068	8595
Čáslav	3733	6312	7178	8396	9174	9318	9460	10635	9407	10107	10317	9950	10107	9904	10100
Česká Kamenice	7249	8243	9036	9006	9308	9675	8786	9248	5383	5560	5477	5585	5646	5492	5561
Dačice	4775	4656	4866	5002	5253	5232	5086	4743	5015	5080	6149	7394	7970	7937	7725
Dubá (Doksy)2	4863	4944	5060	4682	4337	3973	3945	3749/ 4144	3838	4707	4685	5468	5075	5063	5146
Horažďovice	4997	4970	5603	5638	5485	5356	5210	5189	4624	5465	5714	6049	5820	5716	5564
Humpolec	7274	8182	8514	9110	9135	9108	8812	8231	7706	8955	9727	10786	11122	10929	10935
Chotěboř	6645	6496	6675	6254	6595	7020	7154	6825	6560	7736	8111	9407	9352	9870	9552
Jablonné v P.	8392	8305	8034	7309	7240	6983	8075	6706	4011	4081	3919	4080	3824	3690	3766
Jemnice	3310	2812	3136	3025	3325	3482	3486	3637	3522	3852	3802	4011	4282	4307	4345
Jesenice	2043	2262	2480	2333	2206	2251	2198	2446	1599	1823	1756	1693	1684	1645	1808
Kadaň	6252	8262	10368	11 081	11999	13186	12974	13480	7908	10010	15624	18614	17796	17579	18062
Ledeč nad Sázavou	2769	3176	3374	3225	3111	3482	3490	3330	3239	4073	5195	6202	6540	6127	5468
Loket	3052	4179	4120	4663	5538	5104	4716	5083	2664	2595	2037	1833	2989	3202	3106
Mladá Vožice	3896	4144	4163	3909	3539	3507	3327	3029	2605	2656	2573	2735	2777	2735	2706
Mnichovo Hradiště	5224	5493	6042	5918	6080	6372	6393	6424	5733	6706	6920	8009	8435	8393	8355
Moravská Třebová	7247	7660	8731	10321	10654	10 308	9149	10732	7956	9199	9892	10966	11668	11586	10708
Nový Bydžov	6572	7719	8753	9401	9876	10 486	9775	9295	8015	8163	7656	7545	7242	7201	7168
Planá	4557	5549	6148	5765	6103	6434	6459	6999	3779	3922	4251	4652	5045	5400	5526
Podbořany	4112	5221	6270	6597	7345	7846	7641	8289	5792	5851	5723	5917	5913	6112	6361
Rokycany	4094	4660	5431	5554	6014	7078	7346	8330	9216	11934	12585	13555	14731	14305	14173
Rokytnice v O.h..	3809	4089	4395	4161	3801	3416	3125	3028	2175	1954	1825	1896	1964	2513	2232
Sobotka	3854	3642	3642	3395	3381	3450	3254	3098	2554	2568	2451	2365	2287	2289	2420
Žamberk	3021	3353	3664	3678	3425	3641	3702	4323	4170	4417	4605	53866	5864	6154	6071
Železný Brod	5539	5430	6107	6339	6185	6579	6152	6788	5170	5441	5663	7099	6826	6544	6448
Žlutice	3209	3443	3460	3376	3280	3307	3524	3493	1899	2064	2195	2532	2802	2869	2569